ISSN 3105-370X (PRINT)
3105-3718 (ONLINE)

ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ ВА СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ТУРИЗМА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА

INTERNATIONAL UNIVERSITY OF TOURISM AND ENTREPRENEURSHIP OF TAJIKISTAN

ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО (МАҶАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ)

ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ (МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)

ECONOMY AND TOURISM: TRENDS AND PROSPECTS (INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL)

2025. №2(6)

МАҶАЛЛАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМИИ “ИҚТИСОД ВА САЙЁҲ: ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО”

Муассиси маҷалла: Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон

Маҷалла соли 2023 таъсис дода шудааст

Масъулият оид ба мухтаво ва саҳеҳияти иттилооти дар мақолаҳо истифодашударо дар маҷаллаи мазкур ба муаллиф вогузор карда мешавад.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.
Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Матни мукаммали маводи чопӣ дар сомонаи расмии маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.iutet.tj).
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №314/МҶ-97 аз 27.11.2023 ба қайд гирифта шудааст.
Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДБССТ барои нашр таҳия мегардад. Нишонии Марказ: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48/5
Сомонаи маҷалла: (www.iutet.tj). E-mail: majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ”

Учредитель журнала: Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Журнал основан в 2023 г.

Ответственность относительно содержания и достоверности использованной информации несет автор статьи в данном журнале.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.
Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.iutet.tj).
Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство №314/МҶ-97 от 27.11.2023 г.
Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре МУТПТ.
Адрес Издательского центра: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48/5.
Сайт журнала: (www.iutet.tj). E-mail: majala.dbsst@gmail.com Тел.: (+992 37) 234-88-02

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL “ECONOMY AND TOURISM: TRENDS AND PROSPECTS”

Journal Founder: International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan The journal was founded in 2023.

The author of the article in this journal is responsible for the content and reliability of the information used.

The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI).
The journal is printed in Tajik, Russian and English.
Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.iutet.tj).
The journal is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate №314/МҶ-97 of 27.11.2023
The journal is being prepared for publication at the IUTET Publishing Center.
Address of the Publishing Center: 48/5 Borbad Avenue, Dushanbe, Tajikistan, 734055
Journal website: (www.iutet.tj). E-mail: majala.dbsst@gmail.com Tel.: (+992 37) 234-88-02

© Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон
© Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана
© International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan

Сармуҳаррир	Главный редактор	Chief Editor
Ректори ДБССТ д.и.и., профессор Асрорзода У.С.	Ректор МУТПТ д.э.н., профессор Асрорзода У.С.	Rector of the IUTET d.e.s., professor Asrorzoda U.S.

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ / MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

Зоирзода И.С. - муовини сармуҳаррир, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Зоирзода И.С.***- заместитель главного редактора, кандидат экономических наук, доцент	***Zoirzoda I.S.*** - deputy chief editor, candidate of economic sciences, associate professor
Шаропов Ф.Р. - муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Шаропов Ф.Р.*** - заместитель главного редактора, доктор экономических наук, профессор	***Sharopov F.R.*** - deputy chief editor, doctor of economic sciences, professor
Кудратов Н.А. - доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор	***Кудратов Н.А.*** - доктор юридических наук, профессор	***Kudratov N.A.*** - doctor of law sciences, professor
Ҷӯрабоев Ғ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Джурабоев Г.*** - доктор экономических наук, профессор	***Juraboev G.*** - doctor of economic sciences, professor
Ҷамшедов М.Ҷ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Джамшедов М.Дж.*** - доктор экономических наук, профессор	***Jamshedov M.J.*** - doctor of economic sciences, professor
Фақеров Ҳ.Н. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Факеров Ҳ.Н.***- доктор экономических наук, профессор	***Fakerov H.N.*** - doctor of economic sciences, professor
Ҷумъаев Б.М. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Джумаев Б.М.*** -доктор экономических наук, профессор	***Jumaev B.M.*** - doctor of economic sciences, professor
Файзулло М.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Файзулло М.К.*** -доктор экономических наук, профессор	***Fayzullo M.K.*** - doctor of economic sciences, professor
Кудратов Р.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Кудратов Р.Р.*** - доктор экономических наук, профессор	***Kudratov R.R.*** - doctor of economic sciences, professor
Обидов Ф.С. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Обидов Ф.С.*** - доктор экономических наук, профессор	***Obidov F.S.*** - doctor of economic sciences, professor
Қодирова З.Ҳ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Кодырова З.Х.*** - доктор экономических наук, профессор	***Kadirova Z.Kh.*** - doctor of economic sciences, professor
Қурбонзода М.Р. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Курбонзода М.Р.*** - доктор экономических наук, профессор	***Kurbonzoda M.R.*** - doctor of economic sciences, professor
Иброҳимзода И.Р.- доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Иброҳимзода И.Р.*** - доктор экономических наук, профессор	***Ibrohimzoda I.R*** - - doctor of economic sciences, professor
Хоҷаев П.Д. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Ходжаев П.Д.*** - доктори экономических наук , профессор	***Khojaev P.D.*** - doctor of economic sciences, professor
Садриддинов М.И. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Садриддинов М.И.*** - доктор экономических наук, профессор	***Sadriddinov M.I.*** - doctor of economic sciences, professor
Сафозода А.К. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор	***Сафозода А.К.*** - доктори экономических наук, профессор	***Safozoda A.K.*** - doctor of economic sciences, professor
Ҷабборов Ф.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Джабборов Ф.А.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Jabborov F.A.*** - candidate of economic sciences, associate professor
Раҳимов М.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Рахимов М.А.*** – кандидат экономических наук, доцент	***Rakhimov M.A.*** - candidate of economic sciences, associate professor
Алишоев Х.Ҳ. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Алишоев Х.Х.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Alishoev Kh.Kh.*** - candidate of economic sciences, associate professor
Исмоилов А.А. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Исмоилов А.А.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Ismoilov A.A.*** - candidate of economic sciences, associate professor
Султонзода Ҷ.У. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Султонзода Дж.У.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Sultonzoda J.U.*** - candidate of economic sciences, associate professor
Мариншоев М.М. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Мариншоев М.М.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Marinshoev M.M.*** - candidate of economic sciences, associate professor
Валиев Н.Ш. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент	***Валиев Н.Ш.*** - кандидат экономических наук, доцент	***Valiev N.Sh.*** - candidate of economic sciences, associate professor

МУНДАРИҶА		
1.	**Абдуллоев А.** Идоракунии системаи автоматикунонидаи таҳсилоти фосилавӣ	7
2.	**Абдуллоева Г.А** Технологияҳои рақамӣ ва муаммоҳои ҳифзи иттилоот дар низоми таҳсилоти фосилавӣ	14
3.	**Ассоев М.М.** Асосҳои назариявии ташкили фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди бозории Ҷумҳурии Тоҷикистон	22
4.	**Баёнова М.Г.** Таъсири концессия ва соҳибкории хусусӣ ба модернизатсияи объектҳои стратегӣ	32
5.	**Бобохонова Ш.Х.** Рушди бозори миллии фурӯши барқ дар робита бо манбаъҳои хурди тавлиди барқ	39
6.	**Ғоибназаров Ғ.У.** Имконият ва афзалиятҳои иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	51
7.	**Исмоилов Ҷ. Қ.** Рушди соҳаи сайёҳи ҳамчун манбаи иловагии даромад дар мамлакат	57
8.	**Исоев А.Ш., Убайдуллоев Ф.К.** Ҷанбаҳои назариявии идоракунии хатарҳои иқтисодӣ дар ташкилотҳои маблағгузории хурд	67
9.	**Қаландаров А.А., Назарова Г.Ш.** Тағйирёбии иқлим дар натиҷаи фаъолияти инсон ва таъсири он ба сайёра	83
10.	**Мамадалиева Г.Т.** Таҳлили мушкилот ва дурнамои татбиқи иқтидори обии Тоҷикистон	90
11.	**Мирзоев Ш.Д.** Технологияи самаранок ва ба тағйирёбии иқлим устувор	95
12.	**Мирзоева Е.Ш.** Инфрасохтори инноватсионӣ ҳамчун пайванди байни илм ва истеҳсолот	102
13.	**Мирсаидзода Ф. А.** Рушди омӯзиши муҳоҷирати зеҳнӣ ҳамчун илм: ҳадаф ва вазифаҳои он дар раванди сиёсӣ	112
14.	**Муродова М.З.** Фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёт	121
15.	**Нодирова С.Р.** Маблағгузории соҳаи маориф: моделҳо, динамика ва мушкилот	130
16.	**Одилҷонова Н.И.** Таъминоти корхонаҳои кишоварзӣ бо кормандони роҳбарикунанда	137
17.	**Розиқов Б. Ҳ.** Самараи иҷтимоии истифодаи курортии термахои шифобахши радони кони Хоҷа-Оби-Гарм	146
18.	**Раҳимов Ҷ.О., Раҳимов Ш.Ҳ.** Нақши хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди соҳибкории аграрии минтақа	153
19.	**Рустамов Р.У., Одинаев Б.Ҳ.** Аҳамияти имкониятҳои меҳнатӣ ва идоракунии онҳо дар корхона	161
20.	**Самиева М.Б., Ализода Ҳ.С.** Муосиркунонии низоми таҳсилоти касбӣ ва рушди он	166
21.	**Содиқов М.О.** Доир ба нормалӣ халшавандагии системахо бо оператори битсадзе дар фазохои гёлдерӣ	173
22.	**Султонзода Ҷ.У.** Таҷрибаи хориҷии таъмини бехатарии иқтисодӣ ва нақши он дар ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ	178
23.	**Суфиев Д. Ҷ.** Ҷанбаҳои назариявии фаъолияти соҳибкории кооперативӣ	186
24.	**Умарзода З.М.** Масъалаҳои мубрами қарзҳои истеъмолӣ ва нақши он дар низоми бонкӣ	193
25.	**Ҳамид М., Замонова С.** Саҳми ноҳияи иқтисодии Суғд дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	202
26.	**Шарипова Ш.А.** Дурнамои рушди нақши инфрасохтори бозорӣ дар низоми иқтисодии минтақа	211
27.	**Шоимардонов М.Ҷ.** Асосҳои ниҳодии механизими сиёсати фискалӣ ва монетарии зиддитаваррумии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир	223
28.	**Юнусов Ф.М.** Назарияи интенсификатсияи нақлиёти автомобилии мусофирбар	230
29.	**Ятимов А.Ҷ., Ташпулатова Ф.А.** Намунаи таҷрибаи ҷаҳонии тадбиқи системаи инноватсионӣ	242
Маълумот барои муаллифон.		250

СОДЕРЖАНИЕ		
1.	**Абдуллаев А.** Системное управление автоматизации дистанционного образования	7
2.	**Абдуллаева Г.А.** Цифровые технологии и проблемы защиты информации в системе дистанционного обучения	14
3.	**Ассоев М.М.** Теоретические основы организации предпринимательской деятельности в рыночной экономике Республики Таджикистан	22
4.	**Баёнова М.Г.** Влияние механизмов концессий и частных инвестиций на развитие стратегической инфраструктуры	32
5.	**Бобохонова Ш.Х.** Развитие национального рынка продаж электроэнергии в связи с источниками малой энергии	39
6.	**Гоибназаров Г.У.** Возможности и преимущества «зеленой» экономики в Республике Таджикистан	51
7.	**Исмоилов Д.К.** Развитие сферы туризма как дополнительного источника дохода в стране	57
8.	**Исоев А.Ш., Убайдуллоев Ф.К.** Теоретические аспекты управления экономическими рисками в микрофинансовых организациях	67
9.	**Каландаров А.А. Назарова Г.Ш.** Изменение климата в результате деятельности человека и его влияние на планету	83
10.	**Мамадалиева Г.Т.** Анализ проблем и перспективы реализации гидропотенциала Таджикистана	90
11.	**Мирзоев Ш.Д.** Эффективная технология и устойчивый к изменению климата	95
12.	**Мирзоева Е.Ш.** Инновационная инфраструктура как связующее звено между наукой и производством	102
13.	**Мирсаидзода Ф.А.** Развитие изучения интеллектуальной миграции как наука: ее цель и задачи в политическом процессе	112
14.	**Муродова М.З.** Предпринимательское деятельности как фактор экономического развития	121
15.	**Нодирова С.Р.** Финансирование образования: модели, динамика и проблемы	130
16.	**Одилджонова Н.И.** Обеспечение сельскохозяйственных предприятий управленческими кадрами	137
17.	**Разыков Б.Х.** Социальная эффективность курортного использования лечебных радоновых терм месторождения Ходжа-Оби-Гарм	146
18.	**Рахимов Дж. О., Рахимов Ш.Х.** Роль частного сектора в развитии аграрного предпринимательства	153
19.	**Рустамов Р.У., Одинаев Б. Х.** Значение трудовых возможностей и управление ими на предприятии	161
20.	**Самиева М.Б., Ализода Х.С.** Модернизация системы профессионального образования и ее развитие	166
21.	**Садиков М.О. О** Нормальной разрешимости систем с переменными коэффициентами оператором бицадзе в гёльдеровых пространствах	173
22.	**Султонзода Дж.У.** Зарубежный опыт обеспечения экономической безопасности и его роль в социальной защите населения	178
23.	**Суфиев Д. Дж.** Теоретические аспекты кооперативной предпринимательской деятельности	186
24.	**Умарзода З.М.** Актуальные проблемы потребительского кредитования и его роль в банковской системе	193
25.	**Хамид М., Замонова С.** Вклад Согадского экономического района в развитие экономики Республики Таджикистан	202
26.	**Шарипова Ш.А.** Перспективы развития роли рыночной инфраструктуры в экономической системе региона	211
27.	**Шоимардонов М. Ҷ.** Институциональные аспекты антиинфляционного механизма фискальной и монетарной политика Республики Таджикистан в условиях переходного процесса	223
28.	**Юнусов Ф.М.** Теория интенсификации пассажирского автомобильного транспорта	230
29.	**Ятимов А.Дж., Ташпулатова Ф.А.** Пример мирового опыта внедрения инновационной системы	242
Памятка для авторов		250

CONTENT		
1.	**Abdulloev A.** Management of the automation system of distance education	7
2.	**Abdullaeva G.A.** Digital technologies and problems of information protection in the distance learning system	14
3.	**Assoev M.M.** Theoretical basis of organization of entrepreneurial activity in the market economy of the Republic of Tajikistan	22
4.	**Bayonova M.G.** The impact of concessions and entrepreneurship on the modernization of strategically important facilities.	32
5.	**Bobokhonova S.K.** Development of the national electricity sales market in connection with low-voltage energy sources	39
6.	**Goibnazarov G.U.** Opportunities and advantages of the "Green economy" in the Republic of Tajikistan	51
7.	**Ismoilov J.K.** Development of tourism as an additional source of income in the country	57
8.	**Isoev A. Sh., Ubaidulloev F.K.** Theoretical aspects of economic risk management in microfinance organizations	67
9.	**Kalandarov A.A., Nazarova G.Sh.** Climate change as a result of human activity and its impact on the planet	83
10.	**Mamadalieva G.T.** Analysis of problems and prospects for realizing Tajikistan's hydropower potential	90
11.	**Mirzoev Sh. D.** Efficient technology and resilient to climate change	95
12.	**Mirzoeva E.Sh.** Innovative infrastructure as a link between science and production	102
13.	**Mirsaidzoda F.A.** Development of the study of intellectual migration as a science: its goal and tasks in the political process	112
14.	**Murodova M.Z.** Entrepreneurship as a factor of economic development	121
15.	**Nodirova S.R.** Education funding: models, dynamics and problems	130
16.	**Odiljonova N.I.** Providing agricultural enterprises with management personnel	137
17.	**Razykov B.H.** Social efficiency of resort use of therapeutic radon terms of Khoja-Obi-Garm deposit	146
18.	**Rakhimov J.O., Rakhimov Sh.H.** The role of the private sector in the development of agricultural entrepreneurship	153
19.	**Rustamov R.U., Odinaev B.Kh.** Value of labour possibilities and management of them at the enterprise	161
20.	**Samyeva M.B., Alizoda Kh. S.** Modernization of the vocational education system and its development	166
21.	**Sodiqov M. O.** Normal solvability of systems with the bitsadze operator in hölder spaces	173
22.	**Sultonzoda J.U.** Foreign experience in ensuring economic security and its role in social protection of the population	178
23.	**Sufiev D. J.** Theoretical aspects of cooperative entrepreneurial activity	186
24.	**Umarzoda Z.M.** Current issues of consumer loans and its role in the banking system	193
25.	**Hamid M., Zamonova S.** Contribution of the soghad economic region to the development of the economy of the republic of tajikistan	202
26.	**Sharipova Sh.A.** The prospects for the development of the role of market infrastructure in the economic system of the region	211
27.	**Shoimardonov M.D.** Institutional aspects of anti-inflation mechanism of fiscal and monetary policy of the Republic of Tajikistan under the conditions of the transition process	223
28.	**Yunusov F.M.** Theory of intensification of passenger road transport	230
29.	**Yatimov A.D., Tashpulatova F.A.** An example of world experience in implementing an innovative system	242
Note for authors		250

УДК:004.9:378.1

Абдуллоев Абдуҷабор
дотсенти кафедраи баҳисобгирӣ ва теҳнологияҳои рақамии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон дар вилояти Суғд, Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, маҳаллаи 27, e-mail: jabar55@mail.ru

ИДОРАКУНИИ СИСТЕМАИ АВТОМАТИКУНОНИДАИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ

Аннотатсия. *Мақолаи мазкур ба масоили ташаккул ва идоракунии системаи автоматикунонидашудаи таҳсилоти фосилавӣ бахшида шуда, самтҳои муҳими амалӣ намудани ин намуди таҳсилот мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муаллиф моҳияти асосӣ, сохтор ва вазифаҳои низоми таҳсилоти фосилавиро бо таваҷҷуҳ ба талаботи муосири таълимӣ, технологӣ ва иҷтимоӣ тавсиф намуда, масъалаҳои муҳими моделсозӣ, алгоритмсозӣ ва автоматикунонии идоракунии ҷараёни таълимро шарҳ медиҳад. Хусусияти хоси таҳсилоти фосилавӣ дар самаранокии истифодабарии муҳитҳои рақамии таълимӣ ва принсипҳои таълими инфиродӣ, мутобиқгари ва интерактивӣ баён шудааст. Дар доираи мақола, таваҷҷуҳи махсус ба истифодаи муҳити кушодаасоси Moodle ҳамчун платформаи муассири идоракунии раванди таълимӣ равона шудааст. Мақолаи мазкур дар заминаи таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ пешниҳод гардида, тавсияҳо ва дастурҳо барои татбиқи муассири таҳсилоти фосилавӣ дар сатҳи муассисаҳои таҳсилоти олӣ, инчунин бозомӯзии мутахассисон дар шакли курсҳои кӯтоҳмуддат, дар бар мегирад. Дар асоси таҳлили ҷанбаҳои илмӣ, педагогӣ ва техникии системаҳои таълими фосилавӣ, хулосаҳо ва пешниҳодҳои муаллиф барои рушди минбаъдаи ин соҳа аҳамияти амалӣ доранд.*

Калидвожаҳо*: таҳсилоти фосилавӣ, автоматикунонии идоракунии таълим, телекоммуникатсия, муҳити Moodle, технологияҳои педагогии рақамӣ, моделсозии таълимӣ, идоракунии самаранок.*

Абдуллаев Абдуҷабор
доцент кафедры бухгалтерского учета и цифровых технологий Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана в Согдийской области. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 27 микрарайон, e-mail: jabar55@mail.ru

СИСТЕМНОЕ УПРАВЛЕНИЕ АВТОМАТИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. *Настоящая статья посвящена вопросам формирования и управления автоматизированной системой дистанционного образования, в ней проанализированы ключевые направления реализации данного вида обучения. Автор раскрывает основную суть, структуру и функции системы дистанционного образования с учётом современных образовательных, технологических и социальных требований, а также рассматривает важные аспекты моделирования, алгоритмизации и автоматизации управления учебным процессом. Особое внимание уделено эффективности использования цифровых образовательных сред и принципам индивидуального, адаптивного и интерактивного обучения – как характерным особенностям дистанционного образования. В рамках статьи подчёркнута роль открытой платформы Moodle как эффективного инструмента управления образовательным процессом. Работа основана на теоретических и прикладных исследованиях и включает рекомендации и методические указания по эффективному внедрению дистанционного образования в учреждениях*

высшего образования, а также для переподготовки специалистов в формате краткосрочных курсов. На основании анализа научных, педагогических и технических аспектов систем дистанционного обучения автор формулирует выводы и предложения, имеющие практическую значимость для дальнейшего развития данной области.

***Ключевые слова**: дистанционное обучение, автоматизация управления обучением, телекоммуникации, среда Moodle, цифровые педагогические технологии, образовательное моделирование, эффективное управление.*

Abdulloev Abdujabor
associate professor of the department of accounting and digital technology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan in the Sughd region.
Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, microdistrict-27, e-mail: jabar55@mail.ru.

MANAGEMENT OF THE AUTOMATION SYSTEM OF DISTANCE EDUCATION

***Annotation.** This article is devoted to the issues of formation and management of an automated distance education system and analyzes key directions for implementing this form of learning. The author describes the fundamental essence, structure, and functions of the distance education system in light of modern educational, technological, and social requirements. The article also explores critical aspects such as modeling, algorithm development, and automation of the learning process management. A distinctive feature of distance education, as highlighted in the work, lies in the effective use of digital learning environments and the application of principles of individualized, adaptive, and interactive instruction. Special emphasis is placed on the use of the open-source Moodle platform as an effective tool for managing the educational process. The article is based on both theoretical and practical research and offers recommendations and guidelines for the effective implementation of distance education in higher education institutions, as well as for professional retraining through short-term courses. Based on an analysis of the scientific, pedagogical, and technical aspects of distance learning systems, the author presents conclusions and proposals of practical importance for further development in this field.*

***Keywords**: distance education, automation of educational management, telecommunications, Moodle environment, digital pedagogical technologies, educational modeling, effective management.*

Дар мархилаи ҳозира дар соҳаи маориф якчанд истифодаи фаъоли технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ (ТИК), аз ҷумла таҳсилоти фосилавӣ тавсиф карда шудааст. Дар доираи технологияҳои таълими фосилавӣ (ТТФ) технологияи таълимие, ки бо истифодаи шабакаҳои иттилооотӣ ва телекоммуникатсионии новобаста аз масофаи ҷойгиршавии донишҷӯён ва кадрҳои илмию педагогӣ ҷойгиршударо фаҳмидан мумкин аст.

Технологияҳои таълими фосилавии ба донишҷӯён имконияти дар вақти мувофиқ, аз рӯи суръати мувофиқи қобилияти дарсфаҳмӣ, новобаста аз ҷои зист, саломатӣ ва шароити иҷтимоӣ азхудкунии маводи таълимиро дастрас мегардонад [4].

Хусусияти хоси таҳсилоти фосилавӣ барои мутахассисон дар он аст, ки мутахассисон мехоҳанд барои савияи дониши худро, новобаста аз қатъ кардани фаъолияти корӣ худ баланд бардоранд, метавонанд аз ин гуна таҳсилотҳо истифода баранд. Бинобар ин истифодаи технологияҳои таълими фосилавӣ дар соҳаи маориф барои баландбардории мутахассисон, ҳамчун курсҳои бозомӯзӣ низ мувофиқи мақсад аст [2, С. 240].

Асоси технологии ҷараёни муосири таҳсилоти фосилавӣ ин шабакаҳои иттилоотии телекоммуникатсионӣ ва таъминоти барномавии махсус системаи автоматикунонии таҳсилоти фосилавӣ (Learning Management Systems - LMS) ба ҳисоб мераванд.

Таҳия намудани курсҳои омӯзишӣ барои барномаи таълими фосилавӣ, бояд мустақилият ва сифатҳои маърифатии донишҷӯро нигоҳ дошта, муносибатҳои фардии онҳоро таъмин намояд. Инчунин иштироки фаъоли ҳар як донишҷӯ дар шабака дар рафти идоракунии раванди таълим низ ба назар гирифта шавад. Дар ҳолати зиёд шудани миқдори хонандагон, мувофиқан сарбории таълимӣ зиёд мегардад ва идоракунии ҷараёни таълим нисбатан камсифат мегардад.

Дар зери самаранокии идоракунӣ маҷмӯи натиҷаҳои умумии фаъолияти маъмурӣ ба маблағи захираҳои сарфшуда оид ба дастовардҳо фаҳмида мешавад [4]. Ҷараёни идоракунӣ ба марҳилаҳои банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, назорат ва таҳлил, танзим ё худ батартиборӣ тақсим мешавад. Барои баландбардории сифати идоракунии таълим, масъалаи моделиронӣ ва коркарди алгоритми автоматикунонии ҷараёни идоракунӣ ва таъмини банақшагирӣ баррасӣ ва муҳокима гардидааст.

Дар модел ва алгоритмҳои идоракунии мавҷуда норасогиҳои зерин мушохида карда мешавад [4]:

- набудани якҷоя истифодабарии таъминоти барномавӣ бо тавсияи архитектураи истеҳсолкуандагони технологӣ;
- талаботи босифати идоракунӣ барои автоматикунонии ҷараёни таълим;
- набудани истифодаи маводҳо аз рӯи сатҳи маводи таълимӣ барои шаклдиҳии таълим;
- набудани имконият барои гузаронидани баҳодиҳии равандҳои таълимӣ, арзишҳои иҷрои барои банақшагирӣ ва танзими он, аз ҷумла барои арзёбии сифати маводи таълимӣ ва ғайраҳо.

Дар асоси фикру мулоҳизаҳои зикр гардида, ҳалли масъалаҳои коркарди модел ва алгоритми идоракунии системаи автоматикунонӣ дар таҳсилоти фосилавӣ, яке аз масъалаи актуалии замони муосир ба ҳисоб меравад.

Барои ба мақсади дар боло зикршуда ноил гардидан, бояд ба масъалаҳои зерин назар андохт:

- таҳлили системаи таълими автоматӣ дар робита бо иҷрои идораи омӯзиш ва стандартҳои ташакулёфта;
- ба расмият даровардани таҳияи усулҳои тавсифӣ ва сенарияҳои омӯзиш барои таъмин намудани фаъолияти муштарак ва истифодаи он дар ҷараёни автоматиии омӯзиш;
- рушди модели консептуалии раванди таълим бо истифодаи принсипҳои таълими барномарезӣ, системаи таълимӣ технологияи меъморӣ, талаботи идоракунии самаранокӣ, сатҳи гуногуни омӯзиш;
- алгоритми коркарди автоматикунонии идоракунии ҷараёни таълим аз рӯи барномаи технологияи таълими фосилавӣ барои вариантҳои гуногуни ташкилотҳо ва ҷараёни таълим;
- коркарди маҷмӯи моделҳои математикӣ барои баҳогузорӣ дар ҷараёни таълим, ба нақшагирӣ ва танзими он, усули ғункунӣ ва коркарди маълумотҳои оморӣ барои ҳисобкунӣ;
- коркарди архитектураи таълимӣ бо истифодаи системаи автоматикунонии таҳсилоти фосилавӣ Moodle барои баландбардории имкониятҳои талаботҳои стандартӣ дар соҳаи технологияи таҳсилоти фосилавӣ.

Вазъияти таҳсил дар замони муосир душвор ва мухталиф мебошад. Аз як тараф, таҳсил дар охири асри 20 яке аз соҳаи муҳими фаъолияти инсон шудааст. Дастовардҳои калон дар ин соҳа ба ташаккулёбии бузурги иҷтимоӣ ва илмӣ – техникӣ, ки барои оғози асри 21 хос аст, асос ёфтааст. Аз тарафи дигар, васеъгардонии соҳаи таҳсил ва тағйирёбии

ҳолати он бо масъалаҳои возеҳ дар ин соҳа ҳамроҳ мебошад, ки оиди бӯҳрони таҳсил шоҳид аст. Ва дар натиҷа, дар рафти ҷустуҷӯи роҳи бартараф намудани ин бӯҳрон тағйиротҳои радикалӣ пайдо мешаванд ва низоми нави таҳсил ташаккул меёбад.

Мавқеи таҳсил дар ҳаёти ҷомеа асосан бо он нақш, ки дар рушди иҷтимоии дониши одамон мебозад, муайян мешавад, таҷрибаи онҳо, маҳорат, малакаҳо, имконияти инкишофи ҳислатҳои касбӣ ва шахсӣ. Ин нақш дар нимаи дуюми асри 20 ба воя расида, дар даҳсолаи охир тамоман тағйир ёфтааст. Инқилоби иттилоотӣ ва ташаккулёбии намуди нави таҷҳизот – ҷомеаи иттилоотӣ – маълумот ва донишро ба мадди аввали рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мегузоранд.

Ҳамчун рушди иҷтимоӣ ба таври равшан аён мешавад, ки дар хусусияти манбаи даромад маълумот, навовариҳо ва усули истифодаи амалии он бештар нишон дода мешавад. Ин аст, ки дониш ишғол намудани мансабҳои асосиро дар рушди иқтисодӣ оғоз мекунад, мавқеи маорифро дар сохти ҳаёти иҷтимоӣ куллан тағйир медиҳад, таносуби чунин соҳаҳои ӯро, ба монанди таҳсил ва иқтисодиёт. Таваҷҷӯҳ ба даст овардани дониши нав, маълумот, маҳорат, малакаҳо, тамоюлӣ ба навсозии онҳо ва рушд хусусиятҳои муҳими кормандони иқтисодиёти баъди саноатӣ мебошад.

Омили муҳим дар системаи таҳсилоти фосилавӣ ин ташаккули қобилияти омӯзиши донишҷӯён, тавоноӣ дар соҳаи фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ бо истифодаи технологияҳои электронии ҳозиразамон мебошад.

Хусусияти муҳими ҳамаи навоварӣ дар соҳаи таҳсилот аз базаи технологӣ иборат аст. Элементҳои технологӣ дар таҳсилотӣ анъанавӣ инкишофнаёфта аст, ки асосан ба таҳсили face-to-face (рӯ ба рӯ) ва маводҳои чопӣ такя мекунад. Беиттифоқан, дар кишварҳои ҳоричӣ синоними мафҳуми CBT (Computer Based Training) мафҳуми TBT (Technology Based Training) мебошад. Махз базаи технологии ТИ баамалкунии як қатор ғояҳои умуман нав дар системаи таҳсилоти асри 21 имконият медиҳад.

Талоботи асосӣ барои маориф дар ҷомеаи иттилоотӣ ошкоро, дастрасӣ ва якзайлӣ мебошад. Таъмини ин талобото имрӯза дар марҳалаи рушди ҷомеа дар низоми таълимии анъанавӣ имконнопазир аст. Аз ин рӯ, технологиҳои навӣ инноватсионии таълимиро истифода бурдан лозим аст. Аз консепсияи таҳсилоти фосилавии ошкоро, ки дар давлатҳои аврупоӣ дастгирии васеъ дорад, ҳар як кас метавонад, ки ягон минтақаи таълимиро интихоб карда, вақти дилхоҳ ба раванди таълим доҳил шуда, ихтисоси манфиатдории худро ва ё барнома, курси кӯтоҳро интихоб намояд; ва дар охир шаҳодатномаи мувофиқиро ба даст оварад. Ҳарчанд, ки таҳсилоти фосилавӣ дар нимаи дуюми асри XIX пайдо шуда бошад ҳам, аз соли 1969 ин ҷониб инкишоф ёфтааст.

Омӯзиши масъалаи мазкур шаҳодат медиҳад, ки “истифодабарии технологияҳои мултимедиавӣ раванди таълимро боз ҳам натиҷанок мегардонад. Муваффақияти асосӣ дар он аст, ки шавқу хаваси хонандагон, тайёрии онҳо ба эҷодиёт, талабот барои ҳосил намудани донишҳои нав ва эҳсоси мустақилӣ дар онҳо баланд бардошта мешавад. Ҳангоми истифодабарии мултимедиа дар дарс тавассути интерактивӣ, сохторӣ ва визуализатсияи иттилоот, фаъолнокии амалиёти дарккунии донишҷӯён ба амал меояд” [5, саҳ.241].

Аксари муассисаҳои таълимӣ дар бораи таҳсилоти фосилавӣ мафҳуми равшан надоранд. Эҷодкорони курсҳои фосилавӣ (онлайн) аксаран тағйироти нақши субъектҳо ва объектҳои раванди таълимиро, маводҳои таълимӣ-методӣ ва мазмуни нави хусусиятҳои сохториро аҳамият намедиҳанд. То ҳанӯз дар адабиёти касбӣ дар бораи қоидаҳои моделҳои самарбахши ҳамаҷонибаи таълимӣ дар раванди таҳсилоти фосилавӣ маълумоти зарурӣ хеле кам мебошад.

Дар таҳсилоти анъанавӣ восита ва усулҳои босамар дастрас намудани маълумот кайҳо маълум ва коркард мебошад. Вале дар таҳсилоти фосилавӣ онҳо дар марҳилаи ташаккулёби ҳастанд. Монанди дастрасии маълумот дар низоми муосири таҳсилоти фосилавӣ, телевизион, филм ва интернет мебошад. Барои доҳил шудани ба раванди

таълим аз донишҷӯён кӯшишҳои иловагӣ талаб карда мешавад, ки раванди таҳсилоти фосилавӣ бо ин аз раванди таҳсилоти анъанавӣ фарқ мекунад. Дар раванди таҳсилоти фосилавӣ ҳар як кас мақсади устувор гузошта, ҷойҳои лозимаро интихоб намояд ва мустақилона биомӯзад. Гузориши масъала дар он аст, ки бе риоя ва тасдиқи шунавандагон ташкили мақсади устувор душвор аст, зеро ҷузъи эҳсосии таҳсил заиф мегарадад, ки аз сабаби норасоии алоқаи мустақим, бе тасвирҳои визуалӣ, имову ишора мебошад. Ин боиси он мегарадад, ки бештари иштирокчиён дар вақти истифодаи воситаҳои алоқаи электронӣ худро аз раванди таълим хориҷ хис мекунанд.

Ҷиҳатҳои мусбати таҳсилоти фосилавӣ дар он мебошад, ки дастрас намудани маълумот дар айни замон ва бо таъхирӣ (бинавис), такроран бознигарии маълумот дар вақти дилхоҳ. Боз, омӯзгор метавонад донишҷӯёнро бо миқдори зиёди маълумот таъмин кунад, ки донишҷӯ одатан дар таҳсилоти анъанавӣ қабул мекард. Шунавандагон ва иштирокчиёни таҳсилоти фосилавӣ (ба истиснои омӯзгорон) манфиатҳо, ҳадафҳо, интизориҳои умумӣ доранд.

Ҳамагуна ташкилоте, ки бо таҳсилоти фосилавӣ машғул мебошад, барои таъсиси маводҳои таълимӣ иҷрои чунин корҳо зарурат пайдо мекунад:

- китобҳои электронӣ;
- дастурамали электронӣ;
- маҷмӯи маводҳои инкишофдиҳӣ (моделҳои компютерӣ, лоиҳакашҳо ва дасгоҳҳои имконияташон васеъ);
- маҷмӯи вазифаҳо;
- озмоишгоҳи амалии электронӣ;
- низоми тестии компютерӣ ва ғайра.

Истифодаи воситаҳои мултимедиявӣ барои таҳсилоти фосилавӣ дар алоҳидагӣ имконнопазир аст, вале ҳангоми якҷоя намудани онҳо дараҷаи азхудкунӣ осонтар мешавад. Яъне алоқаи матн бо тасвирҳои графикӣ имконияти тезтар азхуд намудани маводи таълимиро фароҳам меорад.

Ҳамин тавр, воситаҳои мултимедиявии зикршуда дар доираи таҳсилоти фосилавӣ ба истифодабаранда имконият медиҳад, ки маводи омӯхташавандаро дар шакли аёнӣ ва самаробахш дастрас намояд. Имкониятҳои истифодабарии онҳо дар таҳсилоти фосилавӣ ба роҳ монда шуданд ва истифодаи қисмҳои он дар раванди таҳсил асосан аз хоҳиш ва навоварии пешниҳодкунандаи маълумот вобастагӣ дорад.

Ҳангоми воридсозии воситаҳои мултимедиявӣ дар низоми таҳсилоти фосилавӣ ба хулосаҳои зерин меоем [6, С.82]:

- воситаҳои мултимедиявӣ, ки дар доираи таҳсилоти фосилавӣ истифода мешавад, ба истифодабаранда маълумотҳо ба таври амалӣ ва самарнок дастрас мегардад. Имконияти онҳо дар системаҳои мавҷудаи таҳсилоти фосилавӣ фаъолона татбиқ шуда истодааст.

- дар доираи телевизиони таълимӣ ва низоми таълимии радио дар таҳсилоти фосилавии муосир ба тавре васеъ истифода бурда мешавад. Аудио ва видео наворҳо, дискҳо, барномаҳои телевизионӣ дар айни замон дар мактабҳои олӣ ҳамчун маълумот ва маводи иловагӣ истифода бурда мешавад.

- имкониятҳои эъҷодкорони маводҳои таълимии таҳсилоти фосилавӣ танҳо бо воситаи техникӣ маҳдуд мегардад ва аз дараҷаи маҳорати эъҷодкорон ҳам вобастагӣ дорад.

- омодагӣ ба дарсҳои дар доираи таҳсилоти фосилавӣ аз фаъолияти таҳсилоти анъанавӣ ба таври назаррас фарқ мекунад. Ин аз сабаби он аст, ки дар таҳсилоти фосилавӣ намуди алоқа ва хусусиятҳои технологӣ аз таҳсилоти анъанавӣ фарқ дошта, талобот барои ташаккули маводҳои иловагӣ ва рафтори таҳсил тамоман дигар мебошад.

Дар мархилаи истифодабарии маводҳои мултимедии таълимӣ ва чойгир кардани онҳо дар шабакаи глобалии интернет муаммои ҳифзи моликияти зеҳнӣ ба миён меояд. “Моликияти зеҳнӣ ба яке аз мавзӯҳои маъмултарини дар ҷаҳони муосири корӣ

муҳокимашаванда табдил ёфта, ҳамзамон аз ҳама камтар возеҳшуда боқӣ мемонад. Бо ибораи содда, моликияти зеҳнӣ ин худ як маҳсули шуури инсонӣ, натиҷаи эҷодиёт мебошад, ки бо қонун ҳифз мешавад. Ин ҷавҳари ғайримоддӣ мебошад. Онро палмосидан ғайриимкон аст; дарозӣ, васегӣ, ё баландӣ надорад; бевазн буда, соя пайдо намекунад; ранг, таъм ё бӯй надорад" [1, С. 341-343].

Таҳсилоти фосилавӣ аз донишҷӯён на танҳо тафаккур кардан, балки ташкили мустақилият, истифодаи қобилияти технологияи ахборӣ-коммуникатсиониро бо мақсади таълим талаб менамояд. Барои ба муваффақияти таълимӣ ноил гаштан оид ба таҳсилоти фосилавӣ хонандагонро ба фаъолияти мазкур бояд омода сохт. Дар фаъолияти таълимии донишҷӯён ҷиҳати таҳсилоти фосилавӣ бояд омӯхтани матнро ба пеш гузошт (бо роҳнамоҳои электронӣ, омӯзиши барномаҳо, сарчашмаҳои ахбор); иштирок дар машваратҳои гурӯҳӣ ва инфиродӣ, аз ҷумла, тавассути почтаи электронӣ; иҷрои вазифаҳои хусусиятҳои гуногуни низомидошта; натиҷаҳоро ба роҳбар пешниҳод намудан; иҷрои вазифаҳои тестӣ [3, С. 38].

Гуфтаҳои болоӣ муаммои актуалиро барои аз худ намудани омӯзгорон ва донишҷӯёни ТИ, ба монанди почтаи электронӣ, телеконференсия, китобҳои видеоӣ дар дискҳои лазерӣ, китобҳои электронӣ, низомҳои мултимедӣ. Ин шакли ташкили раванди таълимӣ бо роҳи зиёд намудани корҳои мустақилона, инфиродӣ ва гурӯҳии хонандагон, корҳои амалӣ ва лабораторӣ хусусияти ковишиву тадқиқотӣ, васеъ намудани машғулиятҳои беруназсинфӣ мавриди назар қарор дорад. Муваффақият ва сифати таҳсилоти фосилавӣ аз истифодаи босамари технологияҳои педагогӣ ва сарчашмаҳои ахбор, омодагии донишҷӯву омӯзгори дар раванди мазкур иштироккунанда вобаста аст.

Дар марҳилаи ҳозира миқдори зиёди барномаҳои компютерӣ бо мақсади ташкили таълими электронӣ дар истифода қарор дорад. Пеш аз ҳама онҳо дар ИМА пайдо шуда, даҳсолаи охир дар Русия низ фаъолона такмил ва ҷорӣ гардида истодаанд. Барномаҳои амалкунандаи идоракунии бахши таълимӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: бо рамзи пӯшида (тиҷоратӣ), бо рамзи кушода (ройгон паҳн карда мешаванд).

Дар байни низомҳои рамзашон кушод муҳити Moodle маъмулияти бештарро доро мегардад. «Moodle» ин шакли ихтисоршудаи ибораи «Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment» (муҳити модулии объектӣ самтнокшудаи динамикии таълим) буда, низоми худкоркуни дар технологияҳои компютерӣ ва Интернет-технологияҳо асосёфтаи идоракунии таълим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоева М.А., Мадиёров Д., Хуҷамқулов Б.Т. Таҳияи видеомаводҳои таълимӣ ва ҳифзи он аз нусхабардорӣ. Маводи конфронси илмӣ-аиалии Ҷумҳуриявӣ "Сифати таълим дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон" бахшида ба 25-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хуҷанд-2016. С. 341-343.

2. Гиря И.А. Интеграция моделей знаний ученика в адаптивной среде дистанционного обучения / И. А. Гиря. // Образовательные технологии и общество (Educational Technology & Society). - 2010. - №4. - С. 240-245.

3. Иномов Б.Б. Омӯзиши забонҳои барномасозӣ тариқи системаи таҳсилоти фосилавӣ. Маводи семинари илмӣ-аиалии Ҷумҳуриявӣ "Таҳсилоти фосилавӣ" бахшида ба 25-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хуҷанд-2016. С. 38-39

4. Мазурок Т. Л. Интеллектуальное построение, автоматизированных дидактических систем / Т . Л. Мазурок // Журнал Образовательные технологии и общество. - 2008. - Выпуск № 3 том 11.

5. Назаров В.И., Куклина Л.В. Становление дистанционного обучения как средство достижения качества образования // XIV конференция- выставка «Информационные технологии в образовании»: Сб. трудов. Часть III — М.: МИФИ, 2004, С. 241-242.

6. Новиков Д.А. Модель управления обучением персонала / С.А. Баркалов, Е.В. Галинская, А.А. Иващенко, Д.А. Новиков. // Вестник Воронежского государственного

технического университета. - 2005. - № 10 том. - С. 82-85.

7. Овсянников В.И. Основные этапы развития дистанционного обучения и его теоретическое сопровождение // Дистанционное образование в России: Постановка проблемы и опыт организации. – М., 2001. – С. 7-11.

8. Орчаков О.А., Калмыков А.А. Проектирование дистанционных курсов. -М.: МНЭПУ,2002.-52с.

9. Раҳмонов З.А. Махсусиятҳои таҳсилоти фосилавӣ дар замони муосир. Маводи семинари илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ “Таҳсилоти фосилавӣ” бахшида ба 25-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хуҷанд-2016. С. 91-93

10. Салохова З.М., Сайдалиева Г.М. Истифодаи техналогияи муосир дар дарсҳои забонҳои хориҷӣ. Маводи семинари илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ “Таҳсилоти фосилавӣ” бахшида ба 25-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хуҷанд-2016. С. 97-99

11. Султанова М.М. Дистанционное обучение и производственная практика. Маводи семинари илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ “Таҳсилоти фосилавӣ” бахшида ба 25-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хуҷанд-2016. С. 105-109

LITERATURE:

1. Abdulloeva M.A., Madiyorov D., Khujamkulov B.T. Development of educational video materials and their protection from copying. Proceedings of the Republican scientific-academic conference “Quality of education in higher education institutions of the Republic of Tajikistan” dedicated to the 25th anniversary of the independence of the Republic of Tajikistan. Khujand-2016. P. 341-343.

2. Girya I.A. Integration of student knowledge models in an adaptive distance learning environment / I.A. Girya. // Educational Technology & Society. - 2010. - No. 4. - P. 240-245.

3. Inomov B.B. Learning programming languages through the distance education system. Materials of the Republican scientific-academic seminar "Distance Education" dedicated to the 25th anniversary of the independence of the Republic of Tajikistan. Khujand-2016. P. 38-39

4. Mazurok T.L. Intellectual construction of automated didactic systems / T.L. Mazurok // Journal of Educational Technologies and Society. - 2008. - Issue No. 3 volume 11.

5. Nazarov V.I., Kuklina L.V. Formation of distance learning as a means of achieving quality education // XIV conference-exhibition "Information technologies in education": Collection of works. Part III - M .: MEPhI, 2004, P. 241-242.

6. Novikov D.A. Model of personnel training management / S.A. Barkalov, E.V. Galinskaya, A.A. Ivaschenko, D.A. Novikov. // Bulletin of the Voronezh State Technical University. - 2005. - No. 10 volume. - P. 82-85.

7. Ovsyannikov V.I. The main stages of development of distance learning and its theoretical support // Distance education in Russia: Statement of the problem and experience of organization. - M., 2001. - P. 7-11.

8. Orchakov O.A., Kalmykov A.A. Design of distance courses. -M.: MNEPU, 2002.-52 p.

9. Rakhmonov Z.A. Peculiarities of distance education in modern times. Materials of the Republican scientific-practical seminar “Distance education” dedicated to the 25th anniversary of the independence of the Republic of Tajikistan. Khujand-2016. P. 91-93

10. Salokhova Z.M., Saidalieva G.M. The use of modern technology in foreign language lessons. Materials of the Republican scientific-practical seminar “Distance education” dedicated to the 25th anniversary of the independence of the Republic of Tajikistan. Khujand-2016. P. 97-99.

11. Sultanova M.M. Distance learning and practical training. Materials of the Republican Scientific-Practical Seminar "Distance Education" dedicated to the 25th anniversary of the independence of the Republic of Tajikistan. Khujand-2016. P. 105-109

УДК:004.056:378.147

Абдуллоева Гулноза Абдуҷаборовна
муаллими калони кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, E-mail: gulijona@gmail.com.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ВА МУАММОҲОИ ҲИФЗИ ИТТИЛООТ ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ ФОСИЛАВӢ

Аннотатсия. *Мақолаи мазкур ба таҳқиқ ва таҳлили паҳлӯҳои муҳимми ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва масоили амнияти иттилоот дар низоми таҳсилоти фосилавӣ (НТФ) бахшида шудааст. Бо дарназардошти рушди босуръати рақамикунонии соҳаи маориф, муаллиф нақши калидии НТФ-ро ҳамчун модели таълими инноватсионӣ ва қобили мутобиқшавӣ дар заминаи глобалии маориф баррасӣ мекунад. Мавқеи Тоҷикистон дар ин раванд дар асоси омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва техникӣ арзёбӣ гардида, ташаккули муҳити рақамии таълимии амн ҳамчун омили муваффақияти ин модел таъкид шудааст. Дар мақола хусусиятҳои техникии таҳсилоти фосилавӣ, мисли истифодаи системаи Moodle ва модулҳои он чун "Деканати электронӣ", ки ба муассисаҳои таҳсилоти олӣ имкон медиҳанд, раванди таълимро ба низоми автоматикунонидашуда ва инфиродӣ табдил диҳанд, ба таври муфассал тавсиф меёбанд. Муаллиф нуқсонҳои татбиқи кунунии низоми ТФ, аз ҷумла сатҳи пасти ҳамоҳангсозӣ ва нотавонии молиявӣ ва техникӣ барои таъмини барномавии муассирро шарҳ дода, роҳҳои имконпазири ҳалли фасли онҳо, аз ҷумла истифодаи системаи кушодаасоси Moodle ва коркарди алгоритмҳои арзёбии самаранокии иқтисодии системаи таълимиро пешниҳод мекунад. Дар доираи таҳлил, муаллиф усулҳои арзёбии шиддати таҳдидҳо, осебпазирии инфрасохтори рақамӣ, сиёсати амниятӣ ва самаранокии иқтисодии чораҳои муҳофизатиро дар асоси таҳлили хатарҳо матраҳ мекунад. Муҳимтарин ҷанба дар мақола, коркарди модели таълими фосилавии мутобиқшаванда ва барқарорсозандаи муносибатҳои илмӣ ва методологӣ миёни омӯзгор ва донишҷӯ тавассути муҳити рақамии амн мебошад.*

Калидвожаҳо: *таҳсилоти фосилавӣ, амнияти иттилоотӣ, технологияҳои рақамӣ, низоми Moodle, телекоммуникатсия, хатар ва таҳдидҳо, моделсозӣ, арзёбии иқтисодӣ, мухити рақамии таълимӣ, идоракунии автоматикунонидашуда.*

Абдуллаева Гулноза Абдуджабаровна
старший преподаватель кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад 48/5.E-mail: gulijona@gmail.com.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИИ В СИСТЕМЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. *Данная статья посвящена исследованию и анализу ключевых аспектов внедрения цифровых технологий и вопросов информационной безопасности в систему дистанционного образования (СДО). Учитывая стремительное развитие цифровизации в сфере образования, автор рассматривает СДО как инновационную и адаптивную модель обучения в контексте глобального образовательного пространства. Позиция Таджикистана в этом процессе оценивается с учётом социальных, экономических и технических факторов, подчёркивается значение формирования безопасной цифровой образовательной среды как важного условия успешной реализации данной модели. В*

статье подробно описываются технические особенности дистанционного обучения, такие как использование системы Moodle и её модулей, включая «Электронный деканат», которые позволяют вузам автоматизировать и индивидуализировать образовательный процесс. Автор анализирует существующие недостатки функционирования системы СДО, включая низкий уровень координации, а также финансовую и техническую несостоятельность в обеспечении эффективных программных решений. В качестве возможных путей решения этих проблем предлагаются использование платформы с открытым исходным кодом Moodle и разработка алгоритмов оценки экономической эффективности образовательной системы. В рамках исследования рассматриваются методы оценки уровня угроз, уязвимости цифровой инфраструктуры, политик безопасности и экономической результативности защитных мер на основе анализа рисков. Ключевым аспектом статьи является разработка адаптивной модели дистанционного обучения, способствующей восстановлению научных и методологических связей между преподавателем и студентом посредством безопасной цифровой среды.

Ключевые слова: *дистанционное образование, информационная безопасность, цифровые технологии, система Moodle, телекоммуникации, риски и угрозы, моделирование, экономическая оценка, цифровая образовательная среда, автоматизированное управление.*

Abdullaeva Gulnoza Abdujaborovna

Senior lecturer, department of information technology and digital economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan,Dushanbe city, Borbad avenue 48/5, E-mail: gulijona@gmail.com.

DIGITAL TECHNOLOGIES AND PROBLEMS OF INFORMATION PROTECTION IN THE DISTANCE LEARNING SYSTEM

Annotation: *This article is devoted to the study and analysis of key aspects of implementing digital technologies and information security issues within the distance education system (DES). Considering the rapid digitalization of the education sector, the author examines the pivotal role of DES as an innovative and adaptable model of learning in the global educational context. Tajikistan's position in this process is assessed based on social, economic, and technical factors, emphasizing the creation of a secure digital learning environment as a success factor for this model. The article provides a detailed description of the technical features of distance education, such as the use of the Moodle system and its modules like the "Electronic Dean's Office," which enable higher education institutions to transform the learning process into an automated and personalized system. The author outlines the current shortcomings in implementing the DES, including the low level of coordination and the lack of financial and technical capacity to ensure effective software support. Possible solutions are proposed, including the use of the open-source Moodle system and the development of algorithms to assess the economic efficiency of the educational system. Within the analytical framework, the author discusses methods for evaluating the intensity of threats, the vulnerability of digital infrastructure, security policies, and the economic effectiveness of protective measures based on risk analysis. A key aspect of the article is the development of a model for adaptive distance learning and the restoration of scientific and methodological relationships between teacher and student through a secure digital environment.*

Keywords: *distance education, information security, digital technologies, Moodle system, telecommunication, risks and threats, modeling, economic assessment, digital learning environment, automated management.*

Дар соҳаи маориф ҷорӣ намудани технологияҳои муосири компютерӣ ва воситаҳои алоқа яке аз роҳҳои рақамикунонии соҳаи маориф иборат мебошад. Ҳамаи кишварҳои пешрафта барномаҳои марбут ба рушди низоми маорифро бо истифода аз технологияҳои муосир амалӣ мекунанд. Сарфи назар аз шумораи зиёди шаклҳо ва намудҳо, тафовути методология, онҳо зери номи умумии таҳсилоти фосилавӣ (ТФ) муттаҳид шудаанд. Дар Аврупои Ғарбӣ ба ҷанбаи таълимӣ-методӣ имкон медиҳад, ки аз ҷиҳати методӣ шумораи бештари донишҷӯёнро муттаҳид созад ва хароҷоти таҳсилро ба ҳадди ақал кам кунад, инчунин дар ИМА ба истифодаи технологияҳои нави коммуникатсионӣ ва таъминоти барномавию таҷҳизот диққати бештар дода мешавад. Дар ҳамаи макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи ягонаи давлатии таълими фосилавӣ фаолият дорад.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониашон бахшида ба “ Рӯзи дониш” таъкид намуданд, ки **“** Вақти ҷорӣ намудани низоми таҳсилоти фосилавӣ фаро расидааст**”**. Баъзе муассисаҳои таълимӣ дар ин самт аллакай ба дастовардҳои муайян ноил шудаанд. Аммо ҷараёни татбиқи низоми таҳсилоти фосилавӣ дар умум суст буда, дар ин самт ташаббускорӣ миёни мактабҳои олӣ кам ба мушоҳида мерасад. Ин тарзи таҳсил имкон медиҳад, ки бо нигоҳ доштани сифати таълим хароҷоти зиёдатӣ барои як донишҷӯ то 2-3 баробар кам карда шавад ва шахс аз истеҳсолот ҷудо нагардида, аз тариқи интернет соҳиби дониш ва ихтисоси зарурӣ гардад.

Бо ташкили муҳити мобилии иттилоотии таълимӣ, системаи ТФ кам кардани хароҷоти воҳиди як донишҷӯро дар муқоиса бо системаҳои таълимии анъанавӣ тақрибан 2 маротиба таъмин менамояд. Омӯзиши амнияти захираҳои иттилоотии ТФ аҳамияти бузурги илмиву амалиро доро мебошад. Мушкилоти воқеии ҳифзи курсҳои таълимии таҳиякардаи муаллифон, моликияти зеҳнӣ, тасдиқи ваколати муштарии дурдаст, таъмини фаъолияти назорати дониши донишҷӯён ва амсоли инҳо вуҷуд дошта, бояд гуфт, ки ихроҷи иттилоот ба муассисаҳои таълимӣ, муаллифони курсҳои омӯзишӣ зарари калон мерасонад. Он бо талафоти эътимоднокии назорат ва баҳисобгирӣ, муайян кардани дониши донишҷӯён таҳдид мекунад. Дар системаи таълими фосилавӣ амнияти иттилоот омили бунёдии мавҷудият ва рушди он буда, ба бисёр ҷанбаҳои фаъолият таъсир мерасонад.

Дар ҷаҳон тадқиқоти илмӣ оид ба масъалаҳои татбиқ, истифода ва ташкили таълими фосилавӣ хеле васеъ гузаронида мешавад. Тадқиқотҳо дар соҳаи ҳифзи захираҳои иттилоотӣ, воситаҳои барномавӣ барои таълими фосилавӣ ва самаранокии онҳо хеле кам мебошад. Тамоюли истифодаи технологияҳои таълимӣ, таҳсилоти фосилавӣ дар миқёси ҷаҳонӣ дар ҳисобот оид ба таълим дар барномаҳо ва гузоришҳои Институти технологияҳои иттилоотии ЮНЕСКО дар соҳаи маориф баррасӣ шудааст.

Дар баробари ин ба таҳияи моделҳо ва алгоритмҳои арзёбии самаранокии иқтисодии амнияти иттилоотии НТФ ва амалияи татбиқи онҳо дар адабиёти илмӣ аҳамияти нокифоя дода шудааст. Аз ин лиҳоз таъмини фаъолияти самараноки НТФ дар шароити муосири рушди муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи хизматрасонии таълимӣ талабот ба миён омадааст.

Таълими фосилавӣ ин гирифтани таълим дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ё олӣ бо ёрии технологияҳои муосири иттилоотӣ ва системаҳои телекоммуникатсионӣ, аз қабили почтаи электронӣ, телевизион ва интернет иборат мебошад [2, С. 57].

Низоми таълими фосилавӣ (НТФ) маҷмӯи воситаҳои ташкилӣ, таълимӣ, методӣ, нармафзор ва таҷҳизотест, ки таълимро, берун аз муассисаи таълимӣ таъмин менамояд. Мафҳуми НТФ системаи таълимест, ки ба телекоммуникатсияи компютерӣ бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ ва иттилоотӣ асос ёфтааст [5, С.8].

Омӯзиши фосилавӣ низ метавонад барои такмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорон истифода шавад. Муаммои таълими фосилавӣ барои Тоҷикистон аз сабаби мутамарказ ҷойгир будани донишгоҳ ва донишкадаҳо ва кадрҳои соҳибихтисос дар шаҳрҳои калон махсусан муҳим аст. Дар ибтидои асри 21 шахси бомаърифат танҳо вақте худро

муҳофизат карда метавонад, ки мақоми иҷтимоӣ ва ҳуқуқҳои онҳо кафолат дода шаванд. Шахсе, ки ҳуқуқҳои худро медонад ва онҳоро ҳимоя мекунад қодир аст, ба тағйирот дар ҳаёт чандир муносибат кунад. Дар ин замина, омӯзиши фосилавӣ метавонад барои идомаи таҳсил истифода шавад ва ба ин васила ба амнияти шахсӣ мусоидат кунад. Ин имкон медиҳад, ки таҳсилоти давомдор барои қариб ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ ташкил карда шавад. Рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ омӯзиши фосилавиро аз ҷойгиршавии корбарон мустақил месозад. Лоиҳаҳои марбута на танҳо ба шахс дониши нав медиҳанд, балки худ аз худ дар соҳаи маориф уфуқҳои нав мекушоянд ва барои фаҳмидани зарурати омӯзиши давомдор кӯмак мерасонанд. Ғайр аз он, омӯзиши фосилавӣ имкон медиҳад, ки манбаъҳои гуногуни иттилоот истифода шаванд.

Миқдори иттилоот, инчунин бисёре аз хосиятҳои дигари он, наметавонанд ҳамчун дастурамали пурмазмун барои НТФ истифода шаванд. Онҳо метавонанд танҳо ҳамчун андозагирии он хидмат кунанд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ду намуди дастурҳои мундариҷа барои НТФ вуҷуд доранд. Якум, тавсеаи дастрасӣ ба таҳсилот аст, ки ин маънои на танҳо васеъ кардани дастрасии мактаббачагон ва донишҷӯён, балки таъмини таҳсили муттасилро дорад, ки ин нишондиҳандаи афзоиши шумораи хонандагон мебошад.

Дуюм, тағйирот дар сифати таълим мебошад, ки пурзӯр намудани нақши таълими мустақилона, кор карда баромадани технологияҳои нави иттилоотӣ, истифодаи захираҳои иловагии таълимро дар бар мегирад. Нишондиҳандаи он вусъат додани истифодаи захираҳои нав дар таълим мебошад.

Ба сифати асос барои таълими фосилавӣ истифода аз телекоммуникатсияи компютерӣ беҳтар аст [6, С. 49], ки он нуктаҳои зеринро дар бар мегирад:

- имкони интиқоли фаврӣ дар масофа, ҳаҷм ва намуди гуногун;
- имконияти интерактивӣ ва бозгашти амалиётӣ;
- имконияти дастрасӣ ба манбаъҳои гуногуни иттилоотӣ;
- имконияти ташкили лоиҳаҳои муштараки телекоммуникатсионӣ;
- имконияти дархости маълумот оид ба ҳама гуна масъалаи мавриди таваҷҷӯҳ тавассути конфронсҳои электронӣ.

НТФ-и мавҷуда бо ду намуди моделҳо ташаккул меёбанд:

Дар гурӯҳи аввал, курсҳои омӯзиши фосилавӣ ин маҳмӯи лексияҳо мебошанд, ки ба корбар қисман ё дар маҳмӯъ барои худомӯзӣ фиристода мешаванд. Истифодабаранда (мактаббача, донишҷӯ, дохилшаванда) маводи таълимиро гирифта, минбаъд бо онҳо дар хона, дар ҷои кор ё дар синфи махсуси компютерӣ кор мекунад. Ин қобилият ва ниёзҳои инфиродии корбарро ба назар мегирад. Вай метавонад курсҳои таълимиро бо тартиби дилхоҳ, тезтар ё сусттар омӯзад. Курсҳои муосири таълими фосилавӣ, чун қоида, бо луғатҳои истилоҳотӣ ва шабеҳ муҷаҳҳаз шудаанд, дар баъзе мавридҳо онҳо дорои истинодҳое мебошанд, ки дастрасӣ ба базаҳои маълумотҳои дохилию байналмилалиро таъмин мекунанд. Чунин курсҳо ба таври даврӣ тавассути почтаи электронӣ фиристодани супоришҳои иҷрокардаи корбарро пешбинӣ мекунанд, ки аз ҷониби омӯзгор-куратор баррасӣ карда мешаванд ва бо шарҳу тавсияҳо ба корбар баргардонида мешаванд.

Аксар вақт курсҳои омӯзиши фосилавӣ барномаҳои зеҳни сунъиро дар бар мегиранд, ки метавонанд худи корбарро тафтиш кунанд, хатогиҳоро муайян кунанд, тавсияҳои зарурӣ диҳанд, дастрасиро ба китобхонаҳои электронӣ боз кунанд ва иқтибос, параграф, боби китобро дар мавзуъ пайдо кунанд.

Аксари донишгоҳҳои ватанӣ ҳангоми ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар идоракунии раванди таълим бо нарасидани таъминоти барномавии мувофиқ, инчунин арзиши баланди барномаҳои автоматикунонии донишгоҳҳои дар бозор мавҷудбуда дучор меоянд. Барномаи "Деканати электронӣ" дар НТФ яке аз барномаҳои технологияҳои рақамӣ ба шумор меравад. Вазифаи аввалиндараҷаи деканати электронӣ мутобиқ кардани НТФ ба ташкили раванди таълим дар муассисаҳои таълимии ватанӣ ва дар оянда таҳияи системаи тағйирпазири автоматикунонии равандҳои бизнес дар донишгоҳҳо мебошад.

Система ҳамчун модули барномаи “Moodle” таҳия шудааст ва худ як меъмории модулии таҳияшуда, имкон медиҳад он ба ниёзҳои ҳар як созмон бидуни тағйир додани коди асосии система мутобиқ карда шавад.

Таъминоти барномавии Moodle нисбат ба дигар нармафзорҳои навъи худ бартариҳои зиёд дорад. Дар байни афзалиятҳои он интерфейси дӯстона бо забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ, системаи васеи кӯмак, доираи васеи усулҳои пешниҳоди мавод мавҷуд мебошанд. Яке аз бартариҳои асосии универсалӣ аз нуқтаи назари ташкили раванди таълим мебошад. Барномаи Moodle муҳити таълимро амалӣ мекунад, ки дар он донишҷӯён метавонанд бо маводи таълимӣ, бо муаллимон ва бо ҳамдигар муошират кунанд. Ин калиди универсалии Moodle имкон медиҳад, ки он барои ташкили доираи васеи фаъолиятҳои омӯзишӣ дар намудҳои гуногуни созмонҳо истифода шавад.

Хусусиятҳои деканати электронӣ:

1. Ин як модули Moodle буда, бо он зич муттаҳид карда мешавад: ҷорӣ намудани донишҷӯён ё кормандон бо эҷоди автоматии ҳисобҳо дар Moodle, дохил кардан ва хориҷ кардани донишҷӯён ба равандҳои таълимӣ бо обуна ва қатъ кардани обуна ба модули мувофиқ ҳамроҳ карда мешавад. Курсҳои Moodle, баҳои ниҳоӣ аз курсҳои Moodle ҳамоҳанг карда мешаванд, системаҳо интерфейси ягона ва авторизатсия доранд.

Дар айни замон, муассисаҳои таълимии пешрафта курсҳои таҳсилоти фосилавиро оид ба ин масъалаҳо васеъ таҳия мекунанд. Нуқтаи заифи чунин курсҳо дар он аст, ки онҳо мустақилона ва бидуни иртибот бо ҳамдигар сохта мешаванд. Барои ҳалли мушкилоти амнияти байналмилалӣ дар соҳаи маориф ва фарҳанг низ ҳамкорӣ бояд ба роҳ монда шавад. Муҳим аст, ки намунаи ҳамкорӣ дар марҳилаҳои аввали ба даст овардани донишҳои нав баррасӣ карда шавад. Бояд ба назар гирифт, ки донишҷӯёни имрӯзаи таълими рӯзона фардо ҷомеаи моро муаррифӣ менамояд. Ҳамин тариқ, талошҳои муштарак барои ташкили барномаҳо ва курсҳои байналмилалӣ қадамҳои аввалин дар роҳи ҳамкории байналмилалӣ ва таъсиси институтҳое мебошанд, ки бо масъалаҳои амният дар соҳаи иттилоот машғуланд.

Таҳлили маводҳои дигар, бахусус дар Интернет нишон медиҳад, ки имрӯз як қатор марказҳои давлатӣ ва тиҷоратӣ ба таълими фосилавӣ машғуланд. Захираҳои мукаммал дар соҳаи таҳсилоти фосилавӣ дар сервери Ассотсиатсияи таҳсилоти фосилавии Авруосиё (btto://www.dist-edu.ru) курсҳои гуногуни таълими фосилавиро пешниҳод менамояд. Модели мазкур бо муайянкунии аниқи раванди таълим хос аст, ки аз назари баҳодиҳии натиҷаҳои таълим аз ҳама муътабартарин ба назар мерасад. Моҳияти модел дар он аст, ки омӯзиш ҳамчун худомӯзӣ ҷойгир карда шудааст, яъне НТФ қисмҳои маводи таълимӣ, усулҳои махсуси худбаҳодиҳӣ, кӯмаки зарурӣ, муошират донишҷӯёнро пешниҳод мекунад ва раванди назорат танҳо аз ҷониби омӯзгор пурқувват аст. Ҳамин тариқ, таҳиягарони НТФ амнияти курсро ба сатҳи нав мебардоранд, зеро мавод қисман дода мешавад ва он барои донишҷӯёни гуногун то андозае фарқ мекунад, яъне нуқтаи асосӣ дар ин ҷо методикаи таълим аст ва он барои студент «пӯшида» мемонад. Аз тарафи дигар, “журнали омӯзгорон” вуҷуд дорад, ки дар шакли электронӣ барои ин НТФ танҳо барои намоиш додани тасвири умумии фаъолияти таълимӣ ва ғайра лозим аст, аммо на ҳамчун “ҳақиқати ниҳоӣ”, барои ин танҳо журнал дар шакли коғазӣ низ фаъолият менамояд. Аз ин лиҳоз метавон ба ҳамгироии муҳими чунин воситаҳои муҳофизат, ҳам электронӣ ва ҳам қоғазӣ хулоса кард.

Айни замон ба таъмини амният тақсимоти захираҳои молиявӣ ва инсонӣ маҳдуд аст ва талаб карда мешавад, ки даромади маблағгузорӣ ба онҳо нишон дода шавад. Сармоягузориҳо ба амнияти иттилоотиро метавон ҳамчун сармоягузорӣ барои зиёд кардани фоида бо роҳи кам кардани хароҷоти маъмурӣ барои нигоҳдории он ё муҳофизат аз талафоти фоида тавассути канорагирӣ аз хароҷоти эҳтимолӣ дар ҳолати оқибатҳои манфӣ баррасӣ кард [1, С. 51].

Дар НТФ мушкилоти ташкилӣ низ ҷой доранд. Рӯйхати саволҳо аз вазъи таълимӣ, технологӣ ва ҳуқуқии ҳар як кишвари мушаххас вобаста аст. Мисолҳо метавонанд барои курсҳои фосилавии муассисаҳои таълимӣ бошанд, ки дар он маълумоти маҳдуд пешкаш карда намешавад. Аз ин рӯ, омӯзиши масъалаи амнияти иттилоотӣ ҳангоми омӯзиши фосилавӣ муҳим аст. Истилоҳи амният ин ҳолати муҳофизат аз таҳдидҳо мебошад, моҳияти хаёлии амниятро инъикос мекунад ва як шакли эҳсосоти субъект мебошад. Амният на танҳо ҳимояи манфиатҳои давлат балки шарти мавҷудияти касе дар зери назорати ӯ мебошад. Ҳамин тавр, амнияти таълими фосилавӣ на танҳо амнияти таъминоти барномавӣ ва таҷҳизот, балки идоракунии тамоми вазифаҳои асосии раванди таълимро дар бар мегирад.

Дар ҳар сурат, арзиши хусусиятҳои амниятӣ бояд бо хатар ва подош барои муҳите, ки дар он НТФ истифода мешавад, мутаносиб бошад. Ба ибораи оддӣ, хатар ин вазъиятест, ки таҳдиди осебпазириро барои расонидани зарар ба система истифода мебарад. Сиёсати амният барои татбиқи назорати амниятӣ бо роҳи кам кардани шумораи осебпазириҳо замина фароҳам меорад ва дар натиҷа хатарро коҳиш медиҳад. Барои таҳияи сиёсати муассир ва камхарҷи сиёсати амниятӣ барои ҳифзи иттилоот, бояд як навъ таҳлили хатарҳо барои арзёбии шиддати зарурии сиёсат анҷом дода шавад, ки хароҷоти зарурии амниятро барои қонеъ кардани талаботи он муайян мекунад.

Таҳдид ҳама гуна ҳодисаест, ки эҳтимолияти расонидани зарар тавассути фош, тағйир додан ё нобуд кардани иттилоот ё рад кардани хидмат ба хидматҳои муҳимро дар бар мегирад. Таҳдидҳо метавонанд нодида гирифта шаванд, масалан, хатарҳои инсонӣ, нокомии сахтафзор ё нармафзор ё офатҳои табиӣ. Таҳдидҳои барқасдона метавонанд ба як қатор гурӯҳҳо тақсим шаванд, аз мантиқӣ (бе пул гирифтани чизе) то ғайримантиқӣ (нобуд кардани иттилоот). Таҳдидҳои маъмулии шабака [3, С. 115] инҳоянд:

• Нокомии яке аз ҷузъҳои шабака - нокомӣ бар асари хатогиҳои тарҳрезӣ ё хатоҳои сахтафзор ё нармафзор метавонад боиси рад шудани хидмат ё осеби амниятӣ аз сабаби корношоямии яке аз ҷузъҳои шабака гардад. Нокомии брандмауэр ё радди бардурӯғи иҷозат аз ҷониби серверҳои аутентификатсия мисоли нокомиҳоест, ки ба амният таъсир мерасонанд.

• Сканкунии иттилоот - намоиши беиҷозати иттилооти муҳим аз ҷониби вайронкорон ё корбарони ваколатдор метавонад бо истифода аз механизмҳои гуногун рух диҳад - почтаи электронӣ ба қабулкунандаи нодуруст, чопи чопгар, рӯйхати нодуруст танзимшудаи назорати дастрасӣ, одамони сершумор як ID-ро мубодила мекунанд ва ғайра.

• Суиистифода аз маълумот - истифодаи иттилоот бо мақсадҳои дигаре, ки иҷозат дода шудааст, метавонад боиси радди хизматрасонӣ, хароҷоти нолозим ва аз даст додани обрӯ гардад. Гунаҳкорони ин метавонад ҳам корбарони дохилӣ ва ҳам хориҷӣ бошанд:

• Нобуд кардан, тағйир додан ё ифшои беиҷозати иттилоот ин бардурӯғ нишон додани арзишҳои иттилоотӣ мебошад, ки метавонад боиси аз даст додани якпорчагӣ ё махфияти иттилоот гардад.

• Воридшавӣ - ҳамла аз ҷониби одамон ё системаҳои беиҷозат, ки метавонад боиси радди хидмат ё хароҷоти ҷиддии барқарорсозӣ аз ҳодиса гардад.

• Ниқобпӯшӣ - кӯшиши пинҳон кардани худро ҳамчун корбари ваколатдор барои дуздидани хадамот ё маълумот ё оғози амалиёти молиявӣ, ки боиси талафоти молиявӣ ё мушкилоти НТФ мегардад.

Мавҷудияти таҳдид ҳатман маънои онро надорад, ки он зарар мерасонад. Барои таҳдиди хатар, таҳдид бояд осебпазирии назорати амнияти системаро истифода барад ва система бояд ба ҷаҳони беруна намоён бошад. Намоиши система ченаки ҳам таваҷҷӯҳи ҳамлагарон ба он система ва ҳам миқдори иттилооте, ки барои истифодаи ҷамъиятӣ дар ин система дастрас аст.

Ҳама НТФ-ҳое, ки ба Интернет дастрасӣ доранд, то андозае ба ҷаҳони беруна, ҳадди аққал тавассути номи НТФ-и худ намоён мешаванд. Аммо, баъзе НТФ-ҳо нисбат ба дигарон намоёнтаранд ва сатҳи намоён метавонад мунтазам ё вобаста ба рӯйдодҳо тағйир ёбад. Азбаски бисёре аз таҳдидҳои ба Интернет асосёфта табиати эҳтимолӣ доранд, сатҳи намоёни НТФ-ҳои гуногун мустақиман эҳтимолияти он, ки агентҳои душманона кӯшиш мекунанд, ки бо истифода аз таҳдиди мушаххас зарар расонанд [4, С. 118]. Дар Интернет, вайронкунандагони наврас, унсурҳои ҷиноӣ, ҷосусони саноатӣ метавонанд интиқолдиҳандагони таҳдид бошанд. Бо афзоиши истифодаи шабакаҳои ҷаҳонӣ барои тиҷорати электронӣ ва вазифаҳои муҳим, шумораи ҳамлаҳои ҷинояткорон ва ҷосусҳо афзоиш хоҳад ёфт.

НТФ-ҳои гуногун бо роҳҳои гуногун ба хатар осебпазиранд. Сиёсати амният бояд осебпазирии як НТФ-и мушаххасро ба навъҳои гуногуни ҳодисаҳои амниятӣ инъикос кунад ва ба сармоягузорӣ дар минтақаҳои осебпазири бештар афзалият диҳад.

Технологияҳои муосири муҳофизати нармафзор метавонанд эҳтимолияти рахна шудани системаро коҳиш диҳанд, аммо он кафолати садфоиза намедиҳад. Дар чунин вазъият, воридшавӣ ба система хеле муҳим мешавад - ин шояд хатти охирини дифоъ бошад. Дар асоси маълумоти ҷамъоварда, мо метавонем кӯшиш кунем, ки фаъолияти зарароварро ошкор кунем ва барои пешгирии вуруди беиҷозат чораҳои фаъол андешем. Бояд қайд кард, ки аксари системаҳои сабти фаъолияти корбарон маҷмӯи хеле маҳдуди иттилоотро ҷамъ мекунанд. Барои омӯзиши ҳуҷҷатҳо вақт сарф кардан ва тавассути ворид кардани тағйирот ба конфигуратсияи аслӣ арзиши системаи аудитро ба таври назаррас зиёд кардан муфид ҳисобида мешавад.

АДАБИЁТ:

1. Клейнрок Л. Теория массового обслуживания. Пер. с англ./Пер. И.И. Грушко; ред. В.И. Нейман. – М.: Машиностроение, 1979. – 432 с.
2. Козлов В.Г. Теория массового обслуживания. Учебное пособие для студентов специальности 210201 – проектирование и технология радиоэлектронных средств. – Томск: Томский государственный университет систем управления и радиоэлектроники, 2012. – 57 с.
3. Старых, В. А. Автоматизация проектирования информационных систем: методологии, средства, инструментарий (учебное пособие) / В. А. Старых. - М.:РГУИТП, 2009. - 213 с.
4. Юдин С.В. Математика в экономике: Учебное пособие. – М. Изд-во РГТЭУ, 2009. – 228 с.
5. Зайцева, Л.В. Технология разработки адаптивных электронных учебных курсов для компьютерных систем обучения / Л. В. Зайцева. // Образовательные технологии и общество (Educational Technology&Society). - 2008.-№11(1).
6. Муромцев В.В., Муромцева А.В. Основные свойства виртуальных коммуникаций. Доклад на международной научной конференции «Проблемы регионального и муниципального управления», М.: РГГУ, 2010 - С. 51-53.
7. Назаров А.А., Усмонова М.Р. Организация программного обеспечения дистанционного обучения. Маводи семинари илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ “Таҳсилоти фосилавӣ” бахшида ба 25-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хуҷанд-2016. С. 57-59
8. Назиров Х.Б., Маҷидов А. Ш. Методы управления оптимизации самостоятельной работы студентов в технологии дистанционного обучения. Маводи семинари илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ “Таҳсилоти фосилавӣ” бахшида ба 25-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хуҷанд-2016. С. 78-82
9. Новиков, Д. А. Модели обучения в процессе работы / Д. А. Новиков. // Управление большими системами. - 2007. - №19. - С. 5-22.

10. Овсянников В.И. Основные этапы развития дистанционного обучения и его теоретическое сопровождение // Дистанционное образование в России: Постановка проблемы и опыт организации. – М., 2001. – С. 7-11.

11. Орчаков О.А., Калмыков А.А. Проектирование дистанционных курсов. -М.: МНЭПУ, 2002. - 52 с.

12. Султанова М.М. Дистанционное обучение и производственная практика. Маводи семинари илмӣ-амалии Ҷумҳуриявӣ “Таҳсилоти фосилавӣ” бахшида ба 25-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Хуҷанд-2016. С. 105-109

LITERATURE:

1. Kleinrock L. Queueing Theory. Translated from English/Translated by I. I. Grushko; ed. by V. I. Neiman. – M.: Mashinostroenie, 1979. – 432 p.

2. Kozlov V. G. Queueing Theory. Textbook for students majoring in 210201 – design and technology of electronic equipment. – Tomsk: Tomsk State University of Control Systems and Radioelectronics, 2012. – 57 p.

3. Starykh, V. A. Automation of information systems design: methodologies, tools, instruments (textbook) / V. A. Starykh. - M.: RGUITP, 2009. - 213 p.

4. Yudin S. V. Mathematics in Economics: Textbook. – M. Publishing house of RSUH, 2009. – 228 p.

5. Zaitseva, L.V. Technology of development of adaptive electronic training courses for computer training systems / L.V. Zaitseva. // Educational technologies and society (Educational Technology&Society). - 2008.-№11(1).

6. Muromtsev V.V., Muromtseva A.V. Basic properties of virtual communications. Report at the international scientific conference "Problems of regional and municipal management", M.: RSUH, 2010 - P. 51-53.

7. Nazarov A.A., Usmonova M.R. Organization of software for distance learning. Mavodi seminary ilmi-amalia Ҷumҳuriyavi “Tahsiloti fosilavi” bakhshida ba 25-solagii istikloliyati Ҷumҳuriya Toqikiston. Huhand-2016. pp. 57-59

8. Nazirov Kh.B., Mahidov A.Sh. Management methods for optimizing students’ independent work in distance learning technology. Mavodi seminary ilmi-amalia Ҷumҳuriyavi “Tahsiloti fosilavi” bakhshida ba 25-solagii istikloliyati Ҷumҳuriya Toqikiston. Huhand-2016. pp. 78-82

9. Novikov, D. A. Models of learning in the process of work / D. A. Novikov. // Management of large systems. - 2007. - №19. - P. 5-22.

10. Ovsyannikov V.I. The main stages of distance learning development and its theoretical support // Distance education in Russia: Problem statement and organization experience. - M., 2001. - P. 7-11.

11. Orchakov O.A., Kalmykov A.A. Designing distance courses. - M.: MNEPU, 2002. - 52 p.

12. Sultanova M.M. Distance learning and industrial practice. Seminars on the development of the “Taxes of the Fundamental Law of the 25th Anniversary of the International Conference on the Development of the International School of Economics of Tajikistan”. Khujand-2016. P. 105-109

УДК 330.15 (575.3)

Ассоев М.М.
ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия. *Ҳамагуна шаклҳои соҳибкории дар қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида аз тарафи давлат эътироф ва иҷозат дода мешаванд. Соҳибкорӣ, ин фаъолияти мустақилона ба таваккали худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқаррарнамудаи қонун бақайдгирифташудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ равона карда шудааст. Хулоса, соҳибкорӣ сарчашмаи бурду бохти иқтисоди миллӣ мебошад ва соҳибкор бошад, асосгузори фаъолияти он ба ҳисоб меравад. Аз тарафи дигар, соҳибкорӣ ҳамчун захираи иқтисодӣ ифода ёфта, имрӯз ҷумҳурӣ ба рушди он эҳтиёҷӣ зиёд дорад ва барои рушд ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ аз тамоми имкониятҳо бояд истифода намуд ва ҳамчунин набояд фаромӯш кард, ки соҳибкор муаллифи ҳама гуна навовариҳо дар иқтисод ба ҳисоб меравад ва ҳама вақт сазоворӣ дастгирист.*

Калидвожаҳо. *соҳибкорӣ, иқтисод, андоз, захираҳо, суғурта, лизинг, молия фаъолияти соҳибкорӣ, қарз ва ғайра.*

Ассоев М.М.
ассистент кафедры экономического анализа и статистики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад 48/5

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация. *Все формы предпринимательства, предусмотренные действующим законодательством Республики Таджикистан, признаются и разрешаются государством. Предпринимательство - самостоятельная деятельность, осуществляемая на свой риск лицами, зарегистрированными в таком качестве в установленном законом порядке, направленная на систематическое получение прибыли от использования имущества, производства, реализации товаров, выполнения работ или оказания услуг. Короче говоря, предпринимательство является источником прибылей и убытков для национальной экономики, а предприниматель основателем ее деятельности. С другой стороны, предпринимательство выражается как экономический ресурс, и сегодня в республике существует большая потребность в его развитии, и следует использовать все возможности для развития предпринимательской деятельности, не забывать, что предприниматель является автором всех инноваций в экономике и всегда заслуживает поддержки.*

Ключевые слова: *предпринимательство, экономика, налоги, резервы, страхование, лизинг, финансы, деловая активность, кредит и т. д.*

Assoev M.M.
assistant of the Department of economic analysis and statistics, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad avenue 48/5

THEORETICAL BASIS OF ORGANIZATION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE MARKET ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abstract. *All forms of entrepreneurship provided for in the current laws of the Republic of Tajikistan are recognized and permitted by the state. Entrepreneurship is an independent activity carried out at one's own risk by persons registered in such capacity in accordance with the procedure established by law, aimed at systematically obtaining profit from the use of property, production, sale of goods, performance of work or provision of services. In short, entrepreneurship is the source of profit and loss for the national economy, and the entrepreneur is the founder of its activities. On the other hand, entrepreneurship is expressed as an economic resource, and today the republic has a great need for its development, and all opportunities must be used to develop entrepreneurial activity, and it should not be forgotten that the entrepreneur is the author of all innovations in the economy and always deserves support.*

Keywords: *entrepreneurship, economics, taxes, reserves, insurance, leasing, finance, business activity, credit, etc*

Дар мавриди рушди иқтисоди Тоҷикистон низ соҳибкорӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Аммо ҳанӯз ҳам фаъолияти соҳибкорӣ натавонистааст, ки дар тағйир ёфтан ва ё беҳтар гардидани вазъи иҷтимоии мардуми сарзамин таъсири зарурии дараҷанокии худро гузорад. Пӯшида нест, ки ҳарчанд ҷомеа рӯ ба беҳбудӣ ниҳода бошад ҳам, вале то ҳанӯз монеаҳое вуҷуд доранд, ки на танҳо ба фаъолияти босамари соҳибкор халал мерасонанд, балки барои рушди ҷомеадорӣ низ хеле хавфноканд.

Яке аз монеаҳое, ки ба рушди соҳибкорӣ ва умуман ҷомеадорӣ хавфнок аст, амали номатлуб баҳисоб меравад ва он бештар дар сохторҳои ба фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд арзёбӣ мешавад. [1] Масалан, таъсири ин амал намояндагони баъзе мақомот, бахши хизматрасонӣ ва ғайраҳо ба дандоншикан гардидани арзиши баъзе маҳсулот дар бозор гардидаанд. Табиист, ки бозор ҳам боло рафтани нархи маҳсулоти воридотиро метавонад бардошт намояд, чун имкони дигар нахоҳад монд. Ғайр аз ин, бемантиқ будани меъёри супоридани баъзе намуди андоз аз фурӯши маҳсулот низ ба фаъолияти соҳибкор таъсири манфӣ мерасонад. Дар чунин маврид соҳибкор метавонад рӯ ба фаъолияти қочоқӣ намояд. Бахши хизматрасонӣ низ дар фаъолияти соҳибкорӣ дар мавриди фурӯши маҳсулот ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад. Аз ҷумла, ин имтиёзро дар бозори дохилӣ танҳо ба шаҳрвандони маҳаллӣ бояд вогузор намуд. [2] Дар бозори имрӯза бошад, дар бахши фаъолияти хизматрасонии иқтисодӣ шаҳрванди хориҷӣ фаъолияти худро ниҳоят озод эҳсос намояд. Чунин фаъолият наметавонад ба иқтисод ва вазъи иҷтимоии аҳолӣ амнияти озуқавориро таъмин намояд. Ин намуди фаъолият ифодакунандаи он аст, ки шаҳрвандони хориҷӣ ҳам аз ҳисоби таъмини бор (маҳсулот) фоида мебинанду ҳам аз фаъолияти (бозор)-и хизматрасонӣ. Дар натиҷа чунин шакли фаъолияти соҳибкорӣ наметавонад ба беҳтар гардидани вазъи иқтисодӣ- иҷтимоии шаҳрванди ҷумҳурӣ дастёр бошад. Ҳол он ки шаҳрванди ҷумҳурӣ худ ба иҷрои фаъолияти хизматрасонӣ имрӯз хеле ниёз дорад.

Азбаски Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тайёр намудани баъзе маҳсулоти пурқиммат, тавлидгари ашёи хом низ мебошад, бо таъсиси як ва ё шумораи корхонаҳо набояд маҳдуд гашт. Дар чунин вазъият шумораи корхонаҳо чӣ қадар зиёд бошанд, ҳамон қадар фоиданоканд ва барои муаррифӣ намудани ҳам маҳсулот ва ҳам худи иқтисоди миллӣ дар бозорҳои хориҷӣ кишвар имкониятҳои васеъро фароҳам меоранд. Монополияи истеҳсоли як намуди маҳсулот аз тарафи як нафар ва ё як гурӯҳ ба коста гардидани иқтисоди кишвар меорад ва чунин шакли «соҳибкорӣ» дар иқтисод мутлақо бегона аст.

Зери мафҳуми гурӯҳбандии соҳибкорӣ таълимот дар бораи намудҳо, шаклҳо доираи фаъолияти соҳибкорӣ фаҳмида мешавад, ки хусусиятҳои фарқкунандаи худ,

имконияти муайянсозии фаъолияти мушаххаси иқтисодӣ (хоҷагӣ)-ро ба намуд (шакл)-и муайян фароҳам месозад.

Дар назарияи соҳибкорӣ роҳҳои гуногуни муайян кардани аломатҳое, ки аз рӯи онҳо соҳибкорӣ гурӯҳбандӣ карда мешавад, ҳамчунин ҳангоми муайянсозии хусусиятҳои сифатӣ ва шуморавии ин аломатҳо мавҷуданд, бинобар ин дар бисёр ҳолатҳо ба ин ё он намуди муайян ҷудо намудани фаъолияти соҳибкорӣ метавонад ба таври умумӣ нишон дода шавад. [3]

Ҳангоми муайян кардани намудҳо (гурӯҳҳо)-и соҳибкорӣ объекти фаъолияти соҳибкорӣ қонуни будани амалигардонии он натиҷаи ниҳои суръати афзоиш, воридсозии навовариҳо аҳамияти хоса дорад.

Вобаста ба ҳайати муассисон (иштирокчиён) кори худи ба соҳибкории занон ва ҷавонон тақсим мешаванд. Дар бархе аз давлатҳо ассотсиятсияи (иттиҳодия) соҳибкории занон ва ҷавонон фаъолият карда, боиси дастгирӣ ва тараққиёт мебошад. Масалан дар ҶТ иттиҳодияи занони соҳибкор ташкил шудааст.

Аз нуқтаи назари суръати тараққиёт сатҳи даромаднокӣ ва фоиданокии ташкилотҳои соҳибкорӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд: тезафзоянда, суръати суст афзуншавандаи рушди ширкат, корхонаҳои фоидаовар ва ғайри самаранок, иҷрокунандагони бизнеси камтаваккал ва таваккали калон.

Аз нуқтаи назари истифодабари азнавоварӣ ва навгониҳои технологияи навин дар фаъолияти худ: ҷӯстуҷӯи ҳамавақтаи имкониятҳои номаълум барои истеҳсоли мол, иҷроиши кор, хизматрасонӣ, забти бозорҳои нави фурӯш, ташкили талабот ва таклифот дар асоси якҷоякунӣ (комбинатсия), омилҳои истеҳсолот, истифодаи менеҷменти навгонӣ, маркетинги пешқадами фаъолияти соҳибкорӣ ба вуҷуд меояд. [4]

Шакли нави ташкилӣ-иқтисодии соҳибкорӣ гурӯҳҳои молиявӣ-саноатӣ мебошанд. Онҳо муттаҳидкунии сармояи саноатӣ, бонкӣ, суғуртавӣ ва тиҷоратӣ, инчунин нерӯи фикрии корхонаҳо ва ташкилотҳоро ифода мекунанд.

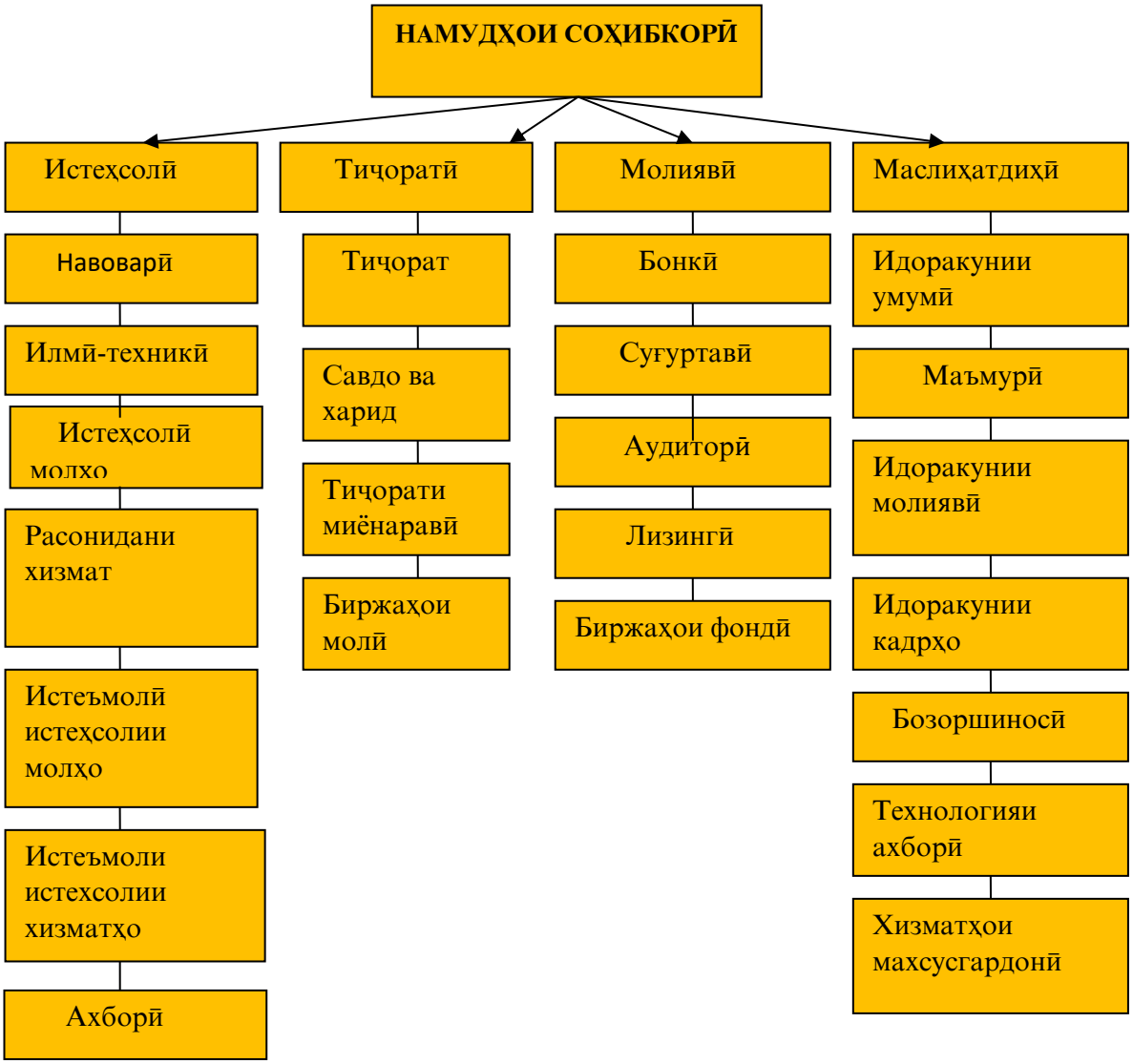

Соҳибкории истеҳсолӣ ин фаъолияте мебошад, ки дар шароити он соҳибкор бевосита бо иҷрои истеҳсоли маҳсулот молу хизматҳо ахборот арзишҳои маънавӣ, ки минбаъд ба харидорон фурӯхта мешаванд, машғул аст. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ соҳибкории истеҳсолӣ намуди пешқадами соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар он истеҳсоли маҳсулотӣ ба ҷамъият зарур ба амал бароварда мешавад.

Ғайр аз ин соҳибкории истеҳсолӣ яке аз фаъолиятҳои эҳтимолӣ зиёди зарарбинӣ дошта ба ҳисоб меравад. Ҳама намудҳои молу хизматҳо барои истеъмолкунандагони мушаххас (аҳолии, ташкилотҳои соҳибкорӣ, давлат) аз тарафи субъектони соҳибкории истеҳсолӣ истеҳсол карда мешавад. [5]

Ба соҳибкории истеҳсолӣ фаъолияти навоварӣ, илмӣ-техникӣ, бевосита истеҳсоли молу хизматҳо, истеъмоли истеҳсолии он, инчунин фаъолияти ахборӣ дар ин соҳаҳо мансуб мебошад. Ҳар як соҳибкоре, ки бо фаъолияти истеҳсолӣ машғул шудан мехоҳад, пеш аз ҳама бояд муайян намояд кадом намуди молҳоро вай истеҳсол кардан мехоҳад, кадом намуди хизматҳоро расониданист.

Пас аз ин соҳибкор ба фаъолияти бозоршиносӣ шуруъ мекунад. Барои муайянкунии талабот ба мол соҳибкор бо истеъмолкунандагон харидорон имконпазир бо ташкилотҳои тиҷоратӣ робита барпо мекунад. Нишондиҳандаи ба охир расидани расмии гуфтушунид шартнома мебошад, ки байни соҳибкор ва харидорони ояндаи молҳо баста мешавад. [6]

Чунин шартнома имкон медиҳад, ки эҳтимоли зарари соҳибкорӣ паст карда шавад. Дар акси ҳол, соҳибкор фаъолияти истеҳсолии худро бе шартнома дар асоси маслиҳати даҳонӣ оғоз мекунад. Дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ эътимоднокии маслиҳати даҳонӣ паст аст, эҳтимоли зарар бошад, нисбатан баланд.

Марҳилаи дигар соҳибкории истеҳсолӣ–ин ба даст овардан ва ё киро кардани омилҳои истеҳсолӣ мебошад. Чӣ тавре, ки маълум аст ба омилҳои истеҳсолӣ, фондҳои истеҳсолӣ, қувваи корӣ, ахборот дохил мешаванд. Фондҳои истеҳсолӣ дар навбати худ ба фондҳои асосӣ ва гардон ҷудо мешаванд.

Фондҳои асосии истеҳсолӣ (олоти меҳнат) ба худ биноҳо, иншоот, воситаҳои интиқолӣ, мошину таҷҳизотҳои корӣ, асбобҳои ченкунанда, таҷҳизотҳои лабораторӣ, техникаи ҳисоббарор, воситаи нақлиёт, асбобу олот, инвентари истеҳсолӣ ва дигар фондҳои асосиро дар бар мегирад.

Фондҳои истеҳсолии гардон (предметҳои меҳнат) ашё, масолеҳҳои асосӣ ва ёрирасон, захираҳои сӯзишворӣ ва энергетикӣ, зарфҳо ва масолеҳҳои зарфӣ, асбобҳои камарзиш ва тезхӯрдашаванда, қисмҳои эҳтиётӣ, инчунин истеҳсолоти нотамом, маснуотҳои харида, ниммасолеҳҳои истеҳсолоти худӣ, хароҷоти давраи ояндаро ташкил медиҳанд. Қувваи кориро соҳибкор бо роҳи эълонҳо ба воситаи биржаи меҳнат, оҷонси оид ба кортаъминкунӣ киро мекунад.

Ҳангоми интихоби ҳайат маълумоти номзадро ба кори муайян, дараҷаи маҳорати касбии он, таҷрибаи корӣ, сифатҳои шахсиро ба назар гирифтан зарур аст. Пас аз ин соҳибкор тамоми ахбори заруриро оид ба имконияти ҷалб намудани захираҳо ба даст меорад: захираҳои моддӣ, молиявӣ ва меҳнатӣ, бозори фурӯши маҳсулоти истеҳсолшаванда ва ё хизмати расонидашаванда ва ғ.

Натиҷаи фаъолияти истеҳсолии соҳибкор фурӯши маҳсулот кору хизматҳо ба харидор истеъмолкунанда ва даромади муайяни пулӣ мебошад. Фарқияти байни даромади пулӣ ва хароҷоти истеҳсолӣ фоидаи корхонаро ташкил медиҳад. Дигаргунсозии сохтории иқтисодиёт барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ шароитҳои зарурӣ фароҳам наовард. Бинобар ҳамин ин намуди соҳибкорӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ ба тағйироти зиёди манфӣ дучор шуд, робитаҳои хоҷагидорӣ барҳам хӯрданд. [7]

Таъминоти моддӣ-техникӣ аз байн рафт, ҳаҷми фурӯши маҳсулот паст шуд, вазъи молиявии корхонаҳо бад гардид. Ҳол он, ки ба тараққиёти соҳибкории истеҳсолӣ рушди иқтисодӣ ва дараҷаи тараққиёти соҳибкории иҷтимоии ҷамъият вобаста аст.

Мазмуни асосии соҳибкории тиҷоратиро амалиётҳои хариду фурӯш, ба ибораи дигар амалиёти вобаста ба бозгашта фурӯхтани молу хизматҳо ташкил медиҳанд. Дар соҳибкории тиҷоратӣ бар ивази захираҳои моддӣ, моли тайёр ба даст оварда мешавад, ки минбаъд ба истеъмолкунанда фурӯхта мешавад. Пас бар ивази истеҳсоли маҳсулот дар ин ҷо ба даст овардани маҳсулоти тайёр ҷой дорад.

Соҳибкории тиҷоратӣ гуфта, соҳибкориеро меноманд, ки хариду фурӯши молҳо, мубодилаи молҳо ва амалиёти молию пулӣ алоқаманди дорад. Ин фаъолият зуд ба тағйирот мутобиқ мешавад, чунки бевосита бо истеъмолкунандагони мушаххас алоқаманд аст.

Чунин мешуморанд, ки барои тараққиёти соҳибкории тиҷоратӣ ду шароити зарурӣ аст: талаботи нисбатан устувор ба молҳои фурӯхташаванда (бинобар ҳамин хуб донистани бозор, ҳатмӣ мебошад) ва нархи хариди нисбатан арзон аз истеҳсолкунандагон, ки ба тоҷирон хароҷоти савдоиро пӯшонидан ва гирифтани фоидаи заруриро имкон медиҳад. [8]

Пеш аз ҳама амалиёти тиҷоратиро оғоз намудан, таҳлили бозоршиносӣ гузаронидан зарур аст. Ба суръати умумӣ бозоршиносӣ низоми ташкил ва идоракунии тамоми тарафҳои фаъолияти хоҷагидории корхона (фирма)–и тиҷоратиро ифода

мекунад. Бозоршиносӣ барои идоракунии фаъолияти корхонаи тиҷоратӣ равона карда шудааст.

Ба воситаи бозоршиносӣ тамоми намудҳои марҳилаҳои ҳаёти корхонаи тиҷоратӣ ба амал бароварда мешаванд: тадқиқоти бозор, ҳаракати маҳсулот бо шабакаҳои гардиш то ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ, таъмини молиявӣ ва гирифтани фоида. Бо вуҷуди ин ба корхонаи тиҷоратӣ ду талаботи ба ҳам алоқаманд, пешниҳод карда мешавад: мутобиқшавии имконпазир ба рафтори тағйирёфтаистодаи истеъмолкунандагон ва рақобатпазирӣ дар шароити бозор.

Шарти муҳими ба амалбарории бозоршиносӣ дар фаъолияти тиҷоратӣ банақшагирии он ба шумор меравад. Нақшаи бозоршиносӣ барои муқарраркунии супоришҳо оид ба ҳаҷми фурӯш дар ифодаи аслӣ ва арзишӣ ҳамчун асос хизмат мекунад.

Бо вуҷуди ин молҳо аз рӯи тавсифи талабот фарқ мекунанд: гурӯҳи якум–молҳое, ки ҳоло бозорро забт накардаанд, бинобар ин диққати баландро талаб мекунанд; гурӯҳи дуюм-молҳои анъанавӣ, ки талаботи устувор доранд. [9]

Сохтори бозоршиносӣ ба қатори фаъолияти идоракунии фаврӣ ба худ чунин вазифаҳоро ба монанди, тадқиқоти бозор, баҳодиҳии вазъият, пешгӯи, банақшагирӣ, дар амал татбиққунӣ ва назорат аз болои рафти иҷрои ҳар як вазифаҳои номбаркардашуда, дар бар мегирад.

Агар таҳлили пешакии бозор ва пешгӯи ба манфиати баамалбарории амалиёти тиҷоратӣ шаҳодат диҳад, он гоҳ ба соҳибкор зарур меояд, ки бизнес- нақшаи амалҳои кориро кор карда барояд. Дар бизнес- нақша бояд барномаи амалҳо оид ба амалигардонии амалиёт ва ҳисоби хароҷоти зарурӣ ва натиҷаҳои интизорӣ (чашмдошт) инъикос ёбанд.

Ба тарзи умум, барномаи ҳар як амалиёти тиҷоратӣ ба худ корҳои зеринро дарбар мегирад:

- ба киро гирифтани коргарон барои иҷро намудани хизматҳои тиҷоратию миёнаравӣ (хариди мол, боркашонӣ, фурӯши он, гузаронидани корҳои тарғиботӣ);

- ба даст овардан ва ё ба иҷора гирифтани бино, анборҳо, нуқтаи савдо, ки барои нигаҳдорӣ ва фурӯши мол заруранд;

- хариди мол барои фурӯши минбаъдаи он;

-ҷалб кардани воситаҳои пулию-қарзӣ барои маблағгузории амалиёт ва баргардонидани минбаъдаи қарз ва фоизи он;

- ба даст овардани ахбороти зарурӣ барои банақшагирӣ ва танзими амалиёт;

- фурӯши молҳо ба харидорон ва гирифтани даромад;

- бақайдгирии амалиёт, пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳо ба мақомоти давлатӣ;

Доираи фаъолияти соҳибкории тиҷоратӣ биржаҳои молӣ ва ташкилотҳои тиҷоратӣ мебошанд.

Мақсади биржаҳои молӣ - ташкил кардани механизми идоракунии рақобати озод ва бо ёрии он боназардошти тағйирёбии талабот ва таклифот нархҳои ҳақиқии бозориро ошкор намудан мебошад.

Биржаи молӣ шакли бештар тараққикардаи бозори яклухти доимо амалкунандаи молҳои оммавӣ (гандум, ангишт, металл, нафт ва ғайра) ба ҳисоб меравад. Чунин биржаҳо таи чанд солҳо дар тамоми мамлакатҳои дорои иқтисодӣ тараққӣ карда амал мекунанд. Дар замони ҳозира мувофиқи маълумоти оморӣ дар ҶТ 5 биржаи молӣ фаъолият мекунад. Схемаи соҳибкории тиҷоратиро чунин тасвир кардан мумкин аст:

Расми 2.

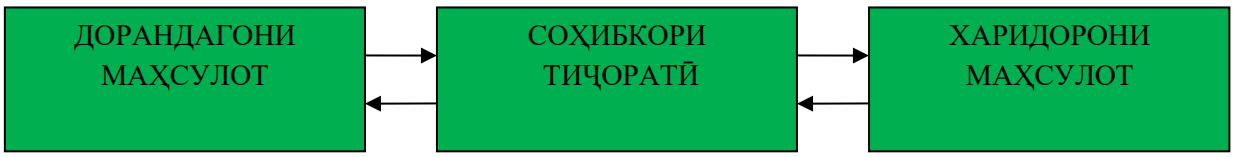

Соҳибкории молиявӣ.

Соҳибкории молиявӣ- як намуди соҳибкории тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад, чунки объекти хариду фурӯши он моли махсус пул, асъор, қоғазҳои қимматнок (саҳмия, вомбарг) мебошад, яъне фурӯши як саҳмия ба дигар саҳмия бо нархе, ки гирифтани фоидаро таъмин менамояд, сурат мегирад. [11]

Бо гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ, бозори пул, асъор ва қоғазҳои қимматнок тараққӣ карда истодааст, ба сифати иштирокчиёни он бонкҳои тиҷоратӣ, биржаҳои фондӣ, корхонаҳо, ташкилотҳо ва шахсони воқеӣ- соҳибкорон баромад мекунанд. Азбаски соҳибкории молиявӣ- яке аз намудҳои соҳибкории тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад, бинобар ин технологияи аҳдномаи соҳибкории молиявӣ бо технологияи аҳдномаи тиҷоратӣ монанд аст.

Танҳо фарқият дар он аст, ки моли соҳибкории молиявӣ активҳои (дороиҳои) молиявӣ мебошанд. Соҳибкоре, ки бо ин намуди соҳибкорӣ машғул мешавад, фаъолияти худро аз таҳлили бозори қоғазҳои қимматнок ва фаъолияти бозоршиносӣ оғоз мекунад. Фаъолияти бозоршиносӣ бо ҷӯстуҷӯ ва ҷалб намудани харидорони имконпазири пул, асъор ва қоғазҳои қимматнок алоқаманд аст. Ҳамзамон соҳибкор сарчашмаи ба даст овардани пул, асъор ва қоғазҳои қимматнокро муайян мекунад. Дар ин ҳолат дорандаи аввалини “маҳсулоти молиявӣ” метавонад худи соҳибкор бошад (пул, асъор, қоғазҳои қимматнокро пешакӣ ҷамъ кардааст). Соҳибкор ҳамчун дар нақши фурӯшанда ва ё судхӯр баромад мекунад, ки пул, асъор ва ғ ба истеъмолкунанда ба ивази музди муайян ва ё фоизи муайян пешниҳод мекунад.

Боз дигар шакли соҳибкории молиявӣ, бароришиқоғазҳои қимматнок, ба монанди, саҳмияҳои шахсӣ, вомбаргҳо, қоғазҳои қимматноки тиҷоратӣ мебошад. Соҳибкор қоғазҳои қимматнокро ба фурӯш мебарорад, бо шароитҳо ва ӯҳдадориҳои муайян ба сифати “моли молиявӣ” ҷойгир мекунонад. Чунин шакли соҳибкориро, чун қоида корхонаҳо, бонкҳо на ин, ки соҳибкорони алоҳида ба амал мебароранд.

Шакли бештар паҳнгаштаи соҳибкории молиявӣ- хариди қоғазҳои қимматнок аз тарафи худи соҳибкор ба ҳисоб меравад. Моҳиятан ин дар он ифода меёбад, соҳибкор пул, асъор, қоғазҳои қимматнокро ба маблағи муайян мехарад, ва онҳоро ба харидори дигар ба маблағи зиёдтар мефурӯшад (фарқи байни маблағи харид ва фурӯш даромад мебошад).

Соҳибкории асъорию молиявӣ метавонад, даромадҳои аз соҳибкории тиҷоратӣ камтар надошта бошад, вале он талаботи нисбатан бештари аз худ кардани донишу малакаро барои соҳибкорон, фурӯшандагон ва харидорони маблағҳои пулӣ пеш мегузорад. Соҳибкории молиявӣ назар ба дигар намудҳои он ба ахбороти аниқ, таъмини техникаи ҳисоббарор ва ташкили эҳтиёҷоти калон дорад. Аҳдномаи молиявӣ ба мақсад мувофиқ ҳисобида мешавад, агар фоидаи софи ҳисобии он дар давоми як сол на камтар аз 5%-и ҳаҷми аҳдномаро ташкил диҳад (дар аҳдномаи муҳлаташ зиёдтар ин фоиз то 10-15% меафзояд).

Доираи асосии фаъолияти соҳибкории молиявӣ бонкҳои тиҷоратӣ ва биржаҳои фондӣ ба ҳисоб мераванд. Схемаи соҳибкории молиявӣ чунин мебошад:

Расми 3.

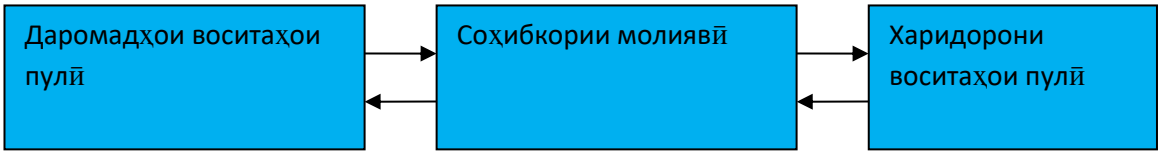

Хизматрасонии молиявӣ гуфта, фаъолиятеро меноманд, ки ба ҷалб намудан ва истифода бурдани воситаҳои пулии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ, аз ҷумла иҷроиши амалиётҳо ва аҳдҳои бонкӣ, пешниҳоди хизматрасонии суғуртавӣ ва хизматрасонӣ дар бозори қоғазҳои қимматнок, бастани шартномаи молиявии иҷора (лизинг) ва инчунин хизматрасонии характери молиявӣ дошта равона шудааст. [12]

Мувофиқи қонунгузории ташкилоти молиявӣ гуфта, шахси ҳуқуқиеро меноманд, ки дар асосӣ иҷозатномаи дахлдор амалиётҳои бонкӣ ва аҳдҳоро иҷро менамояд ва ё хизматрасониҳоро дар бозори қоғазҳои қимматнок, оид ба суғурта ё дигар хизматрасониҳои хусусияти молиявӣ дошта иҷро намуда, инчунин фонди ғайридавлатии нафақа, ширкати иҷрояи он, ширкати иҷроияи фонди сармоягузории ҳиссавӣ, ширкати иҷораи молиявӣ (лизингӣ), иттифоқи истеъмолии қарздиҳанда ва дигар ташкилотҳое, ки дар бозори хизматрасониҳои молиявӣ амалиётҳо ва аҳдҳоро иҷро менамоянд.

Бозори хизматрасонии молиявӣ-доираи фаъолияти ташкилотҳои молиявӣ дар ҳудуди ҶТ вобаста ба иҷроиши хизматрасонии молиявӣ ба истеъмолкунандагон муайян карда мешавад. Фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори хизматрасонии молиявӣ ин фаъолият дар бозорҳои ҷорӣ:

- дар бозори қоғазҳои қимматнок;
- дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ;
- дар бозори хизматрасониҳои суғуртавӣ;
- дар бозори хизматрасониҳои дигари молиявӣ.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар бозори қоғазҳои қимматнок

Дар бозори қоғазҳои қимматнок чунин намудҳои фаъолияти касбӣ иҷро карда мешавад:

а) фаъолияти миёнравӣ оид ба барориши қоғазҳои қимматнок;

б) фаъолияти тиҷоратӣ (дилерӣ) дар бозори қоғазҳои қимматнок;

в) фаъолияти комиссионӣ (брокерӣ) оид ба қоғазҳои қимматнок;

г) оид ба идораи маҷмӯи қоғазҳои қимматнок;

д) оид ба муайян кардани талабот ва ӯҳдадориҳои (клирингӣ) тарафайн нисбати амалиёт бо қоғазҳои қимматнок;

е) оид ба пешбурд ва нигоҳдории реестри дорандагони қоғазҳои қимматнок;

ж) дигар намудҳои фаъолият.

Фаъолияти миёнравӣ оид ба барориши қоғазҳои қимматнок иборат аст аз қабул ва иҷрои фармоишоти эмитентҳои қоғазҳои қимматнок барои ташкили обуна ва гузаронидани он, ҳамчунин фурӯши қоғазҳои қимматнок аз номи эмитент бо ӯҳдадории фурӯхтани (фурӯхтан ҳангоми обунаи) қоғазҳои қимматнок мутобиқи асосҳои пешбининамудаи Қонун, инчунин аз ҳисоби худ харидани қоғазҳои қимматноке, ки аз рӯи чунин обуна ба фурӯш нарафтаанд.

Фаъолияти тиҷоратӣ (дилерӣ) оид ба қоғазҳои қимматнок аз тарафи шахси ҳуқуқӣ, шаҳрвандию ҳуқуқӣ бастани аҳду паймонҳо бо қоғазҳои қимматнок аз номи худ ва аз ҳисоби худ бо ӯҳдадории бастани паймонҳо оид ба нархҳои хариду фурӯше мебошад, ки шахси зикршудаи ҳуқуқӣ эълон менамояд.

Фаъолияти комиссионӣ (брокерӣ) оид ба қоғазҳои қимматнок бастани аҳду паймонҳо бо қоғазҳои қимматнок аз номи худ ба манфиати аз ҳисоби шахси дигар бо

супориши ӯ мебошад, ки аз тарафи шахси ҳуқуқӣ ба ивази ҳаққи амал шаҳрвандию ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад.

Фаъолият оид ба идораи маҷмӯи қоғазҳои қимматнок - фаъолияти шахси ҳуқуқӣ оид ба татбиқи ҳуқуқҳои алоҳидаи дар қоғазҳои қимматнок сабтгардида мебошад, ки ба шахси ҳуқуқӣ аз ҷониби молики ин қоғазҳои қимматнок мутобиқи шартномаи басташуда дода шудаанд.

Фаъолият оид ба муайян намудани талаботу ӯҳдадориҳои тарафайн (клиринг) нисбати амалиёт бо қоғазҳои қимматнок фаъолият аз рӯи ба ҳисоб гирифтани талаботу ӯҳдадориҳои тарафҳо мебошад, ки дар ҳисобу китоб иштирок карда, дар натиҷаи бастани аҳд бо қоғазҳои қимматнок амалӣ карда мешавад. [8]

Фаъолият оид ба пешбурд ва нигоҳдории реестри дорандагони қоғазҳои қимматнок фаъолиятест, ки ҷамъ, муайянкунӣ, таҳия, нигоҳдорӣ ва пешниҳоди маълумотро амалӣ гардонида, ба муқаррар намудани соҳиби қоғази қимматнок дар санаи муайян имконият медиҳад.

Дигар намудҳои фаъолият-чунин намудҳои фаъолият, ки бо намудҳои фавқулзикрии фаъолият алоқаманд буда, аз тарафи шахсони ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама барои адои хизматҳои машваратӣ дар соҳаи муомилоти қоғазҳои қимматнок, инчунин хизматҳо оид ба нигоҳдорӣ, баҳисобгирӣ ва анҷом додани ҳисобу китоби муомилоти қоғазҳои қимматнок (фаъолияти депозитарӣ) амалӣ карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. ҚонуниҶТ «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» соли 2002 ва бо тағйироту иловаҳо аз соли 2012.

2. Қонуни ҶТ«Дарбораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» 23.12.91 ва бо тағйироту иловаҳо аз 14.12.96 (Садоимардум: 29.01.97).

3. Қонуни ҶТ«Дар бораи ғайридавлатикунонии ва хусусигардонии моликияти давлатӣ»: 21.02.91 ва бо тағйиротҳо аз 04.11.95 (Садоимардум, 28.11.95).

4. Қонуни ҶТ«Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ» 23.12.91. Бо та ғйироту иловаҳо 13.12.96 (Садоимардум, 29.01.97)

5. Қонуни ҶТ«Дар бораи моликият дар ҶумҳурииТоҷикистон», 14.12.96 (Садоимардум, 11.01.97).

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28 декабри соли 2024.

7. Кузнецова О.В., Кузнецов А.В. Системная диагностика экономики региона. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. - 232 с.

8. Лапуста М.Г. Предпринимательство: учеб. - М.: Инфра-М, 2012. - 608 с.

9. Муравьев А.И. Малый бизнес: экономика, организация, финансы: учебное пособие. - 4-е изд., перераб. и доп. - СПб: ИД Бизнес-пресса, 2010. - 608

10. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы / Н. Н. Некрасов. - 2-е изд. - М.: Экономика, 2004. - 412 с.

11. Онучак В.П. Оценка эффективности региональных программ развития малого предпринимательства // Проблемы теории и практики управления. - 2012. - № 2. - С. 81-89.

12. Предпринимательство: учебник / М.Г. Лапуста, А.Г. Поршнев, Ю.Л. Старостин, Л.Г. Скамай. Под ред. М.Г. Лапусты. - 4-е изд., испр. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2011. - 667 с.

LITERATURE

1. Law of the Republic of Tajikistan "On State Protection and Support of Entrepreneurship in the Republic of Tajikistan" of 2002 and with amendments and additions from 2012

2. Law of the Republic of Tajikistan "On Joint-Stock Companies" of 23.12.91 and with amendments and additions from 14.12.96 (Sadoimardum: 29.01.97).

3. Law of the Republic of Tajikistan "On Denationalization and Privatization of State Property" of 21.02.91 and with amendments from 04.11.95 (Sadoimardum, 28.11.95).

4. Law of the Republic of Tajikistan "On Entrepreneurial Activity" of 23.12.91. With changes and additions 13.12.96 (Sadoimardum, 29.01.97)

5. Law of Tajikistan "On Property in the Republic of Tajikistan", 14.12.96 (Sadoimardum, 11.01.97).

6. Message of the President of the Republic of Tajikistan to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan, December 28, 2024.

7. Kuznetsova O.V., Kuznetsov A.V. System diagnostics of the economy of the region. - M.: UNITY-DANA, 2010. - 232 p.

8. Lapusta MG. Entrepreneurship: education. - M.: Infra-M, 2012. - 608 p.

9. Muraviev A.I. Small business: economy, organization, finance: textbook. - 4-e zd., pererab. and dop. - St. Petersburg: ID Biznes-pressa, 2010. - 608

10. Nekrasov N.N. Regional economy. Theory, problem, method / N. N. Nekrasov. - 2 izd. - M.: Economy, 2004. - 412 p.

11. Onuchak V.P. Evaluation of the effectiveness of regional programs of development of small businesses // Problems of theory and practice of management. - 2012. - No. 2. - S. 81-89.

12. Predprinimatelstvo: учебник / M.G. Lapusta, A.G. Porshnev, Yu.L. Starostin, L.G. Bench. Pod ed. M.G. Lapusty. - 4-e zd., ex. and dop. - M.: INFRA-M, 2011. - 667 p.

УДК: 339.72

Баёнова Мунира Гавхархановна
старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес:734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе. Душанбе, х. Борбад, 48/5. E-mail: muniratj@inbox.ru

ВЛИЯНИЕ МЕХАНИЗМОВ КОНЦЕССИЙ И ЧАСТНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ НА РАЗВИТИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Аннотация. *В условиях современных экономических реалий концессии и частное предпринимательство становятся важнейшими инструментами для модернизации объектов стратегического значения. Эта работа анализирует роль частных инвестиций и концессионных соглашений в развитии инфраструктуры, обеспечивающей жизненно важные услуги для общества. Рассматриваются ключевые аспекты взаимодействия государства и бизнеса, а также успешные примеры реализации концессионных проектов, которые способствуют эффективному развитию инфраструктурных объектов, таких как транспорт, энергетика и водоснабжение.*

Ключевые слова. *Концессии, предпринимательство, модернизация, стратегические объекты, инфраструктура, частные инвестиции, государственно-частное партнерство, экономическое развитие.*

Баёнова Мунира Гавҳархоновна
устоди калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.Суроға:734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. E-mail: muniratj@inbox.ru

ТАЪСИРИ КОНЦЕССИЯ ВА СОҲИБКОРИИ ХУСУСӢ БА МОДЕРНИЗАТСИЯИ ОБЪЕКТҲОИ СТРАТЕГӢ

Аннотатсия. *Дар шароити воқеии иқтисоди муосир консессия ва соҳибкорӣ ба воситаҳои асосии модернкунонии объектҳои муҳими стратегӣ табдил ёфтаанд. Ин мақола нақши сармоягузориҳои хусусӣ ва созишномаҳои консессиониро дар рушди инфрасохторе, ки хидматҳои муҳимро барои ҷомеа таъмин мекунанд, таҳлил менамояд. Ҷанбаҳои асосии ҳамкории давлат ва бахшҳои хусусӣ баррасӣ гардида, намунаҳои муваффақи лоиҳаҳои консессионӣ, ки ба рушди самараноки объектҳои инфрасохторӣ ба монанди нақлиёт, энергетика ва таъминоти об мусоидат мекунанд, мавриди муҳокима қарор гирифтаанд.*

Калидвожаҳо: *консессия, соҳибкории хусусӣ, модернизатсия, объектҳои стратегӣ, сармоягузориҳои хусусӣ, шарикии давлат ва хусусӣ, рушди иқтисодӣ.*

Bayonova Munira Gavkharkhanovna
a senior lecturer at the Department of Management and marketing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Address:734055, Republic of Tajikistan, Monday. Dushanbe, H. Borbad, 48/5. E-mail: muniratj@inbox.ru

THE IMPACT OF CONCESSIONS AND ENTREPRENEURSHIP ON THE MODERNIZATION OF STRATEGICALLY IMPORTANT FACILITIES.

Abstract. *In the context of modern economic realities, concessions and private entrepreneurship have become key tools for the modernization of strategically important facilities. This paper analyzes the role of private investments and concession agreements in the*

development of infrastructure that provides essential services to society. The key aspects of government-business interaction are discussed, as well as successful examples of concession projects that contribute to the efficient development of infrastructure facilities, such as transportation, energy, and water supply.

Keywords: *concessions, entrepreneurship,modernization, strategically important facilities,infrastructure, private investments, public-private partnership,economic development, infrastructure projects.*

Постановка проблемы: В условиях стремительно развивающейся экономики и глобализации вопросы эффективного развития инфраструктуры стратегического значения становятся всё более актуальными. Одним из важнейших инструментов для решения этих проблем являются концессии и частное предпринимательство, которые позволяют привлекать частные инвестиции в модернизацию жизненно важной инфраструктуры. Однако, несмотря на преимущества, которые могут быть достигнуты с помощью концессионных соглашений и предпринимательской активности, существует ряд вызовов, таких как необходимость обеспечения устойчивости инвестиций, соблюдения интересов всех сторон и эффективного взаимодействия между государством и бизнесом.

Анализ последних исследований и публикаций: В последние годы значительно увеличилось количество исследований, посвященных влиянию концессий и частного сектора на развитие инфраструктуры. Множество публикаций подтверждают положительный эффект концессионных соглашений в различных странах, где они использовались для модернизации таких объектов, как транспортные сети, энергетические системы и водоснабжение. Вместе с тем, в ряде исследований также рассматриваются проблемы, связанные с рисками для государства и недостаточной гибкостью частных инвесторов в условиях изменяющихся экономических реалий.

Цель данной статьи: Целью данной статьи является анализ влияния концессий и частного предпринимательства на модернизацию объектов стратегического значения. В рамках работы будет исследовано, как частные инвестиции и партнерство между государством и бизнесом способствуют развитию инфраструктуры и обеспечению жизненно важных услуг для общества. Также в статье рассматриваются успешные примеры реализации концессионных проектов и проблемы, с которыми сталкиваются участники этих процессов.

Развитие частного сектора является основным фактором роста экономики любой страны, особенно в условиях глобализации и современных вызовов. В Республике Таджикистан, где экономика традиционно ориентирована на сельское хозяйство, природные ресурсы и государственные предприятия, развитие частного сектора стало приоритетной задачей государственной политики в последние десятилетия. Одним из важнейших элементов, поддерживающих рост частного сектора, является инвестиционный климат, который включает в себя как внутренние, так и внешние факторы, определяющие привлекательность страны для инвесторов.

На сегодняшний день развитие частного сектора в Таджикистане сталкивается с рядом вызовов, таких как слабая инфраструктура, ограниченные финансовые ресурсы. Однако правительство страны активно работает над улучшением инвестиционного климата и созданием условий для стимулирования предпринимательства, в том числе через различные реформы, направленные на снижение административных барьеров, повышение прозрачности и обеспечение правовой защищенности инвесторов. Процесс формирования частного сектора включает в себя меры по улучшению инвестиционного климата, такие как:

- Упрощение процедур для регистрации предприятий и получения разрешений;
- Развитие банковской и финансовой систем для стимулирования инвестиций;
- Усиление правовой защищенности инвесторов через улучшение законодательно-нормативной базы.

Основной задачей правительства остается создание устойчивой и прогнозируемой среды для предпринимательства, с акцентом на:

- Привлечение иностранных инвестиций;
- Развитие инфраструктуры для облегчения ведения бизнеса;
- Принятие мер, направленных на снижение рисков для частных инвесторов.

Концессия представляет собой одну из форм государственно-частного партнерства (ГЧП), которая становится все более востребованной для решения задач развития и модернизации инфраструктуры. Важную роль в реализации таких проектов играет предпринимательство, которое способствует внедрению инноваций, привлечению инвестиций и повышению эффективности управления объектами.

В условиях ограниченности бюджетных ресурсов государства, такие формы сотрудничества между государством и частным сектором становятся ключевым фактором для развития жизненно важных инфраструктурных объектов, таких как транспорт, энергетика, водоснабжение и социальные объекты.

Развитие инфраструктуры является ключевым фактором для экономического роста и социального благополучия. Жизненно важные инфраструктурные объекты, такие как дороги, мосты, энергетические сети, системы водоснабжения и здравоохранение, обеспечивают нормальное функционирование общества и государства. Однако их строительство и поддержание требуют значительных финансовых ресурсов и управленческих усилий. В этом контексте концессии и предпринимательство играют решающую роль, предоставляя государствам возможность привлекать частные инвестиции для решения инфраструктурных задач. [1,с.25]

Концессия — это форма государственно-частного партнерства, при которой государство предоставляет частным компаниям право на строительство, управление или эксплуатацию инфраструктурных объектов на определенный срок. В обмен на это частная сторона получает возможность возмещать свои инвестиции через доходы, генерируемые от эксплуатации объекта (например, сбор платы за проезд по платной дороге). По завершению концессионного соглашения объект возвращается государству. [2,с.89] Либо в области туризма концессионные соглашения могут касаться строительства и эксплуатации гостиничных комплексов, курортов, туристических центров, а также создания и управления туристическими маршрутами и аттракционами. Важность концессий для туристической отрасли заключается в том, что они позволяют привлечь частные инвестиции в инфраструктурные проекты, которые традиционно требуют крупных капиталовложений, что может быть трудно осуществить только за счет государственных средств. Это также способствует развитию новых рабочих мест, улучшению качества туристических услуг и увеличению налоговых поступлений в государственный бюджет.

Концессии стали важным инструментом для развития инфраструктуры в разных странах, обеспечивая более эффективное использование ресурсов и ускоренное развитие ключевых объектов. Один из основных механизмов — это передача части функций и ответственности в руки частных компаний на основе концессионных соглашений. Такие проекты привлекают инвестиции, способствуют улучшению качества услуг и внедрению инновационных технологий, что, в свою очередь, положительно влияет на экономику и качество жизни граждан.

Чтобы более детально рассмотреть преимущества концессий для инфраструктурных проектов, можно обратиться к **Таблице 1**, в которой приведены основные преимущества концессионных соглашений:

Преимущества концессий для развития инфраструктуры

Таблица 1.

Преимущества	**Описание**

Привлечение инвестиций	Концессионные соглашения позволяют привлечь частные инвестиции для развития и модернизации инфраструктурных объектов.
Улучшения качества услуг	Частные компании, конкурируя за концессионные контракты, стремятся повысить качество предоставляемых услуг и оптимизировать процессы.
Инновации и технологии	Внедрение новейших технологий и управленческих решений, что способствует повышению эффективности эксплуатации объектов.
Снижение нагрузки на бюджет	Государство может сократить бюджетные расходы на строительство и обслуживание объектов за счет привлечения частных ресурсов.
Риски разделенные между сторонами	Концессионные соглашения предполагает распределение рисков между государством и частной страной, что способствует более сбалансированным проектом.

Составлено автором

Эти преимущества делают концессионные проекты привлекательными для всех сторон, обеспечивая устойчивое развитие инфраструктуры.

Предпринимательство — это движущая сила инноваций и экономического роста. В условиях концессии предприниматели и компании обеспечивают не только финансирование проектов, но и привносят новые подходы к управлению и технологиям, что позволяет улучшить качество предоставляемых услуг и ускорить реализацию проектов. Примеры успешных концессионных проектов по всему миру показывают, что частный сектор способен эффективно развивать жизненно важные объекты при минимальном участии государства. [4,с.3]

1. Привлечение частных инвестиций: Концессии позволяют привлекать значительные финансовые ресурсы из частного сектора, что снижает нагрузку на государственный бюджет.

2. Разделение рисков: Государство и частный партнер совместно несут ответственность за риски, что снижает вероятность финансовых потерь для обеих сторон.

3. Повышение эффективности управления: Частный сектор имеет стимулы для повышения операционной эффективности, поскольку от этого зависит их прибыль.

4. Инновации: Частные компании могут внедрять современные технологии и подходы для улучшения управления и эксплуатации объектов.

Основные вызовы и риски концессий [5,С. 98-105]

1. Долгосрочные обязательства: Концессионные соглашения обычно заключаются на долгий срок (10-30 лет), что может привести к трудностям при изменении экономических условий.

2. Монополизация: Частный партнер может злоупотреблять своим положением, если он получает монопольное право на эксплуатацию объекта.

3. Качество услуг: Есть риск, что частный партнер будет снижать качество обслуживания ради увеличения прибыли.

Примеры успешных концессионных проектов

4. Регулирование и законодательство. Для успешной реализации концессионных проектов необходимо четкое и стабильное законодательное регулирование. В противном случае, проекты могут столкнуться с юридическими трудностями.

5. Финансовые риски. Частные компании могут нести значительные риски, связанные с изменениями экономической ситуации, что может повлиять на выполнение обязательств по концессии.

4. Социальные риски. В некоторых случаях концессионные проекты могут сталкиваться с сопротивлением со стороны местных сообществ, если условия эксплуатации объекта не учитывают интересы населения.

В таблица 2. Представляет собой перечень успешных концессионных проектов в различных странах.

Примеры успешных концессионных проектов

Проект	Страна	Описание
Мост золотые ворота	США	Пример успешного концессионного проекта по управлению дорогами и мостами в Калифорнии
Аэропорт Хитроу	Великобритания	Частная концессия для управления крупнейшим аэропортом страны
Автомагистраль М-11	Россия	Платная дорога Москва- Санкт Петербург, построенная по концессионной модели.
Зона франшизы метрополитена	Гонконг	Успешное партнёрства с частными компаниями для развития и эксплуатации общественного транспорта.
Компания «Памир Энерджи» занимающаяся управлением электроэнергетической отрасли ГБАО.	Таджикистан	Успешное партнёрства правительство Таджикистана с частными компаниями на основе концессионного договора.
Автомагистраль Душанбе – Чанак.	Таджикистан	Платная дорога Душанбе - Чанак, построенная на основе концессионного договора между правительством Таджикистана и КНР

Составлено автором

Каждая строка таблицы описывает конкретный проект, его местоположение и краткое описание.

1. **Мост золотые ворота, США** – Концессионный проект, направленный на управление дорогами и мостами в Калифорнии, в частности, знаменитым мостом Золотые Ворота.

2. **Аэропорт Хитроу, Великобритания** – Частная концессия для управления крупнейшим аэропортом Великобритании, Хитроу, являющимся важной транспортной артерией страны.

3. **Автомагистраль М-11, Россия** – Платная дорога, соединяющая Москву и Санкт-Петербург, построенная по концессионной модели, что включает частное участие в строительстве и управлении.

4. **Зона франшизы метрополитена, Гонконг** – Партнёрство между государством и частными компаниями для развития и эксплуатации системы общественного транспорта, в частности, метрополитена.

5. **Компания «Памир Энерджи», Таджикистан** – Концессионное соглашение между правительством Таджикистана и частными компаниями для управления электроэнергетической отраслью в Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО).

6. **Автомагистраль Душанбе – Чанак, Таджикистан** – Платная дорога, построенная на основе концессионного соглашения между правительством Таджикистана и КНР, соединяющая столицу Таджикистана с важным транспортным узлом.

В заключение хотелось бы отметить что, концессии и предпринимательство являются мощным инструментом для развития жизненно важных инфраструктурных объектов. Они позволяют привлекать частные инвестиции, повышать эффективность управления и внедрять инновации. Однако для успешного развития необходимо четко регулировать концессионные соглашения, чтобы минимизировать риски и обеспечивать интересы государства и граждан.

Концессия и предпринимательство играют ключевую роль в развитии жизненно важных инфраструктурных объектов. Привлечение частных компаний позволяет решать задачи по модернизации и строительству объектов, которые являются основой для устойчивого развития регионов и страны в целом. Несмотря на существующие риски, правильное распределение ответственности между государством и частным сектором, а также надежное законодательное регулирование могут обеспечить успешную реализацию концессионных проектов. [3,с.45-50]

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Борщевский, Г. А. Государственно-частное партнерство : учебник и практикум для вузов / Г. А. Борщевский. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2025. — 314 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-17272-0. — Текст: электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. — URL: https://urait.ru/bcode/560639 (дата обращения: 20.01.2025).

2. Использование механизмов доверительного управления и концессий для повышения эффективности управления государственной и муниципальной собственностью / В.Г. Варнавский // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2012. – № 5. – С. 19–29.

3. Никифоров, А.В. Модели государственно-частного партнерства в развитии инфраструктуры // Экономика и предпринимательство. — 2021. — № 3. — С. 45-50.

4. Павленко, А.И. Предпринимательство и инвестиции в рамках концессионных проектов. — М.: Финансы и статистика, 2019.

5. Шарапов, В.В. Риски концессионных проектов и их минимизация // Журнал экономической теории. — 2021. — № 2. — С. 98-105.

6. Проблемы и перспективы использования концессий в социальной сфере Таджикистана / А.К. Шамсиддинов, 2022.

7. Баёнова, М. Государственно-частное партнерство (концессия) как эффективный инструмент обновления энергетической инфраструктуры Республики Таджикистан / М. Баёнова // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2017. – С. 113-117.

8. Кабашкин, В.А. Государственно-частное партнерство в регионах Российской Федерации / В.А. Кабашкин. – М., 2016. – 120 с.

9. Клинова, М.В. Государство и частный капитал в поисках прагматичного взаимодействия: моногр. / М.В. Клинова. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – 124 с.

LITERATURE

1. Borshchevsky, G. A. Public-private partnership: a textbook and practical training for universities / G. A. Borshchevsky. - 4th ed., revised and enlarged. - Moscow: Publishing house Yurait, 2025. - 314 p. - (Higher education). - ISBN 978-5-534-17272-0. - Text: electronic // Educational platform Yurait [website]. - URL: https://urait.ru/bcode/560639 (date of access: 20.01.2025).

2. Use of trust management mechanisms and concessions to improve the efficiency of state and municipal property management / V.G. Varnavsky // Property relations in the Russian Federation. - 2012. - No. 5. - P. 19-29.

3. Nikiforov, A.V. Models of public-private partnership in infrastructure development // Economy and entrepreneurship. - 2021. - No. 3. - P. 45-50.

4. Pavlenko, A.I. Entrepreneurship and investments within the framework of concession projects. - M.: Finance and statistics, 2019.

5. Sharapov, V.V. Risks of concession projects and their minimization // Journal of economic theory. - 2021. - No. 2. - P. 98-105.

6. Problems and prospects for using concessions in the social sphere of Tajikistan / A.K. Shamsiddinov, 2022.

7. Bayonova, M. Public-private partnership (concession) as an effective tool for updating the energy infrastructure of the Republic of Tajikistan / M. Bayonova // Bulletin of the Tajik National University. - Dushanbe, 2017. - P. 113-117.

8. Kabashkin, V.A. Public-private partnership in the regions of the Russian Federation / V.A. Kabashkin. - M., 2016. - 120 p.

9. Klinova, M.V. The state and private capital in search of pragmatic interaction: monograph. / M.V. Klinova. - M.: IMEMO RAS, 2009. - 124 p.

УДК 658.8

Бобохонова Шаҳрбону Холназаровна
н.и.и. и.в. дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи байналмиллалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: b.bonu1974@mail.ru.

РУШДИ БОЗОРИ МИЛЛИИ ФУРӮШИ БАРҚ ДАР РОБИТА БО МАНБАЪҲОИ ХУРДИ ТАВЛИДИ БАРҚ

Аннотатсия. *Фаъолияти босамари иншооти барқӣ ва рушди босуботи бозори фурӯши барқ ҳамеша чун яке аз заминаҳо ва шароити муҳимтарини рушди умумии иқтисодиёти миллӣ ва ҳам соҳаҳои алоҳидаи он мебошад. Дар навбати худ, вазъи иқтисодиёти миллӣ ба вазъи дар бозори фурӯши барқ баамаломада таъсири баръакс мерасонад. Мушкилоти тезутундшудаи дар бозори фурӯши барқи мамлакат бамиёномада боис шуданд, ки дар солҳои охир таваҷҷуҳ ба масъалаҳои интихоби самтҳои стратегии роҳандозӣ намудани ислоҳот дар низоми электроэнергетикии мамлакат афзун шавад. Аммо, бо вуҷуди муҳокимаи васеи онҳо чӣ дар доираҳои илмӣ ва чӣ дар сохторҳои ҳукуматӣ вобаста ба зарурат ва ҳадафнокии таҷдиди сохтори бозори фурӯши барқ мавқеи ягона ташаккул наёфтааст. Масъалаи муайян кардани мавқеъ ва нақши мақомоти идоракунии давлатӣ дар раванди ислоҳоти бозори фурӯши барқ ва муқаррар кардани дараҷаи масъулияти онҳо ҳанӯз ҳалли худро наёфтааст. Оид ба паёмадҳои имконпазири ислоҳоти соҳаи электроэнергетика дар минтақаҳои алоҳида низ ягонагии ақидаҳо ба назар намерасад. Бинобар ин, масъалаҳои вобаста ба таъмини аҳолӣ ва субъектҳои иқтисодӣ бо нерӯи барқ дар маҳалҳои гуногуни мамлакат, хусусан маҳалҳои кӯҳистон ҳамчун мушкилот боқӣ мемонанд.*

Калидвожаҳо. *электроэнергетикаи хурд, гидроэнергетика, стратегия, бозори фуруши барқ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ, инҳисор, субъектҳо, технологияҳои каммасраф.*

Бобохонова Шаҳрбону Холназаровна
к.э.н. и.о. доцент кафедры менеджмента и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5. E-mail: b.bonu1974@mail.ru.

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО РЫНКА ПРОДАЖ ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В СВЯЗИ С ИСТОЧНИКАМИ МАЛОЙ ЭНЕРГИИ

Аннотация. *Эффективная эксплуатация электроэнергетического хозяйства и стабильное развитие рынка электроэнергии всегда являются одной из важнейших основ и условий общего развития национальной экономики и ее отдельных отраслей. В свою очередь, состояние национальной экономики оказывает обратное влияние на состояние рынка электроэнергии. Обострившиеся проблемы на рынке сбыта электроэнергии страны привели к повышенному вниманию в последние годы к вопросам выбора стратегических направлений реформирования электроэнергетической системы страны. Однако, несмотря на их широкое обсуждение, как в научных кругах, так и в государственных структурах, не сформировалась единая позиция относительно необходимости и целенаправленности реструктуризации рынка сбыта электроэнергии. Вопрос определения позиции и роли органов государственного управления в процессе реформирования рынка сбыта электроэнергии и установления степени их ответственности до сих пор не решен. Единого мнения относительно возможных последствий реформ в электроэнергетике в отдельных регионах нет. Поэтому вопросы,*

связанные с обеспечением населения и субъектов хозяйствования электроэнергией в различных частях страны, особенно в горных районах, остаются проблемными.

Ключевые слова: *малая электроэнергетика, гидроэнергетика, стратегия, рынок сбыта электроэнергии, социальная, экономическая, экологическая, монополия, субъекты, энергоэффективные технологии.*

Bobokhonova Shahrbonu Kholnazarova
PhD in Economics, Acting Associate Professor, Department of Management and Marketing, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5. E-mail: b.bonu1974@mail.ru.

DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ELECTRICITY SALES MARKET IN CONNECTION WITH LOW-VOLTAGE ENERGY SOURCES

Abstract. *Efficient operation of the electric power industry and stable development of the electricity market are always one of the most important foundations and conditions for the overall development of the national economy and its individual sectors. In turn, the state of the national economy has a reverse effect on the state of the electricity market. The aggravated problems in the country's electricity sales market have led to increased attention in recent years to the issues of choosing strategic directions for reforming the country's electric power system. However, despite their widespread discussion, both in scientific circles and in government agencies, no unified position has been formed regarding the need and purposefulness of restructuring the electricity sales market. The issue of determining the position and role of government bodies in the process of reforming the electricity sales market and establishing the degree of their responsibility has not yet been resolved. There is no consensus on the possible consequences of reforms in the electric power industry in individual regions. Therefore, issues related to providing the population and business entities with electricity in various parts of the country, especially in mountainous areas, remain problematic.*

Keywords: *small-scale power generation, hydropower, strategy, electricity sales market, social, economic, environmental, monopoly, entities, energy-efficient technologies.*

Масъалаҳои дар бозори фурӯши барқи мамлакати мо солҳои охир бамиёномада боис гаштанд, ки интихоби самтҳои стратегии роҳандозӣ намудани ислоҳот дар низоми электроэнергетикӣ афзун карда шавад. Самтҳои стратегии ислоҳоти низоми электроэнергетикӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки ҳалли муносиби он ба рушди тамоми соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии мамлакат метавонад таъсир расонад. Масъалаи маълум намудани мавқеъ ва нақши мақомоти идоракунии давлатӣ дар ҷараёни ислоҳоти бозори фурӯши барқ ва муқаррар кардани масъулияти онҳо ҳанӯз ҳалли худро наёфтааст. Оид ба мавҷудияти имконпазири ислоҳоти соҳаи электроэнергетика дар минтақаҳои алоҳида низ ягонагии ақидаҳо ба назар намерасад. Бинобар ин, масъалаҳои вобаста ба таъмини аҳолӣ ва субъектҳои иқтисодӣ бо нерӯи барқ дар маҳалҳои гуногуни мамлакат, хусусан маҳалҳои кӯҳистон ҳамчун мушкилот боқӣ мемонанд. Самаранок фаъолият доштани иншооти барқӣ ва рушди босуботи бозори фурӯши барқ, яке аз заминаҳо ва шартҳои муҳимтарини рушди иқтисодиёти миллӣ ва ҳам соҳаҳои алоҳидаи он ба шумор меравад.

Дар бозори миллии фурӯши барқ мушкилиҳои хеле зиёд мавҷуданд, аз ҷумла норасоии нерӯи барқ дар мамлакат то ҳол ба назар мерасад. Чунин норасоии нерӯи барқ ва ҷорӣ намудани маҳдудият барои истеъмоли он одатан дар фаслҳои хунуки сол асосан аз камшавии сатҳи об дар обанбори НБО Норак, сатҳи пасти тарифҳои фурӯши барқ барои баъзе гурӯҳҳои истеъмолкунандагон, дараҷаи баланди талафот ҳангоми интиқол ва

истеъмоли нерӯи барқ вобастагии калон дорад. Инчунин яке аз омилҳои муҳимтарини ба норасоии нерӯи барқ таъсиррасон ин истифода накардан аз манбаъҳои хурди обии тавлиди нерӯи барқ ба ҳисоб меравад. Маҳдудияти имкониятҳои молиявию сатҳи баланди сармояталабии навсозӣ ва сохтмони НБО-ҳои бузург, таҳия, иткишоф ва истихроҷи гази табиӣ, ангишт, нафт, истеҳсоли намудҳои дигари нерӯ, сохтмони хатҳои нави интиқоли барқ, аз ҷумла барои содироти он дар фаслҳои гарми сол ва дигар факторҳо ба боқӣ мондани ҳолати норасоии нерӯи барқ таъсир мерасонанд.

Барои рушди бозори фурӯши барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бешубҳа манбаи бузургтарин захираҳои обӣ мебошанд. Арзиши аслии нисбатан пасти барқи бо истифодаи об истеҳсолшуда истифодаи манбаъҳои дигари тавлиди нерӯи барқро рақобатнопазир мекунад. Ҳамзамон, НБО-ҳои бузург ва истеҳсолкунандаи нерӯи барқи зиёд, ки дар дарёҳои калон сохта мешаванд ба муҳити экологии мамлакат таъсири номатлуб низ мерасонанд. Дар баробари ин, истифодаи нерӯи барқи дар НБО-ҳои бузург истеҳсолшаванда дар маҳалҳои дорои корхонаҳои бузурги саноатӣ афзалтар аст. Аммо, азбаски дарёҳои калон аз минтақаҳои кӯҳӣ ҷорӣ мешаванд, дар маҳалҳои атрофи онҳо сохтани иншооти калони саноатӣ ғайриимкон буда, интиқоли нерӯи барқ аз НБО-ҳои калон ба минтақаҳои саноатии мамлакат харҷи зиёди маблағро талаб мекунад.

Дар минтақаҳои кӯҳӣ, ки ҳиссаи бештари ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд, дарёҳои хурд зиёд мебошанд, ки истифодаи онҳо барои сохтмони НБО-ҳои калон ғайриимкон аст. Барои бо нерӯи барқ таъмин намудани аҳолӣ ва объектҳои иҷтимоию иқтисодии дар маҳалҳои наздики дарёҳои хурд ҷойгиршуда истифодаи НБОХ-и аз 10 то 1000 кВт-с мақбул аст, ки инро таҳлил ва арзёбии коршиносони соҳаи электроэнергетикаи ҷаҳонӣ тасдиқ намудааст. Вале дар дарёчаҳо ва шохобҳои дарёҳои калони Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтани НБО-ҳо бо иқтидори то 3000 кВт аз нигоҳи коршиносон самаранок арзёбӣ мешавад. Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «энергетикаи обии хурд метавонад на танҳо бар илова ба энергетикаи обии калон бошад, инчунин мустақилона масъалаҳои таъминоти барқи ҳам истеъмолкунандагони алоҳида ва ҳам ноҳияҳо ва минтақаҳои бутунро ҳал кунад» [10 с.245].

Энергетикаи обии хурд дар солҳои охир ҳамчун унсури муҳими низоми энергетикӣ дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон торафт рушд мекунад. Мувофиқи таъинот, реҷаи кор ва мавқеи худ дар тарҳи умумии бо нерӯи барқ таъмин кардани истеъмолкунандагон НБОХ ба намудҳои шабакавӣ ва худмухтор ҷудо мешаванд. Ҳангоми кор дар шабака, НБОХ ба ғайр аз истеҳсоли барқ инчунин вазифаи танзими шабонарӯзӣ ва ҳафтаинаро иҷро намуда, ҳангоми зарурат барои танзими басомади ҷараёни барқ низ истифода мешаванд.

Яке аз аломатҳои асосие, ки НБО бо он тасниф карда мешаванд, нишондиҳандаи иқтидори муқарраргардидаи онҳо мебошад. Аз рӯйи ин аломат НБО ба намудҳои калон, миёна, хурд, мини ва микро ҷудо мешаванд. Ҳудуди болоии иқтидори НБОХ дар мамлакатҳои гуногун тафовут дошта, аз сатҳи рушди соҳаи энергетика дар мамлакат, хусусиятҳои асоснокии лоиҳаҳои НБОХ, қонунгузорӣ, амалҳои иҷозатномадиҳӣ ва барномаҳои қабулшуда дар соҳаи электроэнергетика вобаста мебошад. Ин нишондиҳанда дар мамлакатҳои алоҳида дар сатҳи 1,-30 МВт қарор дорад.

Тавре дар Стратегияи рушди гидроэнергетикаи хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои маҳаллӣ чунин таснифи НБОХ аз рӯйи иқтидори муқарраршудаи онҳо мақбул аст [16]:

- НБО-и микро то 10 кВт;
- НБО-и мини аз 10 то 500 кВт;
- НБО-и хурд аз 500 кВт то 10 МВт.

Дар ноҳияҳо ва минтақаҳои кӯҳистони Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар доираи чорабиниҳои вобаста ба солҳои 2019-2021 – Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ иншооти зиёди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бунёд гардид. Кашидани хатҳои интиқоли барқ ба иншооти мазкур «бо назардошти афзоиши мунтазами нархҳои масолеҳи

сохтмонӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ нисбат ба сохтмони НБОХ бо истифода аз иқтидори манбаъҳои барқароршавандаи нерӯи дарёҳо ва рудҳои кӯҳӣ нафъовар нест. Масалан, дар мавриди нархҳои имрӯза сохтмони 1 км хатти ҳавоии интиқоли барқи 10/0,4 кВт дар кӯҳистон ба ҳисоби миёна арзиши 150 ҳазор сомониро ташкил медиҳад» [1 с. 100], ки ин маблағи ниҳоят калон аст.

Мувофиқи маълумот ва таҳқиқи гурӯҳҳои алоҳидаи коршиносон, рушди НБОХ барои бунёди зиёда аз 40 ҷойҳои кории нав ба ҳисоби ҳар як мегаватт нерӯи барқ имкон медиҳад. Вале, тавре мутахассисон иброз медоранд, «агар дар баробари рушди энергетикаи хурд, Тоҷикистон сиёсати рушди намудҳои истеҳсолоти меҳнатталаб ва сарфкунандаи сармояро пеш гирад, он гоҳ ин рақам метавонад то ба дараҷаи 80-100 ҷойҳои кории нав расад. Агар ҳар як оила дар деҳоти Тоҷикистон дар як рӯз бо нерӯи барқи иловагии то 1-2 кВт таъмин гардад, он гоҳ ин метавонад ба то 15-25% камшавии сатҳи камбизоатӣ оварад» [16].

Афзоиши дараҷаи таъмини ғайримарказонаи нерӯи барқ барои якбора паст кардани сатҳи камбизоатӣ ниҳоят муҳим аст. Чунин афзоиш боиси хеле кам шудани хароҷоти истеъмоли ангишт, ҳезум, мазут ва дигар сузишвории маъданӣ шуда, ҳиссаи назарраси буҷетҳои оилавиро барои хариди озуқа, сару либос ва дигар ашёи лозимӣ сарфа мекунад. Беҳтар кардани таъмини нерӯи барқ барои беҳтар кардани ҳолати таъмини аҳолӣ бо оби нушокӣ, ҳолати беҳдошти санитарии аҳолӣ, коҳиши бемориҳои сироятӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ дар деҳот, вусъат додани соҳаҳои иҷтимоӣ, хусусан дар маҳалҳои дурдасти кӯҳистон заминаҳои зарурӣ ба миён меорад.

Дар мамлакат иқтидори аз ҷиҳати техникӣ имконпазири истифодаи захираҳои обӣ барои истеҳсоли нерӯи барқ 202 млрд. кВт-соатро ташкил медиҳад, ки аз он 18 млрд. кВт-соат ба НБОХ рост меояд. Дар ҳудуди мамлакат 947 дарёҳо бо дарозии умумии 28000 км мавҷуд мебошанд. Рушди тавлиди нерӯи барқ тавассути нерӯгоҳҳои обии хурд ба ғайримарказонии низоми электроэнергетикӣ ва бозори фурӯши барқ мусоидат мекунад. Ғайримарказонии бозори фурӯши барқ имкон медиҳад, ки мушкилоти таъмини барқ ба аҳолӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ ва иншооти иҷтимоии маҳалҳои дурдаст ва кӯҳистон ҳалли хуро ёбанд ва ҳамзамон масъалаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ба таври маҷмуӣ баррасӣ шаванд. Электроэнергетикаи дар асоси НБОХ фаъолияткунанда манбаи барқароршавандаи нерӯ буда, технологияи тавлиди барқ дар чунин нерӯгоҳҳо хуб коркард шудааст, ҳангоми истеҳсоли барқ олудашавии муҳит ба амал намеояд, истифодаи манбаи нерӯи барқ сода мебошад, дар раванди истифода партовҳо ҳосил намешаванд.

Бартариҳои НБОХ инҳо мебошанд: суст шудани таъсири тағйирёбии умумии иқлим ба муҳити атроф аз ҳисоби кам шудани партофти CO_2; технологияҳои босамар; майдонҳои камтарини зериобмонӣ ва сохтмон; рушди маҳалҳо ва минтақаҳо; мусоидат ба истифода ва хизматрасонии ҳавзаи дарё; бо барқ таъмин кардани маҳалҳои деҳот; муҳлати начандон калони бозгашти сармоя. Ҳангоми сохтмон ва истифодаи НБОХ ландшафти табиӣ нигоҳ дошта мешавад, фишор ба низоми экологӣ вуҷуд надорад. Афзалиятҳои НБОХ нисбат ба нерӯгоҳҳои бо сузишворӣ коркунанда ҳамчунин арзиши аслии пасти нерӯи барқ, каммасраф будани ивазкунии таҷҳизоти истеҳсолӣ, муҳлатҳои тӯлонии хизмати нерӯгоҳҳо (40-50 сол), истифодаи якҷояи захираҳои обӣ (барои тавлиди нерӯи барқ, таъмини оби нӯшокӣ, обёрӣ, ҳифзи обҳо, моҳипарварӣ) ба ҳисоб мераванд.

Миқёсҳо ва суръатҳои рушди тавлиди барқ дар нерӯгоҳҳои хурд аз мавҷудият ва дараҷаи коркарди технологияҳои мувофиқ ва дар ниҳоят – аз арзиши аслии барқи истеҳсолшаванда вобаста аст. Сарфи назар аз он ки нерӯи барқи дар нерӯгоҳҳои калон истеҳсолшаванда дар баъзе мамлакатҳо, махсусан дар мамлакатҳои рушдёфта яке аз арзонтаринҳо ба ҳисоб меравад, афзоиши энергетикаи обии калон ба назар намерасад, дар солҳои охир тамоюл ба пастшавии истеҳсоли нерӯи барқ дар НБО-и калон мушоҳида мешавад, ки чунин сабабҳои воқеӣ дорад: зарурати ҷалби сармоягузориҳои зиёд ва дарозмуҳлат, масрафҳои зиёд барои чорабиниҳои ҷубронкунанда оид ба ҳифзи табиат ва

дастгирии иҷтимоӣ, муҳлатҳои дарози сохтмон, ба пуррагӣ маҳв шудани иқтидори энергетикаи обии аз ҷиҳати техникӣ дастрас ва аз ҷиҳати иқтисодӣ асосноккардашуда. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба он ки 93 ҳиссаи ҳудуди онро кӯҳистон ташкил медиҳад, арзиши аслии нерӯи барқи дар НБОХ истеҳсолшаванда нисбат ба нерӯи барқи дар НБО-и калон истеҳсолшаванда арзонтар аст.

Мутобиқи арзёбии мутахассисон, арзиши аслии нерӯи барқ ҳангоми истифодаи муътадили низоми электроэнергетикӣ бо баҳисобгирии тамоми даври истеҳсол, интиқол ва тақсимот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоби миёна 134,13 млн. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, ки дар таркиби он 13,94 млн. доллар ба музди меҳнат, 40,35 млн. доллар – истеҳлок, 20,93 млн. доллар – сӯзишворӣ, 44,65 млн. доллар – нерӯи харидашаванда рост меояд. Дар ин маврид арзиши аслии воҳиди нерӯи барқ дар шароити миёнаи истеҳсолии тартиби 15 млрд. кВт-соат дар сол ба 0,9 сент/кВт-соат баробар аст. Агар унсурҳои воқеан ба арзиши аслии нерӯи барқ тааллуқнадошта, чун арзиши нерӯи харидашаванда ва масрафҳои сӯзишворӣ (бо назардошти якбора кам шудани истеҳсоли нерӯи барқ дар МБГ) ихтисор карда шаванд, пас арзиши аслии воқеии нерӯи барқ ба 68,5 млн. доллари ИМА ба ҳисоби воҳиди маҳсулот 0,46 сент/кВт-соатро ташкил медиҳад. Бе баҳисобгирии масрафҳои истеҳлок барои навкунии тачҳизоти истеҳсолӣ, ки тақрибан 50%-и хароҷоти умумии истеҳлокро ташкил медиҳанд, арзиши нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 48,38 млн. доллари ИМА ё 0,32 сент/кВт-соат баробар аст [14]. Ин вазъ шаҳодат медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои даромаднокӣ дар бозори фурӯши барқ зиёданд. Вале имрӯз нархи нерӯи барқ дар мамлакат барои аҳолӣ тақрибан 2,6 сент ва барои истифодабарандагони саноатӣ ва ғайрисаноатӣ 6,0 сентро ташкил медиҳад [6].

Мушкилоти асосии сохтмони НБОХ арзиши аслии нисбатан баланди тачҳизот ва корҳои сохтмонию васлкунӣ мебошад. Ба ҳисоби коршиносон «арзиши гидроагрегатҳои иқтидори аз 100 кВт боло вобаста аз қувваи ҷараёни об 200-400 доллари ИМА барои 1 кВт иқтидори насбшуда мебошад. Арзиши ниҳоии сохтмони НБОХ аз 100 то 400%-и арзиши тачҳизотро вобаста аз намуди тачҳизот ва миқдори агрегатҳо дар нерӯгоҳ ташкил медиҳад» [3 с.955].

Ба ақидаи муҳаққиқон Г.Н. Петров ва Х.М. Ахмедов, ҳисобкуниҳои самаранокии қиёсии НБОХ ва алтернативаи барои Тоҷикистон асосӣ – нерӯгоҳҳои дизелӣ, нишон медиҳанд, ки НБОХ дар мавриди ҳадди ниҳоии сармоягузории иҷозатдодашуда дар ҷаҳми 13375 доллари ИМА барои як киловатт иқтидори муқарраршуда аз ҷиҳати иқтисодӣ ба онҳо баробар мешаванд [9 с.148].

Ба андешаи мо, аз нигоҳи маблағгузорӣ ва масрафҳо сохтмони он НБОХ самаранок ҳисобида мешавад, ки дар пояи иншооти гидротехникии аллакай мавҷудбуда сохта шаванд. Мавҷудияти инфрасохтор масрафҳоро ба қадри назаррас кам карда, раванди сохтмонро метезонад ва нафънокии онро низ баланд мекунад. Бинобар ин, қарор дар бораи ба кор андохтан ва барқарор кардани НБОХ-ҳои пештар сохташуда ва то ҳол аз фаъолият бозмонда аз ҷиҳати иқтисодӣ мақбул аст.

Дар самти истифодаи НБОХ ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилот зиёданд. Яке аз муҳимтарини онҳо – истеҳсоли худии тачҳизот ва агрегатҳо мебошад. Ҳоло тачҳизот барои сохтмони НБОХ асосан аз Россия, Украина, ИМА, Австрия, Швейтсария, Франсия, Япония ва дигар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ оварда мешавад. Масъалаи ба роҳ мондани истеҳсоли худии тачҳизот барои сохтмони НБОХ муҳим аст, ин арзиши ниҳоии маҳсулотро ба андозаи назаррас паст карда, нерӯи барқи дар НБОХ истеҳсолшавандаро барои табақаҳои камбизоати аҳолӣ нисбатан дастрас мегардонад. Инчунин коршиносон зарурати стандартикунонии тачҳизотро таъқид мекунанд, ки унсури иқтисодии ниҳоят муҳим ҳангоми истифодаи манбаъҳои хурди тавлиди нерӯи барқ ба ҳисоб меравад.

Барои истеҳсоли тачҳизоти дар НБОХ насбшаванда дар мамлакат пойгоҳи илмӣ-техникӣ ва истеҳсолӣ ҳам мавҷуд аст. Ҳанӯз соли 1992 бо назардошти он ки барномаи рушди манбаъҳои хурди обии нерӯи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтмони оммавии

НБОХ-ро пешбинӣ мекунад, аз ҷониби Институти ТоҷикГИДЭП якҷоя бо институти «Гидропроект» (ш. Москва, Федратсияи Россия) ва Ассотсиатсияи «Стройнормирование» меъёрҳои минтақавию соҳавии «Муайян кардани арзиши сохтмон ва лоиҳакашии нерӯгоҳҳои барқии обии хурд барои ноҳияҳои кӯҳистони Тоҷикистон» коркард ва таҳия шуда буданд, ки дар онҳо ҳамаи хусусиятҳои хоси Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд. Худи ҳамон сол якҷоя бо ВНИИОСП (Институти умумиитифоқии таҳқиқотию илмӣ, лоиҳакашию ҷустуҷӯӣ ва созандагию технологии асосҳо ва иншооти зеризаминӣ) ба номи Н.М. Герсевановаи шаҳри Москва ва Ассотсиатсияи «Стройнормирование» боз як дастаи меъёрҳои «Таҳқиқоти муҳандисии сохтмони нерӯгоҳҳои хурд дар ноҳияҳои кӯҳистони Тоҷикистон» таҳия карда шуд, ки барои ба таври назаррас тезонидан ва камхарҷ гардонидани ҳамаи корҳои омодасозии бо таҳқиқоти муҳандисию геологӣ, муҳандисию геодезӣ ва муҳандисию гидрологӣ ҳангоми сохтмони НБОХ алоқаманд имкон медиҳанд. Он замон истеҳсоли худии таҷҳизот барои сохтмони НБОХ дар Заводи мошинасозии Чкаловски ҷамъияти саҳомии «Востокредмет» (ҳозира шаҳри Бӯстон, вилояти Суғд) ба роҳ монда шуда буд. Имрӯз метавон дар КВД «Коргоҳи мошинсозӣ», заводи «Тоҷикгидроагрегат» ва дигар корхонаҳои саноатии мамлакат истеҳсоли таҷҳизотро барои НБОХ ба роҳ монд.

Ҳоло дар бозори таҷҳизот барои НБОХ намунаҳои истеҳсоли мамлакатҳои хориҷии наздик ва дур пешниҳод гардидаанд. Дар мавриди азхудкунии истеҳсолоти худӣ пастшавии масрафҳои сохтмон ва насбкунии онҳо то ба 20-30% расида, дар баробари ин дастрасии онҳо барои аҳолӣ ва хоҷагиҳои деҳқонии маҳалҳои кӯҳистони мамлакат баланд мешавад [14].

Самти ояндадори истифодаи НБОХ-и иқтидорашон то 1000 кВт дар дарёҳои кӯҳӣ мебошад, ки он ҷо худи табиат ҷараёни обро муҳайё кардааст ва ин сарфи маблағ ва арзиши иншооти нерӯгоҳро то 2-3 маротиба кам мекунад. Дар ҷадвали 3.1 омилҳо ва бартариҳои НБОХ оварда шудаанд.

Бозори фурӯши барқ дар он шакле, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, бештар барои он корхонаҳои тақсимот ва фурӯши барқ пешбинӣ шудааст, ки нерӯи баркро тавассути шабакаҳои тақсимот ва интиқоли барқ ба истеъмолкунандаи ниҳоӣ мерасонанд. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он фаъолият кардани истеҳсолкунандагони барқ - нерӯгоҳҳоро низ иҷозат медиҳад, вале нишондодҳои мушаххас вобаста ба онҳо нестанд, зеро дар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ онҳо дар баробари таъминкунандагони кафолатдиҳанда, шабакаҳои фурӯши барқ ва шабакаҳои таъминкунандаи барқ ба гурӯҳи таҳвилкунандагон мансуб дониста мешаванд. НБОХ-ро асосан хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои саноатии начандон калон, инчунин аҳолии деҳот дар маҳалҳои дурдаст ва кӯҳистон истифода мебаранд.

Ҷадвали 1. – Омилҳо ва бартариҳои нерӯгоҳҳои барқии обии хурд

Омилҳо	Бартариҳо
Иқтисодӣ	- арзиши аслии нерӯи барқи истеҳсолшаванда нисбат ба НБО-и калон 2-2,3 маротиба пасттар аст; - сохтмони обанбор, сарбанд ва дигар иншшооти техникӣ талаб карда намешавад, замини атроф зери об намемонад; - заминҳои ҳосилхези атрофи иншооти техникӣ аз гардиши хоҷагӣ берун карда намешавад; - наздик будани нерӯгоҳ ба истеъмолкунанда зарурати хатҳои интиқоли бисёрарзишро аз байн мебарад; - имконияти барои сохтмон ҷалб намудани маблағҳо ва пасандозҳои аҳолӣ, соҳибкорони хурд ва миёна; - муҳлатҳои нисбатан кӯтоҳи оғози тавлиди нерӯи барқ.
Техникӣ ва	-набудани зарурат барои истифодаи техникаи вазнин ва калонҳаҷм,

технологӣ	сохтмони роҳҳо барои кашонидани техника, таҷҳизот ва мавод барои сохтмони сарбанд; - содагии танзимкунии режимҳои истифодабарӣ; - имконияти ҳангоми сохтмони нерӯгоҳҳои хурд истифода бурдани воситаҳои нақлиёти камиқтидор.
Экологӣ	- мавҷуд набудани мавзеъҳои зериобмонӣ ва ҳифзи заминҳои кишоварзӣ, ҷангалҳо, наботот ва ҳайвоноти маҳал; - нигоҳ доштани тавозуни экологӣ; - нигоҳ доштани сифати оби барои обёрӣ ва эҳтиёҷоти коммуналӣ истифодашаванда.
Иҷтимоӣ	- бо нерӯи барқ таъмин кардани маҳалҳои дурдаст ва кӯҳистон; - бунёди ҷойҳои кории нав ва ҷалби қувваи корӣ барои азхудкунии истеҳсолоти нав ва нисбатан самараноктар истифода бурдани истеҳсолоти амалкунанда; - беҳшавии шароити иҷтимоию маишии аҳолии маҳал.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бояд қайд кард, ки ба бозори миллии фурӯши барқ ворид шудани субъектҳое, ки нерӯи барқро бо истифодаи НБОХ истеҳсол мекунанд (субъектҳои хурд), барои НБО-ҳои калон ва дигар истеҳсолкунандагони барқ ягон мушкилоти рақибона пешниҳод намекунанд. Иқтидори воқеии амалишудаи истеҳсоли барқ талаботи аҳолӣ ва истеъмолкунандагони иҷтимоию иқтисодиро қонеъ карда наметавонанд. Инчунин аз сабабе, ки нархи нерӯи барқ дар мамлакат аз ҷониби давлат танзим мешавад, НБОХ дар ташаккули нархи рақибона низ саҳм гузошта наметавонанд. Бинобар ин, барои ташаккул ва фаъолияти субъектҳои хурди бозори фурӯши барқ монеаҳои рақибона вуҷуд надоранд.

Субъектҳои бузурги бозори фурӯши барқ мақоми худро дар бозор аз даст намедиҳанд. Гарчанде онҳо як ҳиссаи истеъмолкунандагони худро аз даст диҳанд ҳам, ин барои ба фурӯш нарафтани нерӯи барқи истеҳсолнамудаи онҳо ягон замина намегузорад, танҳо аз ин ҳисоб мушкилоти нарасидани барқ ба андозае сабуктар мешавад. Бо дар бозори фурӯши барқ пайдо шудани субъектҳои хурд, истеҳсолкунандагони бузурги нерӯи барқ ҳавасманд ва водор мешаванд, ки ҳарчи бештар технологияҳои каммасрафи истеҳсоли барқро ба кор баранд. Аз ҷониби дигар, истеҳсолкунандагони хурди нерӯи барқ «тавассути ба худ гирифтани хизматрасонии истеъмолкунандагон дар маҳалҳои аҳолинишини дурдаст ё ноҳияҳои навбунёди шаҳрҳои калон, қисман мушкилоти нарасидани нерӯи барқро ҳал мекунанд» [4 с.147]. Истеҳсолкунандагони калони нерӯи барқ ба шаҳрҳо ва корхонаҳои саноатии бузург хизматрасонӣ карда, бо ба ҳисоб гирифтани вазъи иқтисодӣ дар мамлакат, барои рушди худ ҳавасманд мешаванд, аз ҳисоби дар шаҳрҳои калон пайдо шудани корхонаҳои саноатӣ ва иншооти иҷтимоии нав талабот ба нерӯи барқ меафзояд.

Ҳамчунин бояд қайд кард, ки рушди субъектҳои хурди бозори фурӯши барқ ба гузариш аз технологияҳои мавҷудаи истеҳсол ва интиқоли барқ ба технологияҳои худкор ва идоракунӣ дар соҳаи электроэнергетика ва бунёди ҷойҳои кории нав дар маҳалҳои дур аз шаҳрҳо мусоидат мекунад.

Мушкилоти асосӣ барои ташаккул ва рушди фаъолияти субъектҳои хурди бозори фурӯши барқ, пеш аз ҳама масъалаи маблағгузорӣ мебошад. Тавре профессор С.Ҷ. Комилов қайд мекунад, «ба шакли модели рушди иқтисодӣ нигоҳ накарда, солҳои охир дар рушди бозори хизматҳои энергетикии мамлакат сармоягузорон бештар ба сармоягузории объектҳои бузург (НБО), ки муҳлати худхаридкунии сармояи онҳо нисбатан кӯтоҳ аст, майлу рағбат пайдо намуда истодаанд» [5 с. 13].

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 795 дар мамлакат «Барномаи аз худ намудани манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва сохтмони

нерӯгоҳҳои барқи обии хурд барои солҳои 2016-2020» қабул гардида буд, ки барои беҳтар намудани вазъи иҷтимоии аҳолӣ, рушди минтақаҳои дурдаст ва баландкӯҳ, ҳавасмандсозии аҳолӣ барои зист дар ин минтақаҳо бо роҳи ташкил намудани низоми таъминот бо нерӯи барқ аз ҳисоби манбаъҳои барқароршаванда, ҳифзи экологияи ноҳияҳои баландкӯҳ, манъи буридани ҷангалзор ва буттазорҳо барои сӯзишворӣ, рушди сайёҳӣ, баланд бардоштани сифати хизматрасонии сайёҳӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва ғанӣ гардонидани буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ аз ҳисоби рушди иқтисодии ин ноҳияҳо равона карда шудааст.

Дар доираи барномаи аз худ кардани манбаъҳои барқароршавандаи нерӯи барқ дар мамлакат сохтмон ва ба истифода додани НБОХ вусъат ёфт. Дар солҳои 2016-2020 аз ҷониби Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ШСХК «Барқи Тоҷик», ҶСК «Ширкати энергетикии Помир» ва шарикони рушд дар шаҳру ноҳияҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳои Хатлон, Суғд ва ноҳияҳои тобеи марказ танҳо аз ҳисоби чорабиниҳои асосии дар доираи барнома иҷрошуда 9 адад НБОХ бо иқтидори 2260 кВт ба маблағи 127,9 млн. сомонӣ мавриди истифода қарор гирифт. Аз ҷумла чунин НБОХ ба кор дароварда шудаанд: Сипонҷ, Хатфаг дар водии бартанг, Савноб ва Техарв дар шохоби дарёи Ванҷ, Андароб дар ноҳияи Ишкошим, Помир-1 дар дарёи Ғунд, Тоҷикистон дар ноҳияи Мурғоб, Ҳазора дар дарёи Зиддеҳ ва дигарҳо.

Ҳамчунин, дар ин давра берун аз доираи чорабиниҳои барнома 9 адад НБОХ бо иқтидори 1685 кВт ва бо арзиши 31,7 млн. сомонӣ бунёд карда шуд. Ҳамзамон, дар доираи барнома, бо ҷалби шарикони рушд ва пажӯҳишгоҳҳои ватании лоиҳакашӣ асоснокии техникию иқтисодии 45 НБОХ таҳия гардида, ҳамкориҳо бо шарикони рушд ҷиҳати дарёфти манбаъҳои сармоягузорӣ оғоз гардиданд. Дар натиҷаи ба истифода додани НБОХ-ҳои мазкур, барои бо барқ таъмин намудани 2231 хоҷагӣ, 21 муассисаи таълимӣ, 15 бунгоҳи тиббӣ ва 93 иншооти гуногун шароит фароҳам омад. Вале, муттаассифона таҳқиқи фаъолияти якчанд НБОХ, ки мо дар минтақаҳои мухталифи мамлакат гузаронида будем, самаранок набудани сохтмон ва истифодаи аксари онҳоро тасдиқ намуд. Мо дар натиҷаи омӯзиш ошкор намудем, ки на ҳамаи НБОХ-и дар доираи барнома ва берун аз он сохташуда фаъолияти босамар мекунанд.

Ҳамин тавр, ҳоло дар мамлакат зиёда аз 285 НБОХ бо иқтидори аз 5-4300 кВт ба қайд гирифта шудаанд, ки 16 адади онҳо тобеи ШСХК «Барқи Тоҷик», яъне давлатӣ мебошанд (ҷадвали 3.2).

Ҷадвали 2. – Маълумот дар бораи НБОХ-и тобеи ШСХК «Барқи Тоҷик»

№ р/т	НБОХ	Соли ба истифодадиҳӣ	Шумораи агрегатҳо ва иқтидори онҳо	Иқтидори муқарраршуда
	Сангикар	2011	2х503 кВт	1006 кВт
	Шашболоӣ	2010	1х183 кВт	183 кВт
	Фатҳобод	2010	1х282 кВт	282 кВт
	Питавқул-1	1964	2х230 кВт	460 кВт
	Питавқул-2	2012	2х552 кВт	1104 кВт
	Тутак	2013	1х586 кВт	586 кВт
	Хорма	2011	1х180 кВт	180 кВт
	Ширкент	2011	2х288 кВт	576 кВт
	Ҳазора-1	1999	1х250 кВт	250 кВт
	Ҳазора-2	2000	1х250 кВт	250 кВт
	Артуч	2008	1х500 кВт	500 кВт

	Панҷруд	2011	1х500 кВт	500 кВт
	Марзич	2011	3х1433 кВт	4299 кВт
	Диҷик	2011	1х260 к Вт	260 кВт
	Кӯҳистон-1	2012	1х500 кВт	500 кВт
	Кӯҳистон	2012	1х500 кВт	500 кВт

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [15]

Бо сабабҳои гуногун ҳиссаи бештари НБОХ-и бақайдгирифташуда фаъолият намекунанд. Ба ҳолати имрӯз 28 адад НБОХ фаъолияти босамар мекунанд, аз ҷумла 16 адади дар таҳти идораи ШСКХ «Барқи Тоҷик» ва 11 адади дар таҳти идораи ҶСК «Ширкати энергетикии Помир» қарордошта [15].

Ба андешаи мо сабабҳои асосии фаъолият накардани аксари НБОХ дар мамлакат сохтмони онҳо дар маҳалҳои ҷуғрофии номуносиб, ҷалб накардани коршиносони соҳаҳои дахлдор ҳангоми лоиҳакашӣ ва сохтмони онҳо, ба инобат нагирифтани тағйирёбии сатҳи оби дарёҳо дар фаслҳои сол (асосан паст будани сатҳи дарёҳои кӯҳӣ дар зимистон) мебошанд.

Дар аксар ҳолатҳо ҳангоми омода намудани лоиҳаи сохтмони НБОХ ҷиҳатҳои муҳим ба ҳисоб гирифта намешаванд, масалан, кӣ ва чӣ гуна минбаъд онҳоро истифода мебарад ва дар ҳолати коршоямӣ нигоҳ доштани онҳоро назорат мекунад, хизматрасонии техникӣ ва таъмири онҳоро кӣ анҷом медиҳад, қисмҳои эҳтиётӣ аз кадом ҳисоб харида мешаванд ва дигарҳо. Ғайр аз ин, барои ба истифода қабул кардани НБОХ-и сохташуда монеаҳо ва расмиёти ҳуқуқии зиёд пеш меоянд. Бештари НБОХ-и аз ҷониби шахсони алоҳида ва соҳибкорон сохташуда ба низоми ягонаи электроэнергетикии мамлакат пайваст нестанд, баъзеи онҳо ҳатто аз расмиёти бақайдгирӣ дар мақомоти давлатӣ нагузаштаанд. Дар паёмади ин, НБОХ баъди чанд муддати истифода аз фаъолият боз мемонанд.

Маҳз бо ҳамин сабабҳо дар соли 2023 нисбат ба соли пешин ҳаҷми истеҳсоли барқ аз ҳисоби манбаъҳои хурд дар субъектҳои истеҳсолкунандаи тобеи ШСХК «Барқи Тоҷик» паст шудааст (ҷадвали 3.3).

Ҷадвали 3. - Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ дар нерӯгоҳҳои ШСХК «Барқи Тоҷик», млн. кВт/соат

Истеҳсолкунанда	2022	2023	Тамоил (+, -)	
			млн. кВт/соат	%
НБО Норак	9908,5	10308,9	+400,4	4,04
НБО Бойғозӣ	1985,9	2127,3	+141,4	7,12
Силсилаи НБО-ҳои Вахш	999,2	1135,5	+136,3	13,64
Силсилаи НБО-ҳои Варзоб	57,1	63,6	+6,5	11,38
НБО Қайроққум	635,9	627,4	-8,5	-1,34
МБГ Душанбе	293,0	329,7	+36,7	12,52
МБГ Душанбе-2	1363,5	1327,8	-35,7	-2,62
НБОХ	5,2	5,0	-0,2	-3,85
Ҳамагӣ	15248,3	15925,2	+676,9	+4,44

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт [15]

Тибқи ҳисобкуниҳои мутахассисон, масрафҳои сохтмони НБОХ дар муҳлати нисбатан кӯтоҳ – 3,5-5 сол худро мепӯшонанд. Мувофиқи дурнамо бо гузашти 3-4 сол арзиши нерӯи барқи дар манбаъҳои анъанавӣ тавлидшуда ба андозаи беш аз 2 маротиба зиёд мешавад, бинобар ин, пешомадҳои рушди НБОХ мусаллам мебошанд [3 с.955]. Соҳаҳои истифодаи НБОХ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногунанд: нерӯгоҳҳои иқтидорашон 5-50 кВт метавонанд барои бо барқ таъмин намудани аҳолии деҳот,

нерӯгоҳҳои дорои иқтидори нисбатан баландтар – барои таъмини корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ истифода шаванд.

Тибқи ҳисобкуниҳои коршиносон арзиши сохтмони НБО бо иқтидори то 10 МВт - 1100-1400 доллари ИМА, то 1 Мвт – 6800-8700 доллари ИМА барои тавлиди 1 кВт нерӯи баркро ташкил медиҳад. Ҳамин нишондиҳанда барои НБОХ бо иқтидори 1 Мвт – 0,5-2 миллион доллари ИМА мебошад. Фоидаи НБОХ бо иқтидори 1 Мвт 300 ҳазор доллари ИМА дар як сол, муҳлати пӯшонидани маблағгузориҳо 2-6 сол мебошад [2].

Ҳисоб кардани арзиши ниҳойии нерӯи барқи дар манбаъҳои хурд истеҳсолшаванда ниҳоят душвор аст, зеро он аз омилҳои зиёд вобаста мебошад, чун:

- макони сохтмон ва масрафҳои меҳнат барои сохтмон;
- шароити маблағгузорӣ;
- таъсиррасонӣ ба муҳити атроф ва шароити иҷтимоӣ;
- иқтидори турбина.

Бинобар ин, маблағҳои сармоягузорӣ низ вобаста аз дурдаст будани минтақаи сохтмон ва масрафҳои нақлиётии кашонидани таҷҳизот ва агрегатҳо, иқтидори турбинаҳо, мавҷудияти инфрасохтор тафовут мекунанд. Хароҷоти истифода ва хизматрасонии техникӣ низ масрафҳоро талаб мекунанд, вале онҳо чун масрафҳои нигоҳдории нерӯгоҳҳои калон зиёд нестанд. Маблағҳои мазкур бо ҳам қиёсшаванда нестанд. Маблағҳои солонаи хароҷоти истифодабарӣ 1,5% ва хароҷоти хизматрасонии техникӣ 2,5%-и арзиши маблағгузориҳои солонаро ташкил медиҳанд.

Мақоми НБОХ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло ҳам ба таври комил муайян нагардидааст, гарчанде дар солҳои охир заминаҳои қонунии рушди электроэнергетика, аз ҷумла электроэнергетикаи хурд мукаммал шудаанд. «Қисме аз онҳо таърихан дар тавозун ва моликияти ШСХК «Барқи Тоҷик» қарор дорад. Қисми дигар дар моликияти ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ва ҷамоатҳои маҳаллӣ тааллуқ дорад. Ғайр аз ин, НБОХ-ҳое ҳастанд, ки моликияти шахсони алоҳида мебошанд» [5 с.13]. Бояд қайд кард, ки нерӯгоҳҳои ба ҷамоатҳои деҳот ва шахсони алоҳида тааллуқдошта аксаран аз ягон хел расмиёти бақайдгирӣ нагузаштаанд ва аз ҷониби мақомоти давлатӣ ба танзим ва назорат фаро гирифта нашудаанд, ки ин эътимоднокии кори онҳоро паст мекунад. Қисми бештари НБОХ-и имрӯз амалкунанда, тавре пештар қайд карда будем, дар тобеияти ШСХК «Барқи Тоҷик» қарор доранд. Ин ширкати инҳисорӣ буда, иқтидорҳои «анъанавии» он фазои мураккаби рақобатро барои соҳибкории хурд ва миёна дар фаъолияти субъектҳои истифодабарандаи манбаъҳои хурди тавлиди нерӯи барқ ба миён меоранд. Тавре коршиносон қайд мекунанд, дар бозори фурӯши барқ дар мавриди истифодаи манбаъҳои хурди тавлиди барқ бархурди манфиатҳои дохилисоҳавӣ вуҷуд дорад. Ин гуна бархурди манфиатҳо дар он зоҳир меёбад, ки шабакаҳои тақсимоти барқ – соҳаи ваколати ШСХК «Барқи Тоҷик» мебошад. Барои рушди фаъолияти субъектҳои истифодабарандаи манбаъҳои хурди тавлид дар бозори фурӯши барқ мавҷудияти бозоре зарур аст, ки аз инҳисор озод бошад, шароите лозим аст, ки дар мавриди он соҳибкорони хусусӣ ба бозор бе монеа ворид шаванд, шароити пайвастшавӣ ба шабакаҳои барқии марказонидашуда бояд сода ва шаффоф бошад. Ба қавли дигар, - барои рушди бозори фурӯши барқ бо истифода аз манбаъҳои хурди тавлиди барқ аз ҷониби давлат пешниҳод кардани имтиёзҳои иқтисодӣ ва маъмурӣ зарур аст.

АДАБИЁТ

1. Ахмедов, Х.М., Каримов, Х.С., Петров, Г.Н. Малая гидроэнергетика и возможности использования мини- и микро ГЭС в горных территориях Таджикистана [Текст] / Х.М. Ахмедов, Х.С. Каримов, Г.Н. Петров // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение физико-математических, химических, геологических и технических наук. – 2010. - № 1. – С. 100-109

2. Внедрение малой энергетики в Узбекистане. Современность и перспективы [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://anhor.uz/ekologiya/vnedrenie-maloy-gidroenergetiki-v-uzbekistane-sovremennosty-i-perspektivi/

3. Григораш, О.В., Квитко, А.В., Попучиева, М.А. Перспективы малых гидроэлектростанций в предгорных и горных реках [Текст] / О.В. Григораш, А.В. Квитко, М.А. Попучиева // Научный журнал КубГАУ. – 2015. - № 112. – С. 955-967

4. Клевцова, В.В. Экономические перспективы развития малой генерации [Текст] / В.В. Клевцова // Научные исследования и разработки молодых ученых. – 2015. - № 3. – С. 147-151

5. Комилов, С.Ҷ., Каримов, Р.И. Ташаккули механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи хизматҳои энергетикии Тоҷикистон [Матн] / С.Ҷ. Комилов, Р.И. Каримов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. - № 2. – С. 13-22

6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарифҳои нерӯи барқ ва гармӣ» аз 31 августи соли 2022 [Сарчашмаи электронӣ] /

7. Мигранян, А.А., Шавина, Е.В. Формирование общих рынков электроэнергии и газа в ЕАЭС: модели рынков, барьеры и решения [Текст] / А.А. Мигранян, Е.В. Шавина // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. – 2019. - Т. 12. - № 6. – С. 220-245

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2021 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: http://prezident.tj/node/27417

9. Петров, Г.Н., Ахмедов, Х.М. Малая гидроэнергетика Таджикистана [Текст] / Г.Н. Петров, Х.М. Ахмедов. – Душанбе: Дониш, 2010. – 148 с.

10. Петров, Г.Н., Ахмедов, Х.М. Актуальные вопросы эффективности использо-вания водно-энергетических ресурсов [Текст] / Г.Н. Петров, Х.М. Ахмедов. – Душанбе: Дониш, 2021. - 245 с.

11. Повышение энергетической безопасности в Центральной Азии. Отчет Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе, 2022 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/9/513790_0.pdf

12. Подковальников, С.В., Чудинова, Л.Ю. Эволюция межгосударственных энергообъединений [Текст] / С.В. Подковальников, Л.Ю. Чудинов // Энергетическая политика. – 2021. - № 8 (162). – С. 82-99

13. Рыхтер, В.О., Зильберштейн, О.Б. Тенденции развития оборудования малой генерации / В.О. Рыхтер, О.Б. Зильберштейн // Интернет-журнал «Науковедение». – 2015. – Т. 7. - № 4 (29) [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24312423

14. Современное состояние и перспективы развития малой гидроэнергетики с странах СНГ / Евразийский банк развития. – Алматы, 2011. – 36 с., с. 28 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://cawater-info.net/library/rus/eabr_4.pdf

15. Сомонаи расмии ШСХК «Барқи Тоҷик» [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: http://barqitojik.tj/about/dependents/generation/ (Санаи мурочиат: 25.12.2021)

16. Стратегия развития малой гидроэнергетики Республики Таджикистан. Офис ПРООН в Республике Таджикистан [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://filial-nic-mkur.tj/doc/1 (дата обращения: 01.12.2021)

17. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [Матн] / Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикисон аз 1 декабри соли 2016, № 636. – Душанбе: ҶДММ Контраст, 2016. – 88 с.

18. Таджикистан: ускорение прогресса в достижении ЦРТ путем улучшения доступа к энергоснабжению [Текст] / United Nations Development Programme, UNDP. – Душанбе, 2010. – 58 с.

LITERATURE

1. Akhmedov, H.M., Karimov, H.S., Petrov, G.N. Small hydropower and the possibilities of using mini- and micro hydroelectric power plants in the mountainous areas of Tajikistan [Text] / H.M. Akhmedov, H.S. Karimov, G.N. Petrov // Bulletin of the Academy of Sciences of the Republic of

Tajikistan. Department of Physical, Mathematical, Chemical, Geological and Technical Sciences. - 2010. - No. 1. - P. 100-109

2. Implementation of small-scale energy in Uzbekistan. Modernity and prospects [Electronic resource] / Access mode: URL: https://anhor.uz/ekologiya/vnedrenie-maloy-gidroenergetiki-v-uzbekistane-sovremennosty-i-perspektivi/

3. Grigorash, O.V., Kvitko, A.V., Popuchieva, M.A. Prospects of small hydroelectric power plants in foothill and mountain rivers [Text] / O.V. Grigorash, A.V. Kvitko, M.A. Popuchieva // Scientific journal of KubSAU. - 2015. - No. 112. - P. 955-967

4. Klevtsova, V.V. Economic Prospects for the Development of Small Generation [Text] / V.V. Klevtsova // Scientific Research and Development of Young Scientists. - 2015. - No. 3. - P. 147-151

5. Komilov, S.J., Karimov, R.I. Formation of a public-private partnership mechanism in the field of energy services in Tajikistan [Text] / S.J. Komilov, R.I. Karimov // Tajikistan: economy and management. – 2020. - No. 2. – P. 13-22

6. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan "On
electricity and heat tariffs" dated August 31, 2022 [Electronic resource] /

7. Migranyan, A.A., Shavina, E.V. Formation of common electricity and
gas markets in the EAEU: market models, barriers and solutions [Text] / A.A. Migranyan, E.V. Shavina // Contours of global transformations: politics, economics, law. - 2019. - V. 12. - No. 6. - P. 220-245

8. Message of the President of the Republic of Tajikistan to the Supreme
Assembly of the Republic of Tajikistan dated December 26, 2021 [Electronic resource] / Access system: URL: http://prezident.tj/node/27417

9. Petrov, G.N., Akhmedov, Kh.M. Small hydropower in Tajikistan [Text]
/ G.N. Petrov, Kh.M. Akhmedov. – Dushanbe: Donish, 2010. – 148 p.

10.Petrov, G.N., Akhmedov, H.M. Actual issues of the efficiency of using
water and energy resources [Text] / G.N. Petrov, H.M. Akhmedov. - Dushanbe: Donish, 2021. - 245 p.

11. Enhancing Energy Security in Central Asia. Organization for Security and Co-operation in Europe Report, 2022 [Electronic resource] / Access mode: URL: https://www.osce.org/files/f/documents/8/9/513790_0.pdf

12. Podkovalnikov, S.V., Chudinova, L.Yu. Evolution of interstate energy associations [Text] / S.V. Podkovalnikov, L.Yu. Chudinov // Energy policy. - 2021. - No. 8 (162). - P. 82-99

13. Rykhter, V. O., Zilberstein, O. B. Trends in the Development of Small-Generation Equipment / V. O. Rykhter, O. B. Zilberstein // Internet journal "Science Studies". - 2015. - Vol. 7. - No. 4 (29) [Electronic resource] / Access mode: URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24312423

14. Current status and prospects for the development of small hydropower in the CIS countries / Eurasian Development Bank. - Almaty, 2011. - 36 p., p. 28 [Electronic resource] / Access mode: URL: http://cawater-info.net/library/rus/eabr_4.pdf

15. Official website of the JSC "Barqi Tojik" [Electronic resource] / Access system: URL: http://barqitojik.tj/about/dependents/generation/(Access date: 25.12.2021)

16. Strategy for the Development of Small Hydropower in the Republic of Tajikistan. UNDP Office in the Republic of Tajikistan [Electronic resource] / Access mode: URL: http://filial-nic-mkur.tj/doc/1 (date accessed: 01.12.2021)

17.National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period until 2030 [Text] / Resolution of the Majlisi Namoyandagon Majlisi Oliy of the Republic of Tajikistan dated December 1, 2016, No. 636. – Dushanbe: Kontrast LLC, 2016. – 88 p.

18.Tajikistan: Accelerating Progress towards the MDGs by Improving Access to Energy [Text] / United Nations Development Programme, UNDP. – Dushanbe, 2010. – 58 p.

УДК 338.242.

Ғоибназаров Ғиёс Умарқулович
фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси иқтисодиёт, и.в. дотсент, мудири кафедраи сайёҳӣ ва соҳибкории МД «Донишкадаи байналмилалии Хуҷанд»-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, E-mail: Giyosiddin_Goibnazarov@mail.ru

ИМКОНИЯТ ВА АФЗАЛИЯТҲОИ ИҚТИСОДИ «САБЗ» ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия. *Дар мақола масъалаҳои имконият ва афзалиятҳои иқтисоди «сабз» мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст. Иқтисоди «сабз» - ҳамчун падида ва низоми нави рушди иқтисодиёт ба ҳалли мушкилиҳои экологӣ равона шуда, мақсади асосиаш аз таъмин ва қонеъгардонии талаботи ҷамъият бо назардошти ба муҳити атроф таъсири манфӣ нарасонидан иборат мебошад. Бинобар ин, таваҷҷӯҳи олимони ватанӣ ва ҳориҷӣ ба омӯзиши ин масъала зиёд гардида, зарурати таҳлили он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аҳамияти хоса пайдо намудааст. Бо ҳамин мақсад, дар мақола имконият ва афзалиятҳои иқтисоди «сабз» дар ҷумҳурӣ такя ба стратегияи иқтисоди «сабз» дида баромада шудааст. Дар натиҷаи омӯзиш, роҳҳои ҳалли мушкилиҳо пешниҳод карда шудаанд.*

Калидвожаҳо. *иқтисодиёти сабз, стратегия, ҷаҳонишавӣ ва экология, иқтисоди миллӣ ва байналмилалӣ.*

Гоибназаров Гиёс Умаркулович
доктор философии (PhD) по специальности экономика, и.о. доцент, заведующий кафедрой туризма и предпринимательства ГОУ «Худжандский международный институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, E-mail: Giyosiddin_Goibnazarov@mail.ru

ВОЗМОЖНОСТИ И ПРЕИМУЩЕСТВА «ЗЕЛЕНОЙ» ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация. *В статье изучаются и анализируются возможности и преимущества «зеленой» экономики. «Зеленая» экономика - как явление и новая система экономического развития, направленная на решение экологических проблем, ее главная цель - обеспечение и удовлетворение потребностей общества при отсутствии негативного воздействия на окружающую среду. Поэтому возрос интерес отечественных и зарубежных ученых к изучению данного вопроса, а также особую значимость приобрела необходимость его анализа в Республике Таджикистан. С этой целью в статье рассматриваются возможности и преимущества «зеленой» экономики в республике, основанные на стратегии «зеленой» экономики. В результате исследования были предложены решения проблем.*

Ключевые слова: *зеленая экономика, стратегия, глобализация и экология, национальная и международная экономика.*

Goibnazarov Giyos Umarkulovich
Doctor of Philosophy (PhD) in economics, Associate Professor, Head of the Department of Tourism and Entrepreneurship, State Educational Institution "Khujand International Institute" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, E-mail: Giyosiddin_Goibnazarov@mail.ru

OPPORTUNITIES AND ADVANTAGES OF THE "GREEN" ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abstract. *The article studies and analyzes the possibilities and advantages of the "green" economy. "Green" economy - as a phenomenon and a new system of economic development aimed at solving environmental problems, its main goal is to ensure and meet the needs of society in the absence of negative impact on the environment. Therefore, the interest of domestic and foreign scientists in studying this issue has increased, and the need for its analysis in the Republic of Tajikistan has acquired special significance. For this purpose, the article examines the possibilities and advantages of a "green" economy in the republic, based on the strategy of a "green" economy. As a result of the study, solutions to the problems were proposed.*

Key words. *green economy, strategy, globalization and ecology, national and international economy.*

Дар шароити имрӯзаи рушди муносибатҳои иқтисодӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодиёти давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон - ин самаранок истифода бурдани захираҳои иқтисодӣ ва таъминоти бехатарии истифодаи онҳо мебошад. Ҳамаи моделҳои иқтисодӣ бо дарназардошти таъминоти мувозинати иқтисодӣ ва амнияти озуқаворӣ тарҳрезӣ гардидаанд, ки тадбиққунандаи онҳо ба ташкил ва тадбиқи низоми иқтисодиёти сабз маҳсуб аст. Зиёд гардидани хатарҳои экологӣ ва таъсири манфии онҳо ба муҳити зист, коркард ва истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ-хӯрокворӣ, сифати маҳсулоти хӯрокворӣ зарурати коркарди модели нави иқтисодиётро дар замони имрӯза ба миён овард, ки иқтисоди сабз меноманд.

Ҳамин тариқ, масъалаҳои рушди «иқтисоди сабз» ҳамчун стратегияи рушди устувори кишвар, махсусан истифодаи оқилонаи захираҳои минтақа, ва рушди устувори соҳаҳои иқтисодиёти минтақа дар самти истифодаи имкониятҳои энергияи сабз дар саноати маҳсулоти хӯрокворӣ ва дигар стратегияҳои давлатӣ самтҳои калидӣ ба шумор меравад.

Иқтисоди сабз - иқтисодиётест, ки барои нигоҳ доштани некӯаҳволии ҷомеа тавассути истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, инчунин таъмини баргардонидани маҳсулоти ниҳоӣ ба давраи истеҳсолот равона шудааст. Тибқи иттилои коршиносон рушди иқтисоди сабз ба кишварҳои ҷаҳон имкон медиҳад, ки буҳрони экологие, ки аллакай характери глобалӣ пайдо кардааст, то андозае паст намояд.

Дар баробари рушди иқтисоди сабз тарафдорони он низ сол аз сол зиёд мегарданд, ки Мюррей Букчин (ҷомешиноси иртиҷоии амрикоӣ), Ҷейн Ҷекобс (нависандаи канадагӣ-амрикоӣ), Эрнст Шумахер (иқтисоддони британӣ), Рейчел Карсон (биологи амрикоӣ), Дэвид Кортен (профессори тиҷорат), Роберт Костанса (иқтисоддони экологии амрикоӣ), Линн Маргулис (биологи амрикоӣ), Деннис Медоуз (профессори идоракунии система), Герман Дэйли (иқтисоддони экологии амрикоӣ), Амос Тверски (равоншиноси исроилӣ) ва Светлана Липина (иқтисоддони Русиягӣ) аз аввалинҳо мебошанд. Ҷонибдорони иқтисоди сабз аз соли 2006 инҷониб маҷаллаи International Journal of Green Economics нашр мекунанд ва ҳамзамон, Институти иқтисоди сабзро таъсис додаанд.

Дар баробари ин, мушкилоти мухталифи глобалии экологӣ, амнияти озуқаворӣ, талаботи рӯзафзуни аҳолӣ бо неруи барқ ва ҳоказо тамоми созмонҳои минтақавию байналмилалӣ ва кишварҳоро маҷбур сохтааст, ки барои бартараф кардани ин муаммоҳо коҳиш додани таъсироти манфӣ ба муҳити зист ва мутобиқ гардонидани шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ба тағйирёбии глобалии иқлиму баландшавии ҳарорат ҳарчи зудтар ба модели нави иқтисодӣ рӯи ованд. Чунки зарурати коркарди модели нави рушди иқтисодӣ, яъне иқтисоди сабзро афзудани хатарҳои экологӣ ва таъсири манфӣ ба муҳити зист ба миён овардааст. Аз ин рӯ, қисме аз коршиносон иқтисоди сабзро ба маънои васеъ, тарзи фаъолияти хоҷагидорие меҳисобанд, ки ба боло рафтани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат намуда, ҳамзамон хатарро ба муҳити зист ва

харобшавии табиат коҳиш медиҳад. Ба маънои маҳдуд бошад, ҳамчун технологияи коркард, истеҳсолу истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва коҳиш додани партовҳои ифлоскунандаю газҳои гулхонаӣ, мониторинги тағйирёбии иқлим инчунин, технологияҳои энергиясарфакунанда ва энергетикаи барқароршаванда маънидод карда мешавад.

Дар шароити муосир, шаклҳои гуногуни низоми иқтисодӣ вуҷуд дорад, аз ҷумла, низоми иқтисодии анъанавӣ, низоми иқтисодии нақшавӣ (фармаофармоӣ) - низоми иқтисодии бозоргонӣ низоми иқтисодии омехта.

Ҳар яки онҳо новобаста аз ягона будани мақсад, ки аз ташкил ва таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ иборат мебошад, аз рӯи хусусиятҳо аз ҳамдигар фарқкунанда мебошанд. Дар адабиёти соҳавӣ муайян гардидааст, ки низоми иқтисодӣ дар худ воситаҳоеро инъикос менамояд, ки тавассути онҳо ҷамъият ё ин ки ҳукумат захираҳои имконпазир, хусусан молу хизматрасониҳоро дар сатҳи минтақавӣ ва ҷумҳурӣ ба вуҷуд оварда, раванди ташкил ва тақсими онҳоро таъмин менамояд. Яке аз хусусиятҳои асосии низоми иқтисодӣ - ин дар идоракунии омилҳои истеҳсолот, аз ҷумла: ашё (замин), сармоя, (воситаҳои пулӣ), меҳнат (қувваи кории дохилӣ ва берунӣ) ва технология ифода меёбад. Дар ин низом маҷмӯи институтҳо, хусусан агентҳои иқтисодӣ, субъектҳои мустақили хоҷагидорӣ, дар ҷараёнҳои қабули қарор ва моделҳои муосири истеъмолӣ, ки дар умум сохтори иқтисодии ҷомеаро ташкил медиҳад, иштирок менамоянд.

Низоми иқтисодии дар боло зикршуда, дар давоми солҳои зиёд принсипи идоракунии худро дар таъми рушди устувори иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ гузошт. Аммо, бинобар сабаби дар солҳои тӯлонӣ Ғайрисаманарок истифода гардидани захираҳои табиӣ боиси ба миён омадани мушкилиҳои зиёд, хусусан молиявӣ, энергетикӣ ва экологӣ гардиданд. Бинобар ин, таъсири мутақобилаи иқтисодиёт ва экология дар шароити муосир, яке аз ҷанбаҳои калидии рушди устувори иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, боиси пайдоиши модели нави рушди иқтисодӣ - иқтисоди «сабз» таваҷҷӯҳи олимони соҳаро ба худ ҷалб намуда истодааст.

Иқтисоди «сабз» - ҳамчун падида ва низоми нави рушди иқтисодиёт ба ҳалли мушкилиҳои экологӣ равона шуда, мақсади асосиаш аз таъмин ва қонеъгардонии талаботи ҷамъият бо назардошти ба муҳити атроф таъсири манфӣ нарасонидан иборат мебошад. Бинобар ин, консепсияи иқтисоди «сабз» дастгирӣ ва таъмин намудани амнияти экологии насли ояндаро дар бар гирифта, принсипҳои самаранок истифода намудани захираҳои табиӣ, кам кардани партофҳои зарарнок, инчунин барқарор ва ташкил намудани сарчашмаҳои энергетикиро пеша менамояд. Вобаста ба ин, ақидаҳои гуногун оид ба ҷорӣ ва татбиқи модели нави рушди иқтисодӣ, яъне иқтисоди «сабз» мавҷуд мебошад.

Ба таърих ва пайдоиши мафҳуми иқтисоди «сабз» назар афканем, он аввалин маротиба дар корҳои илмии Дэвид Пирс солҳои 1992 инъикоси худро ёфта, дар он иқтисодиёти устуворе дар назар дошта шуда буд, ки такрористеҳсолии худро дар асоси рушди устувор ба роҳ монда тавонад [7].

Тибқи маънидодҳои мутахассисони ТММ зери мафҳуми «иқтисоди сабз» иқтисодиёте дар назар дошта мешавад, ки дар як вақт муваффақиятҳои молиявии одамонро зиёд намуда, адолати иҷтимоиро таъмин намуда, хатари захираҳо ва хатарҳои экологиро коҳиш медиҳад [6].

Масъалаҳои муҳити атроф акнун ҳамчун неъмати маҳдуд ба илмҳои иқтисодӣ ворид гардида, ҳаракати нав - иқтисоди «сабз» ба вуҷуд омада, фаъолона инкишоф ёфта истодааст. Иқтисоди «сабз» як самти илми иқтисод буда, дар доираи он иқтисодиёт як чузъи вобастаи муҳити табиӣ, ки дар дохили он вуҷуд дорад ва қисми таркибии он ба ҳисоб меравад, ба нигоҳдории некуаҳволии ҷомеа тавассути истифодаи самараноки захираҳои табиӣ нигаронида шудааст [1].

Иқтисоди «сабз» ба қонеъгардонии ниёзҳои инсон бо назардошти муносибат бо муҳити зист ва некуаҳволии наслҳои оянда ҳамчун афзалият нигаронида шудааст. Бо

ибораи дигар, иқтисоди «сабз» яке аз шаклҳои низоми иқтисодӣ, ки бо истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмоли молу хизматрасониҳо алоқаманд буда, ба баланд шудани некуаҳволии инсон дар даврaҳои дорозмуддат мусоидат менамояд; наслҳои оянда ба хатарҳои ҷиддии экологӣ ва норасогии экологӣ дучор намешаванд. Назарияи иқтисоди «сабз» ба се оксиома асос ёфтааст: имконнопазирии васеъшавии беохири доираи таъсир дар фазои маҳдуд; имконнопазирии қонеъ гардонидани талаботи номаҳдуди афзоянда дар шароити захираҳои маҳдуд; дар рӯи замин ҳама чиз бо ҳам алоқаманданд [2].

Таҳлилгарони Ташкилоти миллали муттаҳид оид ба ҳифзи муҳити атроф (ФНЕП) мафҳуми иқтисоди «сабз»-ро ҳамчун фаъолияти хоҷагидорӣ, ки некуаҳволии мардумро баланд бардошта, адолати ҷтимоӣ таъмин намуда, дар баробари ин, ба таври лозима хатари ба муҳити атроф таъсиркунандаро коҳиш медиҳад.

Такя ба таҳлилҳои назариявӣ қайд кардан мумкин аст, ки ҳадафи асосии ташаккули низоми иқтисоди «сабз» дар шароити муосир аз таъмини рушди иқтисодӣ аз ҳисоби истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ ва суботи иҷтимоӣ, инчунин таъмини баробарии экологӣ дар давраи дарозмуҳлат иборат мебошад. Бинобар ин, аз рӯи иқтидор ва вазъи ҷойгиршавии худ ҳар як давлати алоҳида ҳадафҳои стратегии худро дар ин самт таҳия намуда истодаанд.

Масъалаи мазкур дар солҳои охир дар таваҷҷӯҳи бевоситаи ҳукумати кишвар ва олимони ватанӣ қарор гирифта, як қатор нақша-чорабинӣ ва тадбирҳои хусусияти стратегидошта андешида шудаанд. Бо мақсади ташаккул ва рушд додани иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037» қабул гардида, дар он имкониятҳои ҷумҳурӣ оид ба рушди соҳаи мазкур пешбинӣ шудааст.

Боиси қайд аст, ки пас аз қабул гардидани стратегияи рушди иқтисоди «сабз» бо назардошти имкониятҳои мамлакат он ба қатори ҳадафҳои стратегии миллии кишвар ба монанди: таъмини амнияти озуқаворӣ, раҳоӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва саноатикунонии босуръати кишвар шомил гардида, дар роҳи таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ҳадафҳои стратегӣ дар ин самт пешбинӣ шудаанд. Албатта, дар ин бора, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста дар баромад ва паёмҳои худ оид ба масъала таъкид менамоянд: - «рушди иқтисоди «сабз» дар пайвастагӣ бо ҳадафҳои стратегии кишвар, аз ҷумла таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, раҳоӣ бахшидани мамлакат аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани он, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ ба ғизои хушсифат, саноатикунонии босуръати кишвар ва вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул амалӣ мегардад» [3].

Аз ин лиҳоз, механизми маблағгузории фондҳои махсус дар самти татбиқи «лоиҳаҳои сабз», хусусан, барои роҳандозии барномаву лоиҳаҳои мақсадноки рушди «иқтисоди сабз», аз ҷумла «энергияи сабз» бояд васеъ ҷорӣ карда шавад. Бо ин мақсад, такроран таъкид менамоям, ки бояд таваҷҷуҳи асосӣ ба рушди босуботи соҳаҳои иқтисоди миллӣ, пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба он, истифодаи самараноки иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ, таъсиси ҷойҳои кории нав, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти содирот, ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидан ба раванди рақамикунонии бахшҳои иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои иҷтимоӣ равона карда шавад [4].

Стратегияи иқтисоди «сабз» дорои имкониятҳои зиёд буда, метавонад мавқеи пешсафро дар истифодабарии иқтидорҳои тавлиди нерӯи барқ аз сарчашмаҳои барқароршаванда дар ҷаҳон ишғол намояд. Ҳамчунин ба содироткунандаи азими қувваи барқ дар минтақа, истеҳсолкунандаи неруи барқ аз дигар манбаъҳои барқароршавандаи энергия (офтоб, бод ва ғайра), истеҳсолкунанда ва содироткунандаи маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологии тоза, ба қатори давлатҳои камихроҷкунандаи газҳои

гулхонаӣ ва аз ҷиҳати сайёҳии экологӣ рушдёфта ворид гардад. Қайд кардан лозим аст, ки баланд бардоштани таъминнокии сатҳи истифодабарии иқтидор ва имкониятҳои ҷумҳурӣ бевосита ба таъмини рушди иқтисодӣ аз нуқтаи назари истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ, инчунин таъмини бехатарии экологӣ дар даврaҳои дарозмуҳлат мусоидат менамояд.

Ҳадафҳои асосии дар стратегия бешбинишуда, дар худ гузаришро ба иқтисоди «сабз» таҷассум намуда, ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ, инчунин принсипи тақсимоти одилонаи захираҳо байни наслҳоро дар бар мегирад, ки рушди устуворро бо риояи суботи иҷтимоӣ ва мувозинати экологӣ барои давраи дарозмуҳлат тавассути баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии Тоҷикистон инъикос менамояд. Бинобар ин, принсипи иқтисоди «сабз» бештар фароҳам овардани шароити мусоид барои насли оянда нигаронида шудааст.

Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои стратегӣ дар рушди иқтисоди «сабз» амалисозии вазифаҳои асосии зерин пешбинӣ гардидаанд, аз ҷумла:

- муайян намудани роҳҳои минбаъдаи рушди гидроэнергетика ва бунёди инфрасохтори тавлиди неруи барқ аз дигар манбаъҳои барқароршавандаи энергия;
- таъмини роҳҳои пешбурди тадбирҳои сарфаҷӯӣ ва самаранокии энергия;
- пешбурди иқтисоди «сабз» дар саноатикунонии кишвар;

таҳлили ҷорӣ намудани принсипҳои иқтисоди «сабз» дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза (органикӣ);

- таҳияи пешниҳодҳо дар самти рушди нақлиёти барқӣ ва инфрасохтори ба он дахлдор;
- таҳкими усулҳои амалишавии принсипҳои сохтмони «сабз»; пешниҳоди роҳҳои такмили низоми хоҷагидории манзилию коммуналӣ ва идоракунии партовҳо;
- таҳия ва пешниҳоди усулҳои ҳифз ва истифодаи босуботи сармояи табиӣ ва кам кардани ихроҷи газҳои гулхонаӣ (карбон);
- омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ дар самти таъмини иштироки кишвар дар бозори ҷаҳонии сармоягузории «сабз»;
- таҳияи пешниҳодҳо оид ба такмили қонунгузорӣ ҷиҳати истифодаи васеи иқтисоди «сабз» дар асоси принсипҳои байналмилалӣ;
- ҳавасмандгардонии рушди сайёҳии экологӣ; баланд бардоштани маърифати экологӣ; тавсеаи «шуғли сабз»; муайян намудани марҳилаҳои асосии амалишавии стратегия [4].

Дар натиҷаи таҳлили гузаронидашуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар шароити муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имконият ва иқтидори баланди истифодабарӣ ва барқароркунии сарчашмаҳои неругоҳҳои обӣ мебошад. Рушди иқтисоди сабз ба ҷумҳурӣ имконияти паст кардани вобастагӣ аз истифодабарии маҳсулотҳои нафтиро медиҳад, ки айни замон имконияти пурра бартараф кардани онро надорад. Дар натиҷа, вобастагии ҷумҳуриро аз вориди маҳсулотҳои нафтӣ ва таъсири нархию ғайринархии бозори берунаро ба иқтисоди миллӣ коҳиш медиҳад. Инчунин, рушд додани иқтисоди «сабз» дар кишвар ба азнавсозии нерӯгоҳҳои барқии обӣ ва комилан ба даст овардани истиқлолияти энергетикӣ мусоидат менамояд.

Дар шароити дигаргуншавии вазъи иқтисодию геосиёсии давлатҳо, инчунин зудтағйирёбии нархи ҷаҳонӣ ва дар пешгӯи кардани кишвар аз таъсири таконҳои нархӣ ва ғайринархии он рушди иқтисоди «сабз» ба ҳалли масъалаҳои зерин мусоидат менамояд:

- баланд кардани рақобатпазирии маҳсулотҳои ватанӣ ва ба талаботи бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯъ гардонидани сифат ва нархи молҳои истеҳсолии аз ҷиҳати экологӣ тоза;
- ба таври лозима истифода намудани навовариҳои техникӣ ва технологияҳои муосири истеҳсолие, ки хатари баланди таъсирро ба муҳити афтроф ва экология надоранд;
- таъмини сатҳи азхудкунии манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва коҳиш додани партофи газҳои гулхонаӣ дар кишвар.

Имконият ва иқтидорҳои дохилии кишварро ба назар гирифта, гуфтан мумкин аст, ки татбиқу амалисозии дурнамо ва ҳадафҳои асосии стратегияи иқтисоди сабз ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти зиёдро дар истифодабарии иқтидорҳои энергетикӣ пайдо намуда, ба ҳалли масъалаҳои иқтисодию иҷтимоии мамлакат мусоидат менамояд. Инчунин, боиси паст шудани таъсири хатарҳои беруна ба иқтисодиёти кишвар мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Егорова М. С. Экономические механизмы и условия перехода к зеленой экономике // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 6-6. – С. 1262–1266.

2. Кучеров А. В., Шибилева О. В. Концепция «зеленой» экономики: основные положения и перспективы развития // Молодой ученый. – 2014. – № 4. – С. 561–563.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» аз 28.12.2024. // www.president.tj (санаи мурочиат 27.01.2025).

4. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037. // (Қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 сентябри соли 2022, №482).

5. Зеленая экономика: справ. док. / ЮНЕП. – URL: http://web.unep.org/greeneconomy/sites/unep.org.greeneconomy/files/ru_ge_employment.pdf (дата обращения: 10.01.2025).

6. ЮНЕП, 2011, «На пути к зеленой экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности», www.unep.org/greeneconomy (дата обращения: 14.02.2025).

7. Pearc D., Markandya A., Barbier E.B. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan, 1989. – 192 p.

LITERATURE

1. Egorova M. S. Economic mechanisms and conditions for the transition to a green economy // Fundamental research. - 2014. - No. 6-6. - P. 1262-1266.

2. Kucherov A. V., Shibileva O. V. The concept of "green" economy: basic provisions and development prospects // Young scientist. - 2014. - No. 4. - P. 561-563.

3. The President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, has issued an order "Granting the best economic opportunities to the population" dated 12/28/2024. // www.president.tj (sanai murohiat 01/27/2025).

4. Strategy for the development of the “green” economy in the Republic of Tajikistan for 2023-2037. // (Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated September 30, 2022, No. 482).

5. Green economy: reference. doc. / UNEP. – URL: http://web.unep.org/greeneconomy/sites/unep.org.greeneconomy/files/ru_ge_employment.pdf (access date: 01/10/2025).

6. UNEP, 2011, “Towards a green economy: pathways to sustainable development and poverty eradication”, www.unep.org/greeneconomy (accessed: 14.02.2025).

7. Pearc D., Markandya A., Barbier E.B. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan, 1989. – 192 p.

УДК 338.48:316.422.

Исмоилов Ҷамшед Қурбоналиевич

омӯзгори калони кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, 734055. E mail: hosanjan @mail.ru

РУШДИ СОҲАИ САЙЁҲИ ҲАМЧУН МАНБАИ ИЛОВАГИИ ДАРОМАД ДАР МАМЛАКАТ

Аннотатсия. *Имрӯз бо пешрафти техника ва технологияи муосир,инчунин соҳаҳои дигари хоҷагии халқ аз ҷумла соҳаи сайёҳӣ,ки ба он диққати ҷидди додашуда истодааст аҳамияти аввалиндараҷа пайдо намудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар иқтидори воқеӣ дорад. Бо дарназардошти омилҳои зикршуда Ҳукумати мамлакат соҳаи сайёҳиро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар эълон намудааст.*

Калимаҳои калидӣ. *сайёҳӣ, даромад,техника, технологияи муосир, фарҳанг,иқтисодиёт,стратегия, буҷет*

Исмоилов Джамшед Курбоналиевич

старший преподаватель кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, E-mail: hosanjan @mail.ru

РАЗВИТИЕ СФЕРЫ ТУРИЗМА КАК ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ИСТОЧНИКА ДОХОДА В СТРАНЕ

Аннотация. *Сегодня, с развитием современной техники и техники,а также других отраслей народного хозяйства, в том числе сферы туризма, на которые уделяется особое внимание, приобретает первостепенное значение. Республика Таджикистан обладает богатым историко-культурным наследием и природными ресурсами и имеет реальный потенциал для привлечения большого количества иностранных туристов в страну. С учетом вышеуказанных факторов правительство страны объявило сферу туризма приоритетным направлением экономической политики страны.*

Ключевые слова: *туризм, доход,техника, современные технологии, культура,экономика,стратегия, бюджет*

Ismoilov Jamshed Kurbonalievich

Senior Lecturer, Department of Economic Geography and Ecology, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, E-mail: hosanjan @mail.ru

DEVELOPMENT OF TOURISM AS AN ADDITIONAL SOURCE OF INCOME IN THE COUNTRY

Abstract. *Today, with the development of modern machinery and technology, as well as .other sectors of the national economy, including tourism, which are receiving special attention, it is of paramount importance. The Republic of Tajikistan has a rich historical and cultural heritage and natural resources and has a real potential to attract a large number of foreign tourists to the country. Taking into account the above factors, the Government of the country has declared the tourism sector a priority area of the country's economic policy.*

Keywords: *tourism, income,technology, modern technologies, Culture,Economy,strategy, budget*

Гузориши масъала. Имрӯз бо пешрафти техника ва технологияи муосир,инчунин соҳаҳои дигари хоҷагии халқ аз ҷумла соҳаи сайёҳӣ,ки ба он диққати ҷидди додашуда истодааст аҳамияти аввалиндараҷа пайдо намудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба баррасии масъалаҳои сайёҳӣ як қаттор олимони ватани низ корбари намудаанд,ки инҳо ба монанди: И. А. Аминова, Д. С. Амоново, Ш. Дӯстбоева, Ҷ.Ярова, З.Х. Қодирова, Д. Б. Қодирзода, С. Ҷ. Комилов, А.Б. Мирсаидова, Т. Д. Низомова, Р. К. Раҷабова, А. Рауфӣ.Х. Саидова, С. Ҳабибова.Р.Шаропова.Н. Фақирова ва дигарон.

Мақсади мақола – ин муайяннамоии хусуситятҳо,моҳияти сайёҳӣ ва аҳамияти он барои буҷаи давлат.

Муҳтавои асосии мавод. Сайёҳӣ ҳамчун омили асосии рушди иқтисоди ва ташкили ҷойҳои нави корӣ дар кишвар ва роҳҳои сармоягузории он мебошад. Илова бар ин, барои пешрафт ва рушди иқтисодиёти миллӣ ҳарчи бештар бунёди иншоотҳои нави соҳаи сайёҳӣ дар кишвар муҳим аст.

Имрӯз бо пешрафти техника ва технологияи муосир,инчунин соҳаҳои дигари хоҷагии халқ аз ҷумла соҳаи сайёҳӣ,ки ба он диққати ҷидди додашуда истодааст аҳамияти аввалиндараҷа пайдо намудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои мероси ғании таърихиву фарҳангӣ ва захираҳои табиӣ буда, барои ҷалби теъдоди зиёди сайёҳони хориҷӣ ба кишвар иқтидори воқеӣ дорад. Бо дарназардошти омилҳои зикршуда Ҳукумати мамлакат соҳаи сайёҳиро самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии кишвар эълон намудааст. Инчунин бояд қайд намуд,ки соли 2015 пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе ба даҳгонаи мавзеҳои бехатар аз рӯи таъмини амнияти шабона ворид гардидааст.[1]. ҶумҳурииТоҷикистон бо чашмаҳои мусаффо ва растаниҳои шифобахшу манзараҳои дилфиребаш ба оламиён машҳур гаштаасту ҷаҳониён ин сарзамини офтобрӯяро марвориди Осиёи Марказӣ ном мебаранд. Мамлакати мо, бо шароитҳои махсуси иқлимиаш дар байни мамолики ҳамсоя мақоми махсусро ишғол менамояд. Чунки дар қаламрави кишвар зиёда аз 200 чашма, аз ҷумла 40 чашмаи гарм, инчунин 3,5 ҳазор намуди растаниҳои шифобахш мавҷуд аст.

Илова бар ин, мардуми сарбаланди тоҷик таъриху тамаддуни ниҳоят пурғановату бой дорад. Омили дигаре, ки дар инкишофи соҳаи сайёҳӣ таъсир мерасонад, мавҷудияти ёдгориҳои таърихиву меъморӣ ва фарҳангию маданӣ ба ҳисоб меравад, чунки бештари сайёҳони дохилию хориҷӣ ба ин ёдгориҳо таваҷҷуҳ доранд. Чунин шароитҳо имконият медиҳанд, ки соҳаи сайёҳиро дар ҷумҳурӣ равнақ дода, дар ин замина баҳри ғанӣ гардонидани буҷаи давлат саҳми худро гузорем. Чунки сайёҳӣ падидаи мураккаби иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангии замони муосир маҳсуб ёфта, яке аз соҳаҳои сердаромади иқтисодиёти ҷаҳон ба шумор меравад. Қайд кардан лозим аст, ки соҳаи мазкур дар содироти ҷаҳонии молу хизматрасониҳои мухталиф низ пас аз маҳсулотҳои нафтӣ ва истеҳсолу фурӯши автомобил дар ҷаҳон дар ҷойи сеюм қарор дорад чунки тибқи ҳисобҳои пешакӣ, даромади сайеҳии байналмилалӣ дар соли 2023 ба 1,4 триллион доллар расид, ки тақрибан 93 фоизи аз 1,5 триллион долларро дар соли 2019 ташкил медиҳад. Даромад аз содироти сайеҳӣ дар соли 2023 1,6 триллион доллар арзебӣ мешавад, ки тақрибан 95 фоиз аз 1,7 триллион долларро дар соли 2019 ташкил медиҳад. Инчунин, тибқи ҳисобҳои пешакӣ, саҳми умумии иқтисодии сайеҳӣ дар соли гузашта 3,3 триллион доллар ё се фоизи ММД-и ҷаҳонро ташкил дод.[2].

Ба ақидаи иқтисодчиёни Шӯрои иқтисодии СММ, давлат дар сурате соҳаи сайёҳиашро хуб инкишоф дода метавонад, ки агар 87 фоизи неъматҳои моддии зарурии сайёҳон аз истеҳсолоти миллӣ таъмин карда шавад.

Тоҷикистони азизи мо, бо табиати зебо, бо чашмаҳои шифобахшаш, ба мисли Гармчашма, Хоҷа оби Гарм, Ёс, Анзоб, Ҳаватоғ, Оби гарм (Роғун), Шоҳамбариву Чилучорчашма, инчунин бо кӯҳу дарёҳо, мамнӯъгоҳҳо ва шикоргоҳҳо, шароити хуби кӯҳнавардӣ ва дигар ҷойҳои табиии сайру сайёҳатиаш машҳур гаштааст. Аз ин сабаб дар

ҳолати диққати ҷиддӣ додан ба соҳаи сайру сайёҳат мо метавонем дар қатори кишварҳои аз лиҳози сайёҳӣ тараққикарда ҷой гирем.

Бояд хотиррасон кард, ки Сари Хосор (Балҷувон), Искандаркӯл (Айнӣ), Вахон (Ишкошим), Камароб (Рашт), Алмосӣ (Ҳисор), Ширкент (Турсунзода) ва чандин мавзеъҳои дигар дар оянда барои қабул кардани сайёҳон макони хуби сайёҳӣ эълон шудаанд. Аз ин лиҳоз соҳаи сайёҳӣ дар солҳои наздик ба як соҳаи муҳими манфиатбахшу сердаромад табдил хоҳад ёфт.

Аз ин лиҳоз тибқи стратегияи рушди сайёҳӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар боби 2-юм 10 зербанд оварда шудааст,ки тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 апрели соли 2018, №189 рӯйхати иншооти сайёҳие, ки барои бунёди онҳо воридоти таҷҳизоту техника ва маводи сохтмонӣ аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда мешаванд, тасдиқ гардид. Ба рӯйхати мазкур иншооти зерини сайёҳӣ ворид карда шудаанд:

Ҷадвали 1. Руйхати иншоотҳои сайёҳӣ.[3].

№	**Номгӯйи иншоот**
1.	Меҳмонхонаҳо, аз ҷумла меҳмонхонаҳои махсус (хурд, гестҳаус, ҳостел)
2.	Осоишгоҳҳои табобатӣ, истироҳатгоҳҳо, фароғатгоҳҳо
3.	Марказҳои хизматрасонии маҷмӯии сайёҳӣ (маҷмааи сайёҳӣ)
4.	Нуқтаҳои хизматрасонии маҷмӯии сарироҳӣ (мотел)
5.	Боғҳои фарҳангию фароғатӣ
6.	Мавзеъҳои фарҳангию таърихӣ ва динӣ (осорхонаҳо, зиёратгоҳҳо, иншооти таърихӣ)
7.	Инфрасохтори моҳигирӣ ва шикор бо мақсади сайёҳӣ
8.	Тарабхонаҳои дорои бренди байналмилалӣ
9.	Марказҳои истеҳсоли маҳсулоти ҳунармандӣ
10.	Пойгоҳҳои махсуси мутобиқгардонии минтақаҳои баландкӯҳ барои сайёҳон
11.	Маҷмааи сайёҳию лижаронӣ
12.	Марказҳои омӯзишӣ барои кӯҳнавардӣ, лижаронӣ, роҳбаладӣ

Мутобиқи қарори мазкур ва рӯйхати тасдиқгардида, номгӯй ва миқдори таҷҳизоту техника ва маводи сохтмонии воридшаванда тибқи тартиби муқарраргардида дар мувофиқа бо мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ пешниҳод гардида, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда мешавад. Бо қабули қарори мазкур, механизми пурра ва мушаххаси амалисозии имтиёзҳои андозию гумрукӣ барои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ муайян карда шуд.

Инчунин мавриди зикр аст,ки танҳо дар ҳудуди шаҳри Душанбе 3 ёдгории бостонӣ қалъаи Мир (Боғи Ирам), димнаи Шишахона, шаҳраки Чормағзтеппа, қалъаи Искандартеппа, 4 ёдгории монументалӣ, аз қабили маҷмааи меъмории Ваҳдат ва эҳёи Тоҷикистон бо муҷассамаи Исмоили Сомонӣ, муҷассамаи Абӯалӣ ибни Сино, муҷассамаи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, маҷмааи меъморӣ ва монументалии Садриддин Айнӣ ва 12 ёдгории меъморӣ мавриди баҳрабардории сокинону меҳмонон қарор дода шудааст. Дар шаҳр 62 тарабхона, 70 қаҳвахона, 156 ошхонаи миллӣ, 5 маркази дилхушӣ, 9 хизматрасонии хушкашӯи, 2 чойхона, 59 муассисаи табобатию профилактикӣ, 40 меҳмонхона ба сокинон ва меҳмонони дохилию хориҷӣ хизматрасонӣ намуда истодаанд. [8].

Тибқи арзёбиҳои байналмилалӣ шаҳри Душанбе аз лиҳози таъмини амнияти шабона ба даҳгонаи шаҳрҳои амнтарин ворид шудааст, ки барои ҷалби бештари сайёҳон мусоидат намуда, дар ин замина тамоми иншооти таърихию фарҳангии шаҳр ба хатсайрҳои сайёҳӣ ворид карда шудааст.

Дар баробари ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар интихоби «корти муаррифкунанда»-и сайёҳӣ аз таҷрибаҳои Анталияи Туркия ва Иссиқкӯли Қирғизистон бо

дар назар доштани бозоргир кардани чунин маҳсулоти сайёҳӣ бояд васеъ истифода бурда шавад. Дар робита бо ин, шаҳрҳои Норак ва Панҷакент, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон метавонанд ба сифати «корти муаррификунанда»-и Тоҷикистон интихоб карда шаванд. Инчунин ҷиҳати рушди сайёҳии экологӣ ва шикор мамнуъгоҳи навташкили «Хуталон» дар ноҳияи Данғара ва рушди сайёҳии саноатӣ дар заминаи минтақаи озоди иқтисодии «Данғара» пешниҳод карда мешавад.

Агар самти афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ нодуруст интихоб карда шавад, рушди сайёҳӣ метавонад натиҷаи дилхоҳ надиҳад. Самтҳои афзалиятноки соҳаи сайёҳӣ барои Тоҷикистон сайёҳии экологӣ, табобатию солимгардонӣ, саёҳати сайругаштӣ, таърихию фарҳангӣ, кӯҳнавардӣ ва шикор ба шумор мераванд. Барои рушди навъҳои қайдгардидаи сайёҳӣ, захираҳои бузурги он дар ҷумҳурӣ имконият медиҳад. Қуллаҳои баланд, аз ҷумла қуллаи Исмоили Сомонӣ бо баландии 7495 м. аз сатҳи баҳр ва манзараҳои кӯҳистоне, ки дар он ҷо чаҳор фасли солро мушоҳида кардан мумкин аст, обҳои шифобахшу шаффоф, иншооти санаторию курортӣ, мавзеъҳои таърихию фарҳангӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ танҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуданд. Яъне, аз нуқтаи назари иқтисодӣ, бо пешниҳод кардани чунин маҷмӯи хизматрасонӣ бозори сайёҳии Тоҷикистон метавонад ба сайёҳон маҳсулоти сайёҳиеро пешниҳод намояд, ки дар он рақобат вуҷуд надорад. Танҳо зарур аст, ки ин хизматрасонӣ бо сифати баланд ва нархи дастрас ба сайёҳон пешниҳод карда шавад.

Бо амалисозии сиёсати хирадмандона ва пайгиронаи «дарҳои кушод»-и роҳбарияти давлат ва Ҳукумат, Тоҷикистон узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ гашта, ба ҳамгироии соҳаи сайёҳии кишвар ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ заминаи воқеӣ фароҳам оварда шуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ бо як қатор кишварҳои олам созишномаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба имзо расонидааст.

Дар Тоҷикистон низоми соддакардашудаи раводид барои шаҳрвандони 112 кишвари ҷаҳон ва низоми электронии раводид ҷорӣ гардида, шабакаи ягонаи электронӣ ба кор андохта шудааст.

Дар ин радиф, таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба захираҳои сайёҳии мамлакат зиёд гардида, симои кишвар ҳамчун мамлакати осоишта ва дорои захираҳои бойи сайёҳӣ боз ҳам устувор гардид.

Ҳамзамон, роҳандозии тартиби электронии дастрас намудани раводид ва реҷаи бераводид бо 12 кишвари ҷаҳон, фаъолияти зиёда аз 100 ширкати сайёҳӣ, сохтмон ва таҷдиду азнавсозии як қатор инфрасохтори сайёҳӣ, барои воридшавии ҷумҳурӣ ба бозорҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ва ҷалби бештари сайёҳон заминаи мусоид гузошта истодаанд.

Фаъолияти 4 фурудгоҳи байналмилалӣ, 2 ширкати миллии ҳавопаймоӣ, 3 меҳмонхонаи бренди байналмилалии панҷситорадор, зиёда аз 70 иншооти санаториву курортӣ ва зиёда аз 160 меҳмонхона, як қатор марказҳои иттилоотии сайёҳӣ боиси таҳким ёфтани заминаҳои инфрасохтории соҳа гардиданд.

Дар қатори 10 кишвари ҷолибтарин барои боздиди сайёҳон эълон шудани ҷумҳурӣ, ба 10 роҳи зеботарини дунё шомил намудани шоҳроҳи Помир, ба ҳайси даҳгонаи мавзеъҳои бехатар аз рӯи таъмини амнияти шабона эътироф шудани пойтахти Ватанамон – шаҳри Душанбе, ба даҳгонаи кишварҳои беҳтарин аз рӯи сайёҳии пиёдагардӣ ва саргузаштӣ шомил шудани Тоҷикистон ва ба панҷгонаи беҳтарин аз рӯи низоми соддаи пешниҳоди раводид ворид шудани ҷумҳурӣ, шаҳодати дар сатҳи байналмилалӣ эътироф шудани соҳаи сайёҳии Тоҷикистон мебошад.

Қобили қайд аст, ки соҳаи сайёҳӣ ҷойҳои корӣ навро ба вуҷуд меорад, зеро таъмини меҳмондорӣ кори меҳнатталаб ба ҳисоб меравад. Ин, пеш аз ҳама, ҷойҳои корӣ нав барои аҳолии маҳаллӣ мебошад. Чунин ҷойҳои корӣ дар ҳама сатҳи фаъолияти меҳнатӣ, аз директори иҷроияи шабакаи меҳмонхонаҳо сар карда то пешхизмат, сарнишини ширкати ҳавопаймоӣ ва роҳбалади кӯҳӣ ташкил карда мешаванд.

Инчунин хусусиятҳои сайёҳӣ ин соҳаро ба яке аз соҳаҳои беҳтарин барои оғози фаъолияти нави соҳибкорӣ табдил медиҳанд. Талабот ба сармоя дар соҳаи сайёҳӣ метавонад на он қадар зиёд бошад, аммо имкониятҳои соҳа бениҳоят васеъ мебошанд. Ҳар нафари ташаббускор метавонад фаъолияти соҳибкории худро дар соҳаи сайёҳӣ оғоз намояд. Ҷойҳои кориро дар маҳалҳо таъсис диҳад, ки аксаран воситаи ягонаи бартараф намудани тарки ҷои муқимии зист аз тарафи ҷавонон бо мақсади ҷустуҷӯи кор дар хориҷи кишвар ба ҳисоб меравад.

Рушди сайёҳӣ аз шароити табиӣ ва муҳити атроф вобаста буда, фарҳанги миллӣ, урфу одат, хӯрокҳо ва нӯшокиҳои миллӣ, таърих ва осори фарҳангиро дар бар гирифта, заминаи асосии рушди сайёҳӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, рушди сайёҳӣ бояд аз як насл ба наслҳои дигар якҷо бо фаъолият нисбати ҳифзи табиат ва муҳити сохташудаи атроф, осори ниёгон, дастгирии фарҳанг ва тамаддуни маҳаллӣ, расму ойин, касбу ҳунарҳои мардумӣ ба роҳ монда шавад.

Асоси тиҷоратии соҳаи сайёҳӣ ба афзалиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ мувофиқ мебошад ва бинобар ин бахши мазкур яке аз беҳтарин соҳаҳо барои таъмини мувозинати аслии устувории экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Сайёҳӣ симои мамлакат аст. Одамон дар хориҷи кишвар давлатро пеш аз ҳама аз рӯи имиҷи он ҳамчун мавзеи сайёҳӣ дар асоси гуфтугӯ бо сайёҳони воқеан ба мамлакат ташрифоварда мешиносанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти фарох дорад, ки худро ба ҷаҳониён тавассути гузоштани таассуроти нек ба сайёҳон муаррифӣ намояд.

Айни замон дар бораи Тоҷикистон ҳамчун кишвари сайёҳӣ дар олами ғарб маълумот кофӣ нест ва он маълумоте, ки одамон дар бораи кишвар медонанд, на ҳама вақт саҳеҳ аст. Сайёҳон аз сафари худ амният, меҳмоннавозӣ ва қаноатмандии баландро интизор мешаванд. Муваффақ шудан ба қонеъ гардонидани чунин талабот маънои онро дорад, ки давлат шуҳрати баландро барои худ дар ҷаҳон ба даст овардааст. Ин занҷири самаранокеро ба вуҷуд меорад, ки на танҳо ба рушди бахши сайёҳӣ, балки ба густариши муносибатҳои байналмилалии иқтисодӣ, аз ҷумла воридоти сармояи хориҷӣ низ мусоидат мекунад.

Соҳаи сайёҳӣ ҳамчун равзана ба ҷаҳон ба сифати оинаи мамлакат баромад мекунад. Сайёҳӣ маълумотро дар бораи кишвар – табиат, фарҳанг, таърих ва мероси фарҳангӣ, таому нӯшокии миллӣ ва урфу одати мардуми он фаро мегирад.

Пешрафти сайёҳӣ ва мароқу рағбати хориҷиҳо ба баланд гардидани таваҷҷуҳи аҳолии маҳаллӣ ба ҷанбаҳои хубу дилкаши манзараҳои гуногуни кишвар мусоидат менамояд. Дар навбати худ, эҳсоси нави ифтихор бо мамлакат ва ё минтақаро тавассути эътироф намудани арзишҳои бузурги он ба вуҷуд оварда, ба рушди сайёҳии дохилӣ ва афзоиши шумораи сайёҳони маҳаллӣ кумак менамояд.

Мардуми Тоҷикистон дар ҳудуди ватани худ саёҳат карда, онро бештар меомӯзанд ва қадр менамоянд. Дар аксарияти мамлакатҳо шумораи сайёҳони дохилӣ аз сайёҳони хориҷӣ зиёд аст. Ин барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ шароити муосид фароҳам оварда, ҳамчун воситаи баланд бардоштани сатҳи маълумотнокии аҳолӣ оид ба мамлакати худ, эътирофи он ва баланд бардоштани ҳисси ифтихори миллӣ баромад менамояд.

Ҳамин тариқ, рушди сайёҳӣ дар маҷмӯъ метавонад ба пешрафти иҷтимоию иқтисодии кишвар, ташкили ҷойҳои корӣ нав таъсири назаррас расонида, ба баланд бардоштани обрую эътибори давлат дар арсаи байналмилалӣ, ҳисси худшиносӣ, ифтихори миллӣ, инчунин суботи иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат хоҳад кард.

Пешпини шудааст,ки Дар соли 2030 Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳаи сайёҳиаш устувор ва дар минтақаву сатҳи ҷаҳонӣ эътирофшуда хоҳад шуд. Саҳми сайёҳӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ назаррас буда, сайёҳӣ ҳамчун меҳвари таъсиси ҷойҳои корӣ дар шаҳру минтақаҳои дурдасти мамлакат нақши муҳим дорад. Ҷалби сармояи хориҷӣ ва дохилӣ, имтиёзҳои махсуси андозию гумрукӣ ба рушди инфрасохтори сариҳоҳӣ,

меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо, маҷмааҳои сайёҳӣ мақсаднок равона шуда, инчунин шароит ва инфрасохтори нақлиётию логистикӣ барои ташаккулёбӣ ва рушди истеҳсоли маҳсулоти ҳунарҳои дастӣ, соҳибкории саноатӣ ва сайёҳӣ дар деҳот ва дар ноҳияҳои дурдасти кишвар, ки дорои иқлим ва табиати беназир мебошанд, фароҳам оварда шудааст. Муҳоҷирати меҳнатӣ коҳиш ёфтааст ва ҷойҳои кори таъсисдодашуда ташаккул ёфтани табақаи миёнаи аҳолиро дар деҳот таъмин мекунанд.

Ногуфта намонад,ки соҳаи сайёҳӣ имрӯз дар таъмини ҷойҳои корӣ дар ҷаҳон мавқеи муҳим дошта тақрибан чунки бо афзоиши саноати сайеҳӣ ва меҳмоннавозӣ шумораи ҷойҳои корӣ низ меафзояд. Дар назар аст, ки дар соли 2024 дар соҳаи сайёҳӣ тақрибан 348 миллион ҷойҳои корӣ низ зиёд мегарданд,ки нисбат ба соли 2019,13,6 миллион зиед аст. Афзоиши маскур бо зарурати кадрҳо барои хидматрасонии ҷараени афзояндаи сайеҳон алоқаманд аст. Талабот ба коргарон дар ИМА махсусан назаррас аст. Тибқи Иттилои Ассотсиатсияи Сайеҳии U. S., дар ҳоли ҳозир дар кишвар тақрибан 1 миллион ҷойҳои холӣ мавҷуданд. Дар соли 2023 шуғли умумии ин бахш дар ИМА тақрибан 27 миллион нафарро ташкил дод.[5]

Дар давоми солҳои охир рушди соҳаи сайёҳии ҷумҳурии мо аз кишвари саёҳати саргузаштиву экологӣ ва пиёдагардӣ ба кишвари саёҳати таърихӣ, фарҳангӣ, табобатӣ-фароғатӣ, саёҳати саноатӣ, тиҷоратӣ ва саёҳати корӣ табдил ёфтааст. Сатҳу сифати хизматрасонӣ ҷавобгӯ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ мебошанд.

Мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раддабандии кишварҳои меҳмоннавоз (World Economic Forum), индекси кишварҳои амниятӣ (Institute of Economy and Peace), Шӯрои ҷаҳонии саёҳат ва сафар (World Tourism and Travel Council) дар ҷои намоён қарор дошта, ташкилоти маркетингӣ (Destination Marketing Organization) ҷиҳати муаррифии бренди миллии мавзеъҳои сайёҳии Тоҷикистон фаъолияти фарогир (инклюзивӣ) дорад.[4].

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва меҳмондории Тоҷикистон таъсис ёфтааст ва мутахассисони болаёқати соҳаи сайёҳӣ пешбарандаи фаъолияти соҳа мебошанд. Маҷаллаи махсуси сайёҳӣ, телевизиони сайёҳӣ, рӯзномаи сайёҳӣ таъсис дода шудаанд. Дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои кишвар марказҳои хизматрасонии сайёҳӣ фаъолият мекунанд, маводи таблиғотиву иттилоотӣ бо забонҳои гуногуни хориҷӣ таҳия ва таълиф шудаанд, фитта ва руқъаҳои ҷолиби сайёҳӣ ройгон дар сартосари кишвар ва берун аз он паҳн карда мешаванд.

Барои ноил шудан ба ин ҳадафи олӣ ҳадафҳои зерини стратегии рушд муайян карда шудаанд:

- ташаккули асосҳои институтсионалии рушди соҳаи сайёҳӣ;
- ташаккули инфрасохтори муосири соҳаи сайёҳӣ;
- тақвияти иқтидорҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкили дурусти тарғибу ташвиқи ҳаматарафаи он;
- таъмини рақобатпазирии маҳсулоти сайёҳӣ дар асоси баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ;
- ташаккул ва муаррифии бренди миллии мавзеъҳои сайёҳӣ -маркетинг ва пешбурди маҳсулоти соҳаи сайёҳӣ, ҳифз, инкишоф ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиию рекреатсионӣ ва мероси таърихию фарҳангӣ;
- тақвияти неруи инсонӣ, таъминоти кадрӣ ва шуғли пурмаҳсул дар соҳаи сайёҳӣ;
- мутобиқгардонӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва таъмини бехатарии сайёҳон;
- таъсис ва рушди кластерҳои сайёҳӣ (маҷмӯи минтақаҳои алоҳидаи сайёҳию рекреатсионии иқтисодӣ) ва таъмини инноватсионию сармоягузории рушди соҳаи сайёҳӣ.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда бояд як қаттор тадбирҳои асосӣ дар самти ташаккули асосҳои институтсионалии рушди соҳаи сайёҳӣ пешбини шаванд:

- такмили қонунгузории амалкунанда ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи сайёҳӣ;
- таҳияи санади мукаммал дар соҳаи сайёҳӣ;

- дар амал татбиқ намудани меъёрҳои қабулшудаи байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ;
- тақвияти заминаҳои институтсионалии шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ. Дар самти маскур Ба ақидаи бархе аз олимони рус, шарикии давлати ва бахши хусусӣ (ШДБХ) дар соҳаи сайеҳӣ имкон медиҳад, ки сармоягузориҳои иловагӣ ба рушд ва навсозии соҳа ҷалб карда шаванд, ки ин ба сатҳи рушди саноати сайеҳӣ таъсири табиӣ мерасонад. Шарикии давлати ва бахши хусусӣ (ШДБХ) метавонад ва бояд омили рушди сайеҳии дохилӣ ва воридотӣ дар мамлакат гардад. Таҷрибаи ҷаҳонии истифодаи механизми шарикии давлати ва бахши хусусӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ аз дараҷаи баланди самаранокии ин воситаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ шаҳодат медиҳад. Зарурати иштироки давлатӣ дар рушди саноати сайеҳӣ бо сатҳи баланди хароҷот ва мӯҳлати тӯлонии баргардонидан ҳангоми сохтмон ва таҷдиди инфрасохтори сайеҳӣ вобаста аст. Илова бар ин, корхонаҳои сайеҳии тиҷоратӣ ба таҳия ва татбиқи рекламаи миллии сайеҳӣ бояд ҳавасманд бошанд. Мақсади асосии шарикии давлатӣ-хусусӣ рушди инфрасохтор ба манфиати ҷомеа тавассути муттаҳид кардани захираҳо ва таҷрибаи ҳар як ҷониб, татбиқи лоиҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим бо камтарин хароҷот ва хатарҳо мебошад.[6].

Дар самти ташаккули инфрасохтори муосири соҳаи сайёҳӣ корҳои зеринро анҷом додан лозим аст:

- ҳавасмандгардонии инкишофи инфрасохтори сайёҳӣ, таъсиси равзанаи ягона ва автоматикунонидашудаи бақайдгирии сайёҳон (низоми Е-меҳмон);
- муосиргардонии нуқтаҳои қабули сайёҳон, аз ҷумла фурудгоҳҳои аҳамияти байналмилалӣ ва маҳаллидошта, гузаргоҳҳои сарҳади давлатӣ ва терминалҳои нақлиётӣ;
- рушди инфрасохтори роҳу нақлиёт, аз ҷумла иншооти хизматрасониҳои муосири сарироҳии беҳдоштию санитарӣ ва маишию техникӣ, аломатҳо ва нишонаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- рушди инфрасохтори пойгоҳҳои сайёҳӣ бо фарогирии маҷмааҳои варзишӣ-солимгардонӣ, истироҳатӣ-рекреатсионӣ,;
- рушди инфрасохтори саёҳати кӯҳӣ ва экологӣ;
- рушди инфрасохтори муосири шабакавии меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, осорхона ва китобхонаҳо, муассисаҳои театрӣ ва кино бо риояи унсурҳои миллӣ;
- рушди инфрасохтори иттилоотию коммуникатсионӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ.

Ногуфта намонад,ки дар давраи соҳибистиқлолӣ дар қаламрави мамлакат, аз ҷумла дар муассисаҳои таълимӣ, барои наврасону ҷавонон зиеда аз 11 ҳазор иншооти варзишӣ бунёд гардидааст. Дар ин бора 1 сентябр Ба ифтихори рӯзи дониш Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ зикр намуданд.

Дар самти тақвияти иқтидори сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкили дурусти тарғибу ташвиқи ҳаматарафаи он як қаттор корҳо бояд анҷом дода шавад,ки инҳам бошад:

- анҷом додани таҳқиқот ҷиҳати мушаххас намудани иқтидори сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- тақвияти иқтидорҳои сайёҳии минтақаҳо ва мавзеъҳои сайёҳӣ;
- истифодаи маҷмӯии иқтидорҳои сайёҳӣ дар заминаи таъсиси минтақаҳои махсуси сайёҳӣ ва муайян намудани нуқтаҳои рушд;
- муаррифии иқтидорҳои сайёҳӣ.

Дар самти таъмини рақобатпазири маҳсулоти сайёҳии ба баланд бардоштани сифати хизматрасонии асосёфта:

- таъмини рақобатпазирии хизматрасониҳои сайёҳӣ дар асоси баланд бардоштани сифати он;
- гуногунсозии таркиб ва тавсеаи намудҳои хизматрасониҳои сайёҳӣ;
- густариши хизматрасониҳои электронии сайёҳӣ дар низоми онлайн-замимаҳо (раводид, меҳмонхона, тарабхона, нақлиёт);

➢ ташаккули низоми шаффофи баҳодиҳии сифати хизматрасониҳо, гуруҳбандии онҳо ва муайян кардани дараҷаву мақоми онҳо;

➢ ташаккули фарҳанги нархгузорӣ ба хизматрасониҳои сайёҳӣ.

Дар самти ташаккул ва муаррифии бренди миллии мавзеъҳои сайёҳӣ, маркетинг ва пешбурди маҳсулоти сайёҳӣ, ҳифз, инкишоф ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиию рекреатсионӣ ва мероси таърихию фарҳангӣ:

➢ ташаккули сиёсати бренди миллии сайёҳӣ ва муаррифии бренди миллии мавзеъҳо ва иншооти сайёҳӣ;

➢ муаррифии бренди миллӣ бо истифода аз воситаҳои иртиботи маркетингӣ, аз ҷумла тарғибу ташвиқӣ (минбаъд PR) – реклама, маводи таблиғотии аудиовизуалӣ ва чопӣ;

➢ ташкили тарғибу ташвиқи бренди сайёҳӣ бо истифода аз воситаҳои пахш, шабакаи ҷаҳонии интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ ва муаррифии он дар чорабиниҳои сатҳи гуногуни миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ;

➢ баланд бардоштани самаранокии истифодабарии захираҳои табиию рекреатсионӣ;

➢ таҳияи феҳристи захираҳои табиию рекреатсионӣ, ҳифзи гуногунии биологӣ;

➢ ҳифзи муҳит зист ва таъмини бехатарии экологӣ;

➢ иктишоф ва барқарорсозии объектҳои мероси таърихию фарҳангӣ, ки муаррифгари таъриху фарҳанг мебошанд;

➢ таснифи иншооти мероси таърихию фарҳангии марбут ба таърих ва фарҳанг.

Дар самти тақвияти неруи инсонӣ, таъминоти кадрӣ ва шуғли пурмаҳсул дар соҳаи сайёҳӣ бояд корҳои зерин анҷом дода шавад:

➢ таъмини шароити мусоид барои рушди неруи инсонӣ, такмили ихтисос ва бозомӯзии кадрҳо бо мақсади таъмини шуғли пурмаҳсул дар соҳаи сайёҳӣ;

➢ таъминоти кадрии соҳаи сайёҳии кишвар, ташкил ва гузаронидани курсҳои бозомӯзии кадрҳои идоракунӣ ва ҳайати хизматрасон;

➢ таъмини ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатии соҳаи сайёҳӣ бо муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ва бозори (меҳнати) сайёҳии кишвар;

➢ баррасии масъалаи таъсиси Академияи байналмилалии сайёҳӣ ва Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии Шоҳроҳи Абрешим бо мақсади омода кардани мутахассисони баландихтисос ва кадрҳои илмии соҳаи сайёҳӣ ;

➢ ташкили омӯзиши тачрибаи хориҷӣ, такмили ихтисос ва омода кардани кадрҳо дар хориҷи кишвар;

➢ арзёбии сатҳи тахассус, маҳорату малакаи касбӣ, таърих, фарҳанг, расму ойини миллӣ, забонҳои хориҷӣ ва технологияи муосир;

➢ таъмини шуғли доимӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар соҳаи сайёҳӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ аз соли 2020 то 2022 чунин шакл гирифта буд:

Расми 1. Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ бе назардошти андоз аз арзиши изофа(дар солҳои 2020-2022, ҳаз. сомонӣ) [7]

Даромад аз пешниҳоди хизматрасониҳои сайёҳӣ бе назардошти андоз аз арзиши изофа дар солҳои 2020 7677 ҳаз. сомониро ташкил дода нисбати соли 2021 қариб 34%

камбуда, соли 2021 ба 12789,9 ҳаз. сомонӣ расид,ки нисбати соли 2022 ин нишондиҳанда ба 22818,8 ҳаз. сомонӣ баробар гардид,ки 22% кам аст. Яъне нишондиҳандаҳои маскур ифодагари сол ба сол афзоиш ёфтани даромад аз соҳаи сайёҳиро нишон медиҳад,ки ифодагари пешрафти соҳаи маскур аст.

Ба андешаи мо,барои мукаммалгардонии идоракунии соҳаи сайёҳӣ ба назар гирифтани, чорабиниҳои зерин мувофи мақсад мебошад:

- ташкили бозори кушодаи сайёҳӣ;
- таъмини ҳаракати транссарҳадии сармояи иҷтимоӣ, ки ҳангоми ҳамгироии фарҳангӣ ва сайёҳӣ ба миён меояд;
- мусоидат ба хамгироии бахшҳои гуногун зери идоракунии сиёсати миллӣ;
- таъмини рушди инноватсионии истифода аз технологияи муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ соҳаи сайёҳӣ;
- ташкил ва ташаккули сайёҳии экологӣ;
- татбиқи чораҳо ҷиҳати рушди маҷмаавии сайёҳӣ;
- махсусгардонӣ дар доираи бозори умумиҷаҳонии сайёҳӣ.

Ҳамин тариқ, рушди сайёҳӣ дар маҷмӯъ метавонад ба пешрафти иҷтимоию иқтисодии кишвар, ташкили ҷойҳои кории нав таъсири назаррас расонида, ба баланд бардоштани обрую эътибори давлат дар арсаи байналмилалӣ, ҳисси худшиносӣ, ифтихори миллӣ, инчунин суботи иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Тоҷикистони Осоишта (тоҷ.). Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. traveltajikistan.tj.
2. Новости ООН Международный туризм в 2024 году достигнет допандемийного уровня6 Электроный ресурс: https://news.un.org/ru/story/2024/01/1448742
3. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. боби 2. вазъи кунунии соҳаи сайёҳӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон.
4. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. Боби 3. вазъи муосир ва ҳадафҳои рушди соҳаи сайёҳӣ §1. соҳаи сайёҳии тоҷикистон дар соли 2030.
5. Travel industry to contribute record $11 trillion to global GDP in 2024 (Reuters). Электроный ресурс: https://www.finversia.ru.
6. Государственно-частное партнерство как инструмент развития индустрии туризма в российской федерации. Электроный ресурс: https://tourlib.net/statti_tourism/akimova.htm
7. Самтҳои асосии мукаммалгардонии соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи 2023-юм сол. с.185-419.с.
8. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. маълумот дар бораи минтақаҳо ш.Душанбе. Сурогаи элеуктронӣ: https://ctd.tj/.28.04.2025

LITERATURE

1. Peaceful Tajikistan (crown).). Committee for Tourism Development under the Government of the Republic of Tajikistan. traveltajikistan.tj
2. UN News International tourism in 2024 will reach the pre-pandemic level 6 Electronic resource: https://news.un.org/ru/story/2024/01/1448742
3. Strategy of tourism development in the Republic of Tajikistan until 2030. Chapter 2. The current situation in the field of tourism in the Republic of Tajikistan.
4. Strategy of tourism development in the Republic of Tajikistan until 2030. Chapter 3. Current state and development goals of the tourism industry §1. Tourism in Tajikistan in 2030.
5. Travel industry to contribute record $11 trillion to global GDP in 2024 (Reuters). Electronic resource: https://www.finversia.ru I'm not.
6. Public-private partnership as a tool for the development of the tourism industry in the Russian Federation. Electronic resource: https://tourlib.net/statti_tourism/akimova.htm

7. The main directions of improving the tourism sector in the Republic of Tajikistan. Annual statistics for 2023. pp.185-419.P.

8. Committee for Tourism Development under the Government of the Republic of Tajikistan. data by region.Monday. Eleuctronic address: https://ctd.tj/.28.04.2025

УДК 336.77

Исоев Аслиддин Шамсиддинович
унвончӯи кафедраи фаъолияти гумруки Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Email: isoev.asliddin@yandex.com

Убайдуллоев Фаредулло Каримович.
н.и.и., дотсент, мудири кафедра муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналмилалии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Email: faredullo72@mail.ru

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ХАТАРҲОИ ИҚТИСОДӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД

Аннотатсия. *Муаллиф дар ин мақолаи худ пешниҳод намудааст, ки дар шароити рақобати афзоянда дар бозори хизматрасониҳои маблағгузории хурд, тақвияти талаботи танзимкунанда ва зарурати баланд бардоштани устувории ТМХ ба намудҳои гуногуни таконҳои иқтисодӣ аҳамияти муҳим касб кардааст. Бо вуҷуди ҳаҷми зиёди таҳқиқот дар соҳаи идоракунии хавфҳо дар бахши бонкӣ, тадқиқотҳо дар бораи хусусиятҳои ТМХ, алахусус дар заминаи бозорҳои рушдёбанда, ба таври кофӣ таҳия нашудаанд. Аз ин рӯ, таҳлили комплексии ҷанбаҳои назариявии идоракунии хавфҳои иқтисодӣ дар ТМХ бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти онҳо мубраму саривақтӣ мебошад. Дар ин росто, муайян кардани намудҳои асосии хавфҳои иқтисодии ба ТМХ хосбуда, таҳлили асосҳои назариявии идоракунии хавфҳо ва мутобиқсозии онҳоба вижагиҳои ТМХ, арзёбии системаҳои мавҷудаи идоракунии хавфҳодар ташкилотҳои мазкур ва ошкор кардани камбудиҳои асосии онҳо барои таҳияи тавсияҳо оид ба такмили системаҳои идоракунии хавфҳо бо назардошти тамоюлҳои муосир ва хусусиятҳои бозорҳои рӯ ба тараққӣ, дар назар дошта шудааст.*

Калидвожаҳо: *минимизатсия, мониторинги хавф, тақсимоти хатар, минимизатсияи, захиракунӣ, лимитикунонӣ, диверсификатсия, хеҷеркунонӣ, хеҷеронӣ, хатар, идоракунӣ, методология, ташкилотҳои маблағгузории хурд, омил, раванди идоракунӣ, субъети идоракунӣ, объекти идоракунӣ, хатар, идоракунӣ, методология, ташкилотҳои маблағгузории хурд, омил, раванди идоракунӣ.*

Исоев Аслиддин Шамсиддинович
соискатель кафедры таможенной деятельности Бахтарского государственного университета имени Насыра Хусрава, Email: isoev.asliddin@yandex.com

Убайдуллоев Фаредулло Каримович
к.э.н., доцент, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета, Email: faredullo72@mail.ru

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИМИ РИСКАМИ В МИКРОФИНАНСОВЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация. *В статье автор утверждает, что в условиях усиления конкуренции на рынке микрофинансовых услуг все большую актуальность приобретают вопросы ужесточения нормативных требований и необходимости повышения устойчивости МФО к различным видам экономических потрясений. Несмотря на большой объем исследований в области управления рисками в банковском секторе, исследования особенностей МФО, особенно в условиях развивающихся рынков, недостаточно развиты. Поэтому комплексный анализ теоретических аспектов управления экономическими*

рисками в МФО с учетом специфики их деятельности является актуальным и своевременным. В этой связи предполагается выделить основные виды экономических рисков, присущих МФО, проанализировать теоретические основы управления рисками и адаптировать их к специфике МФО, оценить существующие в данных организациях системы управления рисками и выявить их основные недостатки с целью разработки рекомендаций по совершенствованию систем управления рисками с учетом современных тенденций и особенностей развивающихся рынков.

Ключевые слова: *минимизация, мониторинг рисков, распределение рисков, минимизация, резервирование, ограничение, диверсификация, хеджирование, хеджирование, риск, управление, методология, микрофинансовые организации, фактор, процесс управления, субъект управления, объект управления, риск, управление, методология, микрофинансовые организации, фактор, процесс управления.*

Isoev Asliddin Shamsiddinovich
an applicant of the department of customs activities of the Bakhtar State University named after Nasir Khusrav, Email: isoev.asliddin@yandex.com

Ubaidulloev Faredullo Karimovich
C.E.S, Associate Professor, Head of the Department of International Financial and Credit Relations, Tajik State University of Finance and Economics, Email: faredullo72@mail.ru

THEORETICAL ASPECTS OF ECONOMIC RISK MANAGEMENT IN MICROFINANCE ORGANIZATIONS

Abstract. *In the article, the author argues that in the context of increasing competition in the microfinance services market, issues of tightening regulatory requirements and the need to increase the resilience of MFIs to various types of economic shocks are becoming increasingly relevant. Despite the large volume of research in the field of risk management in the banking sector, studies of the specifics of MFIs, especially in the context of emerging markets, are underdeveloped. Therefore, a comprehensive analysis of the theoretical aspects of economic risk management in MFIs, taking into account the specifics of their activities, is relevant and timely. In this regard, it is proposed to identify the main types of economic risks inherent in MFIs, analyze the theoretical foundations of risk management and adapt them to the specifics of MFIs, evaluate the risk management systems existing in these organizations and identify their main shortcomings in order to develop recommendations for improving risk management systems, taking into account modern trends and characteristics of emerging markets.*

Keywords: *minimization, risk monitoring, risk distribution, minimization, reservation, limitation, diversification, hedging, hedging, risk, management, methodology, microfinance organizations, factor, management process, management subject, management object, risk, management, methodology, microfinance organizations, factor, management process.*

Ташкилотҳои маблағгузории хурд (ТМХ) дар иқтисодиёти муосир, бахусус дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ нақши торафт муҳим мебозанд ва ба он табақаҳои аҳолӣ, ки берун аз фарогирии бахши анъанавии бонкӣ мондааст, хизматҳои молиявӣ мерасонанд. Аммо, фаъолияти ТМХ бо як қатор хатарҳои хос, ки системаҳои самараноки идоракуниро талаб мекунанд, алоқаманд аст.

Дар шароити рақобати афзоянда дар бозори хизматрасониҳои маблағгузории хурд, тақвияти талаботи танзимкунанда ва зарурати баланд бардоштани устувории ТМХ ба намудҳои гуногуни таконҳои иқтисодӣ аҳамияти муҳим касб кардааст. Бо вуҷуди ҳаҷми зиёди таҳқиқот дар соҳаи идоракунии хавфҳо дар бахши бонкӣ, тадқиқотҳо дар бораи

хусусиятҳои ТМХ, алахусус дар заминаи бозорҳои рушдёбанда, ба таври кофӣ таҳия нашудаанд.

Аз ин рӯ, таҳлили комплексии ҷанбаҳои назариявии идоракунии хавфҳои иқтисодӣ дар ТМХ бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти онҳо мубраму саривақтӣ мебошад. Дар ин росто, муайян кардани намудҳои асосии хавфҳои иқтисодии ба ТМХ хосбуда, таҳлили асосҳои назариявии идоракунии хавфҳо ва мутобиқсозии онҳоба вижагиҳои ТМХ, арзёбии системаҳои мавҷудаи идоракунии хавфҳодар ташкилотҳои мазкур ва ошкор кардани камбудиҳои асосии онҳо барои таҳияи тавсияҳо оид ба такмили системаҳои идоракунии хавфҳо бо назардошти тамоюлҳои муосир ва хусусиятҳои бозорҳои рӯ ба тараққӣ, дар назар дошта шудааст.

Асосҳои назариявии идоракунии хавфу хатарҳои иқтисодӣ дар ТМХ ба консепсияҳои асосии идоракунии хавфҳо такя мекунад, ки марҳилаҳои муайянкардани хавфҳо, арзёбии хатар ва мониторинги он, назорати хавфҳоро дар бар мегирад. Муайян кунии хатарҳо раванди мунтазами мушаххаскунӣ ва тавсифи хавфҳои эҳтимолиро фаро мегирад, ки метавонанд ба фаъолияти ТМХ таъсири манфӣ расонанд. Барои пурра муайян кардани хатарҳо ҳам усулҳои сифатӣ ва ҳам миқдориро истифода бурдан муҳим аст. Арзёбии хатар бошад, ҷараёни муайян кардани эҳтимолияти пайдоиш ва оқибатҳои эҳтимолии ҳар як хавф мебошад, ки бароион усулҳои гуногун, аз ҷумла арзёбии коршиносон, усулҳои оморӣ ва моделсозӣ истифода мешаванд.

Чуноне дар боло зикр гардид, марҳилаи дигар ин мониторинги хавфҳост, ки раванди пайвастаи пайгирии тағйирот дар самтгирии хавфҳои ТМХ ва сари вақт ошкор кардани хавфҳои навро дар назар дорад. Дар ниҳояти кор, табиист, ки назоратихавфҳо ба таҳиявататбиқичораҳооид ба коҳиш додани эҳтимолияти хавфҳо ва коҳиш додани оқибатҳои онҳо равона карда мешавад.

Зимнан, принсипҳои равиши системавӣ,самтихавф, ҳамгироӣ ба бизнес-равандҳо ва чандириро дар идоракунии хавфҳо аз ҳам ҷудо мекунанд. Равиши системавӣ мабнӣ бар он аст, ки идоракунии хавфҳо бояд ҳамчун қисми ҷудонашавандаи системаи умумии идоракунии ТМХ баррасӣ карда шавад. Самти хавф бар он ишора мекунад, ки ҳамаи қарорҳо дар ТМХ бояд бо назардошти хатарҳои эҳтимолӣ қабул карда шаванд. Ҳамгироӣ маънои онро дорад, ки системаи идоракунии хавфҳо бояд ба ҳамаравандҳои тиҷорати ТМХ зич ворид карда шавад ва ҳамзамон, системаи мазкур бояд ба қадри кофӣ чандир бошад, то ба шароити тағйирёбандаи муҳити беруна мутобиқ шавад.

Чуноне мутахассисон иброз доштаанд, барои идоракунии хатарҳо дар ташкилотҳои қарзӣ яз як қатор усулҳое истифода мешавад, ки эътимоднокию натиҷабахшии онҳо дар таҷрибаи хориҷӣ ва ватанӣ аллакай исбот шудааст. Дар ин қатор метавон усулҳои диверсификатсия, маҳдудиятҳо ва шартҳо, суғуртакунонӣ, захиракунӣ, деривативҳо ва стресс-санҷишҳоро ҷудо кардан мумкин аст. Тавзеҳи мухтасари усулҳои мазкур бад-ин қарор аст, ки диверсификатсия ба тақсимоти хавфҳо байни сегментҳои гуногуни бозор, маҳсулот ва минтақаҳо асос ёфта, маҳдудиятҳо ва шартгузорӣ маънои муқаррар кардани маҳдудиятҳо дар ҳаҷми экспозисияҳои қарзӣ ва ба шартномаҳои қарзӣ дохилкардани шартҳоеро мефаҳмонад, ки ба камкардани хавфҳо нигаронида шудаанд. Усули суғуртакунонӣ интиқоли як қисми хавфҳоро ба суғуртакунандагони касбӣ ва захиракунӣ, эҷоди захираҳоро барои пӯшонидани зарари эҳтимолӣ дар назар дорад. Деривативҳо истифодаи воситаҳои молиявӣ барои муҳофизат кардани хавфҳо буда, моделсозии сенарияҳои гуногуни рушди рӯйдодҳо барои арзёбии устувории ТМХ ба ҳолатҳои буҳрониро усули стресс-санҷиш меноманд.

Дар шароити рақамикунонии босуръати иқтисодиёт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба ин раванд ворид гардидааст, нақши технологияҳои иттилоотӣ дар ҷамъоварии маълумот, истифодаи воситаҳои таҳлилӣ барои муайянкардани намунаҳо ва тамоюлҳо дар маълумоти марбут ба хатарҳои иқтисодӣ, моделсозии хавфҳо, яъне, таҳияи моделҳо барои

арзёбӣ ва пешгӯии хавфҳо ва автоматикунонии амалиёти муқаррарии марбут ба идоракунии хавфҳо меафзояд.

Дар татбиқи равишҳои муосир ба идоракунии хавфҳо, нақши Кумитаи назорати бонкии Базел дар таҳияи стандартҳои байналмилалии танзими бонкӣ, ки ба системаҳои идоракунии хавфҳо дар ташкилотҳои молиявӣ, аз ҷумла ТМХ таъсири назаррас мерасонанд, хеле назаррас аст. Ҳамчунин, аз ҷониби Комиссияи Сарпарастии Ташкилотҳои Кумитаи аудит ва ҳисоботи молиявӣ (COSO) модели комплексии идоракунии хавфҳо бо номи COSOERM таҳия шудааст, ки дар таҷрибаи кишварҳои дорои бозорҳои молиявии рушдёбанда истифода мешавад. Аз ҷумлаи равишҳои муосири идоракунии хатарҳо дар ТМХ, ба стандарти байналмилалӣ бо номи ISO 31000, ки принсипҳо ва дастурҳои идоракунии хавфҳоро муқаррар мекунад, фаровон истинод мекунанд.

Идоракунии хатар дар ташкилотҳои маблағгузории хурд хусусияти ба худ хос дорад, зеро ташкилотҳои мазкур ҳаракатдиҳандаи асосии иқтисодиёт маҳсуб гардида, на танҳо масъулияти иқтисодӣ, балки иҷтимоиро низ бар душ доранд. Илова бар ин ташкилотҳои маблағгузории хурд яке аз зинаҳои асосии низоми бонкиро ташкил дода, аксаран вазифаи иҷтимои ва инноватсиониро низ ба уҳда доранд.

Ё ин ки аз нуқтаи назари идоракунӣ, хатарҳо дар ташкилоти маблағгузории хурд нисбатан мушкил мебошанд. Мо мехостем дар бораи баъзе назарияи олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид хатарҳо дар фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд ки самараи онро дар бобати кам кардани хатар зиёд мекунад, таваққуф кунем.

Дар мавриди ошкор намудани хатар унсурҳои асосии зеринро ҷудо кардан мумкин аст, ки робитаи байни онҳо моҳияти онро ошкор мекунад:

- имкони даст кашидан аз ҳадафе, ки ин алтернатива барои он интихоб шудааст
- эҳтимолияти ноил шудан ба ҳадафи гузошташуд;
- нобоварӣ ба ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда;
- талафоти модди, маънавӣ ва дигар талафот, ки бо татбики алтернативаи интихобшуда дар шароити номуайян.

Барои тавсифи нисбатан мукаммали мафҳуми «хатар» ифшои мафҳуми «вазъияти хатар» бамаврид аст, зеро он бевосита бо мазмуни мафҳуми «хатар» алоқаманд аст. Мафҳуми «вазъияти хатар» метавонад ҳамчун маҷмӯи шароит ва ҳолатҳои гуногуне муайян карда шавад, ки барои намуди муайяни фаъолият вазъияти муайянро ба вуҷуд меорад. Худи вазъият метавонад ба амалисозии амал кумак кунад ё халал расонад.

Азбаски ба фаъолият ва инкишофи бисьёр процесссхои иктисодӣ унсурхои номуайянӣ хосанд, вазъияте ба амал омаданаш мумкин аст, ки натичаи мушаххас, яъне халли мушаххас надорад. Агар миқдорӣ ва сифатӣ муайян кардани дараҷаи хавфи ин ё он вариант имконпазир бошад, он гоҳҳамин ҳолати таваккалӣҳисобида мешавад.

Аз ин бармеояд, ки вазъияти хатарнок бо равандҳои статикӣ ва се ҳолати асосӣ алоқаманд аст:

- мавҷудияти номуайянӣ;
- зарурати интихоби алтернативӣ (бояд ба назар гирифт, ки рад кардан аз иштирок низ яке аз намудҳои интихоб мебошад);
- қобилияти арзёбии эҳтимолияти татбиқи алтернативаҳои интихобшуда.

Бояд гуфт, ки ҳолати таваккал аз ҳолати номуайянӣ аз ҷиҳати сифатӣ фарқ мекунад. Вазъияти номуайянӣ бо он тавсиф меёбад, ки эҳтимолияти оғози натиҷаҳои қарор ва ё ҳодиса асосан муқаррарнашаванда аст.

Ҳамин тариқ, вазъияти хатарнокро метавон ҳамчун як намуди ҳолати номуайянӣ тавсиф кард, ки дар он мавҷудияти ҳодиса муайян карда мешавад. Дар ин сурат ба эҳтимолияти ходисахое, ки дар натичаи фаъолияти якчояи шарикони истехсолот, амалиёти тези ракибон, таъсири мухити берунӣ ба тараккиёти иктисодиёт, чорӣ намудани комьёбихои илм ба амал меоянд, дуруст бахо додан мумкин аст.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ хатар ҳодисаест, ки бо эҳтимолияти муайян ба вуҷуд омаданаш мумкин аст. Дар робита ба ин, ба вуҷуд омадани се натиҷаи иқтисодӣ имконпазир аст, ки бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва ё молиявӣ баҳогузорӣ мешаванд:

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, таваккал ҳодисаест, ки метавонад бо эҳтимолияти муайян рух диҳад. Дар робита ба ин, се натиҷаи иқтисодӣ имконпазир аст, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ё молиявӣ баҳо дода мешаванд:

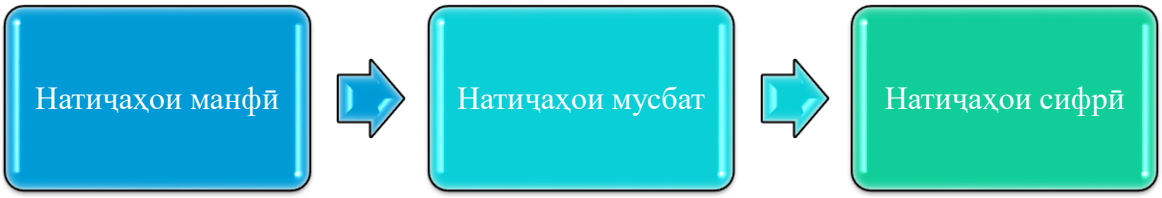

Расми 1.1.1. Натиҷаҳои хатар дар ташкилотҳои маблағгузории хурд

Ба андешаи Зирянов В., Кочегра В. имрӯз равандҳое, ки дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсон ба амал меоянд, мураккабтар ва идора карданашон мушкилтар мегардад. Характери дурусти комёбиҳои прогресси техникӣ боз ҳам тезу тунд зоҳир мегардад, низоми иқтисодӣ торафт кам пешгӯйишаванда гардида истодааст. Аз як тараф, тараққиёти чамъиятро бе прогресси техникӣ тасаввур кардан имконнопазир бошад, аз тарафи дигар, техника қувваи тавоное мебошад, ки боиси оқибатҳои манфӣ шуда метавонад. Аз ин лиҳоз, идоракунии хатарҳо яке аз воситаҳои асосиест, ки метавонад рушди устувори соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии ҳаётро таъмин намояд.

Ба ҳамин хотир, мо дар ин параграф, оид ба масъалаҳои назариявии хатари иқтисодӣ ва механизми идоракунии он дар ташкилотҳои маблағгузории хурд ҳарф мезанем. Зеро хатарҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд дар сатҳи низоми бонкӣ метавон ҳамчун эҳтимолияти рух додани ҳодисаҳо ё тамоюлҳое муайян кард, ки боиси сарзадани хатарҳои системавӣ тавассути вайрон кардани қобилияти пардохтпазирии ташкилоти маблағгузории хурд (ТМХ), инчунин дур шудани он аз рисолати аслии иҷтимоӣ шаванд. Аз ин рӯ, дар адабиёти иқтисодӣ иқтисодчиён ду назарияи асосии хавфро классикӣ ва неоклассикӣ пешниҳод кардаанд:

Ҷадвали 1.1.1. - **Назарияи мактабҳои иқтисодӣ оид ба хатар**

Ҷ	Мактаби илмӣ	Намояндаҳои мактаб	Андеша
	Назарияи классикии	Мил ва Сениор	хатарро ҳамчун талафи интизорӣ, ки дар натиҷаи қабули ин ва ё он қарор ба амал меояд, шарҳ доданд
	Назарияи неоклассикӣ	Найт, Маршал ва Пигу	хатар дар шароити номуайянӣ фаъолият дорад ва фоидааш бузургии ногаҳонии тағйирёбанда аст, бояд ба ду критерия (маҳак) такя кунанд: ҳаҷми фоидаи интизорӣ ва миқдори имконпазири камузиёдшавии он.

Манбаъ: муаллиф ҷадвалро дар доираи маводҳои Саидмуродов Ш.М. Такмили методҳои паст намудани хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ/ дисс.илмӣ. Душанбе, 2018.-С.33. Таҳияи муаллиф

Иқтисоддонҳои маъруф ва асосгузорони назарияи классикӣ Милл ва Сениор хавфро ҳамчун талафоти пешбинишуда дар натиҷаи қабули қарори мушаххас шарҳ доданд. Аммо маънои ин назария яктарафа буд, пайдоиши назарияи хавфи неоклассикиро олимон Найт, Маршалл (Англия) ва Пигу (Фаронса) дар солҳои 20-30 асри 20 пешниход карда буданд.

Ба андешаи онҳо, корхона ё ташкилоте, ки дар шароити номуайянӣ фаъолият мекунад ва фоидааш ноустувор аст, бояд ба ду меъёр такя кунад:

- ҳаҷми фоидаи интизорӣ;
- миқдори имконпазири камузиёдшавии он.

Аз гуфтаҳо дарк намудан мумки аст, ки фоидаи доимӣ доимо манфиатнокии зиёдро дорад нисбат ба ҳамин маблағи фоидае, ки каму зиёд мегардад.

Аммо дар назарияи классикӣ назарияи хавф истифода намешавад. Аммо назарияи неоклассикӣ як назарияи муқарраршуда ҳисобида мешавад, ки дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- аввалин шуда назарияи амалкунандаи хатарро барои таснифи хатарҳои соҳибкорӣ ба низоми муайян даровард;

- назарияи неоклассикиро бо омили қаноатманди «ҳаловат» пурра гардонид, ки моҳияташ он аст, ки соҳибкор дар интизории фоидаи калонтар бештар таваккал мекунад.

Дар Россия ва дигар мамлакатҳои сотсиалистӣ проблемаи хавф бо сабабҳои объективӣ муддати дароз диққати тадқиқотчиёнро ба худ ҷалб накарда буданд. Аммо пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ба ин масъала таваҷҷӯҳи хоса зоҳир шуд. Ин вазъият аз ҷониби як қатор тадқиқотчиён баррасӣ карда мешавад. Масалан, Белоусова Л.В. қайд мекунад, ки дар байни самтҳои идоракунии хавфҳо ба ҷуз усулҳои маъмурӣ давлат ба субъектҳои хоҷагидор мустақилиятро дар интихоби сиёсати идоракунӣ, аз ҷумла идоракунии хавфҳо пешниҳод мекунад.

Ба андешаи мо, муқаррароти стандартии дар боло зикршуда системаи қатъӣ ва яктарафаи муайянкунӣ, арзёбӣ ва идоракунии хавфҳоро дар ташкилотҳои маблағгузории хурд таъмин намекунанд.

Ҷадвали 1.1.2.- Андешаҳои таҳқиқгарони рус доир ба хатар

Ному насаб	Сол	Андеша
Белоусова Л.В	2013	Қайд менамояд, ки дар байни самтҳои идоракунии хавфҳо, илова ба усулҳои маъмурӣ (масалан, дар соҳаи танзими техникӣ) давлат ба субъектҳои ба фаъолияти иқтисодӣ машғулбуда, дар интихоби сиёсати идоракунӣ, аз ҷумла идораи хавфҳо мустақилиятро пешниҳод менамояд
Михаилом Роговым	2014	Идоракунии хатар дар як вақт ҳам сиёсат ва ҳам иқтисодиёт ва занҷири звеноҳои сершуморро ифода менамояд, ки ба онҳо на танҳо мутахассисони соҳибихтисос, балки бояд мутахассисоне роҳбарӣ кунанд, ки соҳиби ваколатҳои мувофиқ буда, бо методикаву стандартҳо мусаллаҳ бошанд
Лукашов А.В	2005	Идоракунии хавфҳо ҳамчун низоми зиёдгардонии арзиши саҳмияҳои корхона арзёбӣ мегардад. Низоми идоракунии хавфҳо ба сифати абзори оптимизатсияи равандҳои тиҷоратӣ дида баромада намешавад

Таҳияи муаллиф дар доираи маводҳои таҳқиқгарон.

Ҳамзамон, идоракунии хавфҳо бо системаи алоҳидаи идоракунӣ маҳдуд намешавад, он ҳамчун зерсистемаи умумӣ идоракунии амалӣ ва стратегиро фаро мегирад. Мундариҷаи рисолаи мазкур баррасии идоракунии хавфҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд ҳамчун зерсистемаи идоракунии стратегӣ ва амалии ташкилот таҳти роҳбарии менеҷерони мувофиқ дар асоси нишондиҳандаҳои махсуси фаъолияти амалиётӣ ва таҳлили тамоюлҳои онҳо мебошад ва аз ин рӯ, бо системаи нишондихандахои умумии идоракунии молия зич алокаманд аст.

Бояд таъкид кард, ки муҳаққиқони иқтисодӣ вобаста ба ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳқиқоти мушаххас ва таҳаввулоти амалӣ таърифҳои гуногуни хавфҳоро пешниҳод мекунанд.

Кангро М.В. дар таҳқиқотҳои худ қайд намудааст, ки «...хатар бо омилҳои номуайянӣ алоқаманд мебошанд, ки онҳо ба қисматҳои техникӣ-технологии фаъолияти сармоягузорӣ дар давлат, минтақа, амалигардонии лоиҳаҳо ва ба фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ дар умум таъсир мерасонад. Чунончи, эътимоднокии таҷҳизот, пешгӯишавандагии равандҳои истеҳсолӣ ва технологӣ, мураккабии онҳо, дараҷаи автоматикунонӣ, ҳаҷми истеҳсолот, суръати модернизатсияи таҷҳизот ва технологияҳо, суръати навкунии инноватсионӣ яке аз қисматҳои он мебошанд».

Мо фикри Канга М.В-ро тарафдори мекунем. Зеро дар натиҷаи муайян намудани омилҳои номуайянӣ ва хавф дар ташкилотҳои маблағгузории хурд бояд робитаи байни ходисаҳои гуногуне, ки боиси пайдоиши номуайянӣ ва хавф гардиданд, муайян карда шавад. Зеро ин тадбирҳо ба беҳтар шудани сифати қарорҳои қабулшуда, инчунин содда кардани раванди идоракунии хавфҳо дар ташкилотҳои маблағгузории хурд дар шароити номуайянӣ ва хавф мусоидат мекунанд.

Ба андешаи Демидова Л.А., Кираковский В.В., Пилкин А.Н назарияи хавф ва идоракунӣ умуман ба назарияи номуайянӣ асос ёфтааст. Ин назария номуайянии хавф ва ҷанбаҳои гуногуни онро баррасӣ мекунад. Ба таври интуитивӣ, илми номуайяниро метавон ҳамчун як принсипи оморӣ шарҳ дод, ки ба мафҳуми эҳтимолият такя мекунад.

Лелчук А.Л.хавфҳоро ба кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат ҷудо намуда, бобати идоракунии онҳо роҳбарият метавонад масъул бошад, гуфта ишора намудааст.

Мадера А.Г. хавфро метавон «тағйирёбии арзиш» номид, аммо он бештар аз рӯи пайдоиши воқеӣ ва эҳтимолияти пайдоиш тавсиф карда мешавад на аз рӯйи арзишаш. Маъмулан хавф ҳамчун унсури хавфи корӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешуд, ки тавассути амсилаҳои молиявӣ ва дигар методҳои муайян кардани хавфҳо ҳаллу фасл карда мешуд.

Масалан, хатар одатан ҳамчун эҳтимолияти рӯй додани ҳодисаи муайян дар як лаҳза дар оянда ҳисоб карда мешавад.Дар солҳои 1960 ва 1970 идоракунии хавфҳо ба моделҳои математикии классикӣ ва таҳлил асос ёфта буд, аммо ин моделҳо камбудиҳои ҷиддӣ доштанд.Таҷрибаи идоракунии хавфҳо дар солҳои 1960 ба таъсири рӯйдодҳои мушаххас ба тамоми созмон тамаркуз мекард.Ин баъдтар ба сенарияҳое паҳн шуд, ки дар он ҳодиса метавонад фалокатбор бошад, ҳатто агар эҳтимолияти хеле кам амалишаванда бошад.

Масалан,эҳтимолияти як аз миллион эҳтимолияти хеле хурдро ифода мекунад, аммо онро метавон тавре баррасӣ кард, ки дар сурати рух додани ҳодиса таъсири хеле муҳимро нишон диҳад.Аммо, равишҳое, ки дар боло тавсиф шудаанд, ба хавф асос ёфта бо контексти бахши молиявӣ маҳдуд буданд.Пас аз соли 1980, диққати идоракунии хавфҳо аз бахши молиявӣ ба дигар соҳаҳо гузашт. Илова бар ин, фаҳмиши ҳамаҷонибаи хатар дар асоси назари васеъ ва ҳамаҷонибаи хатар сохта шудааст.

Фаҳмиши пурраи хатар истилоҳи«муносибати ба хатар асосёфта»-ро ба вуҷуд овард, ки ҳамчун «эҳтимолияти дискретии рӯйдодҳои шадид» тавсиф шудааст.

Ба андешаи Михаилом Роговым, идоракунии хатар дар як вақт ҳам сиёсат ва ҳам иқтисодиёт ва занҷири звеноҳои сершуморро ифода менамояд, ки ба онҳо на танҳо мутахассисони соҳибихтисос, балки бояд мутахассисоне роҳбарӣ кунанд, ки соҳиби ваколатҳои мувофиқ буда, бо методикаву стандартҳо мусаллаҳ бошанд· Вобаста ба ҳамин гуфтан мумкина аст, ки олимон кайҳост, ки ба омӯзиши асосҳои гуногуни методӣ ва назариявии идоракунии хатар машғул мебошанд. Тавсиф ва банизомдарории нуқтаҳои асосии назарияи идоракунии хатар дар ташкилотҳои маблағгузории хурд мавҷудияти низоми безиддияти категорияҳо – аппарати категориалиро тақозо менамояд. Он қисмати муҳимми таркибии назарияи идоракунии хатар дар ташкилотҳои маблағгузории хурд ба ҳисоб меравад.

Дар шароити муосир назарияи идоракунии хавфҳо дар ташкилотҳои маблағгузории хурд ба вазъияте табдил ёфтааст, ки дар он системасозӣ ва омӯзиши донишҳои ҷамъшуда бе равшан кардани асосҳои консептуалии назарияи идоракунии хавфҳо ва тавсифи мундариҷаи он мувофиқи моҳиятии ҳодиса дар идоракунии хавфҳо инъикос ёфта ниҳоят душвор гардидааст. Масалан, дар таҳқиқоти олимони рус Каплан А.В., Каплан В.Е., Машенко М.В., Овечкина Е.В. таснифи нисбатан мукаммали усулҳои оптимизатсияи масъалаҳои идоракунӣ аз рӯи меъёрҳои гуногун пешниҳод шудааст, ки дар байни онҳо ҳадди аксар расонидани фоида ва ҳисоб кардани самаранокии иқтисодӣ мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Дар таҳқиқоти Лукашов А. бошад ба таҳияи консепсияи идоракунии дороиҳо ва воситаҳои молиявии корхонаҳо дар шароити хавф таваҷҷӯҳи зиёд дода мешавад. Ба андешаи ӯ, идоракунии хавфҳо ҳамчун системаи баланд бардоштани арзиши саҳмияҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд арзёбӣ мешавад.

Системаи идоракунии хавфҳо ҳамчун воситаи оптимизатсияи равандҳои тиҷоратӣ баррасӣ карда намешавад. Аз тарафи дигар, тибқи таъриф метавон гуфт, ки низоми идоракунии хавфҳо набояд барои муайян кардани даромаднокии ташкилотҳои маблағгузории хурд истифода шавад, балки барои рушди устувори ташкилотҳои маблағгузории хурд истифода шавад. Хусусияти умумии консептуалии ҳама таҳқиқоти мавҷуда ин тамаркузи идоракунии хавфҳо ба кам кардани эҳтимолияти натиҷаҳои манфии моддии ченшаванда мебошад. Дар тадқиқоти Кричевский Н А. унсурҳои асосии консепсия муайян карда шудаанд, ки раванди идоракунӣ, эҳтимолияти хатарҳо, натиҷаҳои номусоид ва кам кардани талафотро дар бар мегиранд.

Расми 1.1.1- Вазифаҳои асосии идоракунии хатар

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Дар тадкикоти Резниченко В.Ю. самтҳои ҳамгироии идоракунии хавфҳо ба моанди ҳамоҳангӣ, муттасилӣ, фарогирии ҳама намудҳои фаъолият ба таври муфассал тавсиф шудаанд. Инчунин мафҳуми хатари соҳибкорӣ нишон дода шудааст, ки ба омӯзиши сабабҳои хавф асос ёфта, дар навбати худ таҳдид ё дуршавӣ аз натиҷаҳои пешбинишударо муайян мекунад.

Тадқиқот аз ҷониби Асват Дамодаран алгоритми умумии идоракунии хавфҳои стратегиро дар корхона тавсиф, инчунин механизмҳои идоракунии хавфҳои гуногунеро, ки ба корхона таҳдид мекунанд, баррасӣ намудааст.

Таҳқиқгарони тоҷик Раҳимов З.А., Сафаров М., Ҷӯраев Ш.Х., Абдуллоев А.Х. дар китоби худ “Суғурта” андешаи Рогов М. хелле хуб иқтибос намудаанд. Ба андешаи Рогов М. «хавф - ин имкониятҳои ба тарафе майл кардани ягон бузургӣ, ё ин ки интизор будани маънои аслии ин ҳодиса ва ё эҳтимолияти ба вуқӯъ омадани ягон ҳодисаи дигарро интизор шудан мебошад».

Азбаски ҳама гуна фаъолияте, ки бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ ва навсозии фаъолияти корхона анҷом дода мешавад, ҳамеша дар шароити номуайянӣ сурат

мегирад, бинобар ин, ба андешаи мо, таҳияи самтҳои оқилонаи системаи рушд, омӯхтани мавқеъ ва нақши хатарро дар фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд талаб мекунад

Ин масъаларо дар таҳқиқоти олимони ватанӣ, аз қабили Мирсаидов А.Б., Ғаниев Т.Б., Одинаев Х.А., Назарова Н., Бақоев Ш.С. Нуриллоев Зувайдуллоева Г.Х. Султонов М.С., Амиров М.С., Хайруллоев Ф.Н., Сафаров Қ.С., Боймуродов Ҷ.Ҷ. мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан ҳамчун мавзӯи рисолаҳои диссертатсионӣ олими ватанӣ Саидмуродов (Баротзода) Ш.М., дар мавзӯи "Такмили методҳои паст намудани хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ (дар мисоли корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон)-ро" мавриди таҳлил қарор додааст. Назарова Н. бошад дар мавзӯи "Такмили механизмҳои паст намудани хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои энергетикии вилояти Хатлон", Зувайдулоева Г.Х. "Такмили механизми идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ", Султонов М.Х "Мукамалгардонии низоми идоракунии суғуртакунонии хавфу хатарҳои бонкӣ", Амиров М.С. "Арзёбии хавфҳои молиявии корхонаҳои саноати хуроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон", Хайруллоев Ф.Н "Баҳодиҳӣ ва суғуртакунии хавфҳо дар корхонаҳои саноати бофандагӣ", Сафаров Қ.С. "Такмили низоми идоракунии хавфҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон", Боймуродов Ҷ.Ҷ. "Хусусиятҳои хавфи молиявии бонкӣ ва роҳҳои коҳишдиҳии он дар шароити муосир, Бақоев Ш.С. дар рисолаи диссертатсионии худ механизмҳои паст кардани хавфу хатарҳо ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар вилояти Хатлонро дар як парграфи алоҳидаи рисола мавриди баррасӣ қарор додааст. Яъне аз таҳқиқотҳои олимони ватанӣ бармеояд, ки оид ба идоракунии хатарҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти ҷумҳурӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Аммо имрӯз дар соҳаи идоракунии хатарҳо дар ташкилотҳои маблағгузории хурд ба таври муафассал камтар диққат дода мешавад.

Ба андешаи Ғаниев Т.Б. пайдоиши хатарҳои буҳронӣ дар ин ё он мамлакат, минтақа, гурӯҳ ва ё корхонаҳои алоҳида вобаста аз ҳолатҳои ногувори молиявию пулӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ ва рафтору нобовариҳои роҳбарони зинаҳои гуногун дар ин ҳолатҳо дар равони одамони алоҳида тарси иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсиро ба вуҷуд меоранд.

Ҷадвали 1.1.3 . - Назарияи олимони ватани оид ба хатарҳои иқтисодӣ

	Ному насаб	**Андеша**
	Мирсаидов А.Б., Саидмуродов Ш.М.	Хавфи сармоягузорӣ – ин эҳтимолияти пайдоиши ғайричашмдошти талафоти молиявӣ дар ҳолати номуайянии шароити сармоягузорӣ мебошад
	Ғаниев Т.Б.	Пайдоиши хатарҳои буҳронӣ дар ин ё он мамлакат, минтақа, гурӯҳ ва ё корхонаҳои алоҳида вобаста аз ҳолатҳои ногувори молиявию пулӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ ва рафтору нобовариҳои роҳбарони зинаҳои гуногун дар ин ҳолатҳо дар равони одамони алоҳида тарси иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсиро ба вуҷуд меоранд
	Одинаев Х.А	Системаи ҳамгирошудаи идоракунии хавфҳо, ки раванди муназзами муайянкунӣ, баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳоро дар тамоми соҳаҳои фаъолият пешбинӣ мекунад, на танҳо дар ҷараёни идоракунии мустақими корхонаҳои энергетикӣ нақши муҳимро мебозад, балки яке аз воситаҳои зарурӣ барои рушд ва афзоиши сармоягузорӣ ва иҷрои нақшаҳо ва вазифаҳои стратегии он мебошад.
	Саидмуродов (Баротзода) Ш.М.	Хавфу хатари сармоягузорӣ имконияти талафот ва / ё аз даст додани фоида (фоида, даромад ва ғайра) дар муқоиса бо фаъолияти пешгуишаванда мебошад.
	Бақоев Ш.С.	Зуҳуроти хавфҳо, пеш аз ҳама, аз омили вақт вобастааст:

		коркард ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар давраи дарозмуҳлат пешбинӣ шудаанд, яъне истифодаи самараи дар оянда ҳосилшаванда вақти зиёдеро талаб мекунад. Хатар, пеш аз ҳама, дар марҳилаи коркарду татбиқ лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамроҳ мегардад.
	Назарова Н.С.	Ҳама вақт имконияти раҳоёбӣ аз хавф вуҷуд дорад, яъне агар оддӣ карда гӯем, метавон аз чунин тадбири ба хавф алоқаманд даст кашид. Вале саркашӣ аз хавф аксаран маънои аз фоида даст кашиданро дорад
	Назарияи муаллиф	Хатар ин ҳодисаи доимии таъсиррасон аз ҳисоби омилҳои дохилӣ ва берунаи фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд мебошад, ки ба пастравии қобилияти пардохтпазирии он оварда мерасонад.

Таҳияи муаллиф дар доираи маводҳои таҳқиқгарон.

Мирсаидов А.Б., Саидмуродов .Ш.М. хавфи сармоягузорӣ – ин эҳтимолияти пайдоиши ғайричашмдошти талафоти молиявӣ дар ҳолати номуайянии шароити сармоягузорӣ мебошад.

Одинаев Х.А.,.Сапарбаев А.Д, Демесинова А.А. системаи ҳамгирошудаи идоракунии хавфҳо, ки раванди муназзами муайянкунӣ, баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳоро дар тамоми соҳаҳои фаъолият пешбинӣ намуда дар ҷараёни идоракунӣ нақши муҳимро мебозад.

Ба андешаи Бақоев Ш.С. зуҳуроти хавфҳо, пеш аз ҳама, аз омили вақт вобастааст: коркард ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар давраи дарозмуҳлат пешбинӣ шудаанд, яъне истифодаи самараи дар оянда ҳосилшаванда вақти зиёдеро талаб мекунад· Хатар, пеш аз ҳама, дар марҳилаи коркарду татбиқ лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҳамроҳ мегардад.

Ба андешаи Назарова Н. С. ҳама вақт имконияти раҳоёбӣ аз хавф вуҷуд дорад, яъне агар оддӣ карда гӯем, метавон аз чунин тадбири ба хавф алоқаманд даст кашид. Вале саркашӣ аз хавф аксаран маънои аз фоида даст кашиданро дорад.

Механизми идоракунии хавфҳо дар ташкилотҳои маблағгузории хурд бояд имконияти коҳиш додани номуайяниро дар раванди кор ба назар гирад. Номуайяние, ки бо пайдоиши ҳама гуна вазъияти номусоид ва оқибатҳои он алоқаманд аст, бо мафҳуми таваккал тавсиф карда мешавад.

Ба гуфтаи Дубров А.М. «Идоракунии хавфҳоро метавон ҳамчун маҷмӯи усулҳо, усулҳо ва фаъолиятҳое тавсиф кард, ки имкон медиҳанд, ки то андозае пешгӯии пайдоиши ҳодисаҳои хавф ва андешидани чораҳои истисноӣ барои кам кардани оқибатҳои манфии пайдоиши чунин ҳодисаҳоро фароҳам оранд».

Ҳадафҳои идоракунии хатарҳо ин ҳамоҳангсозии фаъолият, баланд бардоштани устуворӣ, таъмини амнияти тиҷоратт, фароҳам овардани шароит барои фаъолият ва рушди ояндаи ташкилотҳои маблағгузории хурд мебошад.

Ба андешаи мо, механизми идоракунии хатарҳо вобаста аз он, ки онҳо ба кадом сифати хатар таъсир мерасонанд, имкон медиҳад, ки таҳлили нисбатан саҳеҳу муқоисавии самаранокии ин ё он тарзи идоракунии хатарҳо ба амал бароварда шавад. Дар ин маврид дар хусуси тарзҳои ҷуброни талафоти аз амалишавии хавф ба миёномада ва амали баъди фарорасии хатар, ки ҷиҳати кам кардани талафот равона шудааст, ба таври алоҳида сухан рондан зарур меояд. Айни ҳол бошад, чунин механизми идоракунии хатарҳо дар фаъолияти ташкилотҳои маблағгузории хурд мебошад, ки мо онро дар расми 1.1.2. пешниҳод намудаем.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Ҳар яки онро ба таври мушаххас баррасӣ менамоем.

Диверсификатсия– ин механизми идоракунии хатар бо роҳи тақсимоти пасандоз, уҳдадориҳо ва амалиётҳои гузаронидашаванда. Аксаран дар зери мафҳуми диверсификатсия дар намуди якчанд шакли активҳо ҷойгиркунии захираҳо дар назар дошта мешавад, ки арзиш ва даромаднокии онҳо байни ҳам хеле суст алоқаманданд. Моҳияти диверсификатсия аз паст талафоти эҳтимолӣ ҳангоми фарорасии як ҳодисаи хатар иборат мебошад, вале бояд қайд намуд, ки дар баробари ин, шумораи намудҳои дигари хатар меафзояд, ки онҳоро назорат кардан зарур меояд, ин бошад, хароҷоти иловагиро тақозо менамояд.

Лимитикунонӣ (маҳдудкунӣ). Диверсификатсия ҳамчун механизми идоракунии хатарҳо ба воситаи системаи лимитҳои (маҳдудиятҳои) муқарраршуда амалӣ шуда метавонад. Системаи лимитҳо ин системаи маҳдудшудаи амалиётҳои гузаронидашуда мебошад. Мақсади лимитикунонӣ маҳдуд сохтани талафоти имконпазир мебошад. Лимит метавонад ба андозаи воситаҳои пулии дар амалиётҳои дар минтақаи алоҳида гузаронидашуда, контрагентҳо, активҳои молиявии алоҳида ва ғайра муқаррар карда шавад.

Минимизатсияи хатар ба туфайли идоракунии активҳо ва пассивҳо ба тавозун овардани активҳо ва уҳдадориҳоро дар бар гирифта, мақсади он то ба ҳадди камтарин расонидани андозаи талафоти имконпазир ҳангоми фарорасии хатар мебошад. Аз ҷиҳати назариявӣ дар ин маврид зарурати таҳти хатар нигоҳ доштани сармоя ба вуҷуд намеояд. Ба ибораи дигар, дар қиёс бо хеҷеронӣ, ки ба ҷуброни талафот ҳангоми амалишавии хатар асос ёфтааст, механизми минимизатсия ба танзими хатарпазирии худи раванди фаъолият нигаронида шудааст.

Тақсимоти хатар – тарзи идоракунии хатар, ки дар натиҷаи он дараҷаи хатар бо роҳи дар байни иштирокдорони созиш тақсим кардани хатар паст карда мешавад. Хатарро ҳангоми нархгузории маҳсулоти бонкӣ низ ба ҳисоб гирифтан мумкин аст. Ба ин тарзи идоракунии хатарҳо инчунин тарзу усулҳои мухталифи таъмини уҳдадориҳоро мансуб медонанд.

Хеҷиронӣ (аз калимаи англисӣ – эмин гардондан) тарзи ҳимоя аз ҳаргуна талафоти

имконпазир дар асоси бастани созишномаҳои мувозинаткунанда (аз як шахс ба шахси дигар кӯчонидани тағйироти нарх), яъне бо роҳи ташкили талабот ва уҳдадориҳо мебошад. Ба андешаи Лобанова А. А. ва Чугунова А. В. «...хеҷеронӣ, пеш аз ҳама, барои паст кардани талафоти имконпазири оқибатҳои хатари бозорӣ ва дар мавридҳои ниҳоят кам барои хатари қарзӣ пешбинӣ гардидааст»[44].

Захиракунӣ – тарзи идоракунии хатарҳо бо роҳи ташаккул ва нигоҳ доштани сармоя (воситаҳои худӣ) дар дараҷаи пӯшидашавандагии хатарҳои ташкилотҳои маблағгузории хурд, ҳамчунин бо роҳи ташаккул додани захираҳои гуногун баҳри пӯшонидани хатарҳои бонкӣ мебошад. Захиракунӣ дар мавриде мақсаднок аст, ки агар талафоти имконпазири аз оқибатҳои сар задани хатар ба амаломада дар муқоиса бо параметрҳои молиявии ташкилот калон набошад.

АДАБИЁТ

1. Абалкина А.А. Специфика деятельности многосторонних банков развития // Банковское дело. - 2006. - № 10. - С. 56-59.
2. Абышева А.В. Финансовое обеспечение малого предпринимательства: Автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. С.-Петербург, гос. университет. - СПб., 2009. - С. 13.
3. Азизбаев Р.А. Аналитический взгляд на факторы неплатежей в экономике Республики Таджикистан / Р.А. Азизбаев, Т.Р.Ризокулов // Вестник ТГУПБП. - Худжанд, 2018. - №3(76). - С.15-27. 46.
4. АзизбаевР.А. Влияние денежно-кредитной политики на развитие отраслевой структуры ВВП //Вестник ТГУПБП: Худжанд, 2016. - № 4 (69). - С. 14-28. 47.
5. Азизбаев Р.А. Воздействие девальвации на инфляционные процессы в РТ в условиях цифровой экономики // III Международной научно-практической конференции «Будущее в настоящем: человеческое измерение цифровой эпохи» (г. Москва, 5-6 апрель 2018 г.). – Москва, 2018. - С.140-146. 48.
6. АзизбаевР.А. Использование внесистемных инструментов рефинансирования для поддержания экономического роста в Республике Таджикистан// Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса, 2017. – май. - №2 (39). - С.114-117.
7. Алиджанова С.А. Механизмы реализации денежно-кредитной политики в обеспечении макроэкономической стабилизации (на примере переходной 171 экономики Республики Таджикистан): автореф. дис…. канд. экон. наук: 08.00.01 / С.А. Алиджанова - Худжанд, 2014. - 25 с.
8. Антошина Г.В. Основные подходы к управлению кредитными рисками // Банковское кредитование. -2009. - № 4. - С. 42-57.
9. Банковские риски: Учебное пособие / Под ред. О.И. Лаврушина и Н.И. Валенцевой. 2-е изд., стер. - М.: КноРус, 2010. - С. 232.
10. Башкатова А. Малый бизнес обеспечат микрофинансами // Независимая газета 15.07.2010.-С 3.
11. Бахвалов А. Процент непонимания// Интернет портал www.banki.ru, 2013
12. Бикбулатов В. Р. Современный инструментарий финансово-кредитной поддержки развития малого бизнеса // Микроэкономика. 2012. № 1. С. 188.
13. Бобоев А.А.,Ҳусенов Б.Ҳ., Нақш ва аҳамияти қарздиҳии хурд дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ // Паёми ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур Кишоварз. №2,2017 С.52.
14. Бетина М.С. Микрофинансирование: проблемы развития на современном этапе// Финансовый рынок России в условиях санкций. 2015. № 1. С. 6.
15. Богданкевич О.А. Организация деятельности коммерческих банков: Учебное пособие. - К.: ТетраСистемс. 2011. - С. 128.
16. Буев В.В., Литвак Е.Г. Принципы, опыт и перспективы взаимодействия банков и небанковских микрофинансовых организаций в России. - М., 2004.-С. 187.

17. Буркова А.Ю. Зарубежный опыт микрофинансирования // Управленческий учет и финансы. - 2010. - № 2. - С. 54-57.

18. Бюллетени омории Бонки миллии Тоҷикистон 2019с (293). С80.

19. Василюк А.А., Колесниченко А.С., Коток Т.Ю. Сравнительный анализ методологий рейтинговых агентств // Управление в кредитной организации. - 2011. - № 6. С. 91-99.

20. Вебер Х. Модернизация обязательственного права Германии и ее влияние на законодательство о кредитовании и об обеспечении кредитов // Банковское право. -2010. - № 1. - С. 8-10.

21. Ведев А., Данилов А., Масленников Н., Моисеев С. Структурная модернизация финансовой системы России. - М.: Институт современного развития. 2010.-С. 250.

22. Велиева И.С. Кредитование малого и среднего бизнеса в России: время выбирать // Банковское кредитование. - 2008. - № 4. - С. 99-107.

23. Власов И.П. Кредитование малого и среднего бизнеса: перспективы развития // Финансы и кредит. - 2009. - № 3. - С. 63-65.

24. Волчок В.Д., Джуччи Р. Предложения по развития микрофинансовыхорганизаций в Белоруссии [Текст]. - Минск: Исследовательский центр института приватизации и менеджмента, Немецкая экономическая группа в Беларуси, 2004. — 9 с.

25. Гвоздева *М.* Тренды мирового рынка микрофинансирования // ИА «Займ.ком». [Электронный ресурс], 2016. Режим доступа: https://zaim.com/articles/luchshiy-opyt/trendy-mirovogo-rynka-mikrofinansirovani-ya/ (дата обращения: 20.05.2017).

26. Группировка действующих кредитных организаций по величине зарегистрированного уставного капитала в 2012 году [http://www.cbr.ru/ statistics/print.a].

27. Гриб Р.Б. Развитие сектора микрофинансирования в Российской Федерации: автореф. дис... канд. экон. наук / Р.Б. Гриб. Волгоград: 2008. С. 11.

28. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х тт. Т. 2. 4-е изд., стереотип. - М.: Русский язык-Медия, 2007. - С. 10-25.

29. Даниленко С. Потребительский кредит: порядок предоставления и последствия невозврата // Хозяйство и право. - 2009. - № 4. - С. 123-127.

30. Дарагян А.В. Особенности развития конкурентных отношений на рынке банковских услуг / А.В. Дарагян // Экон. науки. - 2006. - № 11. - С. 53-57.

31. Дворецкая А.Е. Модификация банковского надзора с учетом уроков мирового кризиса// Деньги и кредит. - 2012. - № 5. - С. 24-29.

32. Джабаров Г.Н. Проблемы страхового рынка Республики Таджикистан: региональные диспропорции и неразвитость инфраструктуры. /Джабаров Г.Н. //Вестник ТГУПБП. - Худжанд: 2017. –№ 2 (71). – С.71 – 79.

33. Джабаров Г.Н. Современные тенденции и факторы развития института страхования дехканских хозяйств Республики Таджикистан. /Джабаров Г.Н. // Учёные записки ХГУ им.акад. Б.Гафурова. - 2017. - № 2 (41). - С.181-186.

34. Джабаров Г.Н. Основные проблемы развития страховых услуг в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан и пути её решения. /Джабаров Г.Н. // Вестник ГУУ. – 2017. - № 3. - С.8 -12.

35. Джабаров Г.Н. Экономические кризисы и его влияния на состояние рынка страховых услуг Республики Таджикистан». /Джабаров Г.Н. // Вестник ТНУ . - 2018.- № 1. – С.86-91.

36. Диагностический обзор защиты прав и финансовой грамотности потребителей; 1) Обследование уровня финансовых навыков в Таджикистане (Всемирный банк, 2012). 2) Программа по повышению уровня финансовой грамотности населения в Таджикистане. Международная финансовая корпорация (Первое исследование было проведено в 2013 г., второе в 2017 г.).

37. Долан Э. Дж. Деньги, банки и денежно-кредитная политика. - С-Пб.: Оркестр, 1998.-С. 436.

38. Дубровская А., Мухаммад Юнус: «Существующие банки — это банки для богатых» // Деловая газета «Маркер», 2011

39. Дьяконова М.Л., Ковалева Т.М., Кузьменко Т.Н и др. Финансы и кредит: Учебник / Под ред. Т.М. Ковалевой. - М.: Кнорус, 2008. - С. 376.

40. Истории успеха: Банкир Мухаммад Юнус, удостоенный Нобелевской премии «за попрание» священных заветов банковского дела // Обществ. объединение «Единство», 2016. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://edinstvo-gomel.by/index.php/2013-07-24-19-18-28/934-2014-06-11-07-51-34.html/ (дата обращения: 05.06.2017).

41. Егоров А.В., Кармазина А.С. и др. Анализ и мониторинг условий микрокредитования // Деньги и кредит. - 2010. - № 10. - С. 17-22.

42. Емелин А.В., Иванов О.М., Мамута М.В., Маркварт Э. Предоставление и рефинансирование кредитов для малого и среднего бизнеса: текущее состояние, проблемы и пути решения: Аналитический доклад // Кредитование малого бизнеса в России и Германии: Материалы совместного российско-германского проекта. -М.: OST-EURO, 2005. - С. 298.

43. Емельянов Ю.С. Банки Развития и государство в современной архитектуре мирового развития // Экономика и политика. - 2009. - № 5 (54). -С. 11-15.

44. Энциклопедия финансового риск-менеджмента/Под. Ред. А. А. Лобанова и А. В. Чугунова. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. Стр. 18.

LITERATURE

1. Abalkina A.A. Specifics of the activities of multilateral development banks // Banking. - 2006. - No. 10. - P. 56-59.

2. Abysheva A.V. Financial support for small entrepreneurship: Abstract of Cand. Sci. (Econ.): 08.00.10. St. Petersburg, State University. - St. Petersburg, 2009. - P. 13.

3. Azizbaev R.A. Analytical view on the factors of non-payments in the economy of the Republic of Tajikistan / R.A. Azizbaev, T.R.Rizokulov // Bulletin of TSUPBP. - Khujand, 2018. - No. 3 (76). - P. 15-27. 46.

4. Azizbaev R.A. The Impact of Monetary Policy on the Development of the Sectoral Structure of GDP // Bulletin of TSUPBP: Khujand, 2016. - No. 4 (69). - P. 14-28. 47.

5. Azizbaev R.A. The Impact of Devaluation on Inflationary Processes in the Republic of Tajikistan in the Context of the Digital Economy // III International Scientific and Practical Conference "The Future in the Present: the Human Dimension of the Digital Age" (Moscow, April 5-6, 2018). - Moscow, 2018. - P. 140-146. 48.

6. Azizbaev R.A. Use of Non-Systemic Refinancing Instruments to Maintain Economic Growth in the Republic of Tajikistan // Business. Education. Law. Bulletin of the Volgograd Institute of Business, 2017. - May. - No. 2 (39). - P. 114-117.

7. Alijanova S.A. Mechanisms for implementing monetary policy in ensuring macroeconomic stabilization (on the example of the transitional 171 economy of the Republic of Tajikistan): author's abstract. diss…. candidate of economic sciences: 08.00.01 / S.A. Alijanova - Khujand, 2014. - 25 p.

8. Antoshina G.V. Basic approaches to credit risk management // Bank lending. - 2009. - No. 4. - P. 42-57.

9. Banking risks: Textbook / Ed. O.I. Lavrushin and N.I. Valentseva. 2nd ed., reprinted. - M.: KnoRus, 2010. - P. 232.

10. Bashkatova A. Small business will be provided with microfinances // Nezavisimaya Gazeta 15.07.2010.-P. 3.

11. Bakhvalov A. Percentage of misunderstanding // Internet portal www.banki.ru, 2013

12. Bikbulatov V. R. Modern tools of financial and credit support for small business development // Microeconomics. 2012. No. 1. P. 188.

13. Boboev A.A., Khusenov B.Kh., The importance of small business development in the field of economic development // Payomi DAT ba nomi Sh.Shohtemur Kishovarz. №2, 2017 P.52.

14. Betina M.S. Microfinance: development problems at the present stage // The financial market of Russia under sanctions. 2015. № 1. P. 6.

15. Bogdankevich O.A. Organization of commercial banks: Textbook. - K.: TetraSystems. 2011. - P. 128.

16. Buev V.V., Litvak E.G. Principles, experience and prospects for interaction between banks and non-bank microfinance organizations in Russia. - M., 2004.-P. 187.

17. Burkova A.Yu. Foreign experience of microfinance // Management accounting and finance. - 2010. - № 2. - P. 54-57.

18. Bulletins of the Federal Law of Tajikistan 2019c (293). C80.

19. Vasilyuk A.A., Kolesnichenko A.S., Kotok T.Yu. Comparative analysis of rating agency methodologies // Management in a credit institution. - 2011. - No. 6. P. 91-99.

20. Weber H. Modernization of the law of obligations of Germany and its impact on the legislation on lending and on securing loans // Banking law. - 2010. - No. 1. - P. 8-10.

21. Vedev A., Danilov A., Maslennikov N., Moiseev S. Structural modernization of the financial system of Russia. - M.: Institute of Modern Development. 2010.-P. 250.

22. Velieva I.S. Lending to small and medium businesses in Russia: time to choose // Bank lending. - 2008. - No. 4. - P. 99-107.

23. Vlasov I.P. Lending to small and medium businesses: development prospects // Finance and credit. - 2009. - No. 3. - P. 63-65.

24. Volchok V.D., Giucci R. Proposals for the development of microfinance organizations in Belarus [Text]. - Minsk: Research Center of the Institute of Privatization and Management, German Economic Team in Belarus, 2004. - 9 p.

25. Gvozdeva M. Trends in the global microfinance market // IA "Zaim.com". [Electronic resource], 2016. Access mode: https://zaim.com/articles/luchshiy-opyt/trendy-mirovogo-rynka-mikrofinansirovani-ya/ (date of access: 20.05.2017).

26. Grouping of operating credit institutions by the size of the registered authorized capital in 2012 [http://www.cbr.ru/statistics/print.a].

27. Grib R.B. Development of the microfinance sector in the Russian Federation: author's abstract. diss... candidate of economic sciences / R.B. Grib. Volgograd: 2008. P. 11.

28. Dal V.I. Explanatory dictionary of the living Great Russian language: in 4 vols. Vol. 2. 4th ed., stereotype. - M.: Russian language-Media, 2007. - P. 10-25.

29. Danilenko S. Consumer credit: procedure for granting and consequences of non-repayment // Business and law. - 2009. - No. 4. - P. 123-127.

30. Daraghyan A.V. Features of development of competitive relations in the banking services market / A.V. Daraghyan // Econ. sciences. - 2006. - No. 11. - P. 53-57.

31. Dvoretskaya A.E. Modification of banking supervision taking into account the lessons of the global crisis // Money and credit. - 2012. - No. 5. - P. 24-29.

32. Dzhabarov G.N. Problems of the insurance market of the Republic of Tajikistan: regional disparities and underdevelopment of infrastructure. /Dzhabarov G.N. //Bulletin of TSUPBP. - Khujand: 2017. – No. 2 (71). – P.71 – 79.

34. Dzhabarov G.N. The main problems of development of insurance services in the agro-industrial complex of the Republic of Tajikistan and the ways of its solution. /Dzhabarov G.N. // Bulletin of the State University of Management. - 2017. - No. 3. - P.8-12.

35. Dzhabarov G.N. Economic crises and its impact on the state of the insurance services market of the Republic of Tajikistan. /Dzhabarov G.N. // Bulletin of TNU. - 2018.- No. 1. - P.86-91.

36. Diagnostic review of consumer protection and financial literacy; 1) Survey of the level of financial skills in Tajikistan (World Bank, 2012). 2) Program to improve the level of financial literacy of the population in Tajikistan. International Finance Corporation (The first study was conducted in 2013, the second in 2017). 37. Dolan E. J. Money, banks and monetary policy. - St. Petersburg: Orchestra, 1998.-P. 436.

38. Dubrovskaya A., Muhammad Yunus: "Existing banks are banks for the rich" // Business newspaper "Marker", 2011

39. Dyakonova M. L., Kovaleva T. M., Kuzmenko T. N. et al. Finance and credit: Textbook / Ed. T. M. Kovaleva. - Moscow: Knorus, 2008. - P. 376.

40. Success stories: Banker Muhammad Yunus, awarded the Nobel Prize "for trampling" the sacred precepts of banking // Public association "Unity", 2016. [Electronic resource]. Access mode: http://edinstvo-gomel.by/index.php/2013-07-24-19-18-28/934-2014-06-11-07-51-34.html/ (date accessed: 05.06.2017).

41. Egorov AV, Karmazina AC et al. Analysis and monitoring of microcredit conditions // Money and credit. - 2010. - No. 10. - P. 17-22.

42. Emelin AV, Ivanov OM, Mamuta MV, Markvart E. Provision and refinancing of loans for small and medium-sized businesses: current status, problems and solutions: Analytical report // Lending to small businesses in Russia and Germany: Materials of the joint Russian-German project. -M.: OST-EURO, 2005. - P. 298.

43. Yemelyanov Yu.S. Development Banks and the State in the Modern Architecture of World Development // Economy and Politics. - 2009. - No. 5 (54). -P. 11-15.

44. Encyclopedia of Financial Risk Management / Ed. A. A. Lobanov and A. V. Chugunov. - 2nd ed., revised. and additional - M.: Alpina Business Books, 2005. P. 18.

УДК 551.583

Қаландаров Ахрорҷон Аҳмадович
номзади илмҳои география, дотсенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилали сайёҳи соҳибкории Тоҷикистон kalandarov71@.list.ru.

Назарова Гулчеҳра Шодмоновна
мудири кафедраи табиӣ-риёзии Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷӣ ба номи Сотим Улугзода г. Душанбе, Мухамадиев 48/5, kalandarov71@list.ru.

ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ ДАР НАТИҶАИ ФАЪОЛИЯТИ ИНСОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА САЙЁРА

Аннотатсия: *Дар мақола болоравии ҳарорат бар асари таназзули муҳити зист, офатҳои табиӣ, ҳодисаҳои шадиди обу ҳаво, норасоии ғизо ва об, зарбаҳои иқтисодӣ, низоъҳо ва терроризм баррасӣ мешавад. Мақола инчунин равандҳои бебозгашти тағирёбии иқлимро баррасӣ мекунад.*

Калидвожаҳо: *гармшавии глобалӣ, болоравии сатҳи баҳр, обхезӣ, хушксолӣ, тӯфонҳо, камбизоатӣ, экосистема, вараҷа, табларзаи денге, офатҳои табиӣ.*

Каландаров Ахрорджон Ахмадович
кандидат географических наук, доцент кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и бизнеса Таджикистана kalandarov71@list.ru.

Назарова Гулчехра Шодмоновна
заведующая кафедрой естественных наук и математики Международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзода, Душанбе, Мухамадиева 48/5, kalandarov71@list.ru.

ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА В РЕЗУЛЬТАТЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ПЛАНЕТУ

Аннотация. *В статье обсуждается повышение температуры из-за ухудшения состояния окружающей среды, стихийных бедствий, экстремальных погодных явлений, нехватки продовольствия и воды, экономических потрясений, конфликтов и терроризма. В статье также рассматриваются необратимые процессы изменения климата.*

Ключевые слова: *глобальное потепление, повышение уровня моря, наводнения, засухи, штормы, бедность, экосистемы, малярия, лихорадка денге, стихийные бедствия.*

Kalandarov Akhrordzhon Akhmadovich
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Geography and Ecology of the International University of Tourism and Business of Tajikistan kalandarov71@list.ru.

Nazarova Gulchekhra Shodmonovna
Head of the Department of Natural Sciences and Mathematics of the International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda, Dushanbe, Mukhamadiyev 48/5, kalandarov71@list.ru.

CLIMATE CHANGE AS A RESULT OF HUMAN ACTIVITY AND ITS IMPACT ON THE PLANET

Annotation. *The article discusses the rise in temperatures due to environmental degradation, natural disasters, extreme weather events, food and water shortages, economic*

shocks, conflicts and terrorism. The article also examines irreversible processes of climate change.

Key words: *global warming, sea level rise, floods, droughts, storms, poverty, ecosystems, malaria, dengue, natural disasters.*

Иқлим тағйир ёфта истодааст ва худи хозир ин ҷараён ба амал омада истодааст. Ин падидаи дур нест, ки дар оянда ба амал меояд ва на танҳо баландшавии ҳарорат, балки дигар омилҳоеро ба вуҷуд меорад, ки ба ҷомеаи инсонӣ хатари зиёдеро ба бор хоҳад овард. Дар баъзе қисматҳои ҷаҳон интизор меравад, ки боришоти солона дар муддати тӯлонӣ коҳиш ёбад, дар дигар минтақаҳо тағйирёбии боришот ва ҳарорат ба мавсими нашъунамои баъзе растаниҳо таъсири назаррас мерасонад. Дар дигар манотиқ, боришоти солона метавонад бетағйир боқӣ монад, аммо он метавонад дар муддатҳои зиёд, дар шакли боришоти хеле қавӣ ва мавсимӣ биборад, ки боиси зиёд шудани хушксолӣ ва обхезиҳо мегардад. Шиддати тӯфонҳои сахт ва анвои гуногуни он метавонанд зиёд шаван. Таъсири эҳтимолии тағйирёбии иқлим гуногун ва вусъатнок аст, Тағйирёбии иқлим ин тағйироти дарозмуддат, ки аз ҷониби инсон ба вуҷуд омада, мушоҳида ва пешгӯишаванда аст, ки дар нишондиҳандаҳои миёнаи иқлим, инчунин тағйирёбии иқлим, аз ҷумла ба монанди аномалияҳо, хушксолӣ, тӯфонҳои магнитии шадид ва обхезӣ мебошад.

Ҳарчанд иқлими Замин қаблан тағйирёбанда буд, дар 100-солаи охир ин раванд зуд-зуд рух медод. Дар айни замон, ки ҳарорати миёнаи сатҳи қариб 0.6-0.7% зиёд шудаистодааст. Ин метавонад чандон зиёд ба назар нарасад, азбаски иқлим ба системаи динамикии «ғайрихаттӣ» табдил ёфтааст, ҳатто тағироти хурд дар ҳарорат метавонад як қатор таъсироти зинавиро ба вуҷуд орад. Тибқи мушоҳидаҳои инструменталӣ (ки соли 1850 гузаронида шудааст), ҳашт соли гармтарин аз соли 1998 ва гармтарин соли 2005 ба қайд гирифта шудааст, ки ин мушоҳидаҳо вахим будани вазъи сайёраро нишон медиҳад.

Ҳамаи ин равандҳо дар натиҷаи фаъолияти инсон ба амал меояд. Истифодаи сӯзишвории мо аз қабили нафт, ангишт ва газ ва буридани ҷангалҳо боиси афзоиши назарраси гази карбон (CO_2) ва дигар газҳои гулхонаӣ дар атмосфераи замин гардид. Ин газҳои гармхонаӣ таъсири гармиро ба вуҷуд меоранд, аз ин рӯ чунин номро ба худ гирифтаанд ва аз берун рафтани он ба атмосфера пешгирӣ мекунанд. Ба далели он, ки эффекти гармхонаӣ як падидаи табиӣ аст, мо онро «эффекти гармхонаии беназорат» номида будем, ки яке аз сабабҳои гармшавии глобалӣ мебошад. Азбаски инқилоби саноатӣ дар охири асри 18 ба вуҷуд омад ва таъсири инсон ба табиат ба таври назаррас афзоиш ёфт ва имрӯз мувофиқи нишондодҳои муҳаққиқон ин зарари расонидаи инсон тӯли 3 аср дар сатҳи Замин, ки на камтар аз 800 ҳазор сол риоя нашуда боқи меонад.

Дар бораи он фикр кунед. Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид Пан Ки Мун дар як блоги «Ending Poverty» изҳор дошт: «Ман ҳамеша гармшавии глобалиро муҳимтарин арзёбӣ мекардам. Ҳоло, агар чораҳо андешида нашаванд, ман боварӣ дорам, ки мо дар остонаи мушкилотҳои бузурге хоҳем буд.»

Бо дарназардошти таъсири эҳтимолии ин падида ба бисёр ҷанбаҳои ҳаёти инсон, имрӯз шояд яке аз масъалаҳои муҳимтарини рушд бошад. Кишварҳои сарватманд ва саноатӣ пеш аз ҳама барои тағйирёбии иқлим масъуланд, дар ҳоле ки ҷомеаҳои камбизоаттарин ва кишварҳо аз ҳама бештар азият мекашанд, зеро онҳо бори гарони обхезӣ, хушксолӣ, тӯфонҳо ва дигар падидаҳои пешбинишавандаро ба дӯш мегиранд. Дарвоқеъ, тағйирёбии иқлим, ки мардумро дар фақр қарор медиҳад, метавонад он чизеро, ки дар ҷаҳони рушдёфтаистода ба даст оварда шудааст, аз даст диҳад. Масалан, тағйирёбии иқлим дар натиҷаи фаъолияти инсон чунин падидаҳоро ба амал меоварад:

- ✓ таъсири манфӣ ба кишоварзӣ дар минтақаҳои тропикӣ ва субтропикӣ (таҳдиди амнияти озуқаворӣ);
- ✓ коҳиши минбаъдаи дастрасии об ва бад шудани сифати об дар минтақаҳое, ки ҷамоатҳои камбизоат барои обёрии зироатҳо ва нӯшокӣ аз оби борон вобастаанд;

- ✓ паҳн шудани касалиҳои варача, денге ва дигар касалиҳо дар минтақаҳои тропикӣ ва субтропикӣ (дар он чое, ки нигахдории тандурустӣ аллакай суст тараккӣ кардааст, фавт зиёд мешавад);
- ✓ системаҳои экологӣ ва гуногунии биологии дохили онҳо осеб мебинанд (дар натича ба коҳиши имкониятҳои хизматрасонӣ, воситаҳои зиндагӣ ва даромад).

Илова бар ин, болоравии оби сатҳи баҳру уқёнусҳо, ки дар натичаи афзоиши интизории ҳарорат ба вуҷуд омадааст, метавонад даҳҳо миллион одамонро дар минтақаҳои пастсифат, аз қабили Ганг ё делтҳои Нил овора кунад ва инчунин мавҷудияти кишварҳои хурди ҷазираро зери хатар гузорад.

Ҷомеаи ҷаҳонӣ имрӯза эътироф мекунад, ки тағйирёбии иқлим ба қишрҳои камбизоати аҳолӣ таъсири манфӣ мерасонад ва олимон, сиёсатмадорон ва ҷомеаҳои гуногун бо чанд роҳ талош доранд, ки ин мушкилро ҳал кунанд. Тағйирёбии иқлим аллакай ба ҳаёт, саломатӣ ва воситаҳои зиндагии садҳо миллион одамоне, ки аз ҷиҳати молиявӣ маҳруманд, таҳдид мекунад.Аввалин қадами муҳим дар самти мутобиқшавӣ муайян кардани кӣ ва дар кадом шакл мебошад. Чунин маълумот барои роҳнамоии банақшагирии стратегӣ барои мутобиқшавӣ дар ҳама сатҳҳо, аз глобалӣ то маҳаллӣ кӯмак мекунад.

Тағйирёбии иқлим истилоҳест, ки дар иқлимшиносӣ барои фаро гирифтани амалҳо барои кам кардан ё хориҷ кардани газҳои гулхонаӣ ба атмосфера истифода мешавад. Мо метавонем партовҳои газҳои гулхонаиро ба воситаи коҳиш додани истифодаи маводи сӯзишвории истихроҷшаванда барои истеҳсоли энергия ва рӯй овардан ба манбаъҳои алтернативии энергия, аз қабили офтоб, шамол ва обро кам кунем. Дарахтон дуоксиди карбонро ба атмосфера хориҷ мекунанд ва карбонро ба худ фурӯ мебаранд, аз ин рӯ, бунёди ҷангалзорҳо воситаи хеле муҳим аст. Мутаассифона, буридани ҷангалҳо дубора ба атмосфера баровардани карбон аст, ки яке аз сабабҳои асосии зиёд шудани гази карбон дар атмосфера имрӯз мушкилоти асосӣ мебошад.

Мо метавонем дар мубориза бо тағйирёбии иқлим тавассути коҳиш додани андозаи изофаи гази карбон дар ҳаёти ҳаррӯзаамон кумак кунем. Масалан, мо метавонем партовҳоро дубора коркард кунем, пиёда ё велосипед савор шавем, ба ҷои истифодаи мошин, асбобҳои барқии истифоданашударо аз шабака ҷудо кунем ва ин танҳо як қисми хурди корҳое аст, ки метавон анҷом дод. Дар назари аввал, ин қадамҳои хурд ҳастанд, аммо онҳо воқеан муҳиманд, хусусан агар онҳо дар ҳама ҷамоатҳо анҷом дода шаванд.

Мубориза бо тағйирёбии иқлим як мусобиқаест, ки мо то ҳол бар болои он ғолиб омада метавонем

Тағйирёбии иқлим бӯҳрони ҷиддии замони мост ва он ҳатто зудтар аз он даме, ки мо фикр мекардем, рух медиҳад. Бо вуҷуди ин, мо дар баробари ин таҳдиди ҷаҳонӣ ба ҳеҷ ваҷҳ беқувват нестем. Ҳеҷ як гӯшаи ҷаҳон аз таъсири харобиовари тағйирёбии иқлим эмин нест. Баландшавии ҳарорат барои таназзули муҳити зист, офатҳои табиӣ, ҳодисаҳои шадиди обу ҳаво, камбудии ғизо ва об, зарбаҳои иқтисодӣ, низоъҳо ва терроризм заминагузорӣ мекунад. Сатҳи баҳрҳо баланд шуда истодааст, пиряхҳои Арктика ва антарктида об мешаванд, рифҳои марҷонӣ мемиранд, оксидшавии уқёнусҳо ва сӯхторҳои ҷангал идома доранд. Равшан аст, ки муносибати куллан нав лозим аст. Азбаски оқибатҳои зарари аз тағйирёбии иқлим расонидашуда қариб бебозгашт мешаванд, вақти он расидааст, ки амалиёти қатъии дастаҷамъона анҷом дода шавад.

Дар натичаи истихрочи ангишт, нефту газ ҳар сол ба атмосфера миллиардҳо тонна гази карбонат партов мешавад. Фаъолияти инсонӣ боиси баланд шудани сатҳи рекордии партовҳои газҳои гулхонаӣ мегардад, ки ҳеҷ нишонаи пастшавӣ надорад. Соли ҷорӣ дар тамоми давраи мушоҳидаҳои метеорологӣ соли аз ҳама гармтарин гардид. Тибқи гузориши Созмони ҷаҳонии метеорологӣ (WMO), дар моҳи сентябри соли 2019, ҳарорат дар ҳоли ҳозир ҳадди ақал як дараҷа болотар аз ҳарорати солҳои пеш аст ва аз ин рӯ, ба гуфтаи олимон, мо наздикем, ки «хатари қобили қабул»-ро бигирем. Дар айни замон, агар

мо суръати партовҳои ҷаҳониро суст накунем, пас то соли 2100 ҳарорат метавонад то 3 ° С боло равад. Дараҷаи пеш аз саноатӣ, ки ба экосистемаҳои мо зарари иловагии ислоҳнашаванда мерасонад.

Пиряхҳо дар минтақаҳои қутбӣ ва кӯҳӣ аллакай беш аз пеш зудтар да ҳоли об шудан ҳастанд, ки боиси болоравии сатҳи баҳр мегардад. Тақрибан аз 2/3 ҳиссаи шаҳрҳои ҷаҳон, ки беш аз панҷ миллион аҳолӣ доранд, дар манотиқи зери хатари болоравии сатҳи баҳр ҷойгиранд ва тақрибан 40 дарсади аҳолии ҷаҳон дар масофаи камтар аз 100 километр аз соҳил зиндагӣ мекунанд. Агар мо ягон чора набинем, он гоҳ тамоми манотиқи Ню-Йорк, Шанхай, Абу-Даби, Осака, Рио-де-Жанейро ва бисёр шаҳрҳои дигар метавонанд дар тӯли умри мо зери об монда, миллионҳо одамонро тарк кунанд.

Гармшавии глобалӣ ба амнияти ғизо ва таъминоти обии ҳар як инсон таъсир мерасонад. Тағйирёбии иқлим сабаби бевоситаи таназзули хок мебошад, ки миқдори карбонро дар замин маҳдуд мекунад. Ҳоло қариб 500 миллион нафар одамон дар районҳои ба эрозияи хок дучоршаванда зиндагӣ мекунанд ва то 30 фоизи маводи озукаворӣ талаф ё исроф мешавад. Дар ҳамин ҳол, бинобар тағйирёбии иқлим, коҳиши ҳаҷми захираҳои оби барои нӯшокӣ ва кишоварзӣ истифодашаванда ва инчунин бад шудани сифати худи об мушоҳида мешавад.

Дар бисёре аз минтақаҳо, зироатҳое, ки дар тӯли садсолаҳо дар он ҷо мешукуфанд, эҳтимоли кам боқӣ мондани вазъи амнияти озуқаворӣ мегардад. Ин таъсирот дар навбати аввал ба камбизоатон ва осебпазир таъсир мерасонанд. Эҳтимоласт, ки гармшавии глобалӣ фарқияти афзоиши байни сарватмандтарин ва фақиртарин кишварҳои ҷаҳонро афзоиш диҳад. Офатҳои марбут ба гармшавии иқлими шадид ва ҳодисаҳои обу ҳаво аз замонҳои қадим рӯи заминро фаро гирифтаанд. Бо вуҷуди ин, вақте ки гармшавии глобалӣ идома дорад, онҳо зуд-зуд ва харобиовар мешаванд. Ҳеҷ як қитъа аз мавҷҳои гармӣ, хушксолӣ, тӯфон ва тӯфонҳое, ки дар саросари ҷаҳон харобиовар мекунанд, эмин набуд. Дар ҳоли ҳозир 90 дарсади офатҳои табииро марбут ба обу ҳаво ва иқлим тасниф мекунанд ва хисороти онҳо ба иқтисоди ҷаҳонӣ дар як сол 520 миллиард доллярро ташкил дода 26 миллион нафарро дар фақр қарор медиҳад.

Тағйирёбии иқлим ба сулҳу амнияти байналмилалӣ таҳдиди ҷиддӣ дорад. Таъсири тағйирёбии иқлим рақобатро барои захираҳо, аз қабили замин, ғизо ва об пурзӯр мекунад ва шиддати иқтисодиву иҷтимоиро афзоиш медиҳад ва ҳарчи бештар боиси кӯчонидани аҳолӣ мегардад. Тағйирёбии иқлим хатарҳоро зиёд карда, мушкилоти мавҷударо шадидтар мекунад. Хушксолии Африка ва Америкаи Лотинӣ сабаби бевоситаи бетартибиҳои сиёсӣ ва зуроварӣ бар болои табиат мебошад. Бонки Ҷаҳонӣ тахмин мезанад, ки дар сурати набудани иқдом, то соли 2050 беш аз 140 миллион нафар дар Африқои ҷанубӣ, Амрикои Лотинӣ ва Осиёи Ҷанубӣ маҷбур мешаванд, ки дар дохили ноҳияҳои худ муҳоҷират кунанд.

Мақсади иштироки Тоҷикистон дар ин чорабинии муҳим аз гирифтани маълумоти тоза оид ба таҳаввулоти гидрометеорологӣ ва баландкӯҳи кишвар иборат аст. Доираи фаъолияти тадқиқотчиёни тоҷик вобаста ба ин чорабинии байналмилалӣ дар минтақаҳои кӯҳсор бурдани назорати метеорологӣ, биологӣ, тиббӣ, бо ҷалби мутахассисон ва захираҳои техникии созмонҳои байналмилалӣ ва давлатҳои ҳамҳудуд дар минтақаҳои кӯҳии Тоҷикистону Осиёи Марказӣ гузаронидани экспедитсияи глятсиологӣ (яхшиносӣ), муҷаҳҳазсосии марказҳои обу ҳавошиносӣ ва васеъ намудани барномаи фаъолияти онҳо мутобиқи самти афзалияти Соли байналмилалии қутбӣ, аз нав барқарор гардидани назорати пиряхи бузургӣ Осиёи Марказӣ- Федченко, ҳамкорӣ бо марказҳои ҷаҳонии яхшиносии Руссия, Шветсария, Олмон, муайян сохтани ҳолати системаи экологӣ дар шароити тағйирёбии иқлим ва монанди инҳоро дар бар мегирад.

Чунин ҳадафҳо дар Консепсияи гидрометрологии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015 инъикос ёфтаанд. Ба он аз ҷумла вазифаҳои таъмини тамоми инфрасохтори иттиоолотӣ - гедрометорологӣ оид ба вазъи обу ҳавои манотиқи кӯҳсор дохил

мешаванд[4,с.51]. Ин маълумотҳое мебошанд, ки барои рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон арзиши бебаҳо доранд. Онҳо пеш аз ҳама барои баланд бардоштани сатҳи амнияти милли (пешгирии хатарва хисороти зиёд аз офатҳои табиӣ ва техникӣ) хизмат хоҳад кард.

Дар маърӯзаҳо ҳамчунин оид ба пешомадаҳои баҳри Арал ва кӯли Сарез ақида, фикру мулоҳизаҳо барраси гардиданд. Бинобар ақидаи мутахассисони соҳа соли 2025 – ум дар минтақаи Осиёи Марказӣ низ нарасидани об дар назар аст[5,с.] Дар ҷаласаи якуми Конфронси байналмилалӣ олимон дар бораи тағйирёбии иқлим, захираҳои обӣ, таъсиррасонии об ба иқлим, эҳтиёҷоти мунтазами инсон ба об ва монанди инҳо изҳори ақида намуданд. Дар сурати дастраси надоштан ба оби ошомиданӣ сар задани бемориҳои гузаранда аз эътимол дур нест. Масалан дар ҷанубӣ мамлакати Гурҷистон мушкилоти иқтисодӣ ва беҳдоштиро ба миён овард. Тибқӣ иттиллоъи мутахассисони СММ имрӯз дар дунё 1,5 млрд нафар одам ба оби ошомиданӣ ниёз дорад. Ҳар рӯз ҳар 5-умин шахси рӯи олам, аз нарасидани оби ошомиданӣ вафот мекунанд. Имрӯз 80млн нафар одам дар давлатҳои Африқо аз оби ифлос истифода мебаранд. Аммо, шукри онро мекунем, ки дар Тоҷикистони мо зуҳуроти номатлуб эҳсос намегардад. Албатта об ба худ хусусияти зиёдро дорад, ки аксари онро мо медонем. Хушбахтона, аз ин хусусиятҳо қисми зиёдашон ба фоидаи инсонҳост.

Таҳти таъсири тағйирёбии глобалии иқлим дар бахши энергетика низдигаргуниҳои муайян ба вуҷуд меоянд. Афзоиши шумораи падидаҳои экстремалӣ вобаста ба вазъи ҳаво, ки мувофиқи пешгӯии гурӯҳи байниҳукуматии коршиносон дар натиҷаи тағйирёбии иқлим имрӯз инсоният бо ҳодисаҳое рӯ ба рӯ мешавад, ки боиси ба вуҷуд омадани дигаргуниҳои муайян дар истифодаи энергия мегардад.

Бинобар зарурияти қабули тадбирҳои фаврӣ доир ба рушд ва азхудкунии манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар ҷорӣ кардани технологияҳои каммасраф ба вуҷуд омадааст. Чунин иқдом сатҳи вобастагиро аз дигар навъҳои анъанавии энергия, ки ба муҳити зист таъсири амиқ мерасонанд, паст мегардонанд. Дар Осиёи Марказӣ мисли бисёр минтақаҳои сайёра ҳиссаи асосии энергияи барқи истеҳсолшаванда (қариб 70%) ба неругоҳҳои барқии ҳароратӣ рост меояд, ки онҳо ҳар сол ба атмосфера миллионҳо тонна партовҳои газро хориҷ мекунанд. Дар ҳолате, ки Осиёи Марказӣ иқтидори ниҳоят бузурги гидроэнергетикӣ дорад, имрӯз танҳо даҳ фоизи он истифода мегардад. Танҳо дар Тоҷикистон иқтидори солонаи захираҳои гидроэнергетикӣ беш аз 527 миллиард кВт/соатро ташкил мекунад, ки ин нишондиҳанда нисбат ба эҳтиёҷоти имрӯзаи ҳамаи кишварҳои Осиёи Марказӣ се баробар зиёд мебошад.

Бо назардошти масъала Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи азхудкунии комплекси иқтидорҳои мавҷудаи гидроэнергетикиро пеш гирифтааст. Ин раванд имкон медиҳад, ки эҳтиёҷоти афзояндаи натанҳо кишвари мо балки кишварҳои ҳамсоя низ, истихроҷи намудҳои зеризаминии сӯзишвориро ҳамчун манбаъи асосии истеҳсоли неруи барқ истифода мекунанд, қонеъ гардонида шавад. Тибқи маълумоти олимону мутахассисони соҳа бар меояд, ки дар давраи аз соли 1956 то 1990 се яки захираҳои пиряхҳои Осиёи Марказӣ кам шудааст ва ин тамоюл идома дорад. Зиёда аз ин, пиряхҳои Тоҷикистон, ки манбаъи ташаккули қариб 60 фоизи оби дарёҳои Осиёи Марказӣ мебошанд, дар асри XX беш аз 35 фоизи ҳаҷми худро гум кардаанд. Дар чунин шароит, яъне гармшавии иқлим, аҳамияти обанборҳое, ки дар назди неругоҳҳои барқи обӣ сохта мешаванд, ба маротиб меафзояд. Дар даврае, ки дар Осиёи Марказӣ ба асари коҳиши ҳаҷми оби дарёҳо ва афзоиши истеъмоли он камбудии захираҳои об то рафт шиддат мегирад, обанборҳо дар масъалаи таъминӣ амнияти об дар минтақа нақши бисёр муҳим мебозанд.

Дар ҳоле ки таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳанд, ки тағйирёбии иқлим раднопазир аст, далелҳо инчунин нишон медиҳанд, ки тамоюл то ҳол метавонад баръакс шавад. Ин дигаргуниҳои куллиро дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ҷамъият — дар роҳи парвариши

зироатҳои озуқаворӣ, истифодаи замин, кашондани бор ва истеҳсоли энергия дар мамлакатҳоямон талаб мекунад.

АДАБИЁТ

1. Резюме для политиков стр. 6 в IPCC AR5 WG1, 2013.
2. Резюме для политиков стр. 17 в IPCC AR5 WG1, 2013. «Чрезвычайно вероятно» определяется как диапазон вероятностей 95—100 % (см. стр. 4 Резюме для политиков)
3. Данные слова здесь означают вероятность более 95 %, см. примечание далее по тексту.
4. Перейти обратно:[1] [2] [3] Michael E. Mann, Henrik Selin. Global warming (англ.). britannica.com. Британская энциклопедия (1 April 2019). Дата обращения: 18 января 2020.
5. Перейти обратно:[1] [2] [3] Организация Объединённых Наций. Изменение климата. Официальный сайт ООН на Русском языке. Дата обращения: 24 ноября 2019.
6. https://public.wmo.int/ru/resources/bulletin/мгэик-выпускает-специальный-доклад-о-глобальном-потеплении-на-15-°c (недоступная ссылка) Santer, B. D., et al., 2019: "Celebrating the Anniversary of Three Key Events in Climate Change Science, " Nature Climate Change, 9, 180—182, doi: 10.1038/s41558-019-0424-x.
7. Battisti, David; Naylor. Historical warnings of future food insecurity with unprecedented seasonal heat (англ.) // Science : journal. — 2009. — Vol. 323, no. 5911. — P. 240-244. - doi:10.1126/science.1164363. — PMID 19131626.
8. Резюме для политиков стр. 20 в IPCC AR5 SYR, 2015
9. Emissions still increasing, according to leaked IPCC findings, with urgent action required to avert worst effects Friday 17 January 2014
10. Техническое резюме стр. 39 в IPCC AR5 WG1, 2013.
11. Техническое резюме стр. 37 в IPCC AR5 WG1, 2013. «Весьма вероятно» определяется как диапазон вероятностей 90—100 % (см. стр. 4 Резюме для политиков)
12. Перейти обратно:[1] [2] [3] [4] Kennedy, J.J., et al. How do we know the world has warmed? in: 2. Global Climate, in: State of the Climate in 2009 (англ.) // Bull.Amer.Meteor.Soc. : journal. - 2010. - Vol. 91, no. 7. - P. 26.
13. Kennedy, C. ClimateWatch Magazine >> State of the Climate: 2011 Global Sea Level (англ.) : journal. - NOAA Climate Services Portal, 2012. - 10 July. Архивировано 12 мая 2013 года.
14. J. White and H. Fountain. Spring Came Early. Scientists Say Climate Change Is a Culprit. (англ.). NY Times (8 March 2018). Дата обращения: 2 января 2019.

LITERATURE

1. Summary for Policymakers p. 6 in IPCC AR5 WG1, 2013.
2. Summary for Policymakers p. 17 in IPCC AR5 WG1, 2013. “Extremely likely” is defined as a probability range of 95–100% (see page 4 of the Summary for Policymakers)
3. The words here mean a probability greater than 95%, see note below.
4. Jump up to:1 2 3 Michael E. Mann, Henrik Selin. Global warming (English). britannica.com. Encyclopedia Britannica (1 April 2019). Accessed on 18 January 2020.
5. Jump up to:1 2 3 United Nations. Climate Change. The official website of the United Nations in Russian. Accessed on 24 November 2019.
6. https://public.wmo.int/ru/resources/bulletin/мгеик-выпуск-специальный-доклад-о-голобном-потелние-на-15-°c (unavailable link) Santer, B. D., et al., 2019: "Celebrating the Anniversary of Three Key Events in Climate Change Science," Nature Climate Change, 9, 180–182, doi: 10.1038/s41558-019-0424-x.

7. Battisti, David; Naylor. Historical warnings of future food insecurity with unprecedented seasonal heat (English) // Science : journal. — 2009. — Vol. 323, no. 5911. — P. 240–244. — doi:10.1126/science.1164363. — PMID 19131626.

8. Summary for Policymakers p. 20 in IPCC AR5 SYR, 2015

9. Emissions still increasing, according to leaked IPCC findings, with urgent action required to avert worst effects Friday 17 January 2014

10. Technical Summary p. 39 in IPCC AR5 WG1, 2013.

11. Technical Summary p. 37 in IPCC AR5 WG1, 2013. “Very likely” is defined as the 90–100% probability range (see p. 4 of the Summary for Policymakers)

12. Jump up to:1 2 3 4 Kennedy, J.J., et al. How do we know the world has warmed? in: 2. Global Climate, in: State of the Climate in 2009 (English) // Bull.Amer.Meteor.Soc. : journal. — 2010. — Vol. 91, no. 7. — P. 26.

13. Kennedy, C. ClimateWatch Magazine >> State of the Climate: 2011 Global Sea Level (English) : journal. — NOAA Climate Services Portal, 2012. — 10 July. Archived May 12, 2013.

14. J. White and H. Fountain. Spring Came Early. Scientists Say Climate Change Is a Culprit. (English). NY Times (8 March 2018). Accessed January 2, 2019.

Мамадалиева Гулсанам Тахировна
старший преподаватель кафедры учёта и цифровых технологий ГУ «Международный институт Худжанда» МУТПТ E-mail: Gulsanam.td.76@mail.ru

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ГИДРОПОТЕНЦИАЛА ТАДЖИКИСТАНА

Аннотация. *В данной статье приводится анализ развития гидроэнергетики в контексте основных проблем и перспектив реализации гидроэнергетического потенциала Таджикистана, а также эффективного управления энергетическими ресурсами. Особое внимание уделяется вопросам сотрудничества постсоветских государств в данной сфере. В заключении автор резюмирует, что посредством реализации своего гидропотенциала, Таджикистан сможет создать тысячи новых рабочих мест и увеличить доходы своих граждан, а благодаря хорошо продуманному инфраструктурному проекту можно решить целый ряд проблем.*

Ключевые слова: *ресурсы, инфраструктура, гидропотенциал, электроэнергия, энергодефицит.*

Мамадалиева Гулсанам Тахировна
муаллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва технологияҳои рақамии Муассисаи давлатии "Донишгоҳи байналмилалии Хуҷанд" ДДТТ E-mail: Gulsanam.td.76@mail.ru

ТАҲЛИЛИ МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚИ ИҚТИДОРИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия. Дар ин мақола таҳлили рушди гидроэнергетика дар заминаи мушкилот ва дурнамои татбиқи иқтидори гидроэнергетикии Тоҷикистон, инчунин идоракунии самараноки захираҳои энергетикӣ оварда шудааст. Ҳамзамон ба масъалаҳои ҳамкории давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар ин соҳа таваҷҷӯҳи махсус зоҳир карда мешавад. Муаллиф хулоса мекунад, ки Тоҷикистон бо истифода аз иқтидори гидроэнергетикии худ метавонад ҳазорҳо ҷойҳои нави корӣ таъсис дода, даромади шаҳрвандони худро афзоиш диҳад, инчунин ба шарофати лоиҳаи инфрасохтории дуруст таҳияшуда як қатор мушкилоти соҳаро метавон ҳал кард.

Калидвожаҳо: захираҳо, инфрасохтор, иқтидори гидроэнергетикӣ, нерӯи барқ, норасоии барқ.

Mamadalieva Gulsanam Takhirovna
Senior Lecturer, Department of Accounting and Digital Technologies, State Institution "International Institute of Khujand" MUTPT E-mail: Gulsanam.td.76@mail.ru

ANALYSIS OF PROBLEMS AND PROSPECTS FOR REALIZING TAJIKISTAN'S HYDROPOWER POTENTIAL

This article provides an analysis of hydropower development in the context of the main problems and prospects for realizing Tajikistan's hydropower potential, as well as effective management of energy resources. Particular attention is paid to the issues of cooperation between post-Soviet states in this area. In conclusion, the author summarizes that by realizing its hydropower potential, Tajikistan will be able to create thousands of new jobs and increase the income of its citizens, and thanks to a well-thought-out infrastructure project, a number of problems can be solved.

Key words: *resources, infrastructure, hydropower potential, electricity, energy deficit.*

Испокон веков вода играет решающую роль в развитии человечества и всегда оставалась источником жизни и благополучия. В настоящее время вследствие стремительного роста населения, экономического развития и других проблем, затрагивающих природные ресурсы, ценность воды многократно возрастает.

В своём выступлении на первом Азиатско-Тихоокеанском Водном Саммите в 2007 году Лидер нации - Эмомали Рахмон отметил: «Тенденции мирового развития таковы, что стоимость воды может превзойти стоимость нефти, газа, угля и других ресурсов, необходимых для устойчивого будущего каждой страны и региона».

В Таджикистане, где более 95 процентов электроэнергии производится гидроэлектростанциями, вода и энергия тесно взаимосвязаны. Использование воды как возобновляемого источника энергии в значительной степени способствует обеспечению зеленого роста, концепция которого предполагает постепенный отказ экономики от невозобновляемых источников. На данный момент доля гидроэнергетики в мировом производстве электроэнергии составляет около 20 процентов. Между тем, располагаемые ресурсы и возможности позволяют существенно увеличить этот показатель[1].

Чем богат Таджикистан? Недра таджикской земли хранят в себе большие запасы золота, серебра, алюминия, свинца, цинка, железа, урана и других полезных ископаемых. Таджикистан имеет благоприятные климатические условия и плодородные почвы для выращивания сельскохозяйственных культур. Особенности географического расположения Таджикистана делают его важным транзитным пунктом для торговли и транспортировки грузов. Уникальные природные достопримечательности – горы и озера делают страну привлекательной для туристов, но самое главное с экономической точки зрения: горные реки и озера обеспечивают страну мощнейшим потенциалом гидроэнергетических ресурсов[2].

Развитие гидроэнергетики в Таджикистане началось ещё в начале советских времён, когда были построены гидротехнические комплексы на реке Варзоб. Первая гидроэлектростанция была введена в эксплуатацию в 1936 году, в 1950 году на реке Варзоб функционировало уже три гидроагрегата. В 1970-х годах в Таджикистане появилась крупнейшая в Таджикистане и во всей Центральной Азии Нурекская ГЭС, Байгазинская, Сангтудинская ГЭС-1 и Сангтудинская ГЭС-2, было начато строительство Рогунской ГЭС [4,5]. Именно в те годы была заложена основа для развития гидроэнергетики в стране и для её дальнейшего экспорта.

Однако, с распадом СССР, с различными экономическими, политическими и военными потрясениями развитие гидроэнергетики в стране существенно замедлилось. В 2000-х годах руководство Таджикистана поставило перед собой задачу продолжить замороженные стройки гидроэнергетических объектов и начать новые, а также модернизировать устаревшие агрегаты. За годы независимости республики построено и модернизировано 287 больших и малых гидроэлектростанций, 50 подстанций, реконструировано 75% энергетической инфраструктуры Таджикистана [3]. На сегодняшний день порядка 98% электроэнергии в Таджикистане вырабатывается гидростанциями. Общий объем гидроресурсов Таджикистана оценивается в 527 млрд. кВт/ч, в том числе технически возможный к использованию объём составляет 202 млрд. кВт/ч, а экономически целесообразный к строительству объём составляет 172 млрд. кВт/ч. Однако сегодня используется лишь 4-5% от всего гидропотенциала республики [7,8].

Следует отметить, что руководство Таджикистана ставит развитие отрасли гидроэнергетики как одну из приоритетных задач. «Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» предусматривает как работу по технической модернизации гидроэнергетических объектов, так и улучшение деловой среды. Так, например, инвестирующие в гидроэнергетическую отрасль освобождены от

налога на прибыль на определённый период времени, им предоставляются таможенные льготы, а также особый юридический статус[8].

Уже несколько десятилетий мы говорим о том, что энергетика является ключевой отраслью для Таджикистана, т.е. без развития гидроэнергетики, и энергетики в целом, Таджикистану будет очень сложно восстановить свой экономический потенциал, восстановить промышленность, поэтому правительством страны предпринимаются все меры, чтобы привлечь больше инвестиций именно в гидроэнергетику. Поэтому среди наших первых инвестиционных проектов, которые были предложены нашей страной и поддержаны другими государствами, стали энергетические проекты: строительство Сангтудинской ГЭС-1, Сангтудинской ГЭС-2, проект по строительству Рогунской ГЭС. Нашим правительством и министерством энергетики разработан ряд других проектов в области энергетики, в том числе строительство малых ГЭС в некоторых регионах нашей страны, однако для этого необходимо привлечь иностранные инвестиции.

Вместе с тем, для Таджикистана, где многие жители которой живут в труднодоступной местности, строительство малых ГЭС является наиболее оптимальным способом выработки электроэнергии.

Другой проблемой является то, что Таджикистан почти полностью обеспечивает себя энергией за счёт гидроресурсов. Это говорит о том, что наша энергетическая отрасль зависит от природных условий, которые зачастую не поддаются контролю, поэтому в зимний период из-за дефицита воды в резервуарах ГЭС в стране возникает проблема сезонной нехватки электроэнергии. В связи с этим, резонно говорить о важности диверсификации энергетического сектора страны.

Тем ни менее, стратегия руководства Таджикистана по интенсивному развитию сферы энергетики даёт свои плоды: объем произведённой в Таджикистане в 2022 году электроэнергии составил 21,4 млрд. кВт/ч, что стало самым высоким показателем за период независимости страны. Такой расклад позволяет наращивать объёмы экспорта электроэнергии в другие страны. По некоторым данным, за шесть месяцев 2023 года Таджикистан экспортировал за рубеж 974 млн кВт/ ч электроэнергии на сумму 383 млн. сомони. В целом за счёт экспорта электроэнергии бюджет страны пополнился на 106 млн. долларов, а главными импортёрами таджикской электроэнергии являются Афганистан и Узбекистан [7,8].

По мнению некоторых экспертов, расширению экспортных возможностей Таджикистана также может способствовать интеграция с соседними странами, ведь как известно, больше половины (60%) гидроресурсов Центральной Азии приходится на Таджикистан, поэтому развитие водно-хозяйственного комплекса в республике позволит ей стать ведущим экспортёром электроэнергии в регионе. Кроме того, вступление в Евразийский союз позволит вывести энергетику Таджикистана на принципиально новый уровень, а также обеспечит его водно-энергетическую безопасность и улучшит инвестиционный климат в данной отрасли [6].

На мой взгляд, кооперация соседних стран важна в любой сфере, в том числе и в энергетике. Это значительно удешевит цену на энергоресурсы для потребителей в наших странах и даст возможности для экспорта энергоресурсов в соседние регионы, в том числе страны Южной Азии. Поэтому создание единого центральноазиатского энергокольца имеет очень важное значение не только для нашей страны, но и для других стран региона. В частности, в сезон нехватки электроэнергии этот дефицит можно покрыть за счёт подачи электроэнергии с соседних стран. Более того, если в стране образуется избыток электроэнергии, то она может продать своё электричество соседним государствам. Такое энергокольцо существовало во времена Советского Союза – оно давало конкурентное преимущество нашим республикам и сегодня необходимость в такой кооперации есть. Таджикистану и другим странам региона нужно осуществлять интегрированные действия и кооперироваться в единые энергетические блоки.

Отдельным вопросом в теме развития гидроэнергетики Таджикистана является Рогунская ГЭС, строительство которой продолжается не один десяток лет и тормозится в большей степени из-за того, что полная реализация проекта требует больших средств.

Большие надежды вызывает инициатива Евроазиатского банка развития (ЕАБР), который выделил на развитие водно-энергетического комплекса стран Центральной Азии 400 млн. долларов. Страновая стратегия Банка по Республике Таджикистан на 2022–2026 годы в качестве приоритетной задачи ставит диверсификацию источников выработки электроэнергии в республике, а также содействие для интеграции страны в региональную сеть распределения электроэнергии. В рамках данной стратегии приоритетным направлением обозначено развитие малой гидроэнергетики и модернизация действующих энергообъектов [7,8].

На мой взгляд, реализация этих задач позволит обеспечить Таджикистану энергетическую безопасность и укрепить интеграционные связи с соседними странами.

Как известно, в Таджикистане есть залежи нефти, газа, а в последние годы были созданы предпосылки для развития угольной промышленности в нашей стране. Учитывая то, что в нашей стране в году фактически более 320 дней бывают солнечными, то можно сказать, что есть большой потенциал и для развития солнечной энергетики.

По некоторым оценкам, на сегодняшний день Таджикистан в основном импортирует нефтепродукты. В первом полугодии 2023 года Таджикистан нарастил импорт нефтепродуктов на 28%. Лидером по поставкам является Россия - из Российской Федерации в этот период поступило свыше 451 тыс. тонн нефтепродуктов, что по сравнению с аналогичным периодом 2022 года почти на 100 тыс. тонн больше.

По данным управления геологии при правительстве Таджикистана, разведанные запасы углеводородов в республике составляют порядка 2,5 млн тонн. За первое полугодие внутри страны добыто порядка 9 тыс. тонн нефти. Как отмечают эксперты, основные газовые месторождения в Таджикистане находятся на большой глубине (8–9 километров), поэтому их освоение невозможно без специального оборудования и технологий, которых в Таджикистане нет. Именно поэтому взаимодействие Таджикистана и России в этом вопросе несёт стратегическое значение для нашей страны. В Таджикистане успешно реализуются совместные гидроэнергетические проекты: в строительство Сангтудинской ГЭС Россия инвестировала 16 млрд. рублей, а также в рамках реабилитации Нурекской ГЭС было выделено 40 млн. долларов на покупку автотрансформаторов [7].

В заключении хотелось бы отметить, что взаимодействие нашей страны с Евразийским экономическим союзом позволит улучшить инвестиционный климат в Таджикистане.

Кроме того, строительство крупных и средних водохранилищ и гидроэлектростанций позволит обеспечить надежное регулирование стока в условиях изменчивости климата, производить недорогое и экологически чистое электричество, защищать территории и население от селей и наводнений, смягчать последствия засухи и значительно сокращать выбросы углекислого газа в атмосферу.

Таким образом, реализовав свой гидропотенциал Таджикистан сможет создать тысячи новых рабочих мест и увеличить доходы своих граждан, а благодаря хорошо продуманному инфраструктурному проекту можно решить целый ряд проблем.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ахмедов Х. М., Каримов Х. С., Кабутов К. Возобновляемые источники энергии в Таджикистане: состояние и перспективы развития/Физико-технический институт им. С. У. Умарова Академии наук республики Таджикистан. Доклад. Душанбе. 2010. 30 с.

2. Валамат-заде Т. Энергетика Таджикистана: настоящее и ближайшее будущее//Центральная Азия и Кавказ. 2008. №1 (55). С. 104-113.

3. Зарипов Ш. С., Тимофеев А. С. Перспективы развития возобновляемых источников энергии республики Таджикистан//Современные тенденции развития науки и производства: сборник материалов Международной научно-практической конференции (21-22 января 2016 года), Т. С.192-195.

4. Муртазаев. У.И. «Водохранилища Таджикистана и их влияние на прилегающие ландшафты». У.И. Муртазаев – Душанбе, «Ирфон» – 2015.

5. Муртазаев. У.И. «Территориальная организация и оценка использования гидротехнических сооружений Юго – Западного Таджикистана». – Душанбе, «Ирфон» – 2018.

6. Петров Г. Н. К вопросу о развитии гидроэнергетики Таджикистана. Экономика Таджикистана: стратегия развития. Петров Г. Н., Халиков Ш. Х. – Душанбе, 2006, № 3.

7. Электроэнергетика Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. –URL

8. Официальный сайт Президента Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http: //www.president.tj/ru

LITERATURE

1. Akhmedov H. M., Karimov H. S., Kabutov K. Renewable energy sources in Tajikistan: status and development prospects/S. U. Umarov Physical-Technical Institute of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Report. Dushanbe. 2010. 30 p.

2. Valamat-zade T. Energy of Tajikistan: present and near future//Central Asia and the Caucasus. 2008. No. 1 (55). P. 104-113.

3. Zaripov Sh. S., Timofeev A. S. Prospects for the development of renewable energy sources in the Republic of Tajikistan//Modern trends in the development of science and production: collection of materials of the International scientific and practical conference (January 21-22, 2016), T. P. 192-195.

4. Murtazaev. U.I. "Water reservoirs of Tajikistan and their impact on adjacent landscapes." U.I. Murtazaev - Dushanbe, "Irfon" - 2015.

5. Murtazaev. U.I. "Territorial organization and assessment of the use of hydraulic structures of South-Western Tajikistan." - Dushanbe, "Irfon" - 2018.

6. Petrov G.N. On the issue of hydropower development in Tajikistan. Tajikistan's economy: development strategy. Petrov G.N., Khalikov Sh.Kh. - Dushanbe, 2006, No. 3.

7. Electric power industry of the Republic of Tajikistan [Electronic resource]. - URL

8. Official website of the President of the Republic of Tajikistan [Electronic resource]. - Access mode: http: //www.president.tj/ru

УДК 635. 649: 631. 544. 43

Мирзоев Шуҷоатбек Давлатбегович

номзади илмҳои кишоварзӣ, муаллими калони кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи факултети гуманитарию педагогии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.Суроға:734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5., E-mail: shudjoatbek60@mail.ru

ТЕХНОЛОГИЯИ САМАРАНОК ВА БА ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ УСТУВОР

Дар мақолаи мазкур маълумот дар бораи технологияи муосири парвариши навъҳои қаламфури ширин дар гармхонаҳои плёнкагии водии Ҳисор оварда шудааст. Дар шароити тағйирёбии иқлим бо истифода аз ин чунин тенология майдонҳои кишт самаранок истифода бурда шуда, ду маротиба дар як сол ҳосили баландсифати қаламфури ширин ба даст оварда мешавад.

Калимаҳои асосӣ: *қаламфури ширин, гармхонаҳои плёнкагӣ, навъҳо, тухмӣ, кишт, кӯчат, ҳарорат, намнокӣ, нақшаи кишт, ҳосилнокӣ.*

Мирзоев Шуджоатбек Давлятбегович

кандидат сельскохозяйственный наук, старший преподаватель кафедры экономической географии и экологии Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, Таджикистан, г. Душанбе, п. Борбада, 48/5, Email: shudjoatbek60@mail.ru

ЭФФЕКТИВНАЯ ТЕХНОЛОГИЯ И УСТОЙЧИВЫЙ К ИЗМЕНЕНИЮ КЛИМАТА

В данной статье представлена информация о современной технологии выращивания сортов сладкого перца в пленочных теплицах Гиссарской долины. В условиях изменения климата с помощью такой тенологии эффективно используются посевные площади, два раза в год получается высококачественный урожай сладкого перца.

Ключевые слова: *сладкий перец, пленочная теплица, сорта, семена, посев, пересадка, температура, влажность, план посева, урожайность.*

Mirzoev Shujoatbek Davlyatbegovich

Candidate of Agricultural Sciences, Senior Lecturer at the Department of Economic Geography and Ecology, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Borbada 48/5., Dushanbe, 734055, Tajikistan, shudjoatbek60@mail.ru

EFFICIENT TECHNOLOGY AND RESILIENT TO CLIMATE CHANGE

This article provides information about the modern technology of growing varieties of sweet peppers in film greenhouses of the Gissar valley. Under the conditions of climate change, with the help of this technology, acreage is effectively used, and a high-quality sweet pepper crop is obtained twice a year.

Keywords: sweet pepper, film greenhouse, varieties, seeds, sowing, transplanting, temperature, humidity, sowing plan, yield.

Муқаддима. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” ба маҷлиси Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: “Ҳукумати мамлакат рушди соҳаи сайёҳиро самти афзалятноки сиёсати иқтисодии худ мешуморад...моро зарур аст, ки бо

дар назардошти вазъи ҷаҳони имрӯза, тағйирёбии иқлим, хусусан, камобӣ ва хушксолиҳои пайи ҳам дар бисёр кишварҳои дунё, болоравии нархи маводи ғизоӣ дар ҷаҳон ва таъсири манфии омилҳои зикиршуда ба бозори истеъмолӣ тамоми имкониятҳоро барои рушди соҳаи кишоварзӣ сарфароз созем ” [12, с.6]. Дар таъмин кардани амнияти озуқаворию кишвар сабзавот мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Яке аз чунин намуди сабзавотҳо, ки талабот дар бозори дохилӣ ва берун аз он ба он зиёд гардидааст қаламфури ширин мебошад.

Қаламфури ширин сабзавоти парҳезӣ, доруворӣ ва ғизоӣ мебошад, аз он маводҳои истеъмолии ҳархела тайёр карда мешавад. Қаламфурро дар намуди тару тоза ва коркарди он истеъмол менамоянд. Меваш аз қандҳо бой буда, дар он сафеда, равғани эфир, туршиҳои органикӣ, моддаҳои минералӣ ва витаминҳои С, А, B_1, B_2, Е, Р ба миқдори зарурӣ мавҷуданд. Миқдори витамини С дар таркиби қаламфури ширин назар ба дигар сабзавотҳо бештар аст. Қаламфури ширин ҳамчун нимвитамин дар ғизои инсон истеъмол мешавад [6, с. 56; 11, с.89] .

Мақсади таҳқиқот. Кор карда баромадани технологияи самаранок, ба тағйиёбии иқлим устувор ва илман асосноки парвариши навъҳои гуногуни қаламфури ширин дар гармхонаҳои мавсимии плёнкагӣ дар водии Ҳисор.

Мавод ва методҳои таҳқиқот. Дар ташкил кардани кори таҷриба “Методикаи корҳо дар таҷрибаи сабзавотпарварӣ ва полезипарварӣ” (Белик, 1992), “Тавсияномаи методӣ дар бораи гузаронидани таҷриба бо зироатҳои сабзавотӣ дар иншоотҳои майдонҳои рӯпӯш” (Вашенко ва ғайраҳо, 1976), “Методикаи таҷрибаи саҳроӣ” (Доспехов, 1985) истифода бурда шуданд. Технологияи парвариш аз рӯйи тавсияномаҳои қабулгардада таъмин карда шуд [4, с.96; 10, с.120; 14, с.257; 15, с.143].

Тавсифи меваҳо дар давраи пурраи мевабандӣ аз рӯйи нишондоди “Дастурамал дар бораи апробатсияи зироатҳои сабзавотӣ ва решамевагиҳои хӯрокӣ ”, 1982 гузаронида шуданд [7, с.25; 9, с.93].

Таҳлили биокимиёвии меваҳо дар марҳилаи пухтарасии техникӣ гузаронида шуд ва дар намуна аз рӯйи ташхиси “Маркази ташхисии маҳсулоти хӯрока ва кишоварзии Агентии Тоҷикстандарт” миқдори нитратҳо ва миқдори элементҳои заҳрнок муйян карда шуданд.

Коркарди математикии маълумоти ҳосилнокӣ бо методи таҳлили дисперсионӣ (бо методи Доспехов, 1985) гузаронида шуданд.

Муайян кардани самаранокии иқтисодӣ бо “Методикаи корҳо дар таҷрибаи сабзавотпарварӣ ва полезипарварӣ ” (Белик, 1992) гузаронида шуданд.

Таҳқиқот дар *гармхонаи мавсимии плёнкагии танҳо аз нури офтоб гармшавандаи* ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур (воқеъ дар шаҳри Ҳисор), дар солҳои 2020-2022 гузаронида шудааст. Сохти (конструксияи) гармхонаи мавсимии плёнкагӣ дутарафа буда, аз металлҳои оҳанин (арматура) сохтаи дарозиаш 50 м, паҳноиаш 4,5 м, баландии деворҳои паҳлӯи 1,85 м, баландӣ аз мобайни сатҳи гармхона то бом 2,15 м-ро ташкил медиҳад ва бо плёнкаи шаффоф пӯшонда шудааст, *усули обёриаш қатрагӣ мебошад*. Таҳқиқот дар қитъаи таҷрибавии ин гармхона дар *чор вариант* бо омӯхтани 4 навъи қаламфури ширин (Подарок Молдови-назоратӣ, Белозёрка, Богатир, Виктория), бо нақшаи шинонидани 0,7 х 0,3 м ва *такрорёбии секарата* гузаронида шуд [14, с.127;].

Таҷриба дар дохили гармхона бо *усули “қитъачаҳои тақсимшаванда*” (расшеплённые делянки), дар гардиши якум *дар масоҳати 32,4 м*^{2} бо шумораи растаниҳои ҳар як навъ *39 ададӣ* ва дар гардиши дуюм ҳамин тавр, дар ҷойгиркунии қитъачаҳо бо усули рендомизатсия амалӣ гашт.

Агротехникаи парвариши қаламфур. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар майдонҳои кушод навъҳои қаламфури ширини Подарок Молдови ва Новочеркасский (Болгарский-35) ноҳиябандӣ шудаанд (Рекомендатции..., 1982). Ҳосилнокии ин навъҳо ба ҳисоби миёна 100-120 с/га-ро ташкил медоданд [13, с.45]. Ба даст овардани чунин

ҳосилнокӣ дар заминҳои обии кишвар дар шароити имрӯза аз ҷиҳати самаранокӣ паст ҳисобида мешавад.

Дар қитъаи таҷрибавӣ, дар гармхонаи мавсимии плёнкагии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон (хоҷагии таълимӣ-таҷрибавии ш. Ҳисор) чор навъи қаламфури ширин: Подарок Молдовӣ (назоратӣ), Белозёрка, Богатир ва Виктория, дар давоми солҳои 2020-2022, таҳти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар ду давраи парвариш (баҳору тобистон ва тобистону тирамоҳ), бо гирифтани ду ҳосил дар як сол, қарор гирифта буд [5, с.122].

Кӯчати ин навъҳо дар тӯбакчаҳои плёнкагии рангашон сиёҳ (андозаашон 8 х 8 см) парвариш карда шуданд. Муайян карда шуд, ки дар кишти тухмии қаламфури ширин мӯҳлати аз майсазанӣ то шинонидани кӯчат, вобаста аз навъҳо ва шароити парвариш 45 то 50 рӯзро барои гардиши якум ташкил медиҳад.

Дар водии Ҳисор муҳлати кишти тухмии қаламфури ширин барои рӯёндани кӯчат дар шароити зарурии гармӣ дар дохили гармхона, дар нимаи дуюми моҳи январ оғоз мегардад. Барои майсазании саросари он ҳароратро тибқи тавсияи олимони соҳаи сабзавотпарварӣ (Андреев, Марков, 1991) то 24-27 дараҷа нигоҳ доштан лозим аст. Дар ин ҳолат майсаҳо дар муддати 6-7 рӯз неш мезананд. Баъди баромадани майсаҳо ҳарорати ҳаворо дар рӯзҳои офтобӣ 20-22 дараҷа, дар рӯзҳои абрнок 18-19 дараҷа, шабона 15-17 дараҷа ва ҳарорти хокро 16-19 дараҷа нигоҳ доштан лозим аст [1, с. 76; 2, с.34] .

Кӯчати навъҳои парваришкардашуда дар қитъаи таҷрибавии гамхонаи мо дар нимаи дуюми моҳи март, бо нақшаи 70 х 30 см, яъне 4,7 растанӣ дар 1 м^2 шинонида шуданд.

Муҳлати муътадили шинонидани қаламфури ширин дар гармхонаҳои плёнкагӣ дар водии Ҳисор ба даҳаи дуюм ва сеюми моҳи март рост меояд, чунки то ин давраҳо ҳарорати хок ва ҳарорати шабонаи ҳаво паст мебошад. Бояд қайд кард, ки дар гармхонаи плёнкагӣ нисбат ба майдони кушод давраи нашъунамо ва ҳосилбандии қаламфур давомнок мебошад, то тирамоҳ (октябр-ноябр) идома меёбад. Шаклдиҳӣ ва бастани буттаи навъҳои омӯзишӣ зарурият надорад.

Аз чорабиниҳои нигоҳубинии растаниҳо, бештар муҳимаш, ин нобудсозии мунтазами баргҳои поёнӣ, таконидани растаниҳо, нобудкунии нӯги навдаҳо дар муддати 40 рӯз то чинаки охирини ҳосил, риояи реҷаи микроиқлим, хишоваи алафҳои бегона, нармкунии хок, обдиҳӣ, ғизодиҳии нуриҳои минералӣ ва коркарди саривақтӣ бо пеститсидҳо (захрдоруҳо) дар мубориза бар зидди ҳашарот ба ҳисоб меравад.

Дар парвариши қаламфур дар гармхонаи плёнкагӣ реҷаи ҳароратро, дар рӯзҳои офтобӣ ба 23-26 °С, рӯзҳои абрнок 20-22 °С ва шабона 17-19 °С нигоҳ доштанаш ба талаботи зироат мувофиқ аст.

Қаламфури ширин намнокии устувори хокро талаб мекунад: то давраи мевабандӣ 70-80 % НК (намнокии камтарини хок); дар давраи мевабандӣ 80-90% НК бошад. Барои мевабандии муътадил намнокии нисбии ҳаво бояд 65-70 %-ро ташкил намояд. Обёрии он бо усули қатрагӣ ба роҳ монда шудааст.

Обёрии қатрагӣ. Дар гармхонаҳо обёрии қатрагӣ дар муқоиса ба обмонии анъанавӣ (ҷуякӣ) як қатор бартариятҳоро дошта, яке аз усулҳои самараноки обёрӣ ба ҳисоб меравад. Системаи обёрии қатрагии қитъаи таҷрибавӣ аз бочкаи пласмасии ғунҷоиши обаш 300 л, филтр ва таҷҳизоти идоракунанда, трубаҳои пластикӣ, розеткаҳо барои пайвасткунии онҳо, резинаҳои борики дарози дарунковоки сурохидор (масофаи байни сурохиҳо 30 см) барои қатра - қатра рехтани об дар назди растаниҳо иборат мебошад. Дар тарафи рости даромагҳои гармхона, дар баланидии 1,0 м аз сатҳи замин бочкаи мазкур ҷогир ва ҷиҳозонида шудааст ва ба системаи обтаъминкунии доимӣ пайваст карда шудааст. Дар як обдиҳӣ 20-25 л об дар 1 м^2 сарф мегардад. Бо ин усул об ва оксиген бе мамоният рост ба решаи растанӣ дастрас мегардад. Дар атрофи растанӣ нармӣ ва намии қабати хок нигоҳ дашта мешавад, об бухор нашуда, сафолак пайдо намешавад, дар ҷойҳои хушки хок баромадани алафҳои бегона тамоман дида намешавад. Оби бочка гарм шуда, дар вақти ғизодиҳӣ нуриҳо дар об ба осонӣ ҳал шуда, ба системаи решавӣ дохил мегарданд,

ғизогирӣ ва инкишфи растаниҳоро беҳтар мегардад.

Аз зараррасонҳои қаламфури ширин дар гармхонаҳои плёнкагӣ ширинча, тортанаккана, сафедболак хавфи калон доранд ва аз касалиҳо: мозаика, гардзанӣ, пажмурдашавии фузариозӣ, вертисиллёз, пӯсиши сафед, фитофтороз мебошанд. [5, с.132; 8, с.197].

Ғунучини меваҳои қаламфурро беҳтараш бо истифода аз корд ва ё қайчӣ буридан манфиатнок аст. Меваҳоро дар давраи пухтарасии техникӣ, дар ҳолати рангашон сабзитира ва ё рӯшани-зард буданашон меғундоранд.

Ҳосилнокии миёнаи қаламфури ширин дар гармхонаҳои плёнкагӣ мумкин аст то ба 10-15 кг/м^2 расад, ҳосилдиҳӣ аз моҳи май оғоз гардида, то

тирамоҳ (отиябр) вобаста аз обу ҳавои фасли сол, 5-6 моҳ давом диҳад.

Дар майдони кушод қаламфурро дар ду давра: баҳорон ва тобистон (дар кишти такрорӣ) парвариш кардан мумкин аст. Аммо дар гармхонаҳо парвариши онро (вобаста аз сохти иншоот ва гармидиҳӣ) дар 3 гардиш (давра) парвариш кардан мумкин аст, ки аҳолиро дар тамоми давраи сол бо ин сабзавоти серталаб таъмин кардан аз манфият холӣ нест. Гардиши якумро дар давраи зимистону баҳорон, дуюмро тобистон ва сеюмро тирамоҳу зимистон мегузаронанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки муҳлати пухтарасии қаламфур дар гардишҳо вобаста ба навъҳо якхела набуда, аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Бояд қайд кард, ки навъҳои интихобгардидаи таҷрибавии қаламфури ширин ва технологияи парвариши онҳо дар шароити гармхонаҳои мавсимии плёнкагӣ дар Ҷумҳарии Тоҷикистон бори аввал омӯхта мешаванд ва дар ҳолати риоя гардидани технологияи парвариш ҳосилнокӣ, сифати маҳсулот ва самаранокии иқтисодияш баланд арзёбӣ мегардад.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Мушоҳидаҳои фенологӣ ва биометрӣ дар давраи нашъунамои растаниҳо ҳамасола *дар гардиши якум 12 ва гардиши дуюм 6 маротиба* (ҳар моҳ ба таърихи 1-ум ва 16-ум) гузаронида шуданд.

Дар таҷриба *самаранокии иқтисодии парвариши навъҳои қаламфури ширин* ба ҳисоби миёна дар се соли гардиши якум ва се соли гардиши дуюми гармхонаи плёнкагӣ муайян карда шуд (ҷадвали 1-2).

Ҷадвали 1.-Самаранокии иқтисодии парвариши қаламфури ширин дар гардиши якуми гармхонаи плёнкагӣ (2020 - 2022)

Нишондодҳо	Подарок Молдови (назоратӣ)	Белозёрка	Виктория	Богатир
Ҳосилокӣ, кг/м2	**14,2**	12,9	13,1	11,7
Нархи миёнаи фурӯш, сомонӣ/кг	8	8	8	8
Хароҷотҳои истеҳсолӣ, сомонӣ/м2	63,6	63,6	63,6	63,6
Арзиши маҷмуи даромади маҳсулот, сомонӣ/м2	113,6	103,2	104,8	93,6
Арзиши аслӣ, сомонӣ/кг	4,5	4,9	4,9	5,4
Фоидаи соф (даромад-хароҷот), сомонӣ/ м2	50	39,6	41,2	30
Дараҷаи даромаднокӣ, % (фоида бо % нисбати хароҷот)	80	62,3	64,8	47,1

Ҷадвали 2.-Самаранокии иқтисодии парвариши қаламфури ширин дар гардиши дуюми гармхонаи плёнкагӣ (2020 - 2022)

Нишондодҳо	Подарок Молдови (назоратӣ)	Богатир	Белозёрка	Виктория
Ҳосилокӣ, кг/м^2	7,5	6,6	8,7	8,0
Нархи миёнаи фурӯш, сомонӣ/кг	7	7	7	7
Хароҷотҳои истеҳсолӣ, сомонӣ/м2	27,5	27,5	27,5	27,5
Арзиши маҷмуи даромади маҳсулот, сомонӣ/м2	52,5	46,2	60,9	56,0
Арзиши аслӣ, сомонӣ/кг	3,7	4,2	3,2	3,4
Фоидаи соф (даромад-хароҷот), сомонӣ/ м2	25,0	18,7	33,4	28,5
Дараҷаи даромаднокӣ, % (фоида бо % нисбати хароҷот)	91	68	121,5	103,6

Дараҷаи даромаднокӣ (рентабельность) дар парвариши навъҳои қаламфури ширин дар гардиши якум 47,1-80%-ро ташкил дод, дар гардиши дуюми парвариш, ин нишондиҳанда 68-121,5%-ро ташкил дод ва назар ба гардиши якуми парвариш, даромаднокӣ дар гардиши дуюми парвариш 11-56,7% баландтар муайян карда шуд.

Хулоса: Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот хулосаҳои зерин бароварда шуданд:

1. Дар гармхонаҳои мавсимии плёнкагӣ қаламфури ширинро дар ду гардиш (давра) парвариш кардан мумкин аст (гардиши якум-баҳорию тобистонӣ ва гардиши дуюм-тобистонию тирамоҳӣ).

2. Дар гардиши дуюми таҷриба (кишти такрорӣ) муҳлати ҳосилбандии навъҳои қаламфури ширин дар 60 рӯз пас аз майсазанӣ муайян карда шуд, ки ин аввалин маротиба дар таҷрибаи илмӣ-таҳқиқотии парвариши қаламфури ширин муайян карда шуд ва барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калони иқтисодӣ, истеҳсолӣ ва хоҷагидорӣ дорад .

3. Саривақт чиндани ҳосили қаламфури ширин дар давраи пухтарасии техникӣ ҳосилбандӣ ва ҳосилнокии навъҳоро се маротиба афзун мегардонад, давраи ҳосилдиҳиро ба муддати 5-6 моҳ давомнок менамояд, маротибаи ҳосилғундориро дар гардиши якуми парвиш то 21 маротиба ва дар гардиши дуюм то ба 12 маротиба мерасонад.

4.Технологияи мазкур дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранок арзёбӣ гардида, ба тағйирёбии иқлим устувор мебошад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

1. Бо мақсади баланд бардоштани маҳсулнокии қаламфури ширин дар гармхонаҳои плёнкагии водии Ҳисор технологияи коркарда баровардашудаи парвариши навъҳои қаламфури ширин дар гардиши якум ва дуюми гармхонаҳои мавсимии плёнкагӣ аз рӯйи нақшаи 0,7 х 0,3 м (70 см масофаи байни қаторҳо ва 30 см масофаи байни растаниҳо дар қатор), 4,7 адад растанӣ дар 1 м^2 (0,21 м^2 майдони ғизогирии 1 растанӣ), дар намуди яктанагӣ (бе шаклдиҳӣ) ва бо усули обёрии қатрагӣ тавсия дода мешавад.

2. Дар гармхонаҳои мавсимии плёнкагии водии Ҳисор дар гардиши якуми парвариш навъҳои қаламфури ширини босифату ҳосилнокияшон баланди: Подарок Молдови (14,2 кг/м^2) ва Виктория (13,1 кг/м^2), дар гардиши дуюми парвариш навъҳои Белозёрка (8,7 кг/м^2) ва Виктория (8,0 кг/м^2) тавсия карда мешаванд.

Пешниҳодҳо барои паёми нав:

1. Барои самаранок истифода бурдани заминҳо, рӯёндани ҳосили баланду босифат, таъмин намудани талаботи аҳолӣ бо маҳсулоти тару тозаи сабзавоти барвақтӣ, интихоби

навъҳои ба тағйирёбии иқлим устувор ва васеъ намудани майдони гармхонаҳо дар шаҳру ноҳияҳои калони саноатӣ ва сернуфузи аҳолӣ ба мақсад мувофиқ аст.

АДАБИЁТ

1. Андреев В.М., Марков В.М. Практикум по овощеводству: Учебное пособие / В.М. Андреев.- М.: Изд-во ВО Агропомиздат, 1991. - 207 с.

2. Ахмедов Т.А., Абакумов И.А. Особенности и технология выращиания семян овошных культр в Таджикистане / Т.А Ахмедов, Т.А Абакумов.- Душанбе, 1997. - 76 с.

3. Бакулина В.А. Сорта и гибриды перца сладкого, впервые включенные в 2003 г. в Госреестр селекционных достижений, допущенных использованию в Российской Федерации / В.А. Бакулина, Г.Д. Ермакова, А.В. Улякина // Картофель и овощи. 2004. - № 2. - С. 19-20.

4. Белик В.Ф. и Бондаренко Г.Л. Методика полевого опыта в оващеводстве и бахчевадстве. М.: 1979. - 75 с.

5. Борисов, В.А. Перец сладкий. Пищевые и целебные свойства / В.А. Борисов, С.С. Литвинов, А.В. Романова // Качество и лежкость овощей,- М., 2003. -С. 377-388.

6. Гикало Г.С., Перец / Г.С. Гикало,-М.: Колос, 1982,- 119 с.

7. Брежнев Д. Д. «Руководство по апробации овощных культур и кормовых корнеплодов». -М.: Колос, 1982. -416 с.

8. Брызгалов В.А., Советкина В.Е., Савинова Н.И.Овощеводство защищённого грунта. Л.: Колос, 1983. 351с.

9. Ващенко С.Ф, Чекунова З. И., Савинова Н.И., Гаврилов Н.И., Вендило Г.Г. и Дудоров И.Т. Овощеводство защищённого грунта. М.: Колос, 1984

10. Ващенко, С.Ф. // Методические рекомендации по проведению исследований с овощными культурами в сооружениях защищенного грунта / С.Ф. Ващенко, Т.А. Набатова. М.: 1976. - 107 с.

11. Воронина М.В., Штрейс Р.И., Селиванова О.К. Перец сладкий в защищенном грунте. Л.: Агропромиздат. Ленингр. отд-ние, 1989. -56 с.

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, ш. Душанбе-28.12.2024

13. Рекомендация по возделыванию овощебахчевых культур в Таджикистане - Душанбе.1982. -79 с.

14. Доспехов Б.А., Методика полевого опыта / Б.А. Доспехов. М.: Агропромиздат, 1985. -351с.

15. Тараканов Г. И. Овощеводство –М.: Колос, 2003. -115 с.

LITERATURE

1. Andreev V.M., Markov V.M. Practical training in vegetable growing: Textbook / V.M. Andreev. - M .: Publishing house of VO Agropomizdat, 1991. - 207 p.

2. Akhmedov T.A., Abakumov I.A. Features and technology of growing seeds of vegetable crops in Tajikistan / T.A Akhmedov, T.A Abakumov. - Dushanbe, 1997. - 76 p.

3. Bakulina V.A. Varieties and hybrids of sweet pepper, first included in 2003 in the State Register of breeding achievements approved for use in the Russian Federation / V.A. Bakulina, G.D. Ermakova, A.V. Ulyakina // Potatoes and vegetables. 2004. - No. 2. - P. 19-20.

4. Belik V.F. and Bondarenko G.L. Methodology of field experiment in vegetable and melon growing. Moscow: 1979. - 75 p.

5. Borisov, V.A. Sweet pepper. Nutritional and medicinal properties / V.A. Borisov, S.S. Litvinov, A.V. Romanova // Quality and keeping quality of vegetables, - Moscow, 2003. - P. 377-388.

6. Gikalo G.S., Pepper / G.S. Gikalo, - Moscow: Kolos, 1982, - 119 p.

7. Brezhnev D.D. "Guide to approbation of vegetable crops and fodder root crops." - Moscow: Kolos, 1982. -416 p.

8. Bryzgalov V.A., Sovetkina V.E., Savinova N.I. Protected ground vegetable growing. L.: Kolos, 1983. 351 p.

9. Vaschenko S.F., Chekunova Z.I., Savinova N.I., Gavrilov N.I., Vendilo G.G. and Dudorov I.T. Protected ground vegetable growing. Moscow: Kolos, 1984

10. Vaschenko, S.F. // Methodical recommendations for conducting research with vegetable crops in protected ground structures / S.F. Vaschenko, T.A. Nabatova. Moscow: 1976. - 107 p.

11. Voronina M.V., Shtreis R.I., Selivanova O.K. Sweet pepper in protected ground. L.: Agropromizdat. Leningr. department, 1989. -56 p.

12. Payomi Presidenti Kumhuri Tokikiston mutaram Emomali Rahmon “Dar borai samtoi asosi siyosati dohili va khorihii gumhuri”, sh. Dushanbe-12/28/2024

13. Recommendation for the cultivation of vegetable and melon crops in Tajikistan - Dushanbe.1982. -79 pp.

14. Dospehov B.A., Methodology of field experience / B.A. Armor. M.: Agropromizdat, 1985. -351 p.

15. Tarakanov G. I. Vegetable growing – M.: Kolos, 2003. -115 p.

УДК:338.436.3

Мирзоева Евгения Шуҷоатбековна
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, тел: 781-71-33-77, E-mail: Evgeniya-2385@mail.ru

ИННОВАЦИОННАЯ ИНФРАСТРУКТУРА КАК СВЯЗУЮЩЕЕ ЗВЕНО МЕЖДУ НАУКОЙ И ПРОИЗВОДСТВОМ

В статье автором рассмотрены основные компоненты инновационной инфраструктуры производственных предприятий. В статье исследованы такие понятия как технополис, технопарки, кластеры, и выявлены и основные характеристики. Автор отмечает, что в Республике Таджикистан локомотивам функционирования инновационной инфраструктуры для производственных предприятий должны быть её основные составляющие такие как: научно-исследовательские институты, венчурные фонды, бизнес-инкубатор.

Ключевые слова: *инновационная инфраструктура, инновации, инновационная деятельность, технополис, технопарк, бизнес-инкубатор, государственная поддержка.*

Мирзоева Евгения Шуҷоатбековна
кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел: 781-71-33-77, E-mail: Evgeniya-2385@mail.ru

ИНФРАСОХТОРИ ИННОВАТСИОНӢ ҲАМЧУН ПАЙВАНДИ БАЙНИ ИЛМ ВА ИСТЕҲСОЛОТ

Дар мақола муаллиф ҷузъҳои асосии инфрасохтори инноватсионии корхонаҳои истеҳсолиро баррасӣ кардааст. Дар мақола мафҳумҳои технополис, технопаркҳо, кластерҳо тадқиқ карда шуда, хусусиятҳои асосӣ низ ошкор карда шудаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон локомотивҳои фаъолияти инфрасохтори инноватсионӣ барои корхонаҳои истеҳсолӣ бояд ҷузъҳои асосии он бошанд, ба монанди: институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ, фондҳои венчурӣ, бизнес-инкубатор.

Калимаҳои асосӣ: *инфрасохтори инноватсионӣ, инноватсия, фаъолияти инноватсионӣ, технополис, технопарк, бизнес-инкубатор, дастгирии давлатӣ.*

Mirzoeva Evgeniya Shudzhoatbekovna
candidate of economical sciences, associate professor of the department of management and marketing, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Tel: 781-71-33-77, E-mail: Evgeniya-2385@mail.ru

INNOVATIVE INFRASTRUCTURE AS A LINK BETWEEN SCIENCE AND PRODUCTION

In the article, the author examines the main components of the innovative infrastructure of manufacturing enterprises. The article examines such concepts as technopolis, technoparks, clusters, and identifies the main characteristics. The author notes that in the Republic of Tajikistan, the main components of the innovation infrastructure for manufacturing enterprises should be its main components, such as research institutes, venture funds, and a business incubator.

Keywords: *innovation infrastructure, innovation, innovation activity, technopolis, technopark, business incubator, government support.*

В условиях современного мира, где инновации становятся ключевым фактором успеха для промышленных предприятий, актуальной становится проблема формирования эффективной инновационной инфраструктуры. Отмечается, что развитие инновационной инфраструктуры имеет значительное влияние на конкурентоспособность и устойчивый рост экономики как национального уровня, так и уровня промышленных предприятий. Однако, несмотря на определенные успехи в этой области, существуют ряд проблем и вызовов, требующих внимания и анализа. Это включает в себя вопросы:

- Эффективности инвестиций в инновационную инфраструктуру;
- Механизмы стимулирования инновационной активности на предприятиях,
- Вопросы связанные с трансфертом технологий и интеграцией инновационных процессов в производственную деятельность.

Таким образом, появляется необходимость в связующем звене между предприятиями и научными институтами, которым является инновационная инфраструктура. Инновационная инфраструктура производственных предприятий – это совокупность разнообразных фирм и организаций, предоставляющих свои услуги в области финансовой, информационной, технической, консалтинговой и иной деятельности.

Развитие Национальной инновационной системы Республики Таджикистан нацелено на достижение устойчивого развития страны путем диверсификации отраслей экономики и отхода её от сырьевой направленности, при этом инновации определены как основной фактор, определяющий конкурентоспособность национальной экономики.

Полноценное использование инноваций для дальнейшего динамичного развития экономики и общества возможно при проведении государством целенаправленной инновационной политики.

В статье мы подробно рассмотрим основные элементы производственно-технологической инфраструктуры, такие как:

- ✓ Технопарки, технополисы и наукограды;
- ✓ Инновационно-технологические центры;
- ✓ Центры трансферта технологий;
- ✓ Инновационные выставки-ярмарки;
- ✓ Бизнес-инкубаторы;
- ✓ Отраслевые кластеры;
- ✓ Инновационные и венчурные фонды и т.д

В Законе Республики Таджикистан «О Технологическом парке» в статье 1 дано следующее определение технопарка: «технологический парк - юридическое лицо или консорциум с правом собственности на единый материально-технический комплекс, основной деятельностью которого является предоставление работ и услуг, необходимых для реализации инновационного и инвестиционного проектов» [2]

В Республике Таджикистан технопарк может быть создан в следующих формах [2]:

- Инновационно- технологический парк;
- Научный парк (или Исследовательский парк);
- Технополис;
- Технологический инкубатор (Бизнес-инкубатор).

Инновационно-технологический парк, являясь одним из видов технопарка, служит для внедрения высококачественных технологий в производство и развития малых и средних инновационно-производственных учреждений.

Научный парк (или Исследовательский парк) является одним из видов технопарка, который интегрирует науку в производство, может сотрудничать с одним или несколькими учреждениями высшего профессионального образования, научно-исследовательскими учреждениями для развития производства, либо работать самостоятельно. По сравнению с другими видами технопарка для работы этого парка привлекаются высококвалифицированные кадры с целью проведения многочисленных наукоёмких исследований.

Технопарки на современном этапе развития это ключевые агенты, обеспечивающие выживание промышленных предприятий и способствующие сохранению их рыночной позиции. Формирование промышленности, основанное на знаниях и инновациях возможно на основе тесного взаимодействия промышленных предприятий и технопарков. В Республике Таджикистан кроме университетских технопарков и соответствующих центрах при Национальной академии наук Таджикистана и других инновационных центров или частных технопарков не существуют. Поэтому, единственная надежда инновационного развития национальной промышленности и отечественного бизнеса – это углубление и укрепление взаимодействия и сотрудничества промышленных предприятий и бизнес-сообщества с существующими технопарками. [5,с.55].

Технологический инкубатор (Бизнес-инкубатор) - учреждение, финансируемое государством для развития малого и среднего бизнеса в целях привлечения инновационных технологий в производство.

Бизнес-инкубаторы – это фундаментальные факторы развития инновационной промышленности. В последние годы в Республике Таджикистан созданию таких центров отводится особое внимание. К примеру, в Послании Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018г. было отмечено, что «с целью повышения правовых, финансовых и экономических знаний предпринимателей, оказания помощи в разработке бизнес проектов и поиску путей их реализации, в особенности для

новообразованных субъектов предпринимательства, а также привлечения молодежи к предпринимательской деятельности Правительству Таджикистана необходимо принять конкретные меры для организации в городах и районах центров обслуживания для предпринимателей, которые одновременно могут выполнять задачи бизнес-инкубаторов» [4].

Что же из себя представляет технополис. Технополис это разновидность свободной экономической зоны на базе интеграции высокоразвитого производства, науки и образования. Технополис - территория, на которой функционируют малые и средние инновационные учреждения, производственные организации, научно-производственные учреждения, учреждения высшего профессионального образования, научно-исследовательские или отдельно созданные учреждения.

Технополисы пользуются разнообразными льготами и обеспечивают разработку и внедрение современной технологии с помощью национальных и иностранных предприятий и организаций.

Основное отличие технополиса от технопарка заключается в том, что технополис – это полноценный научно-производственный комплекс, который создан на базе целого города, когда технопарк – это определённое территориальное образование, которое включает в себя научные центры, выставочные площадки, лаборатории. В таблице 1. Приведены пять самых крупных технополисов в мире.

Таблица 1. Самые крупные технополисы мира

	Название технополиса	**Характеристика**
	Левен-ла-Нев, университет Левен, Бельгия.	Настоящий научный город с жилыми кварталами, театрами, магазинами и 200 исследовательскими офисами компаний, работающих в сфере высоких технологий.
2.	Медиконовая долина Швеции и Дании	Технополис и целый межгосударственный кластер. Здесь сосредоточено около 300 медицинских, биотехнологических и фармацевтических компаний. Медиконовая долина (Медикон-Вэлли) - международный кластер медико-фармацевтических научно-исследовательских лабораторий, центров доклинических и клинических испытаний лекарственных препаратов, а также фармацевтических производств.
3.	Чжунгуаньцунь (Северо-западная часть Пекина, Китай)	Центр был создан в 1950-х годах для интеграции науки и образования. В нём сконцентрированы подразделения крупнейших пекинских вузов и научно-исследовательских институтов Академии наук КНР. В Чжунгуаньцуне расположены центры НИОКР компаний: Microsoft, Intel, Nokia, IBM и около сотни других компаний из списка Fortune 500. Также здесь находятся штаб-квартиры корпораций Xiaomi, Baidu, Sina Corp и многих других.
4.	Кремниевая долина - район в штате Калифорния (США)	С высокой плотностью научно-исследовательских институтов, центров и лабораторий, университетов, индустриальных парков, предприятий и штаб-квартир компаний, специализирующихся на разработке и серийном выпуске компьютерной техники и компонентов программного обеспечения, телекоммуникационного оборудования, медицинских приборов, авиаракетно-космических, био-, нанотехнологий и другой высокотехнологичной продукции.

		Здесь расположен: Стэндфордский университет, офисы Twitter, Google и Facebook, сотни коворкингов.
	Индийская Кремниевая долина (Бангалор, Индия).	В Бангалоре появились представительства более 200 компаний, таких как Cisco или Intel. А Google и Microsoft открыли исследовательский центр. Крупнейший в Индии научный и индустриальный центр, выпускающий продукцию машиностроения, электроники, аэрокосмической отрасли, телекоммуникационного оборудования и оборонной промышленности.

Источник: составлено автором.

Таким образом, промышленное предприятие, использующее в своей деятельности инновационные технологии может выбирать из такой альтернативы, либо в структуре предприятия создать подразделение, которое будет разрабатывать и внедрять собственные инновации, но это потребует больше затрат времени и денег. Либо предприятие может приобрести готовые инновационные технологии со стороны. Таким образом, руководство предприятия, оценив имеющийся инновационный потенциал, делает свой выбор. Однако, в современных условиях глобальных вызовов даже крупные промышленные предприятия не могут позволить себе огромные траты на разработку инновационных идей и их внедрение в производство.

В решении данных проблем необходима государственная поддержка в целях формирования и развития инновационной инфраструктуры. Государство должно помочь в скорейшей кооперации научного и бизнес сообщества.

В таблице 2. приведены затраты на научные исследования и разработки в процентах к ВВП в различных станах мира за 10 лет (2010-2019). Как видно из таблицы высокая доля расходов (3,5-4,8%) на НИОКР в ВВП в таких странах, как: Израиль, Швейцария, Швеция, Австрия, Германия, Дания, США, Финляндия, Франция, а самая низкая доля (0,1-0,2%) в таких странах, как: Армения, Азербайджан, Узбекистан, Таджикистан, Казахстан, Кыргызстан.

Таблица 2.Затраты на исследования и разработки в процентах от ВВП, % в странах мира (2010-2019 гг.)

Страна	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Австрия	2,7	2,7	2,9	3,0	3,1	3,0	3,1	3,0	3,2	3,2
Азербайджан	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Армения	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Беларусь	0,7	0,7	0,6	0,7	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6
Бельгия	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4	2,5	2,7	2,8	2,8
Болгария	0,6	0,5	0,6	0,6	0,8	1,0	0,8	0,7	0,8	0,8
Великобритания	1,61,6	1,6	16	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7
Венгрия	1,1	1,2	1,3	1,4	1,3	1,3	1,2	1,3	1,5	1,4
Германия	2,7	2,8	2,9	2,8	2,9	2,9	2,9	3,1	3,1	3,1
Греция	0,6	0,7	0,7	0,8	0,8	1,0	1,0	1,1	1,2	1,1
Грузия	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Дания	2,9	2,9	3,0	3,0	2,9	3,1	3,1	3,1	3,1	3,0
Израиль	3,9	4,0	4,2	4,1	4,2	4,3	4,5	4,8	4,9	4,9
Ирландия	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1
Исландия	2,4	2,4	1,7	1,7	1,9	2,2	2,1	2,1	2,0	2,0
Испания	1,4	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2

Италия	1,2	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4
Казахстан	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Канада	1,8	1,8	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6	1,5
Кыргызстан	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Латвия	0,6	0,7	0,7	0,6	0,7	0,6	0,4	0,5	0,6	0,6
Литва	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	0,8	0,9	0,9	0,9
Нидерланды	1,7	1,9	1,9	1,9	2,0	2,0	2,0	2,0	2,2	2,1
Норвегия	1,6	1,6	1,6	1,7	1,7	1,9	2,0	2,1	2,1	2,1
Польша	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	1,2	1,2
Португалия	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,2	1,3	1,3	1,3	1,3
Молдова	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Российская Федерация	1,1	1,0	1,0	1,01	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0	1,1
США	2,7	2,8	2,7	2,7	2,7	2,7	2,8	2,8	2,8	2,8
Таджикистан	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Турция	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0
Узбекистан	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Украина	0,8	0,7	0,8	0,8	0,7	0,6	0,5	0,4	0,5	0,5
Финляндия	3,7	3,6	3,4	3,3	3,1	2,9	2,7	2,7	2,8	2,8
Франция	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,3	2,3	2,2	2,2	2,2
Швейцария	3,1	3,1	3,2	3,2	3,2	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4
Швеция	3,2	3,2	3,2	3,3	3,1	3,1	3,2	3,2	3,4	3,3
Эстония	1,6	2,3	2,1	1,7	1,4	1,5	1,2	1,3	1,4	1,4

Источник: Электронный ресурс: https://w3.unece.org/SDG/ru/Indicator. Дата обращения (1.02.2025)

За последние 5 лет Республика Таджикистан предпринимает шаги для развития инновационной экосистемы и поддержки инноваций:

1.Правительственные инициативы: В рамках национальных стратегий развития Таджикистана предусмотрены программы и меры поддержки инноваций и технологического развития. Это включает финансовую помощь, налоговые льготы, создание инфраструктуры и другие меры.

2.Инфраструктура и образование: Таджикистан стремится улучшить свою инновационную инфраструктуру, включая развитие технопарков, инкубаторов и центров исследований. Кроме того, в стране активно работают образовательные учреждения и научные институты, способствующие развитию кадрового потенциала в области инноваций.

За последние годы при соответствующих учреждениях высшего профессионального образования республики созданы технопарки, которые не финансируются за счет государственного бюджета, в связи с чем их будущее развитие маловероятно. Необходимо в будущем провести соответствующие конкурсы и определить учреждения высшего профессионального образования, которым необходимо целенаправленно выделить бюджетные средства для инновационного развития технопарков.[9]

3.Поддержка стартапов и предпринимательства: В Таджикистане проводятся программы и конкурсы для поддержки молодых предпринимателей и стартапов. Это может включать финансовую поддержку, обучение и консультирование, доступ к рынкам и другие меры.

4.Международное сотрудничество: Таджикистан также сотрудничает с международными организациями и партнерами для обмена опытом, технологиями и ресурсами в области инноваций.

В Республике Таджикистан за последние годы довольно много сделано для развития и поддержки отечественных производств: реформирована законодательная база, разработаны механизмы частногосударственного партнерства, финансируются перспективные НИОКР, субсидируются процентные ставки по заемным средствам, существуют налоговые стимулы для новых производств и т.д. Однако, на практике существующих мер оказывается недостаточно.[10,с.61] Сформировавшаяся на протяжении последних десятилетий проблема технологического отставания свидетельствует о крайней зависимости производств от импорта из зарубежных стран [11, с.216].

Промышленность, инновации и инфраструктура – три главных приоритета национального развития Республики Таджикистан на перспективу. [5,с.56].В этой связи, Президент Республики Таджикистан в своём Послании Парламенту Республики Таджикистан от 28 декабря 2024 года, для расширения инновационных процессов и всестороннего использования возможностей цифровых технологий в различных сферах экономики объявил 2025-2030 годы «Годами развития цифровой экономики и инноваций».

Максимально широкое внедрение в деятельность органов государственного управления современных инновационных технологий обеспечит, в том числе формирование электронного правительства, перевод в электронную форму большинства услуг населению и расширение использования системы государственного заказа для стимулирования инноваций. Государство должно обеспечить формирование благоприятного инновационного климата, включая создание условий и стимулов для инновационной деятельности, а также благоприятных условий для использования инноваций во всех видах деятельности.

Формирование сбалансированного и устойчиво развивающегося сектора исследований и разработок, имеющего оптимальную институциональную структуру, обеспечит расширенное воспроизводство знаний, а также повышение эффективности и результативности инфраструктуры, обеспечивающей коммерциализацию результатов научных исследований.

Хотя Таджикистан может столкнуться с некоторыми вызовами в развитии инноваций из-за ограниченных ресурсов и инфраструктуры, страна проявляет интерес и стремление к развитию этой области. Дальнейшее укрепление инновационной экосистемы в Таджикистане может способствовать экономическому росту и улучшению качества жизни населения. [7, с.54].

В таких условиях государство должно стимулировать формирование и развитие венчурных фондов, ориентированных не только на развитие инновационных технологий в стране, но и на закупку за рубежом оригинальных, относительно недорогих и быстро окупаемых организационно-экономических, управленческих решений, методов организации производства, ноу-хау. Благодаря венчурным фондам, эти нововведения и ноу-хау могут быть внедрены либо в форме создания новых производств, технологических линий, либо будут передаваться уже существующим предприятиям. Здесь государственная поддержка развития венчурных фондов должна проявляться, прежде всего, в разработке соответствующей законодательно-нормативной базы венчурного финансирования [6, с.314].

Таким образом, в Республике Таджикистан локомотивам функционирования инновационной инфраструктуры должны быть следующие её составляющие:

- Органы государственного управления, устанавливающие правовые режимы инновационной деятельности;

- Научно-исследовательские институты, участвующие в инновационных разработках;
- Венчурные фонды, вкладывающие свои средства в инновационные проекты;
- Консалтинговые фирмы и бизнес-инкубаторы.

Приоритетом в образовании должна стать реструктуризация сектора высшего образования, ориентированная на развитие сектора исследований и разработок в университетах, углубление кооперации учреждений высшего профессионального образования с передовыми компаниями реального сектора экономики и научными учреждениями, кардинальное расширение международной интеграции учреждения высшего профессионального образования страны как в направлении образовательных программ, так и в направлении исследований и разработок, усиление академической мобильности и развитие сетевой организации образовательных и исследовательских программ. При этом необходимо усиливать финансовую поддержку ведущих учреждении высшего профессионального образования, научных коллективов и отдельных ученых, проводящих исследования на мировом уровне.[9]

Расширение взаимодействия компаний реального сектора с организациями сектора исследований и разработок (институтами развития, исследовательскими подразделениями учреждения высшего профессионального образования, научными учреждениями государственных академий наук и другими научными организациями). Вместе с тем на повышение эффективности такого взаимодействия будет направлено расширение практики участия представителей учреждения высшего профессионального образования и академической науки в научно-технических советах, экспертных советах корпораций, а также участия ведущих компаний реального сектора в деятельности научных советов, других коллегиальных органов управления учреждения высшего профессионального образования и научных организаций. Концентрация усилий в сфере прикладных исследований на приоритетных направлениях инновационного развития сектора исследований и разработок и национальной экономики в целом.

По нашему мнению, обобщая перечисленные проблемы и препятствия формирования и развития инновационной инфраструктуры инновационного предпринимательства можно сделать вывод о том, что для их решения необходимо, чтобы государство обеспечило развитие отраслей фундаментальной и прикладной науки, от которых зависит переход на инновационный путь развития национальной экономики. [8, с.109].

Вместе с тем, государственная политика должна исходить из организации в вузах подготовки научно-технических специалистов в области инноваций, инновационного менеджмента и коммерциализации нововведений. По нашему мнению, обобщая перечисленные проблемы и препятствия формирования и развития инновационной инфраструктуры инновационного предпринимательства можно сделать вывод о том, что для их решения необходимо, чтобы государство обеспечило развитие отраслей фундаментальной и прикладной науки, от которых зависит переход на инновационный путь развития национальной экономики. Вместе с тем, государственная политика должна исходить из организации в вузах подготовки научно-технических специалистов в области инноваций, инновационного менеджмента и коммерциализации нововведений.

Таким образом, эффективная инновационная инфраструктура состоит из множества взаимосвязанных компонентов, которые обеспечивают взаимодействие науки, бизнеса, государственных органов и инвесторов. Развитие каждого из этих компонентов способствует созданию условий для инновационного роста и ускоряет внедрение новых технологий в различные сферы экономики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан “Об инновационной деятельности”, г.Душанбе, 16 апреля 2012 года, № 822;

2. Закон Республики Таджикистан “О технологических парках” г. Душанбе, 21 июли соли 2010, № 629;

3. Национальная стратегия развития интеллектуальной собственности Республики Таджикистан на период до 2030 года.

4. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26.12.2018 [электронный ресурс] URL: http://www.prezident.tj/ru/node/19089 (дата обращения: 12.02.2025г.)

5. Кодиров Ф.А. Инновационная инфраструктура – основа развития промышленного предпринимательства//Финансово-экономический Вестник №4(24) (научно-практический журнал), г. Душанбе, 2020, С-49-58

6. Комилов С.Дж. Проблемы повышения инновационной активности предприятий в Республике Таджикистан / С.Дж. Комилов// Проблемы современной экономики. Евразийский международный научно-аналитический журнал.-2009.-№1.- С.313-316.

7. Комилов С.Дж. Технопарки как основа развития инновационной системы региона (на примере Республики Таджикистан) / С.Дж. Комилов, Ф.М. Гафаров, Х.С. Холов // Проблемы современной экономики. – 2021. – № 3(79). – С. 145-148.

8. Мирзоева Е.Ш. Опыт развитых стран в формировании инновационной инфраструктуры промышленных предприятий //Мирзоева Е.Ш./ Финансово-экономический вестник. (научно-практический журнал) (ISSN: 2663-0389), №1(40)-Душанбе, 2024- С.48-54.

9. Мирзоева Е.Ш. Проблемы формирования инновационной инфраструктуры для инновационного предпринимательства в современных условиях Республики Таджикистан //Мирзоева Е.Ш./ Финансово-экономический вестник научно-практический журнал) (ISSN: 2663-0389). №3(32), Душанбе, 2022. -С. 102-109.

10. Стратегия инновационного развития Республики Таджикистан на период до 2020 года. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 мая 2015 года, № 354. http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=17738

11. Файзуллоев М.К. Индустриализация как базис инновационно-промышленной политики и драйвер модернизации экономики Таджикистана / М.К. Файзуллоев // Таджикистан: экономика и управление. – 2020. – № 1. – С. 60-67.

12. Файзуллоев М.К. Инновационно-промышленная политика: сущность и её основные направления// М.К. Файзуллоев/ Государственное управление. - 2016. - №4(32). - С.212-218 10.Федеральная служба государственной статистики. Электронный ресурс: https://rosstat.gov.ru / Дата обращения: 23.01.2025.

13. Чистякова Н. О. Анализ мирового опыта функционирования и развития объектов инновационной инфраструктуры // Известия ТПУ. 2007. №6. URL:https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-mirovogo-opyta-funktsionirovaniya-i-razvitiya-obektov-innovatsionnoy-infrastruktury (дата обращения: 10.12.2024).

LITERATURE

1. Law of the Republic of Tajikistan “On Innovation Activity”, Dushanbe, April 16, 2012, No. 822;

2. Law of the Republic of Tajikistan “On Technological Parks”, Dushanbe, July 21, 2010, No. 629;

3. National Strategy for the Development of Intellectual Property of the Republic of Tajikistan for the Period up to 2030.

4. Address of the President of the Republic of Tajikistan to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, December 26, 2018 [electronic resource] URL: http://www.prezident.tj/ru/node/19089 (date of access: February 12, 2025)

5. Kodirov F.A. Innovative infrastructure – the basis for the development of industrial entrepreneurship//Financial and Economic Bulletin No. 4 (24) (scientific and practical journal), Dushanbe, 2020, P-49-58

6. Komilov S. Dzh. Problems of increasing the innovative activity of enterprises in the Republic of Tajikistan / S. Dzh. Komilov // Problems of modern economy. Eurasian international scientific and analytical journal.-2009.-№ 1.- P. 313-316.

7. Komilov S. Dzh. Technology parks as the basis for the development of the regional innovation system (on the example of the Republic of Tajikistan) / S. Dzh. Komilov, F. M. Gafarov, H. S. Kholov // Problems of modern economy. - 2021. - No. 3 (79). - P. 145-148.

8. Mirzoeva E. Sh. Experience of developed countries in the formation of innovative infrastructure of industrial enterprises // Mirzoeva E.Sh./ Financial and Economic Bulletin. (scientific and practical journal) (ISSN: 2663-0389), No. 1 (40) - Dushanbe, 2024 - P. 48-54.

9. Mirzoeva E.Sh. Problems of formation of innovative infrastructure for innovative entrepreneurship in the modern conditions of the Republic of Tajikistan // Mirzoeva E.Sh./ Financial and Economic Bulletin scientific and practical journal) (ISSN: 2663-0389). No. 3 (32), Dushanbe, 2022. - P. 102-109.

10. Strategy of innovative development of the Republic of Tajikistan for the period up to 2020. Approved by the Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated May 30, 2015, No. 354. http://portali-huquqi.tj/publicadliya/view_qonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=17738

11. Fayzulloev MK Industrialization as a basis for innovation-industrial policy and a driver for modernization of the economy of Tajikistan / MK Fayzulloev // Tajikistan: Economy and Management. - 2020. - No. 1. - P. 60-67.

12. Fayzulloev MK Innovative-industrial policy: essence and its main directions // MK Fayzulloev / Public administration. - 2016. - No. 4 (32). - P. 212-218 10. Federal State Statistics Service. Electronic resource: https://rosstat.gov.ru / Date of access: 23.01.2025.

13. Chistyakova N. O. Analysis of world experience in the functioning and development of innovation infrastructure facilities // TPU News. 2007. No. 6. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-mirovogo-opyta-funktsionirovaniya-i-razvitiya-obektov-innovatsionnoy-infrastruktury (date of access: 10.12.2024).

УДК 32.018(675.3)

Мирсаидзода Фаридун Аврор
н.и.с., дотсент мудидри кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсатшиносӣ Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон 734055, Тоҷикистон, Душанбе х.Борбад, 48/5, тел.: (+992) 992 34-88-02

РУШДИ ОМӮЗИШИ МУҲОҶИРАТИ ЗЕҲНӢ ҲАМЧУН ИЛМ: ҲАДАФ ВА ВАЗИФАҲОИ ОН ДАР РАВАНДИ СИЁСӢ

Аннотатсия: *Дар мақола асоснок карда шудааст, ки бо дар назардошти он ки раванди муҳоҷират ба ҳаёти сиёсии хам чамъияти кабулкунанда ва ҳам интиқолдиҳанда (раванди муҳоҷират омил) таъсир мерасонад, бинобар он раванди муҳоҷират сифати сиёсӣ гирифтааст ва худи ҳолатҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ, иқтисодӣ ба ин раванд таъсир мерасонанд, боиси пайдо шудани унсур ва ё ҷузъи сиёсӣ дар муҳоҷират мегардад. Дар мавриди таҳлили сиёсатшиносии ин раванд бояд бисёрсубъективии он ба назар гирифта шавад. Муалиф афзудааст, ки ҷиҳати инъикоси падидаи муҳоҷират дар соҳаи сиёсии ҷомеа, собит кардани он, ки равандҳои муҳоҷират аслан як ҷузъи падидаи сиёсӣ мебошанд, бинобар он, ба омили муҳоҷират сарбории сиёсӣ, бонги сиёсӣ додан зарур аст. Дар асоси таҳлилҳои назариявӣ муаллиф таъкид намудаст, ки дар замони муосир илми муҳоҷиратшиносӣ ба як соҳаи нисбатан мустақили илми сиёсатшиносӣ табдил ёфтааст ва объекти онро равандҳои муҳоҷират ҳамчун як ҷузъи воқеияти сиёсӣ ташкил додааааст.*

Калидвожаҳо: *раванди муҳоҷират, муҳоҷират дар соҳаи сиёсии ҷомеа, сарбории сиёсӣ дар муҳоҷират, сиёсати муҳоҷират, манфиати сиёсат муҳоҷиратшиносии сиёсӣ, институҳои сиёсии равандҳои муҳоҷират, суботи иҷтимоиву сиёсӣ.*

Мирсаидзода Фаридун Аврор
к.п.н., дотцент заведующий кафедрой международных отношений и политологии Международного университет туризма и предпринимательство Таджикистана 734055, Таджикистан, Душанбе пр. Борбад, 48/5, тел.: (+992) 992 34-88-02

РАЗВИТИЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ КАК НАУКА: ЕЕ ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. *В статье обосновано, что, учитывая, что миграционный процесс влияет на политическую жизнь как принимающего, так и передающего общества (миграционной факторный процесс), следовательно, миграционный процесс приобрел политическое качество, а социальное, политическое, моральные, да и сами экономические условия способствуют этому это приводит к появлению политического элемента в миграции. Что касается политического анализа этого процесса, то следует учитывать его многосубъектность. Автор добавил, что аспект отражения феномена миграции в политической сфере общества, доказав, что миграционные процессы по своей сути являются частью «политического» явления, поэтому необходимо дать политическое бремя, политическое обращение к миграционному фактору. На основе теоретического анализа автор подчеркнул, что в современное время наука о политической миграции стала относительно самостоятельной областью политической науки, а ее объектом являются миграционные процессы как часть политической реальности.*

Ключевые слова: *миграционный процесс, миграция в политической сфере общества, политическое бремя в миграции, миграционная политика, интерес политики, политические миграционные исследования, политические институты миграционных процессов, социально-политическая стабильность.*

Mirsaidzoda Faridun Auror
Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of International Relations and Political Science International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan 734055, Tajikistan, Dushanbe Borbad Ave., 48/5, tel.: (+992) 992 34-88-02

DEVELOPMENT OF THE STUDY OF INTELLECTUAL MIGRATION AS A SCIENCE: ITS GOAL AND TASKS IN THE POLITICAL PROCESS

Abstract: *The article substantiates that, given to the migration process influences the political life of both the receiving and transmitting society (migration-factor process), therefore, the migration process has acquired a political quality and social, political, moral, and even economic conditions themselves contribute to this leads to the emergence of a political element in migration. The political analysis of this processes, it's a multi-subjectivity should be taken into account. The author added that the aspect of reflecting the phenomenon of migration in the political sphere of society having proved that migration processes are essentially part of the "political" therefore it is necessary to give a political burden, a political appeal to the migration factor. Based on theoretical analysis, the author emphasized that in modern times the science of political migration has become a relatively independent area of political science and its object is migration processes as part of political reality.*

Key words: *migration process, migration in the political sphere of society, political burden in migration, migration policy, political interest, political migration research, political institutions of migration processes, socio-political stability.*

Дар Стратегияи миллии муҳоҷират Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд шудааст, сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муҳоҷирати ҷузъӣ сиёсати иқтисодии давлат буда маҷмуи тадбирҳоес, ки ба таъмини идораи давлатии равандҳои муҳоҷират, амнияту батартибдарории ҳаракати он барои иҷрои муқаррароти Созишномаи глобалӣ оид ба ҳалли ҷанбаҳои гуногуни муҳоҷирати байналмилалӣ, ки Созмони Милали Муттаҳид 10-11 декабри соли 2018 қабул кардааст, равона шудааст.[1] Худ ин муқарароти умумие, ки дар Стратегия инъикос ёфтааст, доир ба мубраммияти таҳқиқи ҷанбаҳои сиёсии равандҳои муҳочират дар замони муосир шаҳодат медиҳад.

Равандҳои муҳоҷират дар ҷаҳони муосир миқёси васеъ гирифтааст ва тағйироте, ки онҳо дар ҳаёти сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангии кишварҳо, халқҳо ва тамаддунҳо ба вуҷуд овардаанд, вазифаи омӯзиши ҳамаҷонибаро тақозо менамояд. Равандҳои муосири муҳоҷират аслан натиҷаи модернизатсияи сиёсӣ, ҷаҳонишавӣ, марҳалаи нави назорат бар фазову макон (ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, иттилоотӣ) мебошад, бинобар он бори сиёсиро дар бар кардааст. Охирин дар натиҷаи фишор ба ниҳодҳои сиёсии муқарраршуда, тағирёбии аломатҳои асосии ҳаёти сиёсӣ ва таҳдидҳо ба суботи сиёсӣ ва амнияти миллӣ, ба назар мерасад, зарурати эҷоди як назарияи махсуси интегралии сиёсатшиносӣ ба миён меорад, ки онро илми муҳоҷиратшиносии сиёсӣ номидан мумкин аст.

Муҳоҷират дар кишварҳои қабулкунанда ва ирсолкунанда омили тағйироти иҷтимоӣ ва сиёсӣ мебошад ва сифати сатҳи ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва маҳаллиро дар бар гирифтааст. Маҳз ҳамин аст, ки истифодаи донишҳои сиёсатшиноси дар таҳлили равандҳои муҳоҷират мубрамият пайдо карда, зарурати ташаккули самти нави илмӣ (назарияи соҳавӣ) – илми муҳоҷиратшиносии сиёсиро ба миён оварад.

Ҷиҳати инъикоси падидаи муҳоҷират дар соҳаи сиёсии ҷомеа, собит кардани он, ки равандҳои муҳоҷират аслан як ҷузъи падидаи сиёсӣ мебошанд, бинобар ин ба омили муҳоҷират сарборию сиёсӣ, бонги сиёсӣ додан зарур аст, ки ба дарки маънии «сиёсат» ва «сиёсӣ» муқаррарот ворид намоем.

Мо барои шарҳи ин масаъла ба далелхои назариявии муҳақиқ К. Шмитт такия менамоем. Ба ақидаи вай сиёсӣ чунин як тамомияти иҷтимоӣ, ки кодир аст манфиатҳои гуногуни субъектҳои гуногунро ҳарҷанд мукобил ба дигарон аст, мутаҳид месозад, буд ва мебошад,. Вай (ин тамомияти иҷтимоӣ) омили тавоно, ки ҳама чизи дигарро инкор мекунад ва мукобили он аст, муттаҳид месозад. мавсуф афзудааст, ки сиёсӣ ягон мавзуи худро надорад ва фақат дараҷаи шиддатнокии ё канда шудани алоқа одамонро нишон медиҳад, ки оламро бо мазмуни хосси худ пур мекунад. Бо такия ба муносибати К.Шмитт мохияти «сиёсӣ»-ро шарҳ медиҳем: ин хосияти сотсиум, ҷомеа, ки дар вазъияти мухолифати мушаххас, тақсимоти ошкор ё ниҳонии бо мо”(“дӯстон”) ва “бегона” (“душманон”) қарор дорад.

Ҳамин тариқ, табиати сиёсии ҷомеа дар хоҳиши нигоҳ доштани худ ҳамчун ягона ва соҳибихтиёр ифода ёфта, барои ин ҳадаф фаъолияти амалӣ зоҳир мегардад. Аз ин лиҳоз, мазмуни фаъолияти сиёсӣ дар истехсолот ва дигаргунсозии сохти ҷамъиятӣ, ниҳодхои он барои нигох доштани тамомияти мавҷуда ва бартараф намудани зиддиятхое, ки сабаби вайрон шудани он мешавад, иборат аст. Метавон бо К.Шмитт розӣ шуд, ки хар гуна фаъолият (фаъолияти ягон субъект, агент), ки ба як тамомияти сиёсӣ нигаронида шудааст (нигоҳ доштан ё нобуд кардани он) метавонад сиёсӣ бошад.

Барои он, ки падидаи муҳоҷират ба доираи сиёсӣ ворид гардад, бояд ё шароити ташаккули ниҳодҳои асосӣ бошад, ё шароити дигаргунсозӣ ва харобшавии онҳо бошад.[2] Масалан, дар айни замон мазмуни сиёсии равандҳои муҳоҷират бо таъсири онҳо ба якпорчагии давлат ва мавҷудияти он ҳамчун раванди сиёсӣ, алоқаманд аст.

Амалан, дар ҳар як ҷомеаи иҷтимоӣ, гурӯҳ, аз ҷумла муҳоҷирон, манфиатҳои худро доранд. ки аксаран мувофиқат намекунанд ва ҳатто ба ҳамдигар мухолифанд. Дар ин маврид метавон дар бораи сохтори иҷтимоии ҷомеа, табақабандии ҷамъият аз рӯйи манфиатхо сухан ронд. [3] На ҳар як манфиат асоси сиёсат, балки фақат манфиати сиёсӣ шуда метавонад.

Манфиат мафҳуми ниҳоят паҳншуда ва моҳиятан баҳсбарангез аст ва мафҳуми умумӣ дар сатҳи мукаммал ифоданашуда боқӣ мемонад [4]. Бо ақидаи Е.Поздняков ва А.Баттлер розӣ шудан мумкин аст, ки манфиат ифода ва дарки ниёзҳои объективӣ аст, шакли субъективии талаботи объективӣ.[5] Субъектҳои якранг ҳарчанд бо маҷмуи эҳтиёҷоти якранг тавсиф шаванд ҳам, аммо ҳар яки онҳо ин ниёзҳои якрангро аз рӯйи биниши худ баррасӣ мекунад ва (иерархияи) зинанизоми хосси худро месозанд. Талаботи объективӣ дар доираи тасаввуроти фард ва назари махсуси он, ба назари мо, мафҳуми «манфиат»-ро ифода мекунад.

Вале на хар як манфиат асоси сиёсат, балки факат манфиати сиёсӣ шуда метавонад. Манфиатхои ҷамъиятӣ танҳо дар ҳамон вақте сиёсӣ мешавад, агар он бо воситахои мавҷудаи маънавӣ ва маъмурӣ-ҳуқуқӣ амалӣ шуда наметавонад ва ба тафовути манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ асос меёбад. Огоҳӣ аз ин мардумро водор мекунад, ки механизмҳои нави татбиқи он ва пеш аз ҳама бо роҳи тағйир додани муносибатҳои ҳокимият дар ҷомеа ҷустуҷӯ кунанд.

Бояд гуфт, ки майлу хоҳиши гурӯҳҳо ва табақаҳои алоҳидаи иҷтимоӣ ба амалӣ гардондани манфиатҳои сиёсии худ принсипи динамикии асосии сиёсатро ташкил дода, боиси афзудани шиддати ичтимоӣ, муаммоҳои сиёсӣ ва дар натиҷа ба низои сиёсӣ мегардад. Сиёсат ва ниҳодҳои он нақши танзимкунандаро иҷро намуда, бо дар назардошти муносибатҳои неруҳои амалкунандаи дар паси нусхаҳои муайяни ноил шудан ба манфиатҳои сиёсӣ қарор дошта, қарорҳои сиёсӣ таҳия мекунанд. Бояд қайд намуд, ки натанхо одамон, балки ходисаю равандҳо хам хамчун неруи фаъол баромад карда метавонанд. Масалан, раванди камбағалшавии омма метавонад қувваи бездоранда ва афзоиши сатҳи сарват қувваи пешбаранда барои гузариш ба муносибатхои бозорӣ шуда метавонад. Аз рӯйи ин мисол метавон дар бораи неруҳои фаъоли тағйироти сиёсӣ ё неруҳои сиёсӣ ҳарф занем. Сохторҳо, институтҳо (масалан, ҳизбҳои сиёсӣ), ташкилот

(масалан, чунин субъектҳои расмӣ, ба монанди шуъбаи меҳнат дар ҳукумат) ва ғайриниҳодӣ (масалан, стихиявӣ, этникӣ, касбӣ, минтақавӣ), ки бо истифода аз захираҳои муайян (қудрат, пул, ВАО ва ғ.), шаклҳои фишор (митингҳо, корпартоиҳо, оғоз намудани даъво ва ғ.) ба амалӣ гардондани манфиатҳои сиёсии гурӯҳои муайяни иҷтимоӣ ва ё ҷамъиятӣ сахм гузоранд.

Агар аз он бармеояд, ки асоси ҳаёти сиёсиро шахс бо рафтори пешгӯйинашавандаи худ, иштирок, ангезаҳои гуногун ва аксаран ба ҳам мухолифи манфиатҳо дорад, пас метавон гуфт, ки категорияи ҳаёти сиёсӣ «маънои номуайяниро дар сиёсат ифода мекунад, пешгӯйинашавандаи оянда дар ин ҷо ба вуҷуд оварда мешавад». Ҳамин тавр, сиёсат фаъолияти мақсадноки қудратӣ аст, ки дар муҳити ягонаи таърихӣ сурат мегирад, ки хусусиятҳои муайянкунандаи он динамизм, пешгӯйӣ нашудан ва барноманашаванда мебошанд. Ҳамаи ин, аз таъсири маънавию фазоии ҳукмрон ба амал меояд. [6].

Ҳаёти сиёсӣ ба ҷониби фаъолияти низои сиёсӣ диққат медиҳад: ин маънои таҷдиди муносибатҳо ва сохторҳои сиёсиро дорад ва тамоми маҷмуи амалҳо ва таъсири мутақобилаи сиёсиро фаро мегирад. Таҳлили хаёти сиёсӣ, пеш аз хама, тахлили тамоми механизми фаъолияти сиёсӣ ва чунин алоқаҳои ин механизм, монанди манфиату максадхои сиёсиро дарбар мегирад. Манфиати асосии сиёсӣ ба даст овардани ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Ҳамин тариқ доир ба муносибатҳои одамон, ҷомеахо, ташкилотҳо ва иттиҳодияхои онҳо ба идоракунии иҷтимоӣ ва ҳокимият, вобаста ба татбики эҳтиёҷот ва манфиатҳои иҷтимоию сиёсӣ моҳияти ҳаёти сиёсиро ташкил медиҳад. Ба мақсади ноил шудан ба манфиатҳои сиёсии худ шахсони алоҳида, гурӯҳҳо, ҷомеаҳо ба муносибатҳои сиёсӣ дохил мешаванд, ки аз як тараф, боиси ташаккули сохторҳои нави сиёсӣ ва аз тарафи дигар, дар зеҳни одамон пайдо ва реша гирифтани рамзҳо мафҳумҳо, арзишҳо, ки бо кумаке онҳо ҷаҳони сиёсатро шарҳ меёбад, ба рӯйдодҳои сиёсӣ баҳо медиҳанд, дар сиёсати одилона ё ноодилонаро доварӣ мекунанд, давлату роҳбари “хуб” ё “бад”довари мекунанд, сухан дар бораи маънои сиёсат ва мақсади он мекунанд ва ғайра.

Дар мавриди аввал, метавон дар бораи раванди сиёсӣ, яъне. тағйирёбии пайгиронаи вазъи воқеияти иҷтимоию сиёсӣ, ки дар натиҷаи фаъолияти муштараки субъектҳои иҷтимоию сиёсӣ (қувваҳои сиёсӣ) ба даст овардан, нигоҳ доштан ва истифодаи ҳокимияти сиёсӣ, таъмини конститутсия, фаъолият ё тағйир додани ҳокимияти сиёсӣ сухан гуфт. Дар мавриди дуюм - дар бораи ташаккул ва фаъолияти фарҳанги сиёсии ҷомеа (яъне намунаҳо, намунаҳои рафтор, самтҳо нисбат ба низоми сиёсӣ, ниҳодҳои он, дигар иштирокчиёни раванди сиёсӣ, инчунин нисбат ба худ.) ва шуури сиёсӣ (яъне маҷмуи ақидаҳо, мафҳумҳои назариявӣ, ақидаҳо, даркҳо ва ақидаҳои субъектҳои муносибатҳои сиёсӣ) ҳарф зад.

Ҳамин тариқ, равандҳои муҳоҷират, ки ба муносибатҳои сиёсӣ - ҳаёту тартиботи сиёсӣ таъсир мерасонад ва ба онҳо алоқаманд мебошад. бинобар ин сиёсатшиносон мавриди таваҷҷуҳи ҷиддӣ қарор медиҳанд...

Масъалаи эҷоди шароити ноил гаштан ва нигоҳ доштани тартиботи сиёсӣ дар маркази таваҷҷуҳи илми сиёсатшиносӣ қарор дорад.

Шарҳи моҳияти мафҳуми «тартиботи сиёсӣ» тасвири моҳияти мафҳуми «тартиботи иҷтимоӣ»-ро тақозо менамояд. Зери мафҳуми тартиботи иҷтимоӣ, ташкили ҳаёти иҷтимоӣ, ки ба меъёрҳои муайяни расмӣ (масалан, ҳуқуқи давлатӣ) ва арзишу меёрҳои умумӣ (масалан, миллӣ, фарҳангӣ, аахлоқӣ ва ғайра) асос ёфтааст. Барпогардии тартиботи чамъиятӣ бо тариқи механизмхое, ки онхо рафтори одамонро бо рохи танзим ва мутобик намудани амалиёти якчоя ҳидоят мекунад, сурат мегирад. Ба ҳамоҳангсозии рафтори шахсони алоҳида чунин амалҳо мусоидат менамоянд:

- мубодилаву муошрати солим;
- ба ҳамдигар расонидани хизматҳое, ки барои тарафҳо нафъовар аст;
- риояи манфиатҳои умумии онҳо:

- ҳамраъӣ, ки дар пояи ҳиссиёти умумӣ, ки дар асоси робитахои оилавӣ, этникӣ, нажодӣ, мансубияти динӣ, садоқат ба ғоя ва ғайра ба миён меоянд.

Намунаи рафтори тарафҳо метавонад ҳам мустақилона ва ҳам бо ёрии ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ ташаккул ёбад. Вобаста ба меъёрҳои муайяни расмӣ, тартиботи иҷтимоӣ ва намунаҳои рафтор на аз ҷониби худи иштирокчиёни амалиёти коллективӣ, балки зери таъсири омилҳои беруна, яъне бо таъсири масъулони мақомоти ҳокимият муносибатҳои ҳукмронӣ ва тобеиятро ба вуҷуд меоранд. Бояд таъкид намуд, ки сохтори мафҳуми «тартиб» мураккаб буда аз унсурҳои мустақили иқтисодӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ, экологӣ, сиёсӣ ва ғайра иборат мебошад, ки ташкили муносибатхои чамъиятиро рӯйи кор меорад.

Дар луғати энсиклопедии «Политология» маъноҳои гуногуни мафҳуми «тартиби сиёсӣ»-ро медиҳад.[7] Дар навбати аввал яке аз ҷиҳатҳои махсусгардонии бюрократии кори сиёсӣ-идоракунӣ, ки бо мувоффиққунонии (координатсияи) соҳаҳои махсусгардонидашудаи фаъолият алокӯқаманд аст, тавсиф дода шудааст. Яъне, тартиботи сиёсиро ҳамчун пай дар пайи муқарраргардида ба амал баровардани қоидаю оинҳои расмӣ ва анъанавӣ аз тарафи ягон мақомот ва ниҳодҳои сиёсӣ маънидод карда шудааст. Маънои дуюми тартиботи сиёсӣ аз ҳолати низоми сиёсӣ ё ҷузъи он баромада, онро ҳамчун ҳолати низоми сиёсӣ, ки ба он қобилияти сафарбаркунии сиёсӣ ва амалӣ намудани амалҳои пешбинишуда хос аст, тавзеъ дода шудааст. Аммо, ба назари мо, муносибатҳои зикршуда мафҳум моҳияти онро муаян карда наметавонад. Метавон ба андешаи муҳақиқ Г.Белов [8], ки моҳияти тартиботи сиёсиро «муташакиллӣ (тартиб ва мураттабият), функсионалӣ ва устувории муносибатҳои сиёсӣ» тасиф додааст, розӣ шуд. Масъалаи тартибу низомро нахустин маротиба донишмандони маърифатпарвар бардоштанд. Масалан, Т.Гоббс пайваста бо тавсифи табиати одамон онро «ҷанги ҳама ба мукобили хама» унвон додааст. Барои зинда мондани худ одамон ҳуқуқҳои худро махдуд карда, бо давлат шартнома мебандад, ки дар доираи он кафолати амнияти ӯ ва тартиботи ҷамъиятӣ муқаррар мегардад.. Масъалаи тағйироти сохти давлатӣ, пайдоиши субот ва тартиботи ҳуқуқӣ дар асарҳои И.Кант ва О.Конт мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Навъҳои гуногуни тартиботи сиёсӣ, ба мисли навъҳои анъанавӣ, ҳуқуқӣ, харизматии ҳукмронӣ дар татқиқоти М Веьер асоснок шудаанд. Т.Парсонс бошад, шартҳои асосии ташаккул, нигоҳдорӣ ва ҳалли модели тартиботро шарҳ додааст.

Чанд муносибатро доир ба тавсифи табиат ва имкони тағир додани устувории иҷтимоӣ метавон чудо намуд. Модели аввал аз «аналогияи организм», ки О.Конт ва Г.Спенсер ворид намудаанд, маънои мегирад. Онҳо анъанаи методологӣ, ки ҷомеа аз рӯи қиёс бо организми зинда баррасӣ мешавад, пешниҳод кардаанд, Ҳамбастагии ҷомеа ва муттаҳидшавии он дар маркази таваҷҷуҳи пайравони ин муносибат қарор дорад. Мувофиқи ин модел тамоми ҷузъҳои ҷомеа ба шарофати эволютсияи тулонӣ ва бешуурона дар мувозинати сохторӣ қарор доранд. Бинобар он, ба кӯшишҳои дахолати оқилона ва ислоҳот ба ҳаёти он тоб оварда наметавонад, зеро тартиби муқарраршудаи созмон наметавонад тамоми коидахои органикиро, ки он чамъиятро идора мекунанд, ба назар гиранд. Мукаррар намудани маънои ин ё он тартиботи сиёсӣ аз он вобаста аст, ки он дар ин ҳолат барои нигоҳ доштани сохтори муқарраршуда кадом вазифаро ба иҷро расонад.

Дар доираи муносибати дуюм тартиботи ҷамъияти ҳамчун натиҷаи ташкили амали бошуурона, мақсаднок оид ба танзими робитаҳои ичтимои барасси шудааст. Ҳаёти ичтимоӣ ҳамчун механизми муайяне пазируфта шудааст, ки принсипҳои фаъолияти он маълум буда имконияти танзими оқилонаи он хеле фарох аст.

Агар кафолатҳои устувории дарозмуддати сиёсиро дар пояи мутобиқшавии система ба таъсири муҳити беруна ва омилҳои дохилӣ таъкид намоем, пас ҳатман дар назар дошт, ки унсурҳои тартиботи сиёсӣ фарҳангу идеологияи сиёсӣ, иҷтимоигардии сиёсӣ мебошанд. хусусиятҳои механизми танзими сиёсӣ, созиши манфиатҳо, муошрати сиёсӣ

ва дақиқ будани самтҳои фаъолияти сохторҳои ҳокимият, дар устувории меъёрҳо ва намудҳои рафтор мебошанд.

Кафолатҳои пойдории суботи сиёсӣ дар шароити иҷтимоӣ ва сиёсӣ рӯйи кор меояд. Миёни омилҳои иҷтимоӣ, бахусус афзоиши иктисодиёт ва некуахволӣ, сатҳи пасти зиддиятҳои иҷтимоӣ дар шароити зиндагонӣ, эътимод ба некуахволии мамлакат нисбат ба дигар кишварҳо ба субот мусоидат мекунанд.

Объекти сиёсатшиносиро соҳаи сиёсии ҳаёти ҷомеа ташкил медиҳад. Ба ақидаи муҳақиқ Г.Полунина метавон розӣ шуд, ки воқе дар соҳаи сиёсии хаёти ҷомеаи соҳаҳои бузургтарини ҳаёти он мебошад. Ташкили ҷомеа ва идоракунии он дар ҳама сатҳо ҳадафи асосии он мебошад. [9] рабти сиёсатро бо соҳаи сиёсии ҷомеа таъкид намуда, асосок мекунад, ки онҳо ҳамчун қисмат ва тамомият алоқаманданд. Восита ва механизми фаъолияти системаи сиёсиро сиёсат муаян менамояд. Сиёсатро метавон фақат дар доираи тамоми ҷанбаҳои сиёсии ҷомеа дарк кардан мумкин аст.

Соли 1948 аз ҷониби Комиссияи маориф, илм ва фарҳанги Созмони Милали Муттаҳид (ЮНЕСКО) ба мавзуи сиёсатшиносӣ муқаррарот ворид шудааст. Дар карори ин созмони байналмилалӣ рӯйхати зерини масъалахое, ки илми сиёсатшиносӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳад, пешбинӣ карда шудааст:

1. Назарияи сиёсат: вазифаи он пешниход кардани моделхои назариявие, ки барои шарҳ додани далелу ходисахои гуногуни хаёти сиёсии ҷомеа сарукор дорад.

2. Наҳодҳои сиёсӣ: тадқиқот доир ба амалияи фаъолияти воқеҳ ва вазифаҳои Наҳодҳои сиёсӣ - мақомоти марказиву маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ғ..

3. Омӯзиши фаъолияти созмонҳои сиёсиву ҷамъиятӣ, афкори чамъиятй, гуруҳҳои манфиатдор, интихоботу интихобкунандагон, ахбор ва ташвиқот.

4. Муносибатҳои байналмилалӣ – таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни сиёсати хориҷии давлатҳо, ташкилоти байналмилалӣ ва механизмҳои фаъолияти онҳо.

Дар ҷаҳони муосир бо дар назардошти он, ки раванди муҳоҷират ба ҳаёти сиёсии хам ҷамъияти қабулкунанда ва хам интиқолдиҳанда (раванди муҳоҷират – омил) таъсир мерасонад, бинобар он, раванди муҳоҷират сифати сиёсӣ гирифтааст ва худи ҳолатҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ, иқтисодӣ ба ин раванд таъсир мерасонанд, ки боиси пайдо шудани унсур ва ё ҷузъи сиёсӣ дар муҳоҷират (раванди муҳоҷират-функсия) мегардад. Дар мавриди таҳлили сиёсатшиносии ин раванд бояд бисёрсубъективии он ба назар гирифта шавад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи сиёсатшиносии масаълаҳои муҳоҷират бо дар назардошти ду сатҳи ин падида (раванд – омил ва раванд – функсия [10]) бояд сурат гирад. Сатҳи аввалин равандҳои муҳоҷират бо амнияти иҷтимоиву миллӣ, бо муқаррароти сиёсат доир ба раванди муҳоҷират рабт дорад. Сатҳи дуюм бошад, бо пайдоиши унсурҳои сиёсӣ дар равандҳои муҳоҷират бо сабаби пайдо шудани падидаҳои муборизаи рақобатии ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣ ва саъю кӯшиши онҳо барои ноил шудан ба манфиатҳои сиёсии худ дар шароити муносибатҳои мавҷуда ё тағйирёбандаи ҳокимияти иерархӣ дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоӣ, иқтисодиву фарҳангии ҷомеа, давлати қабулкунанда алоқаманд мебошад. Натиҷаи пайдоиши ҳам сатҳи якум ва ҳам дуюм ин аст, ки дар ҷомеаи муосир равандҳои сиёсӣ ҷузъи муҳоҷиратро фаро гирифтаанд.

Ҳамин тариқ, метавон таъкид намуд, ки дар замони муосир илми муҳоҷиратшиносии сиёсӣ ба як соҳаи нисбатан мустақили илми сиёсатшиносӣ табдил ёфтааст ва объекти онро равандҳои муҳоҷират ҳамчун як ҷузъи воқеияти сиёсӣ ташкил медиҳад. Предмети онро бошад, тамоюлҳои рушд ва тағйирот марбут ба сиёсатгузории равандҳои муҳоҷират вобаста ба пайдоиши унсуру ҷузъи сиёсӣ дар равандҳои муҳоҷират, ки ба ташаккул, институтсионализатсия ва табдили воқеияти сиёсӣ нигаронида шудааст.

Муҳоҷиратро дар маънои сиёсатшиносӣ метавон ҳаракати ҷамъиятии аҳолӣ ё як қисми он берун аз сарҳади давлатӣ ё маъмурӣ дар давраи тулонӣ, ки таҳти таъсири онҳо тағйири воқеияти сиёсии давлат ё минтақа сурат мегирад, баррасӣ намуд.

Агенту субъектҳои иҷтимоии равандҳои муҳоҷиратро муҳоҷир ва муҳоҷирон ташкил медиҳад. Ба гуфтаи олими русъ В.Петров, «муҳоҷир шахсе мебошад, ки бо иваз кардани ҷойи истиқомати доимӣ ҳаракати ҳудуди (муҳоҷират) анҷом дода, абадан ва ё ба муддати муайян (аз 1 рӯз то чанд сол) кор мекунад. ва муҳоҷирон бошанд, гурӯҳҳои иҷтимоии шахсоне, ки дар муҳоҷират иштирок мекунанд ва ҳаракати муҳоҷират мекунанд»[11]. Аммо чунин тафсир моҳияти падидаро дуруст инъикос намекунад, зеро агар дар бораи ба муҳоҷир ё сокини маҳаллӣ тасниф кардани шахс аз тарафи худи муҳоҷирон, сокинони маҳаллӣ ва коршиносон сурат гирад, пас тавсирҳои гуногун пайдо мешавад. Масалан, муҳоҷир ҳарчанд худро сокини маҳаллӣ ҳисоб кунад, аммо дар тасавуроти мардуми маҳал ҳамчун як шахси бегона қабул мешавад. Ва ё агар коршиносон дар муқаррар намудани ҷамоаи муҳоҷирон аз рӯйи меъёри «иқомат дар ин маҳал на аз рӯзи таваллуд» асос диҳанд ва ё давомнокии иқоматро дар ин ё он маҳал ҳамчун меъёр истифода баранд, аммо баъдан мувофиқи барӯйхатгирии аҳолӣ аксари онҳо ба нуқтаи аввал мувофиқат мекунад.

Барои дарки падидаҳои муҳоҷир ва муҳоҷирон дар доираи сиёсатшиносӣ зарур аст, ки онҳоро бо мафҳуми сиёсӣ рабт намуд ва ба нуқтаҳои буриши ин падидаҳо таваҷҷуҳ зоҳир бояд кард. Муҳоҷир шахсест, ки таҳти фишори шароити иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ маҷбур аст макони зисти худро тарк кунад, то ин, ки ҷойи амнтарро барои татбиқи стратегияҳои ҳаётиаш дарёбад. Илова бар ин, барои дарки аниқтари моҳияти муҳоҷир дар доираи илми сиёсатшиносӣ, аввалан бояд қайд кард, ки зери мафҳуми “Амният” мавҷудияти таҳдидҳои эҳтимолӣ ё аёнӣ ба ҳаёт, саломатӣ ва имконияти худшиносии шахс дар воқеияти сиёсии мавҷуда нуҳуфта аст. Дуюм, муҳоҷир, ки аз ҷойи истиқомати анъанавии худ маҷбуран берун меравад, инсоне мебошад, ки нисбат ба аҳолии маҳаллӣ манфиатҳо ва ниёзҳои комилан дигар дорад ва аксар вақт ба онҳо комилан мухолиф аст, ки ин ҳолат ӯро маҷбур месозад, ки стратегияҳои гуногуни зиндагиро муаяйн намуда амалӣ созад ва ба низоъ ва рақобат бо аҳолии маҳаллӣ пардозад. Амалӣ шудани манфиатҳо, татбиқи стратегияҳои ҳаётии муҳҷир танҳо дар сурати дигаргунсозӣ ё азнавсозии куллии воқеияти сиёсӣ, ки ҳаёти сиёсии ҷомеаи маҳаллиро танзим мекунад, имконпазир мегардад.

Муҳоҷирон дар доираи дарки сиёсатшиносӣ гурӯҳҳои иҷтимоие мебошанд, ки аъзоёнашон худро субъектҳои комили рафтор дар маҳалли нави истиқомат дарк намуда, ҳисси ҳамбастагии гурӯҳӣ дошта, кӯшиш менамоянд, ки манфиатҳои сиёсии худро, ки аз манфиатҳои сиёсии субъектҳои ҷомеаи қабулкунанда тафовут доранд, амалӣ гардонанд[12].

Ҳамчун як соҳаи донишҳои сиёсатшиносӣ илми муҳоҷиратшиносии сиёсӣ вазифаҳои муайянро иҷро мекунад. Масалан, вазифаи маърифатӣ ба дарки мувофиқи воқеияти сиёсии атроф мусоидат намуда, дар воситаҳои системаи маърифатӣ амалӣ мешавад ва ҷустуҷӯву ҷамъоварии иттилооти назариявию эмпирикӣ, табдилу коркарди он ба рушди донишҳову маълумотро дар бораи равандҳои муҳоҷират пурра мекунад, ҳамин тариқ, барои таҳияи сиёсати муҳоҷират хидмат менамояд.

Вазифаи инструменталӣ праксеологии муҳоҷиратшиносии сиёсӣ ба татбиқи хулосаҳои илмӣ дар амалияи сиёсӣ ва идоракунии давлатии равандҳои муҳоҷират, инчунин, равандҳои қабули қарорҳо ва технологияҳои татбиқи онҳо нигаронида шудааст.

Вазифаҳои пешгӯйи ва ё ояндабинии муҳоҷиратшиносии сиёсӣ бо муқарар намудани тамоюлҳо, сабабҳову шаклҳои пайдоиш ва дурнамои рушди муҳоҷират, муайян намудани сатҳи шиддат, самт, миқёс, навҳои ҷараёни муҳоҷират, механизмҳои самараноки иҷтимоию иқтисодии мутобиқшавии онҳо дар кишварҳои қабулкунанда алоқаманд мебошад.

Вазифаҳои тарбиявӣ-сотсиализатсия ба баланд бардоштанти таъсирбахшии донишҳои сиёсӣ ба мукммалгардии механизми иҷтимоишавии сиёсӣ бо тарбияи муҳоҷират нигаронида шудааст.

Мисли дигар соҳаи сиёсатшиносӣ, илми муҳоҷиратшиносии сиёсӣ матритсаи

категория консептуалии худро дорад, ки онҳо хусусиятҳои равандҳои муҳоҷиратро инъикос менамояд. Маҷмуи мафҳумҳои умумии илмӣ, аз ҷумла категорияҳо ва мафҳумҳои илми сиёсатшиносӣ, илмҳои ба ҳам алоқаманд, ки дар омӯзиши равандҳои муҳоҷират иштирок мекунанд матритсаи категория консептуалии муҳоҷиратшиносии сиёсиро ташкил медиҳанд.

Аз сиёсатшиносӣ чунин категорияҳо, ба мисли “раванди сиёсӣ”, “манфиати сиёсӣ”, “амнияти миллӣ”, “ҳаёти сиёсӣ”, “тартиботи сиёсӣ”, “рафторҳои сиёсӣ” ва ғайра мавриди истифода қарор мегирад. Инчунин, категорияҳои ҷомеашиносӣ ба мисли «шиддати иҷтимоӣ», «тартиботи иҷтимоӣ», «раванди иҷтимоӣ» ва ғайра низ истифода мешавад. «Таҳаммулпазирии иҷтимоӣ», «рафтори иҷтимоӣ», «беҳбуди иҷтимоӣ» ва ғайра, ки ба истилоҳҳоти психологияи иҷтимоӣ дохил мешаванд, истифода мешаванд. «Ҳаракати муҳоҷират», «афзоиши табиӣ ва механикии аҳолӣ» ва ғайр, ки ба категорияҳои омори иҷтимоӣ ва демография хос, аст истифода мешаванд. Албатта, категорияҳое илмҳои гуногунро, ки номбар намудем, дар таҳлили ҳаёти сиёсии субъектҳои раванди муҳоҷират бо дар назардошти хусусиятҳои муносибатҳои муҳоҷирати сиёсӣ истифода мешаванд.

Дар муҳоҷиратшиносии сиёсӣ чунин категорияҳои мушаххас "ҷузъи сиёсии раванди муҳоҷират" "сиёсатикунонии раванди муҳоҷират" бештар истифода мешавад.

Ҳамин тариқ, пайваста бо сиёсӣ гардонидани раванди муҳоҷират ба бардошти падидаи муҳоҷират, ки нақши бартаридоштаро дар институтсионализатсия, табодули воқеияти сиёсии ҷомеаи қабулкунанда фиристанда доранд, таваҷҷуҳи асосӣ дода мешавад. Ин раванд мохиятан сифати объективӣ дорад. .

Зери мафҳуми ҷузъи сиёсии раванди муҳоҷират бояд нишондиҳандаҳоеро дар назар дошт, ки дар натиҷаи фаъолияти субъективии гурӯҳҳои иҷтимоӣ ё намояндагони алоҳида барои иҷрои вазифаҳои стратегӣ ё тактикӣ ва татбиқи манфиатҳои сиёсии худ дар шароити ҳокимияти мавҷуда ё тағйирёбандаи муносибатҳои зинанизомии ҷомеаи дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, маънавӣ ва фарҳангии ҷомеаи қабулкунанда зуҳур мешаванд. Ба инҳо метавон сатҳи шиддати иҷтимоӣ, сатҳи низоъ, фаъолияти сиёсӣ, суботи сиёсӣ ва бенизомии иҷтимоиро дохил намуд..

Илми муҳоҷиратшиносии сиёсӣ дар замони муосир муносибатҳои навро барои омӯзиши қолабҳо ва тамоюлҳои воқеияти сиёсӣ, вазъи мушаххаси сиёсӣ бо дар назардошти сиёсӣ шудани равандҳои муҳоҷират ва пайдоиши ҷузъҳои сиёсӣ дар онҳо коркард намудааст. .

Сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷ.Холлифилд омӯзиши масъалаҳои зерини равандҳои муҳоҷиратро дар сиёстшиносӣ таъкид намудааст:

1. Нақши давлати миллӣ дар танзими раванди муҳоҷират, сарҳадҳо ва ҳудудҳои танзими он;

2. Таъсири муҳоҷират ба истиқлоли ва шаҳрвандӣ, алоқамандии миёни муҳоҷират ва сиёсати хориҷии давлат ва амнияти миллӣ;

3. Муттаҳидшавии сиёсӣ, омӯзиши равандҳои муҳоҷират дар сатҳи макро ва таъсири он ба давлат ва баръакс .

Ин се масъаларо низ ба ҳайси вазифаҳои асосии муҳоҷиратшиносии сиёсӣ кардан мумкин аст. Илова бар ин, масъалаҳои афзалиятҳои сиёсии муҳоҷирон, рафтори сиёсӣ, манфиатҳои сиёсӣ, фаъолияти сиёсӣ, мушкилоти миллатгароӣ ва низоъҳои сиёсӣ низ дар доираи таҳқиқи фарогири фан бояд қарор гирад.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии муҳоҷират Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, С.3.

2. Мирсаидов А.Б. Институциональный подход к анализу миграционных процессов (на примере Республики Таджикистан - Материалы интернет-конференц. Третьего международного симпозиума «Миграционный мост между Центральной Азией и Россией:

Роль миграции в модернизации и инновационного развития экономики стран, посылающих и принимающих мигрантов» Москва Худжанд, С.22-30 ноябр 2011год.

3. Фаттоев С. Социально-политические конфликты в современном обществе (Опыт Таджикистана). Душанбе, 2001год.

4. Ильин М. В. Слова и смыслы: интерес // Полис. - 1995. - № 2. - С.100.

5. Поздняков Э. А. Философия политики. Ч. 2. - М.: Палея, 1994. - С.56-57.

6. Демидов А.И. Категория «политическая жизнь» как инструмент человеческого измерения политики // Полис. -2002. № 3. С.157.

7. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. Ю.И. Аверьянов. - М., 1993. - С. 306.

8. Белов Г.А. Политология. -М., 1999. С.247.

9. Полунина Г.В. Политика или политическая сфера общества. Что является предметом политологии //Вестник финансовой академии. 998, № 1 (5). С.77.

10. Юндина Т.Н. Социология миграции. - М., 2004. С.87.

11. Петров В.Н.Миграции населения и этнические мигранты в современной России. Краснодар, 2004. – с.14.

12. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. М., 1975.С.33.

LITERATURE

1. National Migration Strategy of Tajikistan for the period up to 2030, P.3.

2. Mirsaidov A.B. Institutional approach to the analysis of migration processes (on the example of the Republic of Tajikistan - Proceedings of the Internet conference. Third international symposium "Migration bridge between Central Asia and Russia: The role of migration in modernization and innovative development of the economies of countries sending and receiving migrants" Moscow Khujand, pp. 22-30 November 2011.

3. Fattoev S. Social and political conflicts in modern society (Experience of Tajikistan). Dushanbe, 2001.

4. Ilyin M. V. Words and meanings: interest // Polis. - 1995. - No. 2. - P. 100.

5. Pozdnyakov E. A. Philosophy of politics. Part 2. - M .: Paleya, 1994. - P. 56-57.

6. Demidov A. I. The category of "political life" as an instrument of the human dimension of politics // Polis. -2002. No. 3. P.157.

7. Political Science: Encyclopedic Dictionary / General editor Yu.I. Averyanov. - M., 1993. - P. 306.

8. Belov G.A. Political Science. -M., 1999. P.247.

9. Polunina G.V. Politics or the political sphere of society. What is the subject of political science // Bulletin of the Financial Academy. 998, No. 1 (5). P.77.

10. Yundina T.N. Sociology of migration. - M., 2004. P.87.

11. Petrov V.N. Population migration and ethnic migrants in modern Russia. Krasnodar, 2004. - p.14.

12. Perevedentsev V.I. Methods of studying population migration. M., 1975.P.33.

Муродова Муслима Зокировна

ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад 48/5.

ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Аннотация. *Дар мақола вазъи кунунии рушди соҳаҳои асосии соҳибкорӣ дар Ҷумурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Мушкилот ва камбудиҳои рушди соҳибкории хурд дар минтақаҳо ошкор карда шуданд. Дар асоси ин муаллифон баъзе самтҳои фаъолсозии минбаъдаи рушди соҳибкорӣ дар Ҷумурии Тоҷикистонро пешниҳод мекунанд. Методологияи тадқиқот, равишҳои гуногуни усулҳои илмиро ба кор бурда, барои муқоиса намудан ва маълумоти омориро пешниҳод менамояд. Афзалият ва камбудиҳои соҳибкории хурд дар рушди соҳаи иқтисодиёт баррасӣ намуда мешавад. Дар ин бобат шаклҳои ташкили тиҷорат дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва афзалиятҳои онро муаллифон пешниҳод намудаанд. Моҳият ва вазифаҳои банақшагирии фаъолияти соҳибкорӣ ин муайян намудани равияи асосӣ ва баҳисоб гирифтани таъминоти моддӣ дар бозорҳоро пешбинӣ намудаанд.*

Калидвожаҳо: *дастгирии давлатӣ, соҳибкорӣ, тиҷорати хурд, самаранокии тиҷорат.*

Муродова Муслима Зокировна

ассистент кафедры экономического анализа и статистики, Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, р. Фирдавси, ул. Борбада 48/5

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация: *В статье рассматривается современное состояние развития основных отраслей предпринимательства в Республике Таджикистан. Выявлены проблемы и недостатки развития малого бизнеса в регионах. На основе этого авторами предлагаются некоторые направления дальнейшей активизации развития предпринимательства в Республике Таджикистан. Методология исследования использует различные научные методы, предусматривает сравнение и статистические данные. Рассмотрены преимущества и недостатки малого бизнеса в развитии экономики. В связи с этим авторами предлагаются формы организации бизнеса в условиях рыночной экономики и их преимущества. Сущность и задачи планирования предпринимательской деятельности заключаются в определении основных тенденций и учете материального предложения на рынках.*

Ключевые слова: *государственная поддержка, предпринимательство, малый бизнес, эффективность бизнеса.*

Murodova Muslima Zokirovna

assistant of the Department of Economic Analysis and Statistics, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Firdavsi district, Borbada street 48/5

ENTREPRENEURSHIP AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Annotation. *The article discusses the current state of development of the main branches of entrepreneurship in the Republic of Tajikistan. Problems and shortcomings of the development of small business in the regions were revealed. Based on this, the authors propose some directions for further activation of the development of entrepreneurship in the Republic of*

Tajikistan. The research methodology uses various scientific methods, provides for comparison and statistical data. The advantages and disadvantages of small business in the development of the economy are considered. In this regard, the authors propose forms of business organization in a market economy and their advantages. The essence and tasks of planning entrepreneurial activity are to determine the main trends and take into account material supply in the markets.

Keywords: *state support, entrepreneurship, small business, business efficiency.*

Рушди иқтисодиёти Ҷумурии Тоҷикистон модернизатсияи фаъолонаи соҳибкориро тақозо мекунад, ки дар он соҳибкории хурду миёна мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Ин шакли хоҷагидорӣ ба мустаҳкам шудани иқтидори иқтисодӣ ёрӣ мерасонад, дараҷаи масъалаҳои иҷтимоӣ ва илмию техникиро таъмин мекунад, инчунин ба баланд шудани дараҷаи некуаҳолии халқ мусоидат мекунад. [7; саҳ.30]

Фаъолияти соҳибкорӣ яке аз рукнҳои иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, дар нашрияҳои илмӣ ба назарияи иқтисодӣ ва таҳлили макроиқтисодӣ бахшида шудаанд, барои якчанд наслҳои иқтисодчиён баррасӣ карда шудааст. Ташаккули сохторои хурди бозорӣ дар тамоми соҳаҳо ва соҳаҳои иқтисодиёти кишвар бидуни истисно ба тамоюлоти ҷабҳаҳои иқтисодии равандҳои иқтисодӣ мувофиқат мекунад, зеро дар тамоми кишварҳои ҷаҳон дар соҳаи тиҷорати хурд шумораи хеле зиёди корхонаҳои хурди дорои профилҳои гуногун амалан дар ҳама соҳаҳо мавҷуданд [8;саҳ.1].

Соҳибкорӣ ҷустуҷуи самтҳои нави ратсионализатсия ва сармоягузории фоиданоки захираҳо, татбиқи комбинатсияҳои нав дар истеҳсолот, ҳаракат ба бозорои нав ва эҷоди масулот мебошад. Он барои ба даст овардани фоида аз сатҳи миёна тавассути пурратар қонеъ гардонидани ниёзҳо дар асоси ноил шудан ба муваффақият ва роҳбарӣ дар ин ё он соҳаи фаъолияти иқтисодӣ дар эҷоди маҳсулот ва технологияҳои нав, дар истеҳсолот ё маркетинг нигаронида шудааст. Дар Ҷонуни Ҷумурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои озодии фаъолияти соибкорӣ» мафуми зайл пешбинӣ шудааст: «Фаъолияти соибкорӣ;

- соибкорӣ фаъолияти ташаббускорӣ мебошад, ки субъектҳои соҳибкорӣ тибқи қонун ба даст овардани даромад (фоида) ба қобилияти худ ва масъулияти молумулкии худ нигаронида шудааст» [8;саҳ.6].

Қайд намудан ба маврид аст, ки айни замон камбудиҳои соҳибкории хурд яке аз шаклҳои ташкилии тиҷорат дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ соҳибкории шахсӣ мебошад, яъне соҳиби он як нафар мебошад. Соҳиби тиҷорати шахсӣ, одатан менеҷери он аст, барои ҳамаи уҳдадории ширкат ҷавобгар аст, танҳо андоз аз даромад ба давлат супурда мешавад**,** чунки шахси ҳуқуқӣ набуда ҷавобгарии беҳудуд дорад.[3;саҳ.22].

Ин шакли моликият ва даромад як қатор афзалият дорад. Ин гуна ширкатҳо ба осонӣ ташкил кардан мумкин аст. Барои ин танҳо иҷозатнома (лицензия) гирифта, фаъолияти худро оиди фуруши молу маҳсулот ё хизматрасонӣ оғоз менамояд.

1.Дар умум афзалияти ширкатҳои хусусӣ ин фоида ва зарар ба зимаи соҳиби ширкат гузошта мешавад танҳо андоз аз даромад ситонида мешавад.

2. Соҳиби ширкат мустақим худ фаъолияти ширкатро назорат мебарад.

3. Барои тиҷорати худ соҳиби ширкат ҷавобгарии шахсии бемаҳдуд дорад.

4. Шахси соҳибмулк, роҳбари ширкат метавонад ширкати худро фурушад.

5. Барои ташкил намудани ширкат ғайр аз гирифтани иҷозатнома (лицензия) ягон хароҷот ё расмиятҳо лозим намеояд.

6. Давомнокии фаъолияти ширкатҳои хусусӣ бемаҳдуд аст. [8; саҳ.30]

Камбудиҳои ширкатҳои хусусӣ ин имкониятҳои молиявӣ мебошад. Шахсе, ки ширкати хусусӣ ташкил мекунад аввал бояд сармоя дошта бошад [8;саҳ83].

Бисёре аз ташкилотчиёни ширкатҳои хусусӣ аз гирифтани қарз ба бонкҳо ё корхонаҳои сармоягузорӣ муроҷиат менамоянд ва бо фоизи баланд қарз дар муҳлати муайян мегиранд ва барои баргардонидани қарз бояд аз маблағи дошта ва фаъолияти ширкат самаранок истифода намоянд.

Бунёд намудани фаъолияти соҳибкорӣ давраҳои асосиро дарбар мегирад: коркарди консепсияи шахсӣ, банақшагирӣ; амалигардонии лоиҳа. Дар давраи муайян намудан ва коркард кардани кори консепсияи шахсӣ, амалигардонии ширкат ва таҳлил намудани имкониятҳо барои пешрафти рушди фаъолияти соҳибкорӣ дида баромадани стратегияи рушд ба давраи дуюм, яъне банақшагирӣ гузаштан лозим аст.[10; саҳ. 126]

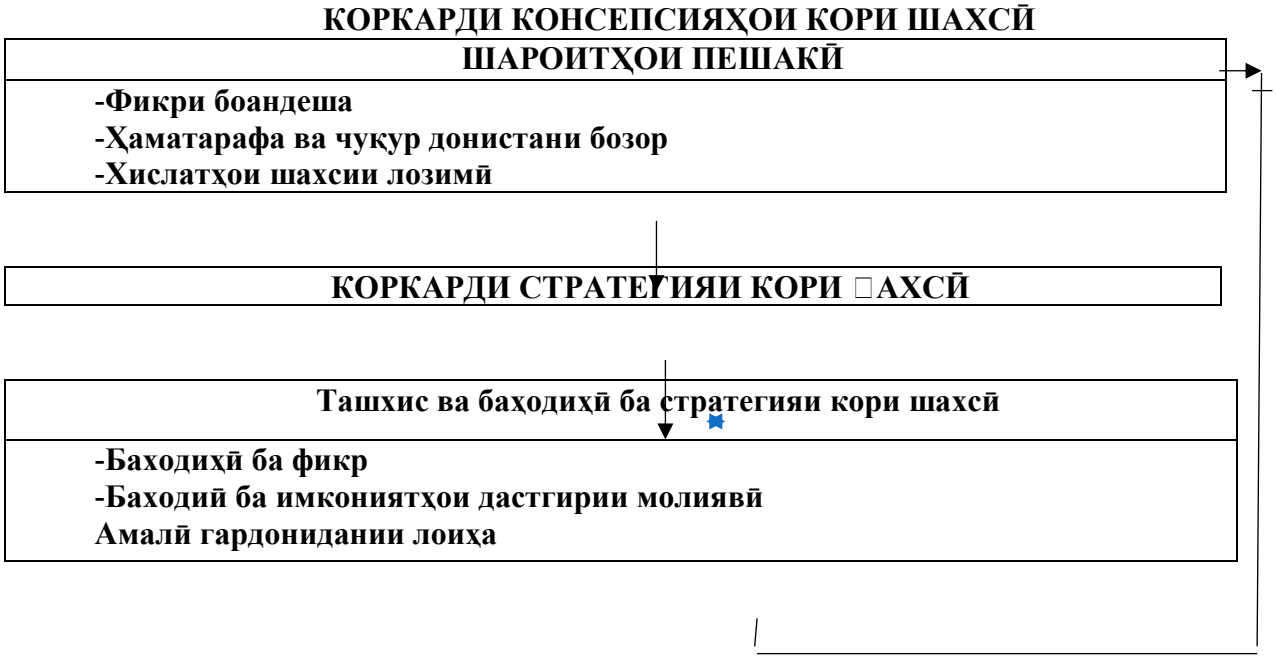

Расми 1. Коркарди консепсияҳои фаъолияти шахсӣ

Мазмуни банақшагирӣ аз муайян намудани равияҳои асосӣ ва таносуби тарақиёти истеҳсолот дар асоси ба ҳисоб гирифтани манбаҳои таъминоти модии он ва талаботи бозорӣ иборат аст. Моҳияти банақшагирӣ ифодаи худоро дар мушаххас гардонии мақсадои тарақиёти корхона ва ҳар як қисмати алоҳидаи онро дар давраи муаяйн; муайян намудани вазифаҳои хоҷагидорӣ; воситаҳои дастрас намудани онҳо; муҳлат ва пайдарҳамии амалигардонии онҳо; ёфтани захираҳои материалӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ барои ҳалли масъалаҳои гузошташуда, меёбад.[2. саҳ: 25, 26].

Миркамолов А. ҷиҳати банақшагириро ки аз якчанд услубҳо иборат мебошад, чунин васф намудааст. Масалан вобаста ба мақсад, вазифаҳо ва таркиби шаклҳои банақшагирӣ чунин намудҳоро пеш овардан лозим меояд. Муҳлати фаъолият доир ба нақша, шаклҳои зерини банақшагирӣ:

- нақшаи дурнамо;
- банақшагирии кутоҳмулат;
- банақшагирии ҷорӣ;

1. Нақшаи дурнамо - ин барои муаян намудани мақсадҳои дар пешгирифтаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва ноил гаштан ба дастовардҳои назаррас барои рушди оянда;

2. Банақшагирии кутоҳмулат – ин давраи ҷалб намудани мутахассисони баландихтисос ва таъмин намудани онҳо бо ҷои кор ва музди маоши қонеъкунанда, дидабаромадани ассортимент ва ворид намудани ассортиментҳои нав дар корхона ва азхудкунии маҳсулоти нав, васеъ намудани иқтидори истеҳсолӣ, муайян намудани нарх дар бозорҳо ва фуруши маҳсулот, дида баромадани масъалаҳо оиди ҷалб намудани харидорон ба маҳсулоти истеҳсоли ширкат, талил намудани стратегияи фуруш, муаяйн намудани ҳачми истеҳсоли маҳсулот, захираҳои молиявӣ, ва сиёсати кадрӣ ва дигар раводидҳо дар ширкат.[7;саҳ6,30]

3. Банақшагирии ҷорӣ – ин муайян намудани мақсад ва вазифаҳои рушди стратегӣ дар давраҳои муайян карда шуда, одатан як сол амалӣ намудани мақсадҳои рушди соҳибкорӣ дар ширкат ва хизматрасониҳо дар соҳаи иқтисодиёт ба роҳ монда мешавад. Банақшагирии ҷорӣ тарзи ҳал намудани масъалаҳо иод ба пешрафти фаъолият, истифода намудани захираҳои моддӣ, ба роҳ мондани техналогияи нав дида баромада мешавад. Дар давраҳои муайяншудаи барномаи стратегӣ нақшаҳои фаврӣ дар ширкат пеш меояд хухусусан барномаи маркетингӣ, нақшаи истеҳсолӣ, ва нақша барои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ иҷро карда мешавад. [4; саҳ. 12]

Рушди соҳибкориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем. Рушди тиҷорати хурд ва соҳибкории хусусӣ дар манотиқи Тоҷикистон дар остонаи марҳалаи нав қарор дорад. Барои фаъолияти самараноки соиҳбкорӣ

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии тиҷорати хурд.

Шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва инфраструктураро муайян кардан лозим аст. Дар минтақаҳои Тоҷикистон барои рушди соҳибкории хурд ва соҳибкории хусусӣ шароити зарурӣ фароҳам оварда шудааст, ки ҳиссаи онҳо дар ММД (56,5 фоиз) ва шумораи аҳолӣ дар иқтисодиёт (аз 77,6 фоиз то 83 фоиз дар баъзе минтақаҳо) гувоҳӣ медиҳад.

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаои асосии тиҷорати хурд

Шумораи корхонаҳои хурди амалкунанда	Воҳиди тағирёбанда	2021	2022	(+ -)
	Воҳид	2397	2802	405
ҳиссаи тиҷорати хурд дар:				
ММД	%	108,0	109,4	1,4
Саноат	%	120,8	109,7	-11,1
Сармоягузориҳо	%	428,5	718,3	289,8
Сохтмон	%	55,6	58,03	2,43
Савдо	%	337,9	400,5	62,6
Хизматрасониҳо	%	151,7	203,6	51,9
Интиқоли бор	%	946,1	1139,4	193,3
Муомилоти бор	%	85,6	107,0	21,4
Нақлиёти мусофиркашони	%	746,8	853,7	106,9
Гардиши мусофирон	%	90,7	103,6	12,9
Содирот	%	21,49	21,42	0,32
Воридот	%	42,1	56,7	14,6

Сарчашма: Агентии омори назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Вазъи имрузаи соҳибкорӣ - имруз дар Тоҷикистон корхонаҳои хурди зиёде мавҷуданд, ки соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт: савдо, кишоварзӣ, хизматрасонӣ ва истеҳсолотро фаро мегиранд. Тибқи омор, соҳибкорӣ як бахши муҳими бахши хусусиро ташкил медиҳад ва ба рушди иқтисодӣ фаъолона мусоидат мекунад.

Сарфи назар аз тағйироти мусбат ба давлат бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ дучор меояд: 1. Набудани маблағгузорӣ: Дастрасӣ ба қарз ва сармоягузорӣ аз сабаби фоизҳои баланд ва нокифояи инфрасохтори иқтисодӣ маҳдуд мемонад.

2. Рақобат: Корхонаҳои хурд аксар вақт бо ширкатҳои бузургтаре, ки захираҳо ва қобилиятҳои бештар доранд, рақобат карда наметавонанд.

3. Мушкилоти инфрасохторӣ: Набудани инфрасохтори босифат ба мисли роҳ ва коммуникатсия ба рушди соҳибкорӣ монеа эҷод мекунад.

4. Таҳсилот ва малака: Набудани меҳнати тахассусӣ ва малакаҳои соиҳбкорӣ низ як мушкили ҷомеа аст.

Имкониятҳои рушди соиҳбкорӣ, сарфи назар аз мушкилот, дар давлат имкониятҳои зиёд барои рушд вуҷуд доранд:

1. Кишоварзӣ: Рушди бизнеси кишоварзӣ, коркарди маҳсулоти хӯрокворӣ ва ташкили кооперативӣ метавонад вазъи иқтисодии ин бахшро хеле беҳтар созад.

2. Соҳаи сайёҳӣ: Мавқеи нодири ҷуғрофӣ ва меъроси ғании фарҳангии Тоҷикистон барои рушди тиҷорати сайёҳӣ имконият фароҳам меорад.

3. Инноватсия ва Технология: Татбири технологияҳои нав ва интернет метавонад ба тиҷорат дар ворид шудан ба бозорҳои нав ва беҳтар кардани хидматҳои худ кӯмак кунад.[12; саҳ.126]

4. Дастгирии давлатӣ: ҳукумат ва созмонҳои байналмиллалӣ барои дастгирии соиҳбкорӣ барнома ва лоиҳаҳои гуногун пешниҳод мекунанд, ки метавонанд муҳити иқтисодиро беҳтар кунанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои озодии фаъолияти соҳибкорӣ» мафҳуми зайл пешбинӣ шудааст: «Фаъолияти соҳибкорӣ (соҳибкорӣ) фаъолияти ташаббускорӣ мебошад, ки субъектҳои соҳибкорӣ тибқи қонун ба даст оварда мешаванд, ки барои ба даст овардани даромад (фоида) бо таваккали худ ва масъулияти молумулкии худ нигаронида шудааст» [1;саҳ. 227,228].

Соҳибкорӣ дар Тоҷикистон иқтидори зиёди рушд дорад, аммо барои ноил шудан ба ин мушкилиҳои мавҷударо бояд бартараф кард. Бо дарназардошти сиёсати дурусти давлат, дастгирии созмоноҳи байналмилалӣ ва иштироки фаъолонаи худи соҳибкорон он метавонад як муҳаррики муҳими рушди иқтисодии кишвар гардад.

Тибқи маълумоти Агентии омори назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар натиҷаи ташкили фазои соҳибкорӣ, дастгирии ҳамаҷониба ва ҳавасмандгардонии минбаъдаи соҳибкории хурд ва соҳибкории хусусӣ дар моҳи январи соли 2022 қариб 2802 корхонаи хурд, аз ҷумла корхонаҳои хурд ва микрофирмаҳо, ба истиснои корхонаҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ фаъол буданд, ки ин нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 405 маротиба зиёд аст ва дар соҳаҳои савдо (62,6), сармоягузорӣ (289,8), ҳаҷму нақлёти бор (103,3), нақлиёти мусофиркашонӣ (106,9), хизматрасонӣ (51,9), муомилоти бор (21,4), воридот (14,6), гардиши мусофирон (12,9), ММД (1,04)**,** сохтмон (2,43), содирот (0,32), ташкил шудааст.

Натиҷаҳои асосии фаъолияти субъектҳои хоҷагиро дар соли гузашта таҳлил мекунем.

Бояд гуфт, ки дар соли 2021 ба маблағи 38826,1 млн. сомонӣ (-11,1 аз ҳаҷми умумии масулоти саноатӣ), дар соли 2021 маблағи 718,3 млн. доллари ИМА (428,5 аз ҳаҷми умумии сармоягузории асосӣ дар ҷумҳурӣ) аз худ карда шуд, ки ин афзоишро дар соли 2022 27,78 фоиз нишон медиҳад инчунин 5561,3 млн. сомонӣ (55,6 аз ҳаҷми умумии корҳои сохтмонӣ) корҳои сохтмонӣ анҷом дода шуда, афзоиши корҳои сохтмонӣ барои соли 2022 0,75 фоизро ташкил медиҳад, ки 15165,3 млн. сомониро (151,7 аз ҳачми умумии хизматрасониҳо) истеҳсол намуд (нишон дод); афзоиши 51,9% дар соли 2022, 2149,6 млн доллари ИМА (21,49 аз ҳаҷми умумии содирот) содироти маҳсулот (мол ва хизматрасонӣ), афзоиши ҳаҷми содирот барои соли 2022 0,07% ва воридоти маҳсулот (мол ва хизматрасонӣ) ба маблағи 6359,1 млн. доллар (42,1 аз ҳаҷми умумӣ) дар соли 2022 афзоиш 14,6%, савдои дохилӣ 33797,9 млн. сомониро (337,9 аз ҳаҷми умумӣ) ташкил дода, 62,6 фоиз зиёд шуд, кашонидани бор 94610,8 ҳазор тонна (946,1 ҳаҷми умумӣ), суръати афзоиш дар соли 2022 193,3 фоиз афзуд дар гардиши бор 8566,3 миллион тонна-километр (85,6 аз ҳаҷми умумӣ), суръати афзоиш дар соли 2022 21,4 фоиз афзуд ва гардиши мусофирон 9079,9 млн. сомонӣ (85,6 аз аҷми умумӣ), ҳаҷм дар соли 2022 21,4 фоиз афзудааст.

Бо мақсади баррасии вазъи рушди соҳибкорӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ минбари беназири рушди соҳибкории хурд ва соҳибкории хусусӣ таъсис дода шудааст. Омили асосии фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкории хурд соҳибкории аҳолии маҳаллӣ мебошад

Соибкории хурд ва соҳибкории хусусӣ дар иқтисодиёти давлат нақши муҳим доранд. Ҳамин тариқ, дар натиҷаи андешидашуда оид ба рушди соибкорӣ ва дастгирии соибкории хурд ҳиссаи соибкории хурд дар маҷмӯи масулоти дохилӣ дар соли 2022 28,2 фоизи шумораи соҳибкории хурдро (ба ҳар ҳазор нафар аҳолӣ, адад) ташкил дод;

Шумораи бештари корхонаҳои хурд ва ширкатҳои хурд дар соҳаҳои савдо (62,6 фоиз), нақлиёти боркаш (193,3 фоиз), хизматрасонӣ (51,9 фоиз), нақлиёти мусофирбар (106,9 фоиз) ва сохтмон (57,4 фоиз) таъсис ёфтаанд

Натиҷаҳои дар боло зикргардидаи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар натиҷаи фаъолияти механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ба даст оварда шудаанд, ки аз ҷумла аз фароҳам овардани шароити мусоид барои ташкили соҳибкорӣ иборат аст: Барои бақайдгирии субъект ба сифати соҳибкори инфиродӣ танҳо як ҳуҷҷат ва ҳамчун корхонаи хурд дорои шахси ҳуқуқӣ ду ҳуҷҷат омода кардан лозим аст.[1;саҳ. 249,283,294,337,352]

Дастгирии молиявии субъектҳои соҳибкории хурд чунин сурат мегирад: - додани қарзҳои имтиёзноки бонкӣ бо меъёри субсидиянок;

- кафолати Фонди давлатии дастгирии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ ба андозаи то 50 фоизи маблағи қарзӣ гирифташуда;

- мо аз Фонди ҷуброни хароҷоти фоизи қарзҳои банкҳои тиҷоратӣ намояндагӣ мекунем.

Дар саросари ҷумҳурӣ курсҳои омӯзишӣ барои соҳибкорон оид ба пешбурди тиҷорат, татбиқи лоиҳаҳо ташкил карда шудаанд; рушди соҳибкории хурд вазифаи аввалиндараҷа буда, барои амалӣ намудани ин вазифа аз ҷониби давлат тамоми кӯшиш ба харҷ дода мешавад.

Ҳамин тавр **б**а ақидаи мо, фаъолияти сохибкорӣ омили таркибии объективии зарурии ҳар як системаи мутараққии иқтисодӣ мебошад, ки бидуни он иқтисодиёт ва умуман ҷамъият ба таври муътадил вуҷуд дошта ва тараққӣ карда наметавонанд. Вай шакли комилан мустақил ва маъмултарини ташкили ҳаёти иктисодӣ буда, хусусиятҳо, афзалиятҳо ва нуқсонҳои ба худ хос, шаклҳои тараккиёт дорад. Нақши ҷудогонаи онро натиҷаҳои таҳлили вазифаҳои ба корхонаҳои хурд хос, ки ба мақсаднок ва асосӣ тасниф шудаанд, тасдиқ мекунад. Дар қатори вазифаҳои мақсаднок, ки рушди соҳибкории хурд яке аз вазифаҳои макроиқтисодии давлат ба ҳисоб меравад, мо нақши онро дар коҳиши сатҳи бекорӣ, тезонидани пешрафти илмию техникӣ, таъмини суботи иҷтимоию сиёсӣ дар ҷомеа дохил кардем. Ва вазифаҳои инструменталӣ аз истифодаи тиҷорати хурд барои маҳдуд кардани тамоюли монополияи иқтисодиёт, мусоидат ба ташаккули синфи миёна ва пур кардани сегментҳои бозор, ки барои тиҷорати калон бесамар мебошанд, иборат аст.

Мусаллам аст, ки вазъи имрузаи соҳибкорӣ - имруз дар Тоҷикистон корхонаҳои хурди зиёде мавҷуданд, ки соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт: савдо, кишоварзӣ, хизматрасонӣ ва истеҳсолотро фаро мегиранд. Тибқи омор, соҳибкорӣ як бахши муҳими бахши хусусиро ташкил медиҳад ва ба рушди иқтисодӣ фаъолона мусоидат мекунад.[11;саҳ126]

Сарфи назар аз тағйироти мусбат ба давлат бо як қатор мушкилоти ҷиддӣ дучор меояд:

1. Набудани маблағгузорӣ: Дастрасӣ ба қарз ва сармоягузорӣ аз сабаби фоизҳои баланд ва нокифояи инфрасохтори иқтисодӣ маҳдуд мемонад.

2. Рақобат: Корхонаҳои хурд аксар вақт бо ширкатҳои бузургтаре, ки захираҳо ва қобилиятҳои бештар доранд, рақобат карда наметавонанд.

3. Мушкилоти инфрасохторӣ: Набудани инфрасохтори босифат ба мисли роҳ ва коммуникатсия ба рушди соҳибкорӣ монеа эҷод мекунад.

4. Таҳсилот ва малака: Набудани меҳнати тахассусӣ ва малакаҳои соиҳбкорӣ низ як мушкили ҷомеа аст.

Имкониятҳои рушди соиҳбкорӣ, сарфи назар аз мушкилот, дар давлат имкониятҳои зиёд барои рушд вуҷуд доранд:

1. Самти кишоварзӣ**:** Рушди бизнеси кишоварзӣ, коркарди маҳсулоти хӯрокворӣ ва ташкили кооперативӣ метавонад вазъи иқтисодии ин бахшро хеле беҳтар созад.

2. Самти сайёҳӣ: Мавқеи нодири ҷуғрофӣ ва меъроси ғании фарҳангии Тоҷикистон барои рушди тиҷорати сайёҳӣ имконият фароҳам меорад.

3. Инноватсия ва Технология: Татбири технологияҳои нав ва интернет метавонад ба тиҷорат дар ворид шудан ба бозорҳои нав ва беҳтар кардани хидматҳои худ кӯмак кунад.

4. Дастгирии давлатӣ: ҳукумат ва созмонҳои байналмиллалӣ барои дастгирии соиҳбкорӣ барнома ва лоиҳаҳои гуногун пешниод мекунанд, ки метавонанд муҳити иқтисодиро беҳтар кунанд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои озодии фаъолияти соҳибкорӣ» мафҳуми зайл пешбинӣ шудааст: «Фаъолияти соҳибкорӣ - (соҳибкорӣ) фаъолияти ташаббускорӣ мебошад, ки субъектҳои соҳибкорӣ тибқи қонун ба даст оварда мешаванд, ки барои ба даст овардани даромад (фоида) бо таваккали худ ва масъулияти молумулкии худ нигаронида шудааст» [6;саҳ 6].

Натиҷаҳои асосии фаъолияти субъектҳои хочагиро дар соли гузашта таҳлил мекунем.

Дар соли 2021 ба маблағи 38826,1 млн. сомонӣ (-11,1 аз ҳаҷми умумии масулоти саноатӣ);

- дар соли 2021 маблағи 718,3 млн. доллари ИМА (428,5 аз ҳаҷми умумии сармоягузории асосӣ дар ҷумҳурӣ) азхуд карда шуд, ки ин афзоишро дар соли 2022 27,78 фоиз нишон медиҳад;

- 5561,3 млн. сомонӣ (55,6 аз ҳаҷми умумии корҳои сохтмонӣ) корҳои сохтмонӣ анҷом дода шуда, афзоиши корои сохтмонӣ барои соли 2022 0,75 фоизро ташкил медиҳад;[1; саҳ 138-148]

- 15165,3 млн. сомониро (151,7 аз ҳаҷми умумии хизматрасониҳо) истеҳсол намуд (нишон дод); афзоиши 51,9% дар соли 2022;

- 2149,6 млн доллари ИМА (21,49 аз ҳаҷми умумии содирот) содироти маҳсулот (мол ва хизматрасонӣ), афзоиши ҳаҷми содирот барои соли 2022 0,07%;

- воридоти маҳсулот (мол ва хизматрасонӣ) ба маблағи 6359,1 млн. доллар (42,1 аз ҳаҷми умумӣ) дар соли 2022 афзоиш 14,6%;

- савдои дохилӣ 33797,9 млн. сомониро (337,9 аз ҳаҷми умумӣ) ташкил дода, 62,6 фоиз зиёд шуд;

- кашонидани бор 94610,8 ҳазор тонна (946,1 ҳаҷми умумӣ), суръати афзоиш дар соли 2022 193,3 фоиз афзуд;

- гардиши бор 8566,3 миллион тонна-километр (85,6 аз ҳаҷми умумӣ), суръати афзоиш дар соли 2022 21,4 фоиз афзуд;

- гардиши мусофирон 9079,9 млн. сомонӣ (85,6 аз ҳаҷми умумӣ), ҳаҷм дар соли 2022 21,4 фоиз.

Бо мақсади баррасии вазъи рушди соҳибкорӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ минбари беназири рушди соҳибкории хурд ва соҳибкории хусусӣ таъсис дода шудааст. Омили асосии фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкории хурд соҳибкории аҳолии маҳаллӣ мебошад.

Соҳибкории хурд ва соҳибкории хусусӣ дар иҷтисодиёти давлат нақши муҳим доранд. Ҳамин тариқ, дар натиҷаи андешидашуда оид ба рушди соҳибкорӣ ва дастгирии соҳибкории хурд ҳиссаи соҳибкории хурд дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар соли 2022 28,2 фоизи шумораи соҳибкории хурдро (ба ар ҳазор нафар аолӣ, адад) ташкил дод;[13;саҳ.21,36]

Шумораи бештари корхонаҳои хурд ва ширкатҳои хурд дар соҳаҳои савдо (62,6 фоиз), нақлиёти боркаш (193,3 фоиз), хизматрасонӣ (51,9 фоиз), нақлиёти мусофирбар (106,9 фоиз) ва сохтмон (57,4 фоиз) таъсис ёфтаанд.

Натиҷаҳои дар боло зикргардидаи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар натиҷаи фаъолияти механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ба даст оварда шудаанд, ки аз ҷумла аз фароҳам овардани шароити мусоид барои ташкили соҳибкорӣ иборат аст: Барои бақайдгирии субъект ба сифати соҳибкори инфиродӣ танҳо як ҳуҷҷат ва ҳамчун корхонаи хурд дорои шахси ҳуқуқӣ ду ҳуҷҷат омода кардан лозим аст.

Дастгирии молиявии субъектҳои соҳибкории хурд чунин сурат мегирад:

- додани қарзҳои имтиёзноки бонкӣ бо меъёри субсидиянок;
- кафолати Фонди давлатии дастгирии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба субъектои соҳибкорӣ ба андозаи то 50 фоизи маблағи қарзӣ гирифташуда;
- мо аз фонди ҷуброни харочоти фоизи қарзҳои банкҳои тичоратӣ намояндагӣ мекунем.[14; саҳ.30]

Ҳамин тавр гуфтан ба маврид аст, ки айни ҳол дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон курсҳои омӯзишӣ барои таъсиси соҳибкорон оид ба пешбурди фаъолияти он татбиқи лоиҳаҳо ташкил карда шудаанд. Омилҳои рушди соҳибкории хурд пешбинӣ гардида инчунин вазифаҳои аввалиндараҷа барои амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби давлат шароит фароҳам оварда шудааст.

АДАБИЁТ

А) санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар бораи рақобат ва маҳдудияти фаъолияти зиддимонополӣ дар бозорҳои моллӣ. [138,148]

Б) илмӣ-таълимӣ

2. Ашуров М.С и др. «Doing business 2019: training for reform» Среда предпринимательства оценка эффективности как средство. // Экономика и финансы (Таджикистан). – 2019. -№9. [25,26]

3. Миркамолов А., Асосҳои соҳиб корӣ Душанбе 2010. Моҳият ва вазифаҳои банақшагирии фаолияти соҳибкорӣ[22,24,25,26].

4. 4. Кокурин Д.И. Инновационная деятельность - М.: Экзамен, 2001. С. [12, 257-287].

5. Reinhard, M. Schmalholz, H.; Technologietransfer in Deutschland - Stand und Reformbedart // IFO Schnelldienst. - Munchen, - Jg. 48, N 33. - S. [16-24]

6. Курпаянди К.И. Некоторые вопросы оценки качество институциональной и предпринимательской среды в Таджикистане //Экономический анализ: теория и практика. - 2015. №14 [6,413]

7. Курпаянди К.И. (2018). Оценка эффективности развития предпринимательства в Таджикистане. International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group. Germany [6,30].

8. Акрамов З.Х. и др. (2019) Некоторые особенности нормативно – правового регулирования предпринимательской деятельности в Таджикистане //Economics. – 2019. - №2 [30,40].

9. Kurhayanidi K.L. (2020). On the problem of macroeconomic analysis and forecasting of the economy. ISJ Theoretical a Applied Science, 03 (83), [1-6]. Soi: http:// s-o-i. org/1. 1/TAS-03-83-1 Doi: https://dx/doi/org/10/15863/TAS.2020/03.83.1

10. Перходов В.Н. Основы управления инновационной деятельностью. - М.: ИНФРА-М, 2005. - С.[126].

11. Амарал, А.; Университет и технологический трансфер // Almamater. - М., 1994. - N 3. - С. [26-29-126]

12. Курпаяниди К.ИИ., Толибов И.Ш. К вопросу оценки состояния и эффективности инфраструктуры предпринимательства в регионах Татжикистана// Экономикий анализ: теория и практика, - 2019. - №1. -С. [126,138-141].

13. Муминова Э.А., и др. На национальном рынке труда рекрутинг фирмы деятельность и свойства// Экономика и финансы (Таджикистан). – 2019. – №5. С. [13,26-31].

14. Раҳмонов Эмомалӣ. Тоҷикистон дар соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. 3. Ҷилд, Душанбе, «Ирфон», 2001, [30].

LITERATURE

A) regulatory and legal documents

1. Law of the Republic of Tajikistan. On competition and restrictions on antimonopoly activities in commodity markets. [138,148]

B) scientific and educational

2. Ashurov M.S. et al. “Doing business 2019: training for reform” Entrepreneurship environment assessment of effectiveness as a means. // Economy and finance (Tajikistan). – 2019. -№9. [25,26]

3. Mirkamolov A., Fundamentals of the entrepreneur Dushanbe 2010. The essence and tasks of planning entrepreneurial activity[22,24,25,26].

4. Kokurin D.I. Innovative activity - M.: Exam, 2001. P. [12, 257- 287].

5. Reinhard, M. Schmalholz, H.; Technologietransfer in Deutschland - Stand und Reformbedart // IFO Schnelldienst. - Munich, - Jg. 48, N 33. - S. [16-24]

6. Kurpayandi K.I. Some questions on quality assessment of institutional and entrepreneurial environment in Tajikistan //Economic analysis: theory and practice. - 2015. No. 14 [6,413]

7. Kurpayandi K.I. (2018). Assessment of the effectiveness of business development in Tajikistan. International Book Market Service Ltd., member of OmniScriptum Publishing Group. Germany [6,30].

8. Akramov Z.Kh. etc. (2019) Some special features of normative and legal regulation of entrepreneurial activity in Tajikistan. - 2019. - No. 2 [30,40].

9. Kurhayanidi K.L. (2020). On the problem of macroeconomic analysis and forecasting of the economy. ISJ Theoretical and Applied Science, 03 (83), [1-6]. Soi: http:// s-o-i. org/1. 1/TAS-03-83-1 Doi: https://dx/doi/org/10/15863/TAS.2020/03.83.1

10. Perkhodov V.N. Fundamentals of innovative activity management. - M.: INFRA-M, 2005. - S. [126].

11. Amaral, A.; University of Technological Transfer // Almamater. - M., 1994. - N 3. - S. [26-29-126]

12. Kurpayanidi K.II., Tolibov I.Sh. Questions and assessments of the state and effectiveness of business infrastructure in the regions of Tajikistan// Economic analysis: theory and practice, - 2019. - №1. -S. [126,138-141].

13. Muminova E.A., and others. Na nazionalnom rynkeh truda rakruting firmy dynatsiya i syvotya// Economy and finance (Tajikistan). – 2019. – No. 5. S. [13,26-31].

14. Rahmonov Emomali. Tajikistan ten years of independence, national unity and construction. 3. Volume, Dushanbe, "Irfan", 2001, [30].

Нодирова Саодат Раҳмоновна
ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Борбад 48/5, Email: nodirova-saodat.1990@mail.ru

МАБЛАҒГУЗОРИИ СОҲАИ МАОРИФ: МОДЕЛҲО, ДИНАМИКА ВА МУШКИЛОТ

Аннотатсия: *Дар мақола моделҳо ва динамикаи маблағгузории соҳаи маориф баррасӣ гардидаанд. Муаллифон тавассути усулҳои омории таҳлил динамикаи маблағгузории соҳаи маорифро дар асоси нишондиҳандаҳои гуногун мавриди таҳлил қарор додаанд. Дар мақола ҳамчунин хусусиятҳои маблағгузории соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилоти ислоҳоти моделҳои маблағгузории муассисаҳои таълимӣ баррасӣ гардидаанд.*

Калидвожаҳо: *маблағгузорӣ, низоми маориф, моделҳои маблағгузорӣ, маблағгузории буҷетӣ, маблағҳои махсус, муассисаҳои таълимӣ*

Нодирова Саодат Рахмоновна
ассистент кафедры банковского дела Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5, Email: nodirova-saodat.1990@mail.ru

ФИНАНСИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ: МОДЕЛИ, ДИНАМИКА И ПРОБЛЕМЫ

Анотация. *В статье рассматриваются модели и динамика финансирования сферы образования. Авторы проанализировали динамику финансирования образования по различным показателям с помощью методов статистического анализа. Также в статье рассматриваются особенности финансирования сферы образования Республики Таджикистан и проблемы реформирования модели финансирования образовательных учреждений.*

Ключевые слова: *финансирование, система образования, модели финансирования, бюджетное финансирование, специальные фонды, образовательные учреждения.*

Nodirova Saodat Rahmonovna
assistant of the Department of Banking of International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 48/5 Borbad Avenue. Email: nodirova-saodat.1990@mail.ru

EDUCATION FUNDING: MODELS, DYNAMICS AND PROBLEMS

Abstract: *Models and dynamics of funding in the field of education are discussed in the article. The authors have analyzed the dynamics of education funding based on various indicators through statistical analysis methods. The article also discusses the features of financing the education sector of the Republic of Tajikistan and the problems of reforming models of financing educational institutions.*

Keywords: *funding, education system, funding models, budgetary funding, special funds, educational institutions.*

Маблағгузории соҳаи маориф ин як восита ё фишанги иқтисодӣ мебошад, ки тавассути он давлат сиёсати худро дар соҳаи маориф татбиқ менамояд ва муносибатҳои

иқтисодииро дар ин соҳаи муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ ҷойдоштаро ба танзим медарорад. «Модели маблағгузории маориф ин унсури асосии ташаккули механизми ташкилӣ-иқтисодии сиёсати давлатӣ дар соҳаи маориф мебошад. Мақомоти давлатӣ бо истифода аз унсурҳои гуногуни ташкили муносибатҳои молиявӣ, кӯшиш мекунанд, ки татбиқи мақсадҳои сиёсати маориф, ҳалли вазифаҳои стратегӣ ва тактикии онро таъмин намоянд»[5].

Ташаккули ҳар гуна модели маблағгузории соҳаи маориф ба мавҷудияти принсипҳои маблағгузорӣ сахт алоқаманд мебошад. Аз нигоҳи олими рус Романовский Р.В. маблағгузории соҳаи маориф ба принсипҳои зерин асос ёфтааст: мақсаднок истифода намудани маблағҳои пулӣ ва бебозгашт будани маблағгузорӣ, яъне маблағҳое, ки ба муассисаҳои таълимӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ дода мешаванд баргардонида намешаванд [5, 2].

Яке аз хусусиятҳои асосии моделҳои маблағгузории соҳаи маориф дар он аст, ки ташаккул ва такмили онҳо танҳо дар асоси меъёрҳои муайяне сурат мегиранд, ки дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дарҷ гардидаанд. Аз ҳамин ҷиҳат, ба назари мо модели маблағгузории соҳаи маориф ин маҷмӯи меъёру қоидаҳои муқараршудаеро меноманд, ки тавассути онҳо муносибатҳои молиявии байни субъектҳои таълиму тарбия танзим карда мешаванд. Ба муносибатҳои молиявии байни субъектҳои таълиму тарбия (давлат, хонаводаҳо, хонандагону донишҷӯён ва муассисаҳои таълимӣ) механизмҳои махсуси ҷамъоварию ташаккули маблағҳои пулӣ, ҳамчунин механизмҳои аз нав тақсим намудан ва истифода бурдани захираҳои молиявӣ, дохил мешаванд.

Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии маблағгузории соҳаи маориф нишон медиҳад, ки кишварҳои гуногун вобаста ба сиёсати давлатӣ ва модери рушди иқтисодиашон аз ду модели маъмулии маблағгузорӣ истифода менамоянд: маблағгузории истеҳсолкунандаи хизматҳои маърифатӣ ва маблағгузории истеъмолкунандаи хизматҳои маърифатӣ. Дар модели якум фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ва дигар истеҳсолкунандагони хизматҳои маърифатӣ маблағгузорӣ карда мешавад. Дар модели дуюм бошад асосан истеъмолкунандагони хизматҳои маърифатӣ- хонандагону донишҷӯён маблағгузорӣ карда мешаванд. Барои ҳар як модел восита ё шаклҳои гуногуни маблағгузорӣ хос мебошад. Масалан,маблағгузории сарикасӣ, маблағгузории сметавӣ, маблағгузорӣ тавасути ваучер, қарз барои таҳсилот ва ғайра.

Дар дилхоҳ модели маблағгузории соҳаи маориф саҳми давлат ва нақши он меҳвари асосӣ ба ҳисоб меравад. Аз ҳамин ҷиҳат маблағгузории соҳаи маориф аз ҳисоби буҷети давлатӣ яке аз шаклҳои маъмултарин ва устувортарини маблағгузории соҳа ба ҳисоб меравад. «Маблағгузории маориф аз ҷониби давлат маънои онро надорад, ки давлат хизматҳои таълимиро харидорӣ менамояд, балки маънои онро дорад, ки давлат фаъолияти сохтореро таъмин менамояд, ки ин маблағҳоро ба таври бебозгашт гирифта барои аҳолӣ хизматҳои маърифатӣ истеҳсол менамояд» [1,45].

Омори динамикаи маблағгузории соҳаи маориф дар давраи солҳои охир нишон медиҳад, ки рушди ҳамасолаи маблағгузорӣ ва ҳиссаи он нисбат ба ММД ва ҳаҷми буҷети давлатӣ, дар сатҳи тавсиявии Стратегияи миллии рушди соҳаи маориф барои давраи то соли 2030 боқӣ мондааст. Чунин тамоил яке аз нишондиҳандаҳои беҳтар шудани вазъи соҳаи маориф дар солҳои истиқлолият мебошад [3,102]. Маълумоти диаграммаи 1 нишон медиҳад, ки дараҷаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии маблағгузории соҳаи маориф дар давраи солҳои 2017-2023 устувор мебошад.

Диаграммаи 1. Сохтори буҷети соҳаи маориф дар давраи солҳои 2017-2023 (ҳазор сомонӣ)

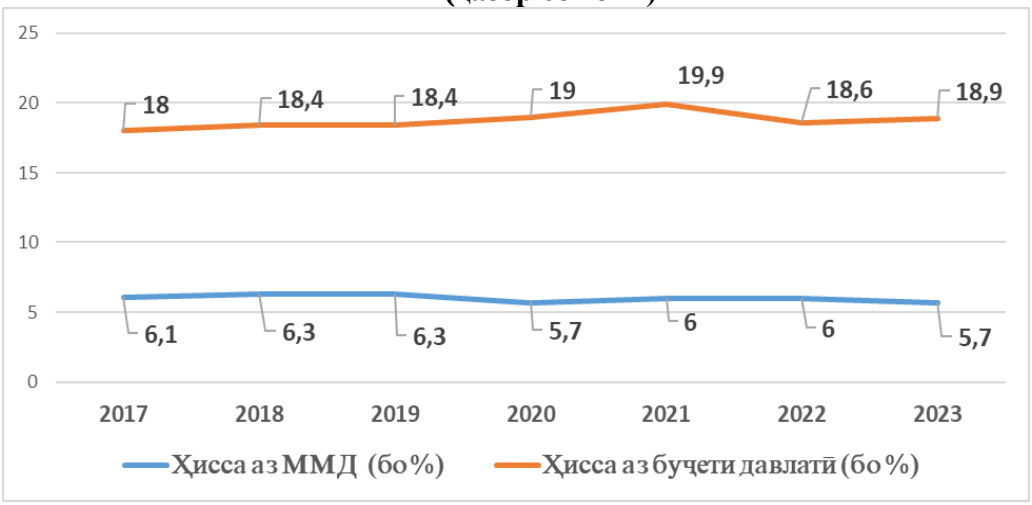

Сарчашма: диаграмма дар асоси маълумоти Маҷмуаи омори соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023, сохта шудааст

Мусаллам аст, ки соҳаи маориф аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ, грантҳо, маблағҳои махсус (ғайрибуҷетӣ)-и муассисаҳои таълимӣ ва дигар сарчашмаҳо маблағгузорӣ карда мешавад. Дар давраи солҳои 2017-2023 ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳаи маориф ба ҳисоби миёна 2 баробар афзудааст. Агар соли 2017 соҳаи маориф аз ҳисоби ҳама сарчашмаҳо ба миқдори 3581,00 ҳазор сомонӣ маблағгузорӣ шуда бошад, пас соли 2023 сарфи 7210,3 ҳазор сомонӣ барои соҳа ба нақша гирифта шудааст. Дар ин давра маблағгузории соҳа аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва маблағҳои махсус ба андозаи 1,95 маротиба афзудааст, аммо афзоиши маблағгузорӣ аз ҳисоби грантҳо бемайлон буда, ба андозаи 3,44 маротиба мушоҳида мешавад.

Ҷадвали 1. Динамикаи маблағгузории соҳаи маориф аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногун дар давраи солҳои 207-2023 (ҳаз. сомонӣ)

Сарчашмаи маблағгузорӣ	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2023 /2017 (маротиба)**
Буҷети давлатӣ	2851	3115,7	3483,5	3732,7	4260,9	4664,2	5552,0	1,95
Маблағҳои махсус	567,2	653,5	738,4	897	1017,2	1127	1098,0	1,94
Грантҳо	162,8	93,9	182,9	375	319	512,8	560,0	3,44
Ҳамагӣ	**3581,0**	**3863,1**	**4404,8**	**5004,7**	**5597,1**	**6304**	**7210,3**	**2,01**
Бо фоиз (%)								**2023 /2017 (+,- бо%)**
Буҷети давлатӣ	79,6%	80,7%	79,1%	74,6%	76,1%	74,0%	77,0%	-2,6%
Маблағҳои махсус	15,8%	16,9%	16,8%	17,9%	18,2%	17,9%	15,2%	-0,6%
Грантҳо	4,5%	2,4%	4,2%	7,5%	5,7%	8,1%	7,8%	3,2%
Ҳамагӣ	**100,0 %**	**100,0 %**	**100,0 %**	**100,0 %**	**100,0 %**	**100,0 %**	**100,0 %**	

Сарчашма: ҷадвали мазкур дар асоси маълумоти Маҷмуаи омори соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023, сохта шудааст

Аз маълумоти ҷадвали 1 бармеояд, ки ҳиссаи маблағҳои буҷетӣ дар давраи солҳои 2017-2023 ба андозаи 2,6% кам шудааст, ҳарчанд ки аз нигоҳи ҳаҷм маблағгузории давлатӣ 1,95 маротиба афзудааст. Ин пеш аз ҳама ба камшавии маблағҳои «Барномаи сармоягузории давлатӣ» вобаста мебошад, ки соли 2023 нисбат ба солҳои пешин ба миқдори 3 фоиз камтар ба нақша гирифта шудаанд.

Ҳиссаи маблағҳои махсус ҳам дар маблағгузории соҳаи маориф баъд аз соли 2021 кам шуда истодааст. Соли 2023 назар ба соли 2021 ҳиссаи маблағҳои махсус ба миқдори 3 фоиз кам шуда, ин нишондиҳанда сол ба сол майли паст шудан дорад. Кам шудани сатҳи ин нишондиҳанда бевосита ба кам шудани шумораи донишҷӯён дар гурӯҳҳои шартномавии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ вобаста мебошад. Эҳтимоли дар солҳои минбаъда кам шудани ҳиссаи маблағҳои махсуси муассисаҳои таълимӣ дар буҷети соҳа низ вуҷуд дорад, зеро тамоюли камшавии шумораи донишҷӯёни гурӯҳҳои шартномавии муассисаҳои таҳсилоти касбӣ баръало мушоҳида карда мешавад. Бо назардошти муҳиммияти маблағҳои махсус дар рушди муассисаҳои таълимӣ, махсусан ҳавасманд намудани омӯзгорон, камшавии он бояд аз ҳисоби сарчашмаҳои гуногуни маблағгузорӣ, аз ҷумла, аз кушодани курсҳои кӯтоҳмуддат, ихтисосҳое, ки талабот ба онҳо зиёд аст, ҷалби грантҳои байналмилалӣ ва ғайра ҷуброн карда шавад.

Ба миқдори 3,2 фоиз зиёд шудани ҳаҷми грантҳо дар маблағгузории соҳаи маориф шаҳодат аз он медиҳад, ки лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба соҳаи маорифи Тоҷикистон бештар равона шуда истодаанд ва давлат барои рушди ин соҳа аз ин сарчашмаи маблағҳо самаранок истифода бурда истодааст. Ин грантҳо дар асоси созишномаҳои дутарафаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор шарикони рушд, хусусан ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ, амалӣ карда мешаванд. Дар давраи солҳои 2017-2024 дар назар дошта шудааст, ки се лоиҳаи сармоягузорӣ бо грантҳои Фонди Саудии Рушд (Лоиҳаи “Сохтмон ва муҷаҳҳазгардонии мактабҳо” бо маблағи 35 млн 635 ҳазор доллари ИМА), Бонки ҷаҳонӣ (Лоиҳаи “Рушди таҳсилоти олӣ” бо маблағи 15,0 млн.$ ИМА) ва Бонки исломии рушд (Лоиҳаи муштарак оид ба дастгирии татбиқи Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 46 млн $ ИМА) татбиқ карда мешаванд.

Дар давраи солҳои 2017-2023 дар низоми маблағгузории соҳаи маорифи кишвар, дар баробари 2 маротиба ё 200 фоиз зиёд шудани ҳаҷми маблағгузорӣ, як қатор тағйироти институтсионалии сифатӣ низ ба вуҷуд омаданд, ки бевосита ба беҳтар шудани вазъ дар соҳаи маориф мусоидат менамоянд. Хусусан, дар ин давра муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ба шакли нави маблағгузорӣ (маблағгузории сарикасӣ) гузаронида шуданд, сохтори нави музди меҳнати муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ таҳия ва мавриди амал қарор дода шуд ва меъёри арзиши иловашуда барои хизматрасониҳои таълимӣ аз 18 фоиз то 5 фоиз паст карда шуд. Дар ин давра механизмҳои нави маблағгузории ғизои мактабӣ, лоиҳаҳои фармоишии илмиву таҳқиқотӣ, таъмини таълимгирандагони муассисаҳои таълимии давлатии томактабӣ бо хӯрокаворӣ, тартиби пардохти стипендия ба донишҷӯён, аспирантон ва докторантон аз рӯйи ихтисос (PhD), бастани қарордод оид ба хизматрасонии таълимии пулакӣ таҳия карда шуда, дар амал ҷорӣ карда шуданд. Дар давоми солҳои 2018-2023 4 маротиба (2018-15%, 2020-15%, 2022-20%, 2023-20%) бо фармонҳои дахлдори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ, аз ҷумла соҳаи маориф, баланд бардошта шуд.

Бояд ёдовар шуд, ки маҳз дар ҳамин давраи таҳқиқотӣ ба таври алоҳида ҷудо намудани маблағ аз буҷети давлатӣ ва дигар сарчашмаҳо барои амалӣ намудани барномаҳои давлатии соҳаи маориф таҷриба карда шуд. Аз ҷумла, дар буҷети соли 2023 барои татбиқи Барномаи давлатии рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025, барои Барномаи давлатии дарёфт ва рушди истеъдодҳо барои

солҳои 2021-2025, барои Барномаи такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, барои таъмин намудани 15 муассисаи таълимӣ бо кабинетҳои фаннӣ ва озмоишгоҳҳои муҷаҳҳази таълимӣ ва барои Барномаи мақсадноки давлатии рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2021-2025 дар ҳаҷми 32,9 млн сомонӣ маблағ пешбинӣ гардид. Чунин навоварӣ дар механизми маблағгузории давлатии соҳаи маориф имкон медиҳад, ки барномаҳои давлатӣ самаранок маблағгузорӣ шуда, ҳаҷми сармоягузориҳо ба соҳаи маориф афзоиш ёбад.

Такмили минбаъдаи механизмҳои маблағгузории соҳаи маориф ба сиёсати пулии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан ба сиёсати ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, вобастагии калон дорад. Тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2023 «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» аз 1 августи соли 2023 сар карда пардохти андозҳо, боҷҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои тиббӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ, намудҳои дигари хизматрасониҳои давлатӣ, инчунин қабули маблағҳо аз ҷониби вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ тариқи ғайринақдӣ амалӣ карда мешаванд. Дар соҳаи маориф низ минбаъд пардохти маблағи иҷораи китобҳои дарсӣ, пардохти падару модарон барои нигоҳубини кӯдак, пардохти маблағи шартномаи таҳсил, пардохт барои дарсҳои иловагӣ ва ғайра бояд ба таври ғайринақдӣ сурат гирад. Ҳамчунин, дар доираи фармони дар боло зикргардида ҳамаи муассисаҳои соҳаи маориф муваззаф гардидаанд, ки хизматрасониҳои музднокро ба таври ғайринақдӣ пардохт намоянд. Ин гуна механизм, агарчи ба ҳаҷми маблағгузории соҳаи маориф таъсир нарасонад ҳам, муносибатҳои молиявӣ ва иқтисодии дохили соҳаро тағйир медиҳад ва дар бештари мавридҳо осон мегардонад. Чунин механизм ҳамчунин ба самаранок истифода шудани маблағҳои соҳаи маориф мусоидат менамояд

Мусаллам аст, ки талабот ба таҳсилот дар Тоҷикистон аз ҳисоби афзоиши табиии аҳолӣ ва аз ҳисоби такмил ёфтани сохтори соҳаи маориф (пайдо шудани ихтисосҳои нав, афзудани нақши малакаву маҳоратҳои техникӣ, пайдоиши донишҳои нав, рақамишавии ҳаёти ҷамъиятӣ ва ғайра) сол ба сол меафзояд. Гузашта аз ин, маблағгузории соҳаи маориф аз ҳисоби ҳама сарчашмаҳо, хусусан аз ҳисоби буҷети давлатӣ, ҳамеша зиёд мешавад, аммо дар баробари ҷой доштани ин гуна тамоюлҳои мусбат истифодаи самараноки захираҳои молиявию сармоягузорӣ ҳамчун мушкилот боқӣ мемонад.

Ҳанӯз ҳам дастрасии маҳдуд ба низоми мураттабу маҷмуии иттилоотии идораи молияи давлатӣ имкон намедиҳад, ки маълумот оид ба равандҳои гуногуни маблағгузории муассисаҳои таълимии соҳаи маориф ҷамъоварӣ шуда, раванди иҷрои буҷети соҳаи маориф таҳлил карда шавад. Дар доираи сиёсати молиявии кишвар ташаккул, тақсимот ва идоракунии маблағҳои ғайрибуҷетии муассисаҳои таълимӣ, ки дар Тоҷикистон ба маблағҳои буҷетӣ баробар карда шудаанд, хеле печидаву мураккаб сурат мегирад. Муассисаҳои таълимӣ дар аксар мавридҳо бе иҷозати мақомоти молия ин гуна маблағҳоро истифода карда наметавонанд. Гирифтани иҷозат барои истифодаи ин маблағҳо дар аксари маврид вақт ва кӯшиши зиёдро талаб мекунад.

Муассисаҳои таълимии давлатӣ маблағҳои буҷетии сарфанамудаи худро мустақилона истифода карда наметавонанд, зеро мақомоти молиявӣ ба онҳо чунин имконият намедиҳанд. Аз ин рӯ, муассисаҳои таълимӣ барои сарфакорона истифода намудани маблағҳои буҷети давлатӣ ҳавасманд нестанд. Ҳамчунин муассисаҳои талимӣ бинобар маҳдуд будани имкониятҳои ҳавасманднамоӣ барои татбиқи принсипҳои таҳсилоти инклюзивӣ шавқманд нестанд [2,170]. Таҳияи модели муосири маблағгузории рушди таҳсилоти инклюзивӣ яке аз мушкилоти ҳалношуда боқи мондааст [4,81]. Ҳамаи ин равандҳо мустақилияти молиявии муассисаҳои таълимиро зери суол қарор медиҳад.

Маблағҳои буҷетӣ барои муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ нобаробар ва ноодилона тақсим карда мешаванд. Масалан, ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти

ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ барои таъмири асосӣ (капиталӣ) маблағ гирифта наметавонанд. Маблағгузории ин шакли муассисаҳо аз шумораи донишҷӯён ё ҳаҷми хизматрасониҳои таълимӣ вобаста набуда, мисли замони шуравӣ ба омилҳои субъективӣ сахт алоқаманд мебошад.

Дар сохтори муассисаҳои таълимӣ ҳиссаи фонди музди меҳнат (суммаи музди кор, андозҳои иҷтимоӣ ва андоз аз даромади кормандон) аз 90 то 95 фоизро ташкил медиҳад. Ин маънои онро дорад, ки бештари муассисаҳои давлатии таълимӣ барои рушд маблағ намегиранд. Дар баъзе ноҳияҳо истифодаи буҷети мавриф пурра иҷро намешавад. Афзоиши музди меҳнати кормандони муассисаҳои таълимӣ, ки дар аксари вақт дар байни соли таҳсил сурат мегирад, агарчи боиси дастгирӣ ва таҳсину ситоиш аст, аммо он дар баъзе шаҳру ноҳияҳои кишвар аз ҳисоби маблағҳои дохилӣ сурат мегирад, ки дар маҷмуъ ҳиссаи музди меҳнатро дар буҷети муассисаҳои таълимӣ зиёд намуда, ҳиссаи маблағҳоеро, ки барои рушди муассиса бояд сарф шаванд, кам менамояд. Аз ин рӯ, дар доираи сиёсати иҷтимоӣ ва молиявӣ агар ҳамасола афзоиши музди меҳнати кормандони соҳаи маориф дар аввали соли молиявӣ аз ҳисоби маблағҳои иловагии буҷети давлатӣ пешбинӣ шавад, он гоҳ ин гуна тадбир метавонад буҷети муассисаҳои таълимиро такмил диҳад ва маблағгузории соҳаи маорифро мукаммал намояд.

Яке аз мушкилоти асосии маблағгузории соҳаи маориф ин хеле кам такмил ёфтани санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи маориф мебошад, ки муносибатҳои молиявии соҳа ва механизмҳои маблағгузории онро танзим менамоянд. Аксари санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи маблағгузории соҳаи маориф беш аз 10 сол пештар таҳия шудаанд. Ин санадҳо, новобаста аз тағйироти зиёди институтсионалӣ ва иқтисодии кишвар, таҷдиди назар намешаванд. Дар баъзе зинаҳои таҳсилот ҳанӯз ҳам аз санадҳои меъёрии ҳуқуқии замони шуравӣ таҳияшуда истифода бурда мешавад. Муносибатҳои зиёди иқтисодию молиявии соҳаи маориф, аз қабили хизматрасониҳои иловагии пулакӣ, маблағгузории сарикасии муассисаҳои таълимӣ, маблағгузории ғизои мактабӣ, маблағгузории курсҳои кӯтоҳмуддати тайёр намудани мутахассисони касбӣ ва маблағгузории такмили ихтисоси кормандони соҳаи маориф таҷдиди назар намудани механизмҳои маблағгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқукии танзимкунандаи онҳоро тақозо менамоянд. Танзими ин гуна муносибатҳо танҳо аз Вазорати маориф ва илм вобаста набуда, ширкати якчанд мақомоти давлатиро дар ин самт тақозо менамояд.

Бо сабаби номукаммал будани санадҳои меъёрии ҳуқуқии бахши иқтисодиёти маориф дар истифодаи механизмҳои оқилонаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ монеаҳои зиёди маъмурӣ мавҷуданд, ки ба рушди бахши хусусии соҳаи маориф таъсири манфӣ мерасонанд. Механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи маориф танҳо дар рушди як зинаи таҳсилот муассисаи таҳсилоти томактабӣ истифода мешаваду бас. Кишварҳои ҳамсоя ин механизмро барои рушди соҳаи маориф хеле оқилона ва ба таври васеъ истифода менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Казначейская система исполнения бюджета в Российской Федерации: учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 2002. Саҳ. 45.
2. Кодиров Ш.Ш. Нормативно-подушевое финансирование инклюзивного образования в условиях Республики Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. С. 170-174.
3. Кодиров Ш.Ш. Особенности формирования образовательного потенциала Республики Таджикистан в годы независимости// Журнал «Экономика Таджикистана». 2019. № 3. С. 102-106.
4. Қодиров Ш.Ш. Имкониятҳои такмил додани маблағгузории таҳсилоти инклюзивӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2019. № 9. С. 81-85.

5. Ростовский Р.В. Модели финансирования образования. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-finansirovaniya-obrazovaniya (дата обращения 14.11.2024)

LITERATURE

1. Treasury system of budget execution in the Russian Federation: textbook. manual. Moscow: Finance and Statistics, 2002. Sanj. 45.

2. Kodirov Sh.Sh. Normative-per capita financing of inclusive education in the Republic of Tajikistan// Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. 2019. No. 8. P. 170-174.

3. Kodirov Sh.Sh. Features of the formation of the educational potential of the Republic of Tajikistan in the years of independence// Journal "Economy of Tajikistan". 2019. No. 3. P. 102-106.

4. Qodirov Sh.Sh. Possibilities for improving the financing of inclusive education in the Republic of Tajikistan//Proceedings of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Public Sciences. 2019. No. 9. P. 81-85.

5. Rostovsky R.V. Models of education financing. [Electronic resource]. – Access mode: https://cyberleninka.ru/article/n/modeli-finansirovaniya-obrazovaniya (access date 11/14/2024)

УДК: 331.108:331.101.26:338.432.

Одилҷонова Насиба Ибрҷҳимҷонова
ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омор, Донишгоҳи байналмилалии саёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, Суроға:734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. E-mail: nasibao.12@mail.ru

ТАЪМИНОТИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ БО КОРМАНДОНИ РОҲБАРИКУНАНДА

Аннотатсия. *Омӯзиши мутахассисон бояд эҳтиёҷоти истеҳсолотро ба назар гирад. Беҳтар намудани сифати таълим, бозомӯзӣ ва такмили ихтисос; мусоидат ба татбиқи технологияҳои пешрафта ва ташаккули фарҳанги истеҳсолии инсонӣ; барои муттаҳид сохтани мутахассисон дар деҳот шароити зарурӣ фароҳам меорад. Ҳадди ақал маълумотро дар бораи ҳайати шахсӣ (роҳбарон ва мутахассисон), маълумот ва синну соли кормандон, омилҳо ба тақсимот, ивазшавии кормандон, хоҳиши такмили ихтисосро дарбар мегирад. Идоракунии бомуваффақияти корхонаҳои муосир аз менеҷерони зеҳни эҷодкори таҳлилгар, ки дорои тасаввуроти олӣ, ташаббус ва ихтироъкорӣ, қобилияти табдил додани ғояҳои нав ба ҳолатҳои мушаххас, аз усулҳои анъанавии идоракунӣ дур шудан, вазъиятро дуруст арзёбӣ кардан ва дар қабули қарор хато накардан, интизор шудан ва ба вазъ мудохила кардан талаб намекунад. агар мушкилотро саривақт ҳал кунанд. Инчунин сифатҳои зарурии кадрҳои роҳбарикунанда ташаббус, саҳеҳӣ, устувории ақида, ҳисси вақт, худдорӣ, поквиҷдонӣ, ростқавлӣ, адолат, оддӣ, ғамхорӣ ба одамон, қобилияти кор кардан, қувва ва ғайра мебошанд. Тавре ки қайд кардем, дар шароити муосир нақши ҳайати идоракунанда ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Ин ба тақвияти нақши худи менеҷмент, такмили механизми иқтисодӣ, афзоиши андозаи он ва ғайра вобаста аст. Салоҳияти кадрҳои роҳбарикунанда имкониятҳои васеъ ҷорӣ ва истифодаи василаҳои техникии идоракунии техникӣ, истифодаи методҳои иқтисодӣ ва математикӣ ва компютерҳоро муайян мекунад.*

Вожаҳои калидӣ: *кадрҳои идоракунӣ, роҳбарон, мутахассисон, кормандони техникӣ, сиёсати кадрӣ, менеҷмент.*

Одилджонова Насиба Иброҳимджонова
ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикского международного университета туризма и предпринимательства, Адрес:734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе. Душанбе, х. Борбад, 48/5. Email: nasibao.12@mail.ru

ОБЕСПЕЧЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УПРАВЛЕНЧЕСКИМИ КАДРАМИ

Анотация. *Подготовка специалистов должна осуществляться с учетом потребностей производства. Повышение качества образования, переподготовки и повышения квалификации; содействие внедрению передовых технологий и формированию культуры производства человека; Создает необходимые условия для объединения специалистов в сельской местности. Как минимум, она включает в себя информацию о персонале (руководителях и специалистах), образовании и возрасте сотрудников, факторах, влияющих на распределение, текучести кадров и стремлении к профессиональному развитию. Успешное управление современными предприятиями требует от менеджеров творческого аналитического склада ума. Обладающих большим воображением, инициативой и изобретательностью, способностью воплощать новые идеи в конкретные ситуации, отходить от традиционных методов управления, правильно оценивать ситуацию и не совершать ошибок в принятии решений, выжидать*

и не вмешиваться в ситуацию если они решат проблему своевременно также необходимыми качествами управленческого персонала являются инициативность, точность, устойчивость мнения, чувство времени, самообладание, принципиальность, честность, справедливость, простота, забота о людях, трудоспособность, сила и т. д. Как мы уже отмечали, в современных условиях роль управленческой команды существенно возросла. Это обусловлено усилением роли самого управления, совершенствованием хозяйственного механизма, увеличением его масштабов и т. д. Компетентность управленческих кадров определяет широкие возможности внедрения и использования технических средств технического управления, применения экономико-математических методов, вычислительной техники.

Ключевые слова: *управленческие кадры, руководители, специалисты, технический персонал, кадровая политика, управление.*

Odiljonova Nasiba Ibrohimjonova

*Assistant of the Department of Management and marketing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Address:734055, Republic of Tajikistan, Monday. Dushanbe, H. Borbad, 48/5. E-mail: nasibao.12@*mail.ru

PROVIDING AGRICULTURAL ENTERPRISES WITH MANAGEMENT PERSONNEL

Abstract: *Training of specialists should be carried out taking into account the needs of production. Improving the quality of education, retraining and advanced training; promoting the introduction of advanced technologies and the formation of a culture of human production; Creates the necessary conditions for uniting specialists in rural areas. At a minimum, it includes information about personnel (managers and specialists), education and age of employees, factors affecting distribution, staff turnover and the desire for professional development. Successful management of modern enterprises requires managers with a creative analytical mindset, great imagination, initiative and ingenuity, the ability to implement new ideas in specific situations, move away from traditional management methods, correctly assess the situation and not make mistakes in decision-making, wait and not interfere in the situation. if they solve the problem in a timely manner. Also, the necessary qualities of management personnel are initiative, accuracy, stability of opinion, sense of time, self-control, integrity, honesty, fairness, simplicity, concern for people, efficiency, strength, etc. As we have already noted, in modern conditions the role of the management team has increased significantly. This is due to the strengthening of the role of management itself, the improvement of the economic mechanism, the increase in its scale, etc. The competence of management personnel determines the broad possibilities of the introduction and use of technical means of technical management, the application of economic and mathematical methods, computer technology.*

Key words: *management personnel, managers, specialists, technical personnel, personnel policy, management.*

Кишоварзии яке аз соҳаи муҳимтарини истеҳсолоти моддӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ буда, аҳолиро бо хӯрокворӣ ва саноатро бо ашёи хом таъмин менамояд. Дар солҳои истиқлолияти ҷумҳурӣ ва гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ, соҳаи кишоварзӣ тавассути азнавташкилдиҳии колхозу совхозҳо, таъсиси корхонаҳои иҷоравӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва дигар шаклҳои хоҷагидорӣ, ки дар шароити бозор фаъолият доранд, босуръат тағйир меёбад. То 1 январи соли 2022 дар ин соҳаи муҳими иқтисодиёти ҷумҳурӣ беш аз 176,9 ҳазор корхона ва ташкилотҳои калон, миёна ва хурд ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ машғуланд, ки он аз он, 148 хоҷагиҳои давлатӣ, 76 - ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва истифодабарандагони об, 3937- хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ ва кооперативҳо, 269 -Ҷамъияти дорои масъулияташ маҳдуд ва ҷамъиятҳои саҳомӣ 570 - хоҷагиҳои ёрирасон, 171,975 -ҷамъиятҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ инфиродӣ, Илова бар ин,

дар қитъаҳои шахсии ёрирасони аҳолӣ ҳаҷми назарраси истеҳсолот ба шарофати чораҳои андешидашудаи ҳукумати ҷумҳурӣ дар соли 1999, на танҳо истеҳсолоти кишоварзӣ бозdошта шуд, балки афзоиши истеҳсолот нисбат ба соли 1997 ба 2,0% расид. Дар солҳои минбаъда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бемайлон меафзуд: дар соли 2022 рушд 13,1%, 2016-21,0 %, 1917-20,4%, 2018-19,4%, 2019-18,2% ва солҳои 2020-16,9 % ташкил додааст. Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 октябри соли 1995, № 342 "Дар бораи ҷудо намудани 50 ҳазор га замин барои қитъаҳои замини наздиҳавлигии шаҳрвандон" ва аз 1 декабри соли 1997 № 874 "Дар бораи ҷудо намудани 25 ҳазор га замин барои қитъаҳои ёрирасони шаҳрвандон" ба таври назаррас ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар хонавода мусоидат кард.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, бо рушди шаклҳои гуногуни идоракунӣ, дуруст ҷобаҷогузории кадрҳо аз ҷониби воҳидҳои сохторӣ ва воҳидҳои идоракунии ҳар як корхонаи кишоварзӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Бояд сифатҳои кории кормандон, касб ва микроклимати равонӣ дар гурӯҳ ба назар гирифта шаванд. Роҳбар бояд мақсаднок, принсипнок, худбинона, бо ҳама чизи нав, пешрафта ва ростқавл дастгирӣ карда тавонад. Менеҷер бояд:

1. Малакаи ташкилӣ, таҳрибаи соҳибкорӣ, таҳрибаи роҳбарӣ дар зинаҳои поёнии идоракунӣ, маҳоратҳои муайяни педагогӣ, малакаҳои суханронӣ, ки ба шумо имкон медиҳанд, ки фикрҳоро дуруст ва дуруст баён кунанд, хатогиҳоро эътироф кунед ва танқидро эҳтиром кунед.

2. Бидонед:

- Иқтисодиёт, ташкил, идоракунӣ, банақшагирӣ, маблағгузорӣ, баҳисобгирӣ, асосҳои муҳандисӣ, технология, фалсафа, психология, педагогика.

- Дастовардҳои охирини пешрафти илмию техникӣ дар саноат.

- объекти идоракунӣ, хусусияти кормандоне, ки бевосита бо он алоқаманданд, муносибатҳо дар коллектив.

3. Таъсис додан ва таълим додани як гурӯҳи муттаҳидаи коргарон; коргарони бовиҷдон ва ташаббускор интихоб кунед ва кори онҳоро саривақт фиристед ва санҷед; муҳити кориро дар даста фароҳам меорад; вазъиятро дуруст баҳо медиҳанд ва қарори дуруст қабул мекунанд; интизоми баланди меҳнатӣ, назорати саривақтӣ ва санҷиши иҷрои корро таъмин менамояд; мулоқотҳои корӣ ва ғайраҳо гузаронанд.[1.с252]

Ҳайати кормандони соҳаи кишоварзӣ дар иқтисоди бозорӣ аз шакли танзими он вобаста аст. Ду шакли он имконпазир аст: худтанзимкунӣ ва танзими давлатӣ. Агар соҳаи таъминоти хоҷагиҳои фермерӣ ба қудрати худтанзимкунии бозор дода шуда бошад, пас мунтазам аз ҳад зиёд истеҳсол ва нокифоягии мутахассисон пайдо мешавад. Барои пешгирии чунин рушди номатлуби ҳодисаҳо, таъминоти кормандони корхонаҳои кишоварзӣ бояд аз ҷониби давлат танзим карда шавад.

Омӯзиши мутахассисон бояд эҳтиёҷоти истеҳсолотро ба назар гирад. Беҳтар намудани сифати таълим, бозомӯзӣ ва такмили ихтисос; мусоидат ба татбиқи технологияҳои пешрафта ва ташаккули фарҳанги истеҳсолии инсонӣ; барои муттаҳид сохтани мутахассисон дар деҳот шароити зарурӣ фароҳам меорад. Пеш аз ҳама, шумо бояд аз ҷамъ кардани маълумот ва таҳлили вазъи мавҷуда оғоз намоед. Ғайр аз он, миқдори иттилооти ҷамъовардашуда бояд ҳадди ақал ва дар айни замон кофӣ бошад. Ҳадди ақал маълумотро дар бораи ҳайати шахсӣ (роҳбарон ва мутахассисон), маълумот ва синну соли кормандон, омилҳо ба тақсимот, ивазшавии кормандон, хоҳиши такмили ихтисосро дарбар мегирад. Гузаронидани таҳлили сотсиологӣ хеле муҳим аст, ки дар он ниятҳои хонандагони мактаб пас аз хатми мактаб бояд таҳсил ё кор кунанд, дар деҳот истанд ё тарк кунанд, дар кадом муассисаи таълимӣ таҳсил кунанд ва дар кадом ихтисос. Зарур аст, ки сабабҳои монеаи шуғли хатмкардагони муассисаҳои олии таҳсилоти миёнаи касбӣ дар деҳа хал карда шаванд. Инчунин динамикаи шумораи аҳолии деҳот, аз ҷумла аз

рӯи гурӯҳҳои синнусолӣ низ пешгӯӣ кардан зарур аст. Дар ин ҳолат, ба диққати аҳолии синну соли қобили меҳнат диққати махсус бояд дод.

Таъмини кадрҳои корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама тарбияи менеҷерҳо ва мутахассисони баландихтисосе мебошад, ки ҷавобгӯи талаботи иқтисоди муосир мебошанд. [3с.12-15]

Тавре ки дар ҷадвал 1 нишон дода шудааст, вобаста ба табдил додани корхонаҳои кишоварзии Комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ, эҳтиёҷоти умумӣ ба кадрҳои роҳбарикунанда дар онҳо дар соли 2022 нисбат ба соли 2018 3,3%, аз ҷумла менеҷерон - 9,4 ва мутахассисон - 7,4% коҳиш ёфтааст. Аммо, камшавии шумораи воқеии менеҷерҳо ва мутахассисони коргар дар ин давра талаботи имрӯзаи корхонаҳои кишоварзиро таъмин намекунад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки як қатор чорабиниҳо оид ба тайёр кардани кадрҳои роҳбарикунанда ва баланд бардоштани сатҳи таъминоти корхонаҳои кишоварзӣ амалӣ карда шаванд.

Ҷадвал 1

Дараҷаи таъмин будани корхонаҳои хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кадрҳои роҳбарикунанда, нафар

НИШОНДОД	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2022 в % к 2018**
Талаботи умумии ба кадрҳои роҳбарикунанда	**553**	**550**	**551**	**540**	**537**	97%
аз ҷумла – роҳбарон	88	88	88	88	88	100%
Мутахассисон	307	307	307	307	307	100%
- кормандони техникӣ	158	155	156	145	142	89,8
Шумораи умумии кадрҳои роҳбарикунанда	**553**	**550**	**551**	**540**	**537**	97,1%
аз ҷумла – роҳбарон	88	88	88	88	88	100%
- мутахассисон	307	307	307	307	307	100%
- кормандони техникӣ	158	155	156	145	142	89,8%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маводҳои агентии омории Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2022

Тавре ки дар ҷадвал нишон дода шудааст, вобаста ба табдил додани корхонаҳои кишоварзии Комплекси агросаноатии ҷумҳурӣ, эҳтиёҷоти умумӣ ба кадрҳои роҳбарикунанда дар онҳо дар соли 2022 нисбат ба соли 2018 3,0%, аз ҷумла менеҷерон – 100,0% ва мутахассисон – 100,0% тағйирот нашудааст. Аммо, камшавии шумораи воқеии менеҷерҳо ва тағйирот надоштани мутахассисони коргар дар ин давра талаботи имрӯзаи корхонаҳои кишоварзиро таъмин намекунад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки як қатор чорабиниҳо оид ба тайёр кардани кадрҳои роҳбарикунанда ва баланд бардоштани сатҳи таъминоти корхонаҳои кишоварзӣ амалӣ карда шаванд.

Пешгӯии талаботҳои корхонаҳои кишоварзӣ ба роҳбарон ва мутахассисон нишондиҳандаи асосӣ мебошад, ки тавассути он ҳисобҳои мувофиқ гузаронида мешаванд. Қаблан шумораи мутахассисон тавассути стандартҳои хидматрасонӣ муайян карда мешуд. Ҳамин тавр, масалан, шумораи агрономҳо бо назардошти андозаи майдони ҳосили анъанавии пешбинишуда, мутахассисони чорводорӣ - чорвои шартӣ, муҳандисон - шумораи трактороҳо, комбайнҳо, мошинҳо ва дигар мошинҳои худгард, муҳосибон - шумораи миёнаи солонаи кормандон ва ғайра ташкил карда шудааст. (ҷадвали 2).[6.с.512]

Ҷадвали 2

Меъёри хизматрасонӣ ва идоракунӣ барои мутахассисон ва роҳбарон

Классификатсияи кадрҳои роҳбарикунанда	Меъёри идоракунӣ ва хизматрасонӣ
Роҳбарони хоҷагӣ ва муовинони он	5-10 наф.
Мудирони шуъбаҳо ва сардорони қитъаҳои истеҳсолӣ	4-8 бригадирҳо
Як агроном	4000 га майдони шартии ҷамъоварӣ
Як зоотехник	1000 шартан сар гов
Як духтури ветеринарӣ	850 шартан сар гов
Як муҳандиси хизматрасонии техникӣ	27 мошинҳои коршоям
Як бухгалтер	300 ҳисоби миёнасолонаи хоҷаги
Як иқтисодчӣ	2,5 млн. сом. нақшаи иҷроиши маҳсулот

Манбаъ: Стандартҳои хизматрасонӣ барои роҳбарон ва мутахассисон, 2010-2020.

Дар давраи иқтисоди банақшагирифта дар хоҷагиҳои хурди колхозӣ ва совхозӣ бо коргарони миёнаи солона 200-300 нафар, кормандони роҳбарикунанда 30-40 нафарро ташкил медиҳанд (12-15% шумораи умумӣ), 6-8 нафар коргарон як раҳбар, мутахассис ва коргарро ташкил медиҳанд. Дар хоҷагиҳои калон бо шумораи миёнаи солонаи коргарон 800-1000 нафар ё бештар аз он, кормандони роҳбарикунанда 70-80 нафар ва ба ҳар як корманди роҳбар 12-13 нафар рост меояд.[7с.64]

Аммо, бо гузаштан ба шаклҳои нави идоракунӣ ва моликият, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ин меъёрҳо қобили қабул нестанд, зеро андозаи хоҷагиҳои деҳқонии кунунӣ имкон намедиҳад, ки шумораи зиёди мутахассисон барои хоҷагиҳои деҳқонӣ ҷалб карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки барномаи кадрӣ қисми ҷудонашавандаи барномаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, зеро талабот ба мутахассисон ҳамеша аз ҳаҷми истеҳсолот вобаста аст.

Самаранокии ҷараёни идоракунӣ то дараҷае ҳалкунанда аст, ки масъалаҳои тайёр кардан ва такмили ихтисоси кадрҳои роҳбарикунанда муайян карда мешаванд. Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ва пешрафти илму техника, дониши роҳбарон ва мутахассисон зуд куҳна мегардад, бинобар ин ҳайати роҳбарикунанда бояд давра ба давра малакаи худро дар муассисаҳои таълимии махсус такмил диҳад. Шаклҳои бозомӯзии кадрҳо аз вазифа, мундариҷаи фаъолият вобастаанд. Масалан, менеҷери калон бояд онро дар мактаби олии идоракунии кишоварзӣ гузарад ва дар он ҷо як курси назариявӣ омӯзад, бевосита дар корхонаҳо бо менеҷерони беҳтарин таҷриба гузарад. Дар системаи такмили ихтисоси роҳбарон ва мутахассисон бояд усулҳои нави ташаккули барномаҳои таълимӣ мутобиқи талаботи бозор таҳия карда шаванд.[8с.336]

Фаъолияти роҳбарон ва мутахассисон аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза баҳои объективона баҳо дода мешаванд. Баҳодиҳии муназзам ва беғаразона кормандро интишор менамояд, масъулиятро баланд мебардорад ва музди одилона ва саривақтии натиҷаи фаъолияти ҳар кас ҳавасмандиро ба такмил додани усулҳои корӣ бармеангезад.

Баҳогузории кори роҳбарон ва мутахассисон танҳо бо дарназардошти натиҷаҳои умумии ҳайати роҳбарикунанда имконпазир аст. Барои ин, пеш аз ҳама, ба назар гиред: иҷрои нақша аз рӯи истеҳсолот, даромади умумӣ, фоида, даромаднокӣ. Муқоисаи ин нишондиҳандаҳо дар динамика ё бо нишондиҳандаҳои дигар хоҷагиҳо, шумо метавонед дар бораи натиҷаҳои хоҷагӣ тасаввурот пайдо кунед.

Ба фикри мо, марказҳои арзёбии кадрҳо бояд таъсис дода шаванд, ки

- баҳо додан ба сатҳи омодагии роҳбарон ва мутахассисон ва истифодаи иттилооти ҳангоми интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳо;

- захираи кормандони роҳбарикунандаро ташаккул диҳад;

- таҳияи механизми возеҳи пешрафти кадрҳо, ки рақобати солимро дар байни менеҷерҳо мусоидат мекунад ва самаранокии онҳоро баланд мебардорад;
- марказҳои иттилоотию машваратӣ таъсис диҳад;
- ҷамъбаст ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадам;
- истифодаи оқилонаи мутахассисон.

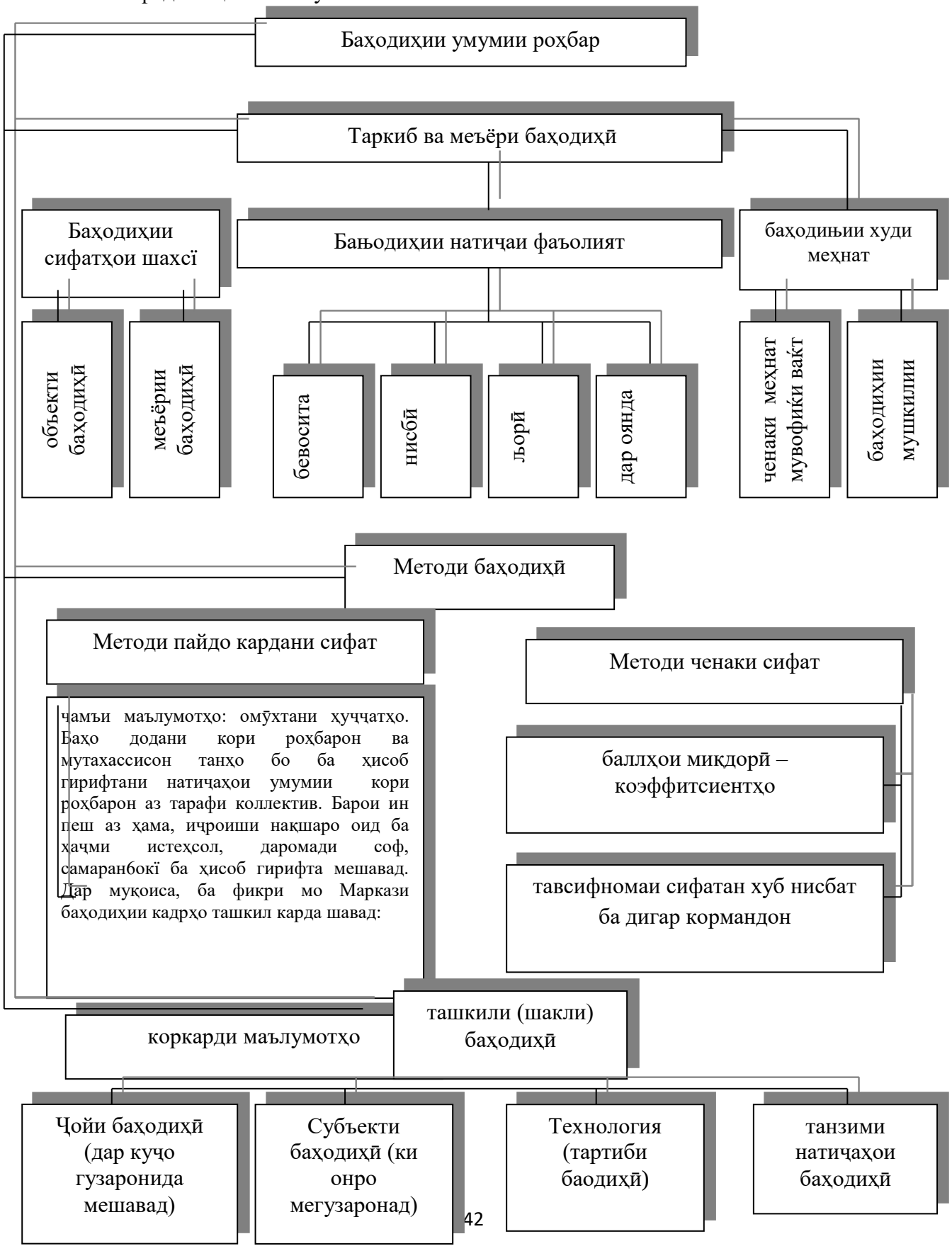

Нақша. Равиши маҷмӯӣ ба арзёбии сарвар

Баҳогузории корманд- ин баҳодиҳии натиҷаи кораш мебошад. Аз рӯи корҳо ва кормандони хоҷагӣ аз рӯи натиҷаҳои кори худ доварӣ карда мешавад. Аммо аз сабаби хусусиятҳои фаъолияти ҳайати роҳбарикунанда, муайян кардани ин натиҷаҳо осон нест. Аз ин рӯ, мундариҷаи баҳодиҳии ҳайати кормандони роҳбарикунанда боз ду ҷузъи дигарро дар бар мегирад: баҳодиҳии кори корманд ва арзёбии сифатҳои шахсии корманд. Баъд аз он ки мо муайян кардем, ки чиро арзёбӣ мекунем, савол пайдо мешавад, ки усули муайян кардани ин смета кадом аст. Барои ин, пеш аз ҳама, гирифтани маълумоте лозим аст, ки ба мундариҷаи арзёбӣ шомил карда шудааст, муайян кардани мавҷудияти хусусиятҳои алоҳида дар натиҷаҳои кор ва шахсияти кормандон. Ғайр аз он, барои арзёбии ин хусусиятҳо чен кардан лозим аст, то коргарон бо ҳам муқоиса карда шаванд. Гурӯҳи сеюми мушкилот бо тартиби арзёбӣ алоқаманд аст. Дар ин ҷо ба шумо саволҳо ба мисли? кист? ва онро дар куҷо бояд арзёбӣ кард? чанд маротиба чӣ гуна метавон натиҷаҳоро ба даст овард? Чӣ гуна воситаҳои техникиро истифода бурд?

Ҳамин тариқ, системаи баҳодиҳии ҳайати корӣ се гурӯҳи мушкилотро дар бар мегирад:

1. Муҳтавои баҳодиҳӣ (баҳодиҳии натиҷаҳои меҳнат, худи меҳнат ва корманд);

2. Усулҳои баҳодиҳӣ (чӣ гуна муайян кардани хусусиятҳои арзёбишуда ва андозагирии онҳо);

3. Тартиби баҳодиҳӣ.

Барои идоракунии бомуваффақияти захираҳои инсонӣ на танҳо таваҷҷӯҳ ба тамоми захираҳои инсонии ташкилот ва на танҳо кор кардан дар ҳайати кормандони роҳбарикунанда муҳим аст, зеро ҷузъи ин захираҳо, пайванди пешбарандаи ҳайати роҳбарикунанда - менеҷерҳо барои натиҷаҳо муҳим аст (Расми 1).

Ба назари мо, қабл аз ҳама эҳтиёҷоти корхонаҳои кишоварзиро ба кадрҳои роҳбарикунанда бо назардошти дурнамои рушди соҳаи кишоварзӣ муайян кардан лозим аст: Таълим, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси менеҷерҳо ва мутахассисони корхонаҳои кишоварзӣ мутобиқи ниёзҳои ин корхонаҳо, талаботи иқтисоди бозорӣ ва пешрафти илмию техникӣ, ҳаҷм ва роҳҳои маблағгузорӣ муайянкардан зарур аст.[4с.37-43]

АДАБИЁТ

1. Агаев А.А. Управленческая деятельность/ практика и резервы организации/-М.: Экономика, 1988-252 с.

2. Азимов А.Я. Социально-экономическое развитие Республики Таджикистан в 1992-1997 годах //Экономика Таджикистана: стратегия развития, №1, 1998

3. Атрашкин А. Человеческие ресурсы: Некоторые особенности управления. //Управление компанией, 2001, № 1.- с.12-15

4. Ғуломов .Х.Ҳ., Исломов Ғ.Ҳ. Асосҳои менеҷмент (дастури таълимӣ):-Душанбе:-«Ирфон», 2011, саҳ.37-43

6. Тунеев М.М. и Сухоруков В.Ф, Экономико-математические методы в организации и планировании сельскохозяйственных предприятиях / М.И. Синюков Ф.К. Шариков М.П. Василенко и др.: Под ред. М.И. Синюкова. – 4-е изд., перераб. И док.-М.: Агропромиздат, 1989.- 512 с.

7. Узун В.Я. Реализация экономической реформы МП в АПК/Новые в жизни, науке, технике. Сер. «Экономике».-М.: Знание, 1989, №6.-64 с.

8. Управление агропромышленным комплексом. /Под ред. И.Г. Ушачева.- М.: Агропромиздат, 1985.- 336 с.

9. Управление сельскохозяйственным производством. /Лоза Г.М., Будылкин Г.И. и др.: Под ред. Г.М. Лозы, Г.И. Будылкина.-М.: Колос, 1982.-367 с.

10. Ушачев И.Г. Управление сельскохозяйственным производством. М.: Экономика, 1978.- 327 с.

11. Черняк Ю.И. Понятийный аппарат системного исследования экономичес-кой информации // Экономическая информация. –М.: Наука, 1977.- с. 23-40

12. Чумаченко Н.Г., А.П. Савченко, В.Г.Коренев. Принятие решений в управлении производством. Киев: изд. Техника, 1978.-190 с.

13. Шинкаренко П. Социальный заказ на подготовку кадров - условие подъема экономики: [Обзор материалов XI Всероссийского экономического форума]. //Проблемы теории и практики управления. 2002, № 2. - с. 28-32

14. Щербаков В.И. Новый подход к управлению: Крупные объединения М.: Экономика, 1990.-351 с.

15. Элмуродов З., Абдалимов А. Эффективность использования производственных ресурсов в хозяйствах с различными формами собственности. Информационный листок НПИ, Душанбе, 2000

16. Эргашев А. Курс экономической теории. Учебник (на таджикском языке). Душанбе, 2003.- 510 с.

17. Эргашев А., Исмоилов С. Современные формы становления и развития многообразия форм собственности в аграрном секторе экономики (Монография на материалах сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан). Душанбе, 2004.- 188 с.

18. Тагаев Ч.С. Аграрная политика Таджикистана (на тадж. языке). Душанбе, Ирфон, 2001.- 312 с.

19. Уткин Э.А. История менеджмента. М.: изд. ЭКМОС, 1997.- с. 222-223

20. Маводҳои агентии омории Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2022

LITERATURE

1. Agayev A.A. Management activities/ practice and reserves of the organization/-M.: Economy, 1988-252 p.

2. Azimov A.Ya. Socio-economic development of the Republic of Tajikistan in 1992-1997 // Economy of Tajikistan: development strategy, No. 1, 1998

3. Atrashkin A. Human resources: Some features of management. // Company management, 2001, No. 1.- pp. 12-15

4. Ғulomov H.Ҳ., Islomov Y.Ҳ. Asosҳoi menеҷment (dasturi talimi):-Dushanbe:-«Irfon», 2011, pp. 37-43

6. Tuneyev M.M. and Sukhorukov V.F., Economic and Mathematical Methods in the Organization and Planning of Agricultural Enterprises / M.I. Sinyukov F.K. Sharikov M.P. Vasilenko et al.: Ed. by M.I. Sinyukov. - 4th ed., revised. And doc.-M.: Agropromizdat, 1989.- 512 p.

7. Uzun V.Ya. Implementation of the Economic Reform of the MP in the AIC / New in Life, Science, Technology. Series "Economics".-M.: Knowledge, 1989, No. 6.-64 p.

8. Management of the agro-industrial complex. / Ed. by I.G. Ushachev.- M.: Agropromizdat, 1985.- 336 p.

9. Management of Agricultural Production. / Loza G.M., Budylkin G.I. and others: Ed. by G.M. Loza, G.I. Budylkina.-M.: Kolos, 1982.-367 p.

10. Ushachev I.G. Agricultural production management. M.: Ekonomika, 1978.- 327 p.

11. Chernyak Yu.I. Conceptual apparatus of systemic study of economic information // Economic information. -M.: Nauka, 1977.- pp. 23-40

12. Chumachenko N.G., A.P. Savchenko, V.G. Korenev. Decision-making in production management. Kyiv: Tekhnika Publishing House, 1978.-190 p.

13. Shinkarenko P. Social order for personnel training - a condition for economic recovery: [Review of materials of the XI All-Russian Economic Forum]. // Problems of management theory and practice. 2002, No. 2. - p. 28-32

14. Shcherbakov V.I. New approach to management: Large associations M.: Economy, 1990.-351 p.

15. Elmurodov Z., Abdalimov A. Efficiency of use of production resources in farms with different forms of ownership. Information leaflet of NPI, Dushanbe, 2000

16. Ergashev A. Course of economic theory. Textbook (in Tajik). Dushanbe, 2003.- 510 p.

17. Ergashev A., Ismoilov S. Modern forms of formation and development of diversity of forms of ownership in the agricultural sector of the economy (Monograph on the materials of agricultural enterprises of the Republic of Tajikistan). Dushanbe, 2004.- 188 p.

18. Tagaev Ch.S. Agrarian policy of Tajikistan (in Tajik language). Dushanbe, Irfon, 2001.- 312 p.

19. Utkin E.A. History of management. Moscow: EKMOS publishing house, 1997.- p. 222-223

20. Management of the Agricultural Fund of Tajikistan, Dushanbe, 2022

УДК: 338.484.2+553.76+615.838

Разыков Бахтиёр Хашимович
кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Международ университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Email: razykov@bk.ru

СОЦИАЛЬНАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ КУРОРТНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЛЕЧЕБНЫХ РАДОНОВЫХ ТЕРМ МЕСТОРОЖДЕНИЯ ХОДЖА-ОБИ-ГАРМ

Анотация. *Статья рассматривает значимость курорта Ходжаобигарм Таджикистане, специализирующегося на бальнеотерапии с использованием радоновых месторождения Ходжа-Оби-Гарм. В ней подчеркивается роль геологов, экономистов и в в совместной работе по оценке и эффективному использованию природных ресурсов кур разработке лечебных программ и обеспечению экономической устойчивости рег Указывается на уникальность месторождения, исторические исследования, а также опи лечебных свойств термальных вод. Проводится сравнение социальной эффективн бальнеотерапии и медикаментозного лечения, демонстрирующее преимущ бальнеотерапии. Исследование подчёркивает положительное влияние радоновых тер здоровье пациентов, их потенциал для улучшения качества жизни и развития туристиче потенциала региона. В заключение статьи указывается на важность междисциплина подхода для дальнейшего изучения и применения природных лечебных факторов месторождений термоминеральных вод в Таджикистане.*

Ключевые слова: *курорт Ходжаобигарм, бальнеотерапия, радоновые термы, приро ресурсы, экономическая устойчивость, исторические исследования, лечебные свой социальная эффективность, медикаментозное лечение, здоровье, туризм, междисциплина подход, термоминеральные воды.*

Розиқов Бахтиёр Ҳошимович
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Дони байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, Email: razykov@bk.ru

САМАРАИ ИҶТИМОИИ ИСТИФОДАИ КУРОРТИИ ТЕРМАХОИ ШИФОБАХ РАДОНИ КОНИ ХОҶА-ОБИ-ГАРМ

Аннотатсия. *Дар мақола аҳамияти осоишгоҳи Хоҷаобигарм дар Тоҷикистон, бальнеотерапия бо истифода аз ҳаммомҳои радонии кони Хоҷа-Оби-Гарм тахассус баррасӣ шудааст. Дар он нақши геологҳо, иқтисоддонҳо ва табибон дар кори муштарак арзёбӣ ва истифодаи самараноки захираҳои табиии осоишгоҳ, таҳияи барномаҳои таб ва таъмини устувории иқтисодии минтақа таъкид шудааст. Нотакрор будани тадкикоти таърихӣ, инчунин тавсифи хосиятхои шифобахши обхои термалӣ нишон шудааст. Муқоисаи самаранокии иҷтимоии бальнеотерапия ва табобати доруворӣ гузар мешавад, ки манфиатҳои бальнеотерапияро нишон медиҳад. Тадқиқот таъсири мус ҳаммомҳои радонро ба саломатии беморон, иқтидори онҳо барои беҳтар кардани си зиндагӣ ва рушди иқтидори сайёҳии минтақа таъкид мекунад. Дар охири мақола аҳам равиши байнисоҳавӣ барои омӯзиши минбаъда ва татбиқи омилҳои табиии шифобахши к нави обҳои термоминералӣ дар Тоҷикистон зикр шудааст.*

Калидвожаҳо: *курорти Хоҷаобигарм, балнеотерапия, ҳаммомҳои радон, захи табиӣ, устувории иқтисодӣ, тадқиқоти таърихӣ, хосиятҳои шифобахш, самара иҷтимоӣ, табобати доруворӣ, саломатӣ, сайёҳӣ, равиши байнисоҳавӣ, обҳои термомине*

Razykov Bakhtiyor Hoshimovich
Ph.D. in Economics, Associate Professor, Department of Management and Marketing, Interna University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Email: razykov@bk.ru

SOCIAL EFFICIENCY OF RESORT USE OF THERAPEUTIC RADON TERMS KHOJA-OBI-GARM DEPOSIT

Annotation. *The article examines the importance of the Khojaobigarm resort in Tajik specializing in balneotherapy using radon terms of the Khoja-Obi-Garm deposit. It emphasizes th of geologists, economists and doctors in working together to assess and effectively use the re natural resources, develop treatment programs and ensure the economic sustainability of the r The uniqueness of the deposit, historical studies, as well as a description of the therapeutic prop of thermal waters are indicated. A comparison of the social effectiveness of balneotherapy and treatment is carried out, demonstrating the advantages of balneotherapy. The study emphasiz positive impact of radon terms on the health of patients, their potential to improve the quality and develop the tourist potential of the region. At the end of the article, the importance interdisciplinary approach for the further study and application of natural healing factors o deposits of thermomineral waters in Tajikistan is indicated.*

Key words: *Khojaobigarm resort, balneotherapy, radon terms, natural resources, eco sustainability, historical research, medicinal properties, social efficiency, drug treatment, h tourism, interdisciplinary approach, thermomineral waters.*

Введение

Флагманом санаторно-курортного лечения в Таджикистане является к Ходжаобигарм, использующий в целях бальнеотерапии радоновые термы месторож Ходжа-Оби-Гарм. В этой отрасли медицины задействованы геологи, экономисты и в которые работают совместно для оценки и рационального использования природных ресу разработки эффективных лечебных программ и обеспечения экономической устойчи региона. Геологи изучают состав и свойства терм, обеспечивая их безопасное и эффект использование. Специалисты в области здравоохранения разрабатывают и внед терапевтические программы, основанные на свойствах радоновых терм, обеспечивая улучш здоровья пациентов. Экономисты анализируют потенциальные выгоды, связанн применением бальнеотерапии. Эти исследования представляет интерес в плане рас социальной эффективности курортного бальнеолечения, способствующего повыш качества жизни пациентов.

1. География и исторический обзор исследований месторождения

Месторождение радоновых терм Ходжа-Оби-Гарм находится в Центра Таджикистане и окружено горами Гиссарского хребта с севера, запада и юга, распола административно в Варзобском районе Республики Таджикистан (РТ) в 57 км к северу Душанбе на высоте 1780-1870 м над ур. моря в ущелье р. Мазар.

Уникальному месторождению термальных вод Ходжа-Оби-Гарм посвящено н трудов путешественников-исследователей, гидрогеологов и учёных нескольких покол Первые сведения об этих источниках относятся к концу XIX и началу XX вв. и носят ознакомительный характер. Это работы Д.Е. Гордона (1877), В.И. Липского (1902), В.Н. В (1917). В 1925 г. в книге Н. Корженевского «Физико-географический очерк Средней Аз статье И.И. Бездеки и Д.И. Мушкетова (1925) при описании минеральных источ Таджикистана характеризуются и горячие слабосероводородные источники Ходжа-Оби-Га

С 1929 г. на горячие источники Ходжа-Оби-Гарм обращается более приста внимание. Иногда с посещением источников, а чаще по компилятивным данным о них, с р полнотой упоминают о нём А.С. Уклонский (1930), Ю.М. Голубкова (1937), А.С. Кобозев Сазонов, Г.И. Смолко, Э.Э. Карстенс и М.Р. Лавров, Н.Е.Хрисанфов и Г.И. Жуков, Огильви, Н.И. Толстихин, А.В. Ернштедт, А.И. Попов (1937) В.А. Александров (1939) и др этом приводятся характеристики воды и высказываются различные версии о генезисе го источников Ходжа-Оби-Гарм.

Положительные выводы учёных послужили основанием для объявления р источников климато-бальнеологическим курортом республиканского значения, который организован в 1934г. [1].

2. Характеристика термальных вод и радонового пара

В настоящее время на базе месторождения функционирует курорт республикан значения, представленный двумя санаторными учреждениями – Акционерным обще открытого типа «Ходжаобигарм» (АООТ) на 650 мест, и гостинично-оздоровител комплексом «Сароб» на 50 мест круглогодично.

На курорте для наружных водных бальнеопроцедур используются термальные воды разновидностей, циркулирующие в трещиноватых гранитах среднего палеозоя, и выведенн участке месторождения разведочно-эксплуатационными скважинами, пробуренными в 19 и 1963-67 годах.

Коренные воды месторождения Ходжа-Оби-Гарм с температурой 90-98^0 поднимают тектонической зоне контакта серых и розовых гранитов в северной (гипсометрически высокой) части «термального склона», не достигая поверхности земли. Термальная растекается в делювии в юго-восточном направлении, следуя по уклону кровли ро гранитов, и разгружается источниками в виде трёх широтных зон. В верхней зоне вск наиболее горячие воды с температурой 92-98^{0}С (кусты скважин 1 и 2), в средней температурой 75-79^{0}С (скважины 7, 11) и в нижней - 60-68^{0}С (скважины 6, 8, 12).

Выше по склону от кустов скважин 1 и 2, находится участок, где происходит разг термальной воды, проявляемая на поверхности «термального склона» в виде выходов гор пара. Термы, попадая из области высокого в область пониженного атмосферного давл начинают вскипать и дегазировать [2]. Водяной пар с температурами, варьирующим интервале 77-90^{0}С (данные режимных наблюдений 2013-2019 гг.), содержит рад эффективно используется в пароэманатории курорта для лечения широкого сп заболеваний.

I-я разновидность вод (основная «термовыводящая зона») - азотные, щелочные (pH высокотермальные (Т 93-96,2^{0}С на 26.12.2020) воды, по ионному составу – хлор гидрокарбонатные натриевые с минерализацией 0,5 г/л, повышенным содер кремнекислоты (140-146 мг/л), фтора (9-10 мг/л) и радона 1,4 нКи/л [3]. Воды выводят поверхность кустами скважин 1 и 2.

II-я разновидность вод («зона растека») - азотные, щелочные (pH 8,5 высокотермальные (Т 61,3-76^{0}С) воды, по ионному составу - хлоридно-сульф гидрокарбонатные натриевые с минерализацией 0,5-0,6 г/л, содержанием кремекислоты 135 мг/л), фтора – 7-8 мг/л и радона 3,1 нКи/л.

Протоколом ГКЗ СССР № 5314 от 22.12.1967 года по состоянию изученност 01.09.1967 года по категории А+В в количестве 911,4 м^3/сут. и по категории C_1 - 216 м Производительность парозабора на 19.09.2019 года составляла 35,2 л/с [4, с.151-156].

Аналогом термальных вод Ходжа-Оби-Гарм является минеральная вода «Кул (Хабаровский край, РФ), минеральные ванны, лечебные души и процедуры пароэмана показаны ЦНИИКиФ при заболеваниях органов движения, кровообращения, гинекологич и органов дыхания [5, с.20].

Последние исследования советского периода времени проводились в 1989г. «Курортпроект» (г. Москва), когда определялся химический состав термальных в водовмещающих пород месторождения Ходжа-Оби-Гарм и поскольку результаты устарели 2017г. в аналитических подразделениях Дальневосточного геологического и океанологиче институтов ДВО РАН были выполнены полные химические анализы термальных вод элемента.

Исследование изотопного состава кислорода и водорода терм показало, что содер кислорода-18 составляет 13,1‰ и остаётся стабильным от скважины к скважине. Изото

состав близко ложится вдоль глобальной линии метеорных вод, свидетельству инфильтрогенном происхождении данных вод. Низкие значения содержания изотопа три термах говорит о достаточно долгом периоде водообмена этих вод, и о практически по отсутствии смешивания с поверхностными горизонтами грунтовых вод [6].

По химическому составу радоновые термы месторождения Ходжа-Оби-Гарм относя маломинерализованным (до 450 мг/л) хлоридно-сульфатно-гидрокарбонатным натри кремнистым водам. Воды обогащены фтором (до 18 мг/л) и рядом других микроэлемент т.ч. радоном (до 22 нКи/л).

3. Терапевтические свойства термальных вод и радонового пара

С бальнеологической точки зрения термальные воды Ходжа-Оби-Гарм определяютс бактериологически и химически не загрязненные лечебные воды со стабильным химич составом и физическими свойствами, демонстрирующими терапевтические эфф документированные клиническими испытаниями. Эффект комплексного действия лечебны связан с механическими, термическими и химическими факторами.

Механические эффекты лечебных ванн включают снижение мышечного напряж улучшение подвижности суставов и облегчение боли.

Термотерапия уменьшает боль, тепло повышает эластичность тканей, т.е. сухож связок и суставных капсул, тем самым увеличивая диапазон движений в поражённых суста позвоночнике.

Поглощение радона происходит на 95% в лёгких; более 90% его выводится с выдо лёгких, а оставшаяся часть выводится через почки и кожу. Парорадоновые проце оказывают влияние на гормональную регуляцию, при этом у женщин в менопаузе повыше уровень эстрадиола и гормона созревания фолликулов облегчает симптомы менопаузы мужчин улучшается количество и подвижность сперматозоидов. У мужчин, страда артериальной гипертензией, под влиянием радоновых ванн наблюдается снижение ср показателей артериального давления и повышение уровня ионизированного кал паратиреоидного гормона и кальцитонина [7].

Термальные ванны и лечение парорадоном на курорте улучшают периферич кровообращение и согревание конечностей. При этом уменьшается отёчность, суставн сухожильно-мышечные боли и повышается физическая работоспособность. Также наблюд ускоренное выведение вредных продуктов обмена веществ, особенно при таких заболева как сахарный диабет и подагра. Под влиянием радона нормализуется артериальное давл особенно у людей с легкой гипертонией, и наблюдается снижение уровня общего холестер триглицеридов. Улучшаются также показатели крови, снижается скорость осе эритроцитов и увеличивается количество гемоглобина и эритроцитов в периферической [8].

Описание методов исследования

Для оценки социальной эффективности лечения радоновыми термами месторож Ходжа-Оби-Гарм учитывается ряд факторов, включая влияние на качество жиз трудоспособность пациента, а также косвенные затраты и выгоды для общества. В да исследовании сравниваются два метода лечения: бальнеотерапия и альтернат медикаментозное лечение для пациентов с хроническим заболеванием опорно-двигател аппарата. В расчётах были использованы следующие формулы:

1) Экономия на больничных днях:

Экономия = Кол-во сокращенных дней × Средняя дневная зарплата

2) Увеличение продуктивности:

Увеличение продуктивности = % улучшения × Среднемесячная зарплата × Кол-во ме

3) Снижение затрат на медикаменты:

Снижение затрат=Первоначальные затраты на медикаменты × % сокращения

Эта методика и формулы обеспечивают комплексный подход к оценке социа эффективности лечения, учитывая экономические и качественные аспекты жизни пациента

Результаты

Расчёты социальной эффективности лечения термами и парорадоном

Сравним условия и влияние бальнеотерапии и альтернативного медикаментозного ле на пациента с хроническим заболеванием опорно-двигательного аппарата с точки з социальной эффективности.

Условия и влияние бальнеотерапии и альтернативного медикаментозного лечени

Бальнеотерапия

1. Сокращение больничных дней: 10 дней (при возвращении к работе через месяц).
2. Увеличение продуктивности: 15% улучшение (на основе снижения симптом улучшения общего состояния).
3. Снижение затрат на медикаменты: 50% (уменьшение потребности).

Альтернативное лечение

1. Сокращение больничных дней: 5 дней (при частых визитах к врачу).

2. Увеличение продуктивности: 5% улучшение (с учётом побочных эффектов).

3. Затраты на медикаменты: без изменений.

Социальная эффективность в расчётах

Бальнеотерапия

1.Экономия на больничных днях (средняя зарплата по РТ – 2013 сом./мес.) [10]:
10 дней × 67 сом./день = 670 сомони.

2. Увеличение продуктивности:
15% × **2013 сом./мес**. = 302 сом./мес. (на 6 месяцев = 1812 сомони).

3. Снижение затрат на медикаменты:
1850 сом. / 2 = 925 сом.

Итого: 670+ 1812 + 925 = 3407 сомони.

Альтернативное лечение

1. Экономия на больничных днях: 5 дней × 67 сом./день = 335 сомони.

2. Увеличение продуктивности: 5% × **2013 сом./мес**. ≈ 101 сом./мес. (на 3 месяца сом.).

3. Затраты на медикаменты: без изменений.

Итого: 335 + 303 = 638 сомони.

Таким образом, социальная эффективность бальнеолечения составляет 3407 сомони, как альтернативного лечения — 638 сомони.

Обсуждение

Расчёты показали, что общая социальная эффективность бальнеотерапии (3407 со значительно превышает эффективность альтернативного лечения (638 сомон демонстрирует, что бальнеотерапия является более выгодным и эффективным с точки з улучшения качества жизни и трудоспособности пациента.

Вместе с тем бальнеотерапия показывает долговременные положительные эффекть подтверждается продолжительностью улучшения продуктивности на протяжении 6 месяц то время как улучшение при альтернативном лечении наблюдается только в течение 3 ме что может потребовать повторных курсов лечения и дополнительных затрат.

Помимо этого снижение затрат на медикаменты при бальнеотерапии делает его финансово доступным для пациентов. Это особенно важно для людей с хрониче заболеваниями, которые требуют постоянного лечения.

Выводы

Радоновые термы, используемые в лечении на курорте Ходжаобигарм, положит

влияют на оздоровление пациентов. Клинические наблюдения показывают, что использо природного лекарственного сырья в форме терм и пароралона эффективно для изле многих заболеваний. Использование этих терм в целях бальнеотерапии может значит улучшить качество жизни населения, привлечь местных и зарубежных турист способствовать экономическому развитию варзобского района. Поэтому в междисциплина подходе этого аспекта деятельности перед геологами, экономистами и бальнеологами задача разведки, обоснования использования и применения природных лечебных фак новых месторождений термоминеральных вод Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Чуршина Н.М. Минеральные воды Таджикистана. – Душанбе: Дониш, 1992. - С.10
2. Гордиенко Л.С., Мальцев А.А. Термальные воды курорта Ходжа-Оби-Гарм. – Во гидрогеол. и инж. геол. Таджикистана (сб. ст.). – Душанбе: Ирфон, 1965.- С. 215.
3. Гусаров И.И. Результаты радиометрического обследования пароэманатор водолечебницы на курорте Ходжа-Оби-Гарм. - М., 1989.
4. Разыков Б.Х. Технология разработки радонового пара и эксплуатации парез месторождения термальных вод Ходжа-Оби-Гарм. Матер. международ. науч.-практ. «Современные достижения и актуальные проблемы в науках о Земле», посв. 70-летию с рождения д. г.-м. н., проф. Саидова М. С. (24 мая 2024 г.) – Душанбе, 2024. – 386 с.
5. Разыков Б.Х. Особенности размещения и перспективы промышленного осв минеральных вод Таджикистана. – Душанбе: ООО «Exclusive», 2010. – 99 с.
6. Демонова А.Ю., Харитонова Н.А., Корзун А.В., Сардоров А.И., Челноков Химический состав азотных термальных вод бальнеоклиматического курорта Ходжа-Оби (Таджикистан) // Вестн. Моск.ун-та. Сер.4. Геология. 2017. – № 5. – С. 77 – 84.
7. Antonelli, M.; Donelli, D. Effects of balneotherapy and spa therapy on levels of cortis stress biomarker: A systematic review. Int. J. Biometeorol. 2018, 62, 913–924.
8. Zdrojewicz, Z.; Bielawska-Bień, K. Radon i promieniowanie jonizujące a organizm człov Postepy. Hig. Med. Dosw. 2004, 58, 150–157.
9. Средняя зарплата в Таджикистане в 2023 году выросла на 14,3%. [Электронный ре – URL: avesta.tj/2024/02/14/srednyaya-zarplata-v-tadzhikistane-v-2023-godu-vyrosla-na-14-3/# обращения: 04.08.2024).

LITERATURE

1. Churshina N.M. Mineral waters of Tajikistan. - Dushanbe: Donish, 1992. - P.105.
2. Gordienko L.S., Maltsev A.A. Thermal waters of the Khodja-Obi-Garm resort. - Iss hydrogeological and engineering geology of Tajikistan (collected articles). - Dushanbe: Irfon, 19 215.
3. Gusarov I.I. Results of radiometric survey of steam evaporator and hydropathic institut the Khodja-Obi-Garm resort. - Moscow, 1989.
4. Razykov B.Kh. Technology of radon steam development and operation of steam intake Khodja-Obi-Garm thermal waters deposit. Proc. int. scientific-practical. conf. "Modern achieve and current problems in Earth sciences", dedicated to the 70th anniversary of the birth of Doc Geological and Mineral Sciences, prof. Saidov M.S. (May 24, 2024) - Dushanbe, 2024. - 386 p.
5. Razykov B.Kh. Features of the placement and prospects for industrial development of m waters of Tajikistan. - Dushanbe: OOO "Exclusive", 2010. - 99 p.
6. Demonova A.Yu., Kharitonova N.A., Korzun A.V., Sardorov A.I., Chelnokov G.A. Che composition of nitrogen thermal waters of the balneoclimatic resort of Khoja-Obi-Garm (Tajikis Vestn. Moscow University. Series 4. Geology. 2017. – No. 5. – P. 77 – 84.
7. Antonelli, M.; Donelli, D. Effects of balneotherapy and spa therapy on levels of cortis stress biomarker: A systematic review. Int. J. Biometeorol. 2018, 62, 913–924.
8. Zdrojewicz, Z.; Bielawska-Bień, K. Radon i promieniowanie jonizujące a organizm człov

Postepy. Hig. Med. Dosw. 2004, 58, 150–157.

9. The average salary in Tajikistan in 2023 increased by 14.3%. [Electronic resource]. – avesta.tj/2024/02/14/srednyaya-zarplata-v-tadzhikistane-v-2023-godu-vyrosla-na-14-3/# (date access: 04.08.2024).

УДК: 631.115.8.

Раҳимов Ҷамшед Одинабекович
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори МД «Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон»,. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5, E-mail: rahjam@mail.ru

Раҳимов Шарифҷон Ҳабибуллоевич
омӯзгори Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав». Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Буни Ҳисорак, бинои таълимии 15, Телефон: (+992) 93466 9479, e-mail: tgnu@mail.tj.

НАҚШИ ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ) ДАР РУШДИ СОҲИБКОРИИ АГРАРИИ МИНТАҚА

Аннотатсия. *Дар мақолаи илмии мазкур замина ва тамоюли рушди соҳибкории аграрии вилояти Хатлон мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, саҳми бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди истеҳсолоти аграрии вилоят асоснок карда шудаанд.*

Вожаҳои калидӣ: *рушд, киштоварзӣ, соҳибкории аграрӣ, растанипарварӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), истеҳсолоти киштоварзӣ, шаклҳои хоҷагидорӣ*

Рахимов Джамшед Одинабекович
кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и статистики Государственного образовательного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5, E-mail: rahjam@mail.ru

Рахимов Шарифджон Хабибуллоевич
преподаватель Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава». Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Буни Хисорак, учебный корпус 15, Тел.: (+992) 93466 9479, e-mail: tgnu@mail.tj.

РОЛЬ ЧАСТНОГО СЕКТОРА В РАЗВИТИИ АГРАРНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Аннотатсия. *В настоящее статье исследованы предпосылки и тенденция развития аграрного предпринимательства, обосновано роль дехканских (фермерских) хозяйств в развитии аграрного производства региона.*

Ключевые слова: *развитие, аграрное предпринимательство, дехканские (фермерские) хозяйства, сельскохозяйственное производство, формы хозяйствования.*

Rakhimov Jamshed Odinabekovich
candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Statistics of the State Educational Institution "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan". Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5, E-mail: rahjam@mail.ru

Rakhimov Sharifjon Habibulloevich
lecturer of the Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak, educational building 15, Phone: (+992) 93466 9479, e-mail: tgnu@mail.tj.

THE ROLE OF THE PRIVATE SECTOR IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP

Abstract. *This article examines the prerequisites and trends in the development of agricultural entrepreneurship, and substantiates the role of farms is justified in the development of agricultural production in the region.*

Key words: *development, agricultural entrepreneurship, of farms is justified, agricultural production, forms of management.*

Солҳои охир сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истифодаи оқилонаи замин ва гирифтани якчанд ҳосил равона гардида, айни замон, Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2023, №54) [3] амалӣ гашта истодааст.

Аммо то ҳол тибқи таҳқиқотҳои Бонки умумиҷаҳонӣ, соҳаи кишоварзии Тоҷикистон рушднаёфта маҳсуб меёбад, зеро он аз воридоти маҳсулот вобаста мебошад. Тоҷикистон 50%-и захираҳои истеҳсолоти растанипарвариро аз қабили тухмӣ, кучат, нурӣ ва техникаи кишоварзиро аз хориҷ ворид менамояд. Тибқи маълумотҳои Барномаи умумиҷаҳонии озуқаворӣ дар охири соли 2022 30 фоизи аҳолии Тоҷикистон ба категорияи муътадили ниёздоштагон ба озуқаворӣ дохил гардиданд, ҳол он ки ин нишондиҳанда дар соли 2021 ба 20 фоиз баробар буд. Ҳамзамон дар назар аст, миқдори одамони ба озуқаворӣ сахт ниёздошта метавонад дар давоми сол ду маротиба афзоиш ёфта, ба 8,6 фоизи аҳолӣ баробар гардад. Новобаста аз пешравиҳои назарраси даҳсолаи охир, ҳоло ҳам норасоӣ дар истеъмоли ғизо миёни кӯдакон ва модарони ҷумҳурӣ муаммои ҷиддӣ боқӣ мемонад [4].

Айни замон дар натиҷаи афзоиши глобалии нархи маҳсулоти озуқаворӣ дар бозори Тоҷикистон низ афзоиши нархҳо мушоҳида мегардад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ба харҷ дода истодааст, ки амнияти ғизоӣ тақвият дода, соҳаи кишоварзиро ба ҳайси соҳаи пурмаҳсул, тиҷоратӣ ва устувор табдил диҳад. Дар Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чорабиниҳо оид ба таъмини озуқаворӣ яке аз самти афзалиятнок ҳисобида шуда, зина ба зина амалӣ мегардад. Дар панҷ соли охир дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсулоти умумии кишоварзӣ 39,8% зиёд гардидааст, аз он ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 37,6%, соҳаи чорводорӣ 44,9% (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Динамикаи арзиши маҳсулоти умумии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2021-2022, млн сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Суръати афзоиши базисӣ, %
Ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо							
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ	35251,2	36668,9	39276,0	42765,6	45633,1	49272,5	139,8
аз ҷумла,							
-растанипарварӣ	24643,5	25493,6	27469,4	29719,6	31487,5	33902,1	137,6
- чорводорӣ	10607,7	11175,3	11806,6	13046,0	14145,6	15370,4	144,9
Бахши ҷамъиятӣ							
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ	1820,4	2057,8	2911,5	3861,1	5001,3	6043,4	332,0
аз ҷумла,							
-растанипарварӣ	1546,8	1677,0	2069,6	2339,9	2960,2	3613,2	233,6
- чорводорӣ	273,6	380,8	841,9	1521,2	2041,1	2450,2	895,5
Хоҷагиҳо аҳолӣ							

Маҳсулоти умумии кишоварзӣ	19780,6	20410,5	20405,1	21618,5	22300,3	22969,4	116,1
аз ҷумла,							
-растанипарварӣ	9802,5	10015,8	9925,7	10506,5	10701,1	10838,6	110,6
- чорводорӣ	9978,1	10394,7	10479,4	11112,0	11593,2	12130,8	121,6
Хоҷагиҳои деҳқонӣ							
Маҳсулоти умумии кишоварзӣ	13650,2	14200,5	15959,4	17286,0	18331,5	20239,6	148,3
аз ҷумла,							
-растанипарварӣ	13294,1	13800,8	15474,1	16873,2	17820,3	19450,1	146,3
- чорводорӣ	356,1	399,7	485,3	412,8	511,2	789,5	221,7

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, 2023. -С.16

Агар дар ҳама давраи таҳқиқшаванда дар таркиби арзиши маҳсулоти умумии кишоварзӣ ҳиссаи бахши хоҷагиҳои аҳолӣ 46,6%, бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ 41,1% ва бахши хоҷагиҳои ҷамъиятӣ 12,3%-ро ташкил намояд, пас аз руйи соҳаҳои алоҳида ҳолат нисбатан дигар аст. Масалан, соли 2022 дар ташаккули арзиши маҳсулоти умумии соҳаи растанипарварӣ саҳми бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) 57,4%, хоҷагиҳои аҳолӣ 32%, хоҷагиҳои ҷамъиятӣ 10,7%. Ҳамзамон, ҳиссаи соҳаи чорводорӣ дар бахши хоҷагиҳои аҳолӣ 78,9%, дар бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳиссаи ночизро (5,1%) ташкил медиҳад.

Динамикаи арзиши маҳсулоти умумии кишоварзӣ нишон медиҳад, ки дар ҳама бахшҳои хоҷагидорӣ суръати афзоиши соҳаи чорводорӣ нисбати соҳаи растанипарварӣ бештар аст: дар ҳамаи категориҳои хоҷагиҳо 44,9%, бахши ҷамъиятӣ 9 маротиба, хоҷагиҳои аҳолӣ 21,6%, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) 21,7%.

Дар маҷмуъ, дар ташаккули арзиши умумии кишоварзӣ соҳаҳои растанипарварию чорводории бахши хоҷагиҳои ҷамъиятӣ на он қадар калон буда, соҳаи чорводорӣ дар бахши хоҷагиҳои аҳолӣ рушд намудааст. Миёни шаклҳои хоҷагидорӣ бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) чӣ аз лиҳози саҳмгузорӣ, чӣ аз ҷиҳати суръати рушд дар ташаккули арзиши маҳсулоти умумии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон натиҷаҳои беҳтаринро нишон додаанд.

Таҳлили истеҳсоли маҳсулоти растанипарварии вилояти Хатлон аз руйи шаклҳои хоҷагидорӣ нишон медиҳад, ки дар истеҳсоли аксар намуди маҳсулоти растанипарварӣ, ҳиссаи бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ назаррас аст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ дар вилояти Хатлон аз руйи шаклҳои хоҷагидорӣ барои солҳои 2021-2022, тонна

Намуди зироат	**Ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо**		**Корхонаҳои кишоварзӣ**		**Хоҷагиҳои аҳолӣ**		**Хоҷагиҳои деҳқонӣ**	
	2021	**2022**	**2021**	**2022**	**2021**	**2022**	**2021**	**2022**
Ғалла	1032680	1115612	68086	76246	380036	392082	584558	647284
Пахта	270002	273230	57931	60626			212071	212604
Сабзавот	1518078	1644831	62121	61092	681614	674092	797343	909647
Картошка	213801	224549	15224	11396	102883	113325	95694	99828
Полизӣ	645282	676826	23646	31762	153669	157130	467967	487934
Меваҷот	216271	237759	7098	11410	113549	117848	95624	108501
Ангур	108451	125529	1045	2910	77821	81034	29585	41585

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: 32 соли истиқолияти давлатӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2023. -С.165-177

Масалан, соли 2022 хоҷагиҳои деҳқонӣ 77,8%-и истеҳсоли пахта, 72,1%-и маҳсулоти полизӣ, 58%-и истеҳсоли ғалладонагӣ, 55,3%-и истеҳсоли сабзавоти вилояти Хатлонро таъмин намудаанд.

Дар ин давра ҳиссаи бахши хоҷагиҳои аҳолӣ дар истеҳсоли мева 49,6% ва дар истеҳсоли ангур 64,6%-ро ташкил менамояд. Дар маҷмуъ, соли 2022 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ 77,8%-и истеҳсоли пахта аз ҳисоби бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ ва 22,2%-и он аз ҳисоби бахши корхонаҳои кишоварзӣ таъмин гардидаанд (расми 1.).

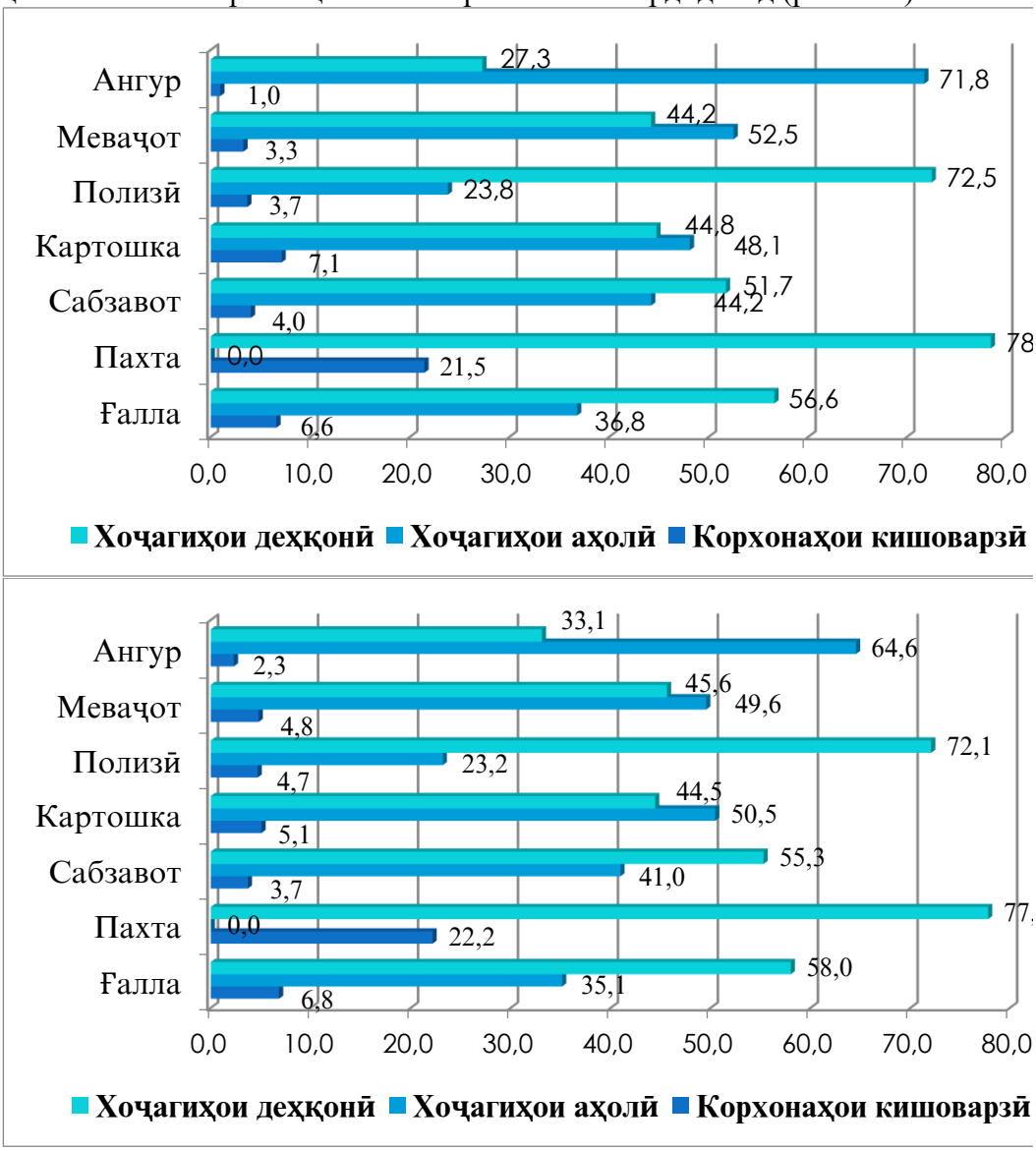

Расми 1.-Саҳми шаклҳои хоҷагидорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти растанипарвариии вилояти Хатлон дар солҳои 2021 ва 2022

Дар умум, ғаллаи вилояти Хатлон 58,0% аз ҳисоби хоҷагиҳои деҳқонӣ, 35,1% аз ҳисоби хоҷагиҳои аҳолӣ ва 6,8% аз ҳисоби корхонаҳои истеҳсолӣ ба даст омодааст. Дар истеҳсоли картошка саҳми бахши хоҷагиҳои аҳолӣ 50,4%, хоҷагиҳои деҳқонӣ 44,5%, корхонаҳои кишоварзӣ 5,1%-ро ташкил медиҳанд. Ҳамин тавр, дар 2 соли охир аз руйи дигар намудҳои маҳсулоти растанипарварӣ дар ҷойи аввал хоҷагиҳои деҳқонӣ мавқеъ доранд.

Аз натиҷаи таҳлил маълум гардид, ки мавқеи хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Хатлон сол ба сол мустаҳкам гардида, ҳиссаи он дар истеҳсоли баъзе намудҳои маҳсулоти

растанипарварӣ зиёд гардида истодааст. Чунончи, соли 2021 дар истеҳсоли ғалла 56,6%, соли 2022 ба 58% баробар гардида, фарқият 1,4 банди фоизиро ташкил намудааст, ҳамингуна зиёдшавии ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли сабзавот 3,6 банди фоизӣ, ангур 5,8 банди фоизӣ, меваҷот 1,4 банди фоизӣ мушоҳида мегардад. Ҳамзамон, дар ин бахш ҳиссаи истеҳсоли пахта ба 0,7 банди фоизӣ, картошка 0,3 банди фоизӣ, полизӣ 0,4 банди фоизӣ, коҳиш ёфтаанд. Тамоюли коҳишёбӣ ҳиссаи бахши хоҷагиҳои аҳолӣ дар истеҳсоли ғалла ба 1,7%, сабзавот ба 3,2%, полизиҳо 0,6%, меваҷот 2,9%, ангур 2,9% мушоҳида мегардад. Дар бахши корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон, ба истиснои сабзавот ва картошка, зиёдшавии ҳиссаи истеҳсоли дигар намудҳои маҳсулоти растанипарварӣ, таъмин карда шудааст.

Омӯзиш ва таҳлили вазъи кунунӣ ва тамоюли рушди истеҳсолоти соҳаи растанипарварӣ имкон доданд, ки ба натиҷаҳои зерин оем:

1. Таҳлили таркиби масоҳати замини кишти зироатҳои кишоварзӣ дар вилояти Хатлон аз руйи ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ нишон дод, ки дар афзоиши майдони умумӣ саҳми назаррасро ноҳияҳои Данғара 8,94%, Ёвон 7,42%, Фархор 6,56%, Восеъ 6,48%, Вахш 5,61%, Ҷалолиддини Балхӣ 5,35%-ро ташкил доданд.

2. Муқоисаи ҳосилнокии сатҳи вилоятию ҷумҳуриявӣ нишон дод, ки соли 2022 дар хоҷагиҳои кишоварзии вилояти Хатлон ҳосилнокии мевагиҳо 87,9%, ангур 22,6%, ғалладонагиҳо 13,1%, сабзавот 6,3% нисбат ба сатҳи миёнаи ҷумҳурӣ зиёд аст, ки ин аз пешсафии кишоварзони хатлонӣ далолат мекунад.

3. Дар панҷ соли охир дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсулоти умумии кишоварзӣ 39,8% зиёд гардидааст, аз ҷумла дар соҳаи растанипарварӣ 37,6%, соҳаи чорводорӣ 44,9%. Дар ташаккули арзиши маҳсулоти умумии соҳаи растанипарварӣ саҳми бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) 57,4%, хоҷагиҳои аҳолӣ 32%, хоҷагиҳои ҷамъиятӣ 10,7%. Ҳиссаи соҳаи чорводорӣ дар бахши хоҷагиҳои аҳолӣ 78,9% ва дар бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ 5,1% - ро ташкил намудааст.

4. Таҳлили динамикаи арзиши маҳсулоти умумии кишоварзии вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки дар ҳама бахшҳои хоҷагидорӣ суръати афзоиши соҳаи чорводорӣ нисбати соҳаи растанипарварӣ бештар аст: дар ҳамаи шаклҳои хоҷагиҳо 44,9%, бахши ҷамъиятӣ 9 маротиба, хоҷагиҳои аҳолӣ 21,6%, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) 21,7%. Агар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти растанипарварии вилояти Хатлон дар соли 2022 нисбат ба соли 2021 ба ҳисоби миёна 5,1%-ро ташкил намояд, аз руйи намудани маҳсулотҳои асосӣ суръати рушди истеҳсоли ғалладонагиҳо 8,0%, пахта 1,2%, сабзавот 6,3%, картошка 5%, полезиҳо 4,9%-ро ташкил намудааст.

5. Ҷамъбасти таҳқиқи саҳми шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон нишон дод, ки сатҳи баланди индекси умумии ҳаҷми ҷисмонии маҳсулоти растанипарвариро молистеҳсолкунандагони ноҳияҳои Фархор 1,225, Вахш 1,122, Ҷайҳун 1,113, Дӯстӣ 1,103, Восеъ 1,091 ба даст овардаанд. Ҳамзамон қиммати пастарини индекси мазкурро шаҳру ноҳияи Қубодиён, Кӯлоб Левакант ва Данғара соҳиб гардидаанд.

6. Таҳлили динамикаи арзиши маҳсулоти умумии кишоварзии вилояти Хатлон нишон медиҳад, ки аз руйи шаклҳои хоҷагидорӣ дар ҳаҷми истеҳсоли аксар намудҳои маҳсулоти растанипарварӣ, ҳиссаи бахши хоҷагиҳои деҳқонӣ назаррас аст.

Ба ақидаи мо, новобаста аз дастовардҳои охир потенсиали зиёди рушди соҳаи кишоварзӣ вуҷуд дорад, зеро он ҳоло ҳам аз технологияҳои анъанавии камҳосил вобаста аст. Фаъолияти аксари деҳқонон дар миқёси хурд буда, ба дигар занҷираи агроозуқаворӣ бунёди арзиши иловашуда ҳамгироии хуб надоранд. Соҳаҳои саноати озуқаворӣ ва таъмини ашёи хом аз истеҳсолоти кишоварзӣ низ ночиз мебошанд. Ҳарчанд оҳиста-оҳиста муаммоҳои нарасоии намудҳои алоҳидаи маҳсулоти ғизоии соҳаи растанипарварӣ дар минтақаҳо ҳалли худро ёфта истода бошад ҳам, то имрӯз сабабҳо ва омилҳои манфии зиёдкунии ҳаҷми истеҳсоли ин гуна маҳсулот боқӣ мондаанд.

Азбаски соҳаи растанипарварӣ ба рушди соҳаи кишоварзӣ таъсири калон дорад, зарурати омӯзиши шароит ва омилҳое ба миён меорад, ки ба такмили амалкарди он мусоидат хоҳанд кард:

1. Андозаи қитъаи замин ва сифати хок. Хоки хосилхезе, ки аз моддаҳои ғизонок иборат аст, барои интихоби намуди зироат замина гузошта, ҳосилнокии он ва сифати баланди маҳсулотро таъмин менамояд. Дар ин маврид, чорабиниҳои дастаҷамъона оид ба азхуд намудани намудани қитъаҳои замини нав, барқарор намудани қобилиятҳои манфиатовари хок заруранд. Бояд ҷойгиркунии истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ низ бо дарназардошти сифати хок ва ҷойгиршавии қитъаи замин сурат гирад.

2. Дастрасӣ ба навъҳои серҳосил ва тухмӣ хушсифат. Корҳои селексионӣ ба баланд бардоштани хусусиятҳои ғизонокӣ, ҳосилнокӣ, устуворииҳ зироатҳо ба шароитҳои гуногуни иқлимӣ равона шудаанд. Аз ин рӯ, истифодаи тухмиҳои босифат ба коҳиш додани хароҷоти парвариш, баландшавии ҳосилнокӣ ва баланд намудани самаранокии иқтисодии истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ мусоидат менамояд.

3. Таъминоти техникӣ ва инфрасохтор. Дастрасӣ ба агротехникаи пурмаҳсул, инчунин сатҳу сифати соҳаҳои нигоҳдории ҳосил, кашонидан ва фурӯш ба ҳосилнокӣ ва натиҷанокии истеҳсолоти растанипарварӣ таъсири калон мерасонад.

4. Кадрҳои баландихтисос. Рисолати мутахассисони равияи аграрӣ татбиқ намудани донишҳои андухтаашон доир ба интихоби замин, зироат, тухмӣ, кишт, нигоҳубин, обёрӣ, андохтани нурӣ, ҷамъоварӣ ва дигар чорабиниҳои агротехникӣ мебошад. Аммо на ҳама хатмкардагони муассисаҳои таҳсилоти касбӣ бинобар паст будани музди меҳнати кишоварзӣ ба кор ба хоҷагиҳо фаро гирифта мешаванд.

5. Нигоҳдории маҳсулот. Ҷамъварии бомуваффақияти ҳосил кафолат дода наметавонад, ки маҳсулоти растанипарварӣ пурра мақсаднок барои озуқа ё коркард равона мегардад. Пусиш, мағор ва зараррасонҳо дар анбор ба нобудшавии маҳсулот таҳдид менамоянд, хусусан дар минтақаҳое, ки намнокӣ баланд аст.

6. Гуногуншаклии технологияи парвариш. Дар баробари он рушди бонизоми корхонаҳои бузурги кишоварзӣ сол ба сол тавсеа ёфтани хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), татбиқи технологияҳои нави парвариш маҳсулот дар маҷмӯъ сатҳи растанипарвариро баланд бардошт.

7. Низоми обёрӣ. Самараи истеҳсолӣ ва иқтисодии соҳаи растанипарварӣ ҳамчун масъалаи калидии рушд аз бисёр ҷиҳат аз таъминнокӣ бо оби обёрӣ, сарчашмаи обёрӣ, технологияи обмонӣ, сатҳи обҳои зеризаминӣ ва ҳолати меллиоративии замин, вобаста мебошад.

8. Омилҳои иқлимӣ. Сатҳи рушди соҳаи растанипарвариро аз бисёр ҷиҳат омилҳои табиӣ муайян менамоянд: вазъи экологӣ, миқдори боришот, ҳарорати миёна ва дигар омилҳои иқлимӣ.

9. Бо баробари омилҳои зикршуда, инчунин шароитҳое буда метавонанд, ки амалан инсон дар назди онҳо оҷиз буда, ҳисороти зиёд меоранд: тағйирёбии боду ҳаво, офатҳои табиӣ ва ҳамлаи ҳашароти зараррасон.

10. Шароитҳои ташкилӣ-иқтисодӣ:

-сатҳи даромади аҳолӣ. Қобилияти харидории аҳолӣ бевосита ба рушди соҳаи растанипарварӣ ҳамчун манбаи асосии таъмини озуқаворӣ таъсиргузор мебошад. Бо вуҷуди шароитҳои мусоид даромаднокии парвариши ин ё он маҳсулоти соҳаи растанипарварӣ аз талаботи минтақа вобастагӣ дорад.

-талаботи афзоишёбанда ба маҳсулот. Соҳаи растанипарварӣ то ҳол талаботи аҳолии бо суръати баланд афзоишёбандаро пурра таъмин карда натавонистааст, ки ин яке аз масъалаҳои асосии соҳа гардидааст.

- норасоӣ ба қувваи корӣ, ки бо ин сабаб дар баъзе кишварҳо то ба 14%-и ҳосил ҷамъ наоварда, дар майдонҳо боқӣ мемонад.

- дастгирии давлатӣ. Нархҳои баланд ба тухмӣ, нуриҳо, агротехника ба ташаббускории молистеҳсолкунандагони маҳсулоти растанипарварӣ ва дар маҷмуъ ба натиҷаи молиявии фаъолияти онҳо бетаъсир нест. Дар ин бобат дар бисёр кишварҳо зарурат ва нокифоя будани дастгирии давлатӣ қайд карда мешавад, ки дар воқеъ ҳаҷми он барои ҳавасмандгардонии соҳибкорони аграрӣ ва рушди соҳа, таконӣ хоҳад дод.

Расми 2.-Омилҳои ба самаранокии истеҳсолоти растанипарварӣ таъсиркунанда
Сарчашма: Таҳияи муаллифон

- татбиқи навовариҳои илм ва техника. Фоидаи соҳаи растанипарварӣ аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза технологияҳои муосири техникӣ ва инноватсионии парвариш ҷорӣ мегарданд ва дигар дастовардҳои нави илмӣ татбиқ мегарданд. Истифодаи техника ва технологияи муосир ба пастшавии арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва баландшавии рақобатпазирии он дар бозори ғизоӣ мусоидат хоҳад кард.

Имкониятҳои рушди соҳа бо истифода аз имкониятҳои интенсификатсия бисёранд. Ба ақидаи мо, механизми рушди соҳибкории аграрӣ аз самтҳои афзалиятноки зерин иборат буда метавонад:

1. Такмили механизми иқтисодӣ. Устувории соҳаи растанипарварӣ аз бисёр ҷиҳати аз самаранокии механизми амалкарди комплекси агросаноатӣ вобастагӣ дорад. Новобаста аз он, ки солҳои охир соҳа нишондиҳандаҳои хуби молиявию иқтисодиро ноил гашта истодааст, ҳоло ҳам фарқияти калон миёни молистеҳсолкунандагон аз руйи даромаднокӣ ва имконоти татбиқи инноватсияҳо дида мешавад. Механизми иқтисодӣ асосан тавассути барномаҳои давлатии рушди кишоварзӣ ва озуқаворӣ татбиқ мегардад.

2. Нархгузорӣ. Солҳои охир суръати афзоиши нархҳои молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ аз афзоиши нархҳои маҳсулоти саноатӣ ақиб монда истодаанд. Вобаста ба ин бояд нархҳо ба хизматрасониҳо, захираҳои моддӣ, энергия дар бахшҳое ба танзим

дароварда шаванд, ки ширкатҳои давлатӣ афзалият доранд. Яке аз роҳҳои ҳалли муаммои нархгузории боадолатона дар занҷири алоқаманд дар баробари рушди кооператсия такмили додани қонунгузории фаъолияти савдо дар қисмати гузоштани маҳдудияти изофанарх ба маҳсулоти фурӯхташавандаи растанипарварӣ шуда метавонад.

3. Суғурта. Суғуртаи истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ яке аз фишангҳои танзим ва таъмини сатҳи даромаднокии он баҳисоб меравад. Дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии амалкунанда, инчунин дар таълифоти аксар муаллифон зарурати ба инобат гирифтани хусусиятҳои минтақавӣ ва соҳаи растанипарварӣ қайд карда шудааст. Яке аз механизми таъмини пардохтпазирӣ ва самаранокии хоҷагиҳои кишоварзӣ ин дастгирии давлатӣ дар самти ҷуброни пардохти як қисми муайяни пардохтҳои суғуртавии соҳаи растанипарварӣ мебошад. Дар ин самт яке аз муаммоҳо муайян намудани ҳиссаи мувофиқи давлат дар пардохтҳои суғуртавии хоҷагиҳои кишоварзӣ аст. Дар адабиёти махсуси соҳавӣ ин нишондиҳандаро дар ҳаҷми 80% -и пардохтҳои суғуртавӣ тавсия медиҳанд. Ба ақидаи мо, бо дар назардошти вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, нокифоя будани сарчашмаҳои худии таъмини такрористеҳсоли растанипарварӣ, ин таҷрибаи ҷуброни пардохти суғурта аз ҳисоби давлат бояд амалан ҷорӣ карда шавад. Ҳамзамон, зарур аст, ки ҳадди мувофиқи талафи ҳосил, ки дар ҳолати аз он зиёд шудан пардохти суғурта оғоз мешавад, на кам аз 10% муқарар карда шавад.

4. Маблағгузорӣ - яке унсури калидии механизми таъмини фаъолияти босамари соҳа маҳсуб меёбад. Баҳри такмили маблағгузорӣ тадбирҳои зеринро ба ҳайси васоити дастурдиҳанда пешниҳод менамоем:

1) тамоми истеҳсолкунандагон ба дастгирии молиявии давлатӣ бояд дастрасӣ дошта бошанд;

2) дар ҷудокунии субсидияҳои давлатӣ афзалият ба хоҷагиҳое дода шавад, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғул мебошанд;

3) маблағҳои буҷети давлатӣ ба зерсоҳаҳои соҳибкории аграрӣ бо дар назардошти сатҳи даромаднокии онҳо ҷудо карда шаванд;

4) механизми қарзи дарозмуддат аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ тадбиқ карда шавад.

АДАБИЁТ:

1. Барномаи рушди низоми агроозуқаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030. қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.03. 2023, №54.

2.Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: 32 соли истиқолияти давлатӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ.-Душанбе, 2023. -328 с.

3.Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, 2023. -С.16

4.https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/podderzhka-usiliy-po-usileniyu-prodovolstvennoy-bezopasnosti-v-tadzhikistane

LITERATURE

1. Program for the development of the agro-food system and sustainable agriculture for the period up to 2030. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated 01.03. 2023, No. 54.

2. Regions of the Republic of Tajikistan: 32 years of state independence. Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan. Statistical Collection.-Dushanbe, 2023. -328 p.

3. Annual statistics of the Republic of Tajikistan. Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan. Statistical Collection. -Dushanbe, 2023. -P.16

4. https://blogs.worldbank.org/ru/europeandcentralasia/podderzhka-usiliy-po-usileniyu-prodovolstvennoy-bezopasnosti-v-tadzhikistane

УДК: 331.108

Рустамов Рахим Умаршоҳович
омӯзгори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон Суроға: 730455 ш. Душанбе, кӯчаи Бобард 48/5. Тел: (+992)93-510-90-60. Email. rustamovtj@mail.ru

Одинаев Бахриддин Ҳакимович
омӯзгори калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон,. Суроға: 730455 ш. Душанбе, кӯчаи Бобард 48/5. Тел: (+992)904212305. Email. odinaevtj@mail.ru

АҲАМИЯТИ ИМКОНИЯТҲОИ МЕҲНАТӢ ВА ИДОРАКУНИИ ОНҲО ДАР КОРХОНА

Аннотатсия: *Дар ин мақола мафҳуми иқтидори (потенсиал) меҳнатӣ ё захираҳои инсонӣ, ки қисми арзишманд ва муҳимтарини қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷомеа мебошанд, мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Бо захираҳои кофии меҳнатӣ таъмин намудани корхонаҳо, оқилона истифода бурдани онҳо, идоракунии самарабахши онҳо, нигоҳ доштани дараҷаи баланди ҳосилнокии меҳнат барои зиёд кардани ҳаҷми маҳсулот ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот аҳамияти хоса дорад.*

Калидвожаҳо: *иқтидори меҳнатӣ, иқтидори инсонӣ, захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол.*

Рустамов Рахим Умаршохович
преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Таджикский международный университет туризма и предпринимательства. Адрес: 730455 Душанбе, улица Бобарда 48/5. Тел: (+992)93-510-90-60. Электронная почта. rustamovtj@mail.ru

Одинаев Бахриддин Хакимович
старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Таджикский международный университет туризма и предпринимательства. Адрес: 730455 Душанбе, улица Бобарда 48/5. Тел.: (+992)904212305. Электронная почта. odinaevtj@mail.ru

ЗНАЧЕНИЕ ТРУДОВЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ И УПРАВЛЕНИЕ ИМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Аннотация: *в данное статье рассмотрено термин как трудовые потенциалы или ресурсы которое являются наиболее ценной и важной частью производительных сил общества. И как в целом его эффективность зависит от квалификации работников, их расстановки и использования, что влияет на объемы и темпы роста выпуска продукции, а также на использование материально-технических потенциалом. Обеспечение предприятий достаточными трудовыми ресурсами, их рациональное использование, эффективное управление ими, поддержание высокого уровня производительности труда имеют большое значение для увеличения объемов производства и повышения эффективности производства*

Ключевые слова: *трудовой потенциал, человеческий потенциал, трудовые ресурсы, рабочей сил, экономически активного населения.*

Rustamov Rahim Umarshhokhovich
Lecturer in the Department of Economic Analysis and Statistics, Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship. Address: 730455 Dushanbe, Bobard Street 48/5. Tel .: (+992)

93-510-90-60. E-mail. rustamovtj@mail.ru

Odinaev Bakhriddin Khakimovich

Senior Lecturer in the Department of Economic Analysis and Statistics, Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship,. Address: 730455 Dushanbe, Bobard Street 48/5. Tel .: (+992) 904212305. E-mail. odinaevtj@mail.ru

VALUE OF LABOUR POSSIBILITIES AND MANAGEMENT OF THEM AT THE ENTERPRISE

Abstract. *In given to article it is considered the term as labour potentials or resources which are the most valuable and important part of productive forces of a society. And as in the whole its efficiency depends on qualification of workers, their arrangement and use that influences volumes and rates of increase of output, and also on use material in potential. Maintenance of the enterprises with a sufficient manpower, their rational use, efficient control them, maintenance of a high labour productivity level are of great importance for increase in volumes of output and production efficiency increase.*

Keywords: *labour potential, human potential, a manpower, the worker of forces, economically active population.*

Использование наличия на предприятии трудовых потенциалом и эффективности управления ими зависят объем и своевременность выполнения всех работ, эффективное использование оборудования, машин, механизмов и, как следствие, объем выпущенной продукции, ее себестоимость, прибыль и ряд других экономических показателей. Экономический потенциал страны, национальное богатство и качество жизни во многом определяются состоянием ее рабочей силы и уровнем развития ее рабочей силы или персонала. В современных условиях обеспеченность предприятий рабочей силой и эффективность ее управления являются важнейшими условиями эффективной деятельности этих предприятий.

Трудовые потенциалом или ресурсы являются наиболее ценной и важной частью производительных сил общества. В целом эффективность зависит от квалификации работников, их расстановки и использования, что влияет на объемы и темпы роста выпуска продукции, а также на использование материально-технических потенциалом. Обеспечение предприятий достаточными трудовыми ресурсами, их рациональное использование, эффективное управление ими, поддержание высокого уровня производительности труда имеют большое значение для увеличения объемов производства и повышения эффективности производства.

- рассмотреть сущность и значение трудовых потенциалом и управления персоналом предприятия;
- описать методы управления персоналом;
- изучить методические подходы к анализу, оценке трудовых потенциалом и управлению персоналом предприятия;
- провести анализ и оценку трудовых потенциалом и управления персоналом;
- предложить пути повышения эффективности использования трудовых потенциалом и управления персоналом.

В условиях развития рыночных отношений в производственной системе предприятия трудовые ресурсы являются важнейшим элементом, обеспечивающим производство продукции, ее реализацию, а также выполнение других задач предприятия, одной из которых является задача управления предприятием.

Поэтому эффективная деятельность предприятия невозможна без выбора целей формирования и использования трудовых потенциалом в соответствии с требованиями производственной системы предприятия и решения задачи оптимального распределения

потенциалом . Поскольку задач много, они требуют эффективных совместных решений.

В этой связи стоит рассмотреть, прежде всего, само понятие «трудовые ресурсы предприятия» с точки зрения основных характеристик этой экономической категории О.В. Баскакова отмечает, что трудовые ресурсы экономически определяют отношение трудоспособного населения, имеющего физическую и умственную способность к труду, к установленным государством условиям воспроизводства рабочей силы [1, с.192].

По мнению автора А.П. Гарнова, трудовые ресурсы (персонал) предприятия являются основным ресурсом функционирующего предприятия, а их качество и эффективность в большинстве случаев определяют результаты деятельности предприятия и его конкурентоспособность на рынке. Трудовые ресурсы предприятия являются источником движения материальных компонентов производственного процесса. Трудовые ресурсы являются результатом эффективности создания продукции, стоимости и прибыли предприятия [2, с. 162].

Учет трудовых потенциалом как планово-учетный показатель в основном отражает количественную характеристику трудовых потенциалом предприятия и их базовую структуру.

В. Романова отмечает, что трудовые ресурсы как планово-учетный показатель представляют собой численность населения трудоспособного возраста, а также населения трудоспособного возраста, не занятого в трудовом процессе. Выше описаны активная и пассивная части трудовых потенциалом . Такое распределение трудовых потенциалом имеет большое значение при формировании балансов трудовых потенциалом [3, с. 35].

С экономической точки зрения детерминация трудовых потенциалом связана с условиями воспроизводства рабочей силы, которые определяются государством, выступающим формирующим условием распределения трудовых потенциалом среди населения. Указанное определяется, во-первых, установлением предела численности трудоспособного населения, во-вторых, определением условий включения пенсионеров и инвалидов в общественное производство, установлением срока обучения и военной службы.

Широкий спектр предлагаемых определений понятия «трудовые ресурсы» свидетельствует о сложности и многообразии проблем производства и взаимоотношений человеческого труда и материальных благ. Она требует неоднозначных подходов и двойственного решения, поскольку в этой системе понятий экономическая категория «трудовые ресурсы» занимает одно из главных мест.

При проведении анализа системы управления человеческими ресурсами распространен системно-функциональный подход, в рамках которого изучаются отдельные подсистемы управления человеческими ресурсами. Ю.М. Иванцевич и А.Лобанов выделяют следующие задачи управления персоналом:

- ❖ планирование потребности в персонале;
- ❖ подбор и найм персонала;
- ❖ оценка эффективности;
- ❖ определение системы стимулирования;
- ❖ обучение и развитие персонала;
- ❖ продвижение по службе и ротация;
- ❖ учет и оценка деятельности персонала].

Использование только некоторых из этих функций на предприятии не будет работать, поскольку они представляют собой закрытую систему и должны реализовываться только совместно [4, с.58.]

Управление человеческими ресурсами — область знаний и практической деятельности, направленная на обеспечение организации высококвалифицированными кадрами, способными выполнять возложенные на них трудовые задачи и максимально эффективно использовать имеющиеся у них ресурсы. Управление человеческими

ресурсами является неотъемлемой частью систем менеджмента качества организации.

Реализация предлагаемых мер позволит достичь положительных социальных и экономических результатов. К важным нематериальным результатам можно отнести улучшение качества выпускаемой продукции, процесса адаптации и морального климата в коллективе.

Таким образом, исходя из приведенных определений, следует, что трудовые ресурсы предприятия – это численность работников, имеющих такие количественные и качественные характеристики, использование которых позволяет выполнять текущие задачи и стратегию развития предприятия.

С экономической точки зрения ожидается рост выручки и прибыли, повышение производительности труда новых сотрудников, увеличение заработной платы опытных сотрудников за счет бонусов за обучение, снижение текучести кадров и снижение затрат на поиск и обучение персонала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баскакова О.В. Экономика предприятия (организации): учебник. – М.: Дашков и К, 2015. – 372 с.

2. Гарнов А.П. Экономика предприятия: учебник для бакалавров. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 303 с.

3. Романова А.Т. Экономика предприятия: учебное пособие. – М.: Проспект, 2016. – 176 с.

4. Иванцевич Дж.М., Лобанов А.А. Человеческие ресурсы управления: учебник. – М.: Дело, 2016. – 288 с.

5. Самойлюк Т. А. Применение системы сбалансированных показателей для оценки эффективности управления персоналом // Интерэкспо Гео-Сибирь. –2015. – №2. – С.151-155.

6. Сергеев И.В. Экономика организации (предприятия): учебник и практикум для прикладного бакалавриата. – Люберцы: Юрайт, 2015. – 511 с.

7. Чайников В.В. Экономика предприятия (организации): учебное пособие. – М.: ЮНИТИ, 2015. – 439 с.

8. Чалдаева Л.А. Экономика предприятия: учебник для академического бакалавриата. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 410 с.

9. Чернышев Б.Н. Экономика предприятия: учебное пособие. – М.: ЮНИТИ, 2015. – 335 с.

10. Назаров. М.Г. Курс социально – экономической статистики**:** Учебник для вузов /— М: Финстатинформ, ЮНИТИ – ДАНА, 2005. – 771 с. С. 349.

11. Сатҳи зиндагии аҳолии деҳот. Монография. - Душанбе: «Шарқи озод», 2021.С-19. ISBN 978-99985-57-51-2

12. Харченко Л.П., Ионин В.Г., Глинский В. В и др. Статистика: учебник / – М:ИНФРА – М. 2010. – стр. 346.

13. Чернова Т. В**.** Экономическая статистика: Учебное пособие. – Таганрог: Изд – во ТРТУ, 1999. – 140с. – С. 130.

LITERATURE

1. Baskakova O. V. Economics of the enterprise (organization): textbook. - M.: Dashkov i K, 2015. - 372 p.

2. Garnov A. P. Economics of the enterprise: textbook for bachelors. - Lyubertsy: Yurait, 2016. - 303 p.

3. Romanova A. T. Economics of the enterprise: textbook. - M.: Prospect, 2016. - 176 p.

4. Ivantsevich D. M., Lobanov A. A. Human resources management: textbook. - M.: Delo, 2016. - 288 p.

5. Samoiluk T. A. Application of the balanced scorecard to assess the effectiveness of

personnel management // Inter Expo Geo-Siberia. -2015. - No. 2. - P. 151-155.

6. Sergeev I.V. Economics of the organization (enterprise): textbook and practical training for the applied bachelor's degree. - Lyubertsy: Yurait, 2015. - 511 p.

7. Chaynikov V.V. Economics of the enterprise (organization): textbook. - M.: UNITY, 2015. - 439 p.

8. Chaldaeva L.A. Economics of the enterprise: textbook for the academic bachelor's degree. - Lyubertsy: Yurait, 2016. - 410 p.

9. Chernyshev B.N. Economics of the enterprise: textbook. - M.: UNITY, 2015. - 335 p.

10. Nazarov. M.G. Course of social and economic statistics: Textbook for universities / - M: Finstatinform, UNITY - DANA, 2005. - 771 p. P. 349.

11. Satkhi zindagii aholii dehot. Monograph. - Dushanbe: "Sharqi ozod", 2021.P-19. ISBN 978-99985-57-51-2

12. Kharchenko L.P., Ionin V.G., Glinsky V.V et al. Statistics: textbook / - M: INFRA - M. 2010. - p. 346.

13. Chernova T.V. Economic statistics: Textbook. - Taganrog: Publishing House TRTU, 1999. - 140s. – P. 130.

УДК: 347. 43 (568.3)

Самиева Меҳрангез Бобоевна

н.и.и., омӯзгори кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ. 734055, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5, Тел.: (+922) 888830120.

Ализода Ҳуснигули Соҳиб

н.и.и., омӯзгори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ. 734055, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5, Тел.: (+922) 918153533.

МУОСИРКУНОНИИ НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ КАСБӢ ВА РУШДИ ОН

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур муаллифон қайд менамояд, ки дигаргуниҳои ҷаҳоние, ки дар иқтисодиёт сурат гирифта истодаанд, бояд бо омодагии касбии кадрҳо таъмин ва тақвият дода шаванд, зимнан, аҳамияти афзалиятнокро зудҳаракатии донишҳо, имконияти навсозии доимии онҳо касб мекунанд. Дар шароити дигаргуниҳои амиқи илмиву техникӣ, иттилоотӣ ва технологӣ маориф ба омили иҷтимоию иқтисодӣ мубаддал мегардад, ки хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории пешрафти иҷтимоии инсониятро муайян мекунад. Инчунин муаллифон қайд менамояд, ки дигаргуниҳои бозаргонӣ дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касби таъсир расониданд, ки боиси ғайрисамаранокии фаъолият, мушкилот дар татбиқи технологияи муосири таҳсилоти, дар умум муаммоҳои нав ба нав дар низоми идоракунии ин соҳа гардидаанд.*

Калидвожаҳо: *иқтисодиёт, идоракунӣ, таҳсилоти миёнаи касбӣ, тахассус, сатҳи таҳсилот, иқтисоди бозорӣ, хизматрасонӣ, сифати таҳсилот,маориф, иттилотӣ, техникӣ, сиёсат,буҷет, маориф.*

Самиева Мехрангез Бобоевна

к.э.н., преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Международного университета туризма и предпринимательства. 734055. г. Душанбе, проспект Борбад 48/5, Тел.: (+992) 888830120

Ализода Хуснигули Сохиб

к.э.н., преподаватель кафедры теория экономики Международного университета туризма и предпринимательства. 734055. г. Душанбе, проспект Борбад 48/5, Тел.: (+992) 918153533

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЕЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация. *В данной статье авторы отмечают, что глобальные изменения, происходящие в экономике, должны быть поддержаны и усилены профессиональной подготовкой кадров, поэтому первостепенное значение имеют быстрое движение знаний и возможность их постоянного обновления. В условиях глубоких научно-технических, информационно-технологических изменений образование становится социально-экономическим фактором, определяющим качественные и количественные характеристики социального прогресса человечества. Также авторы отмечают, что рыночные изменения в социально-экономической жизни страны повлияли на экономические отношения в сфере среднего профессионального образования, что привело к неэффективности деятельности, проблемам во внедрении современных образовательных технологий, в целом новых. проблемы в системе управления этой сферой.*

Ключевые слова: *экономика, менеджмент, среднее профессиональное образование, квалификация, уровень образования, рыночная экономика, услуги, качество*

образования, образование, информационное, техническое, политика, бюджет, образование.

Samyeva Mehrangez Boboevna

PhD, Lecturer, Department of Accounting and Auditing, International University of Tourism and Entrepreneurship. 734055. Dushanbe, Borbad Avenue 48/5, Tel.: (+992) 888830120

Alizoda Khusniguli Sohib

PhD, Lecturer, Department of Theory of Economics, International University of Tourism and Entrepreneurship. 734055. Dushanbe, Borbad Avenue 48/5, Tel.: (+992) 918153533

MODERNIZATION OF THE VOCATIONAL EDUCATION SYSTEM AND ITS DEVELOPMENT

Abstract. *In this article, the authors note that the global changes that are taking place in the economy should be supported and strengthened by the professional training of personnel, therefore, the rapid movement of knowledge and the possibility of their constant updating are of primary importance. In the conditions of profound scientific and technical, informational and technological changes, education becomes a socio-economic factor that determines the qualitative and quantitative characteristics of the social progress of mankind. Also, the authors note that the market changes in the socio-economic life of the country affected the economic relations in the field of secondary vocational education, which led to ineffectiveness of activity, problems in the implementation of modern educational technology, in general, new problems in the management system of this field.*

Key words: *economy, management, secondary vocational education, qualification, level of education, market economy, services, quality of education, education, information, technical, policy, budget, education, etc.*

Нақш ва аҳамияти соҳаи маорифро дар марҳилаи нави рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рӯ ба афзоиш ниҳодааст, бисёр муҳим арзёбӣ намудан мумкин аст. Мавриди зикр аст, ки дар иқтисодиёти мамлакат дар марҳилаи нави рушд таваҷҷуҳи махсус ба роҳи инноватсионии рушд зоҳир карда мешавад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 таъкид карда мешавад, ки дар давраи дарозмуҳлат таъмини рушди босуботи мамлакат бидуни истифодаи навовариҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ имконнопазир аст. Ба сифати омили асосии чунин тамсилаи инкишоф метавонанд сармояи инсонӣ ва унсурҳои асосии низомсози он – маориф ва илм ҳамчун шартҳои муҳимтарини баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ бошанд. Дар ноилшавӣ ба ҳадафҳои гузошташуда нақши калидӣ, пеш аз ҳама, ба соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ, ҳамчун бахши муҳимми иқтисодиёти мамлакат, ки он мустақиман ба тайёр намудани мутахассисони сатҳи миёна сару кор дорад, тааллуқ дорад. [3, с. 48]

Бояд зикр намуд, ки ҳолати муосири иқтисоди ҷаҳонӣ, тағйирёбии рушди илмию техникӣ, сатҳи муносиби донишҳо, маҳорат ва малакаҳоро дар захираҳои меҳнатӣ талаб мекунад. Маҳз дар шароити дигаргуниҳои амиқи илмиву техникӣ, иттилоотӣ ва технологӣ маориф ба омили иҷтимоию иқтисодӣ мубаддал мегардад, ки хусусиятҳои сифатӣ ва миқдории пешрафти иҷтимоии инсониятро муайян мекунад.

Феълан ислоҳоти бозорӣ дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат ба муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ таъсир расониданд, ки боиси паст шудани самаранокии фаъолият, мушкилот дар самти татбиқи технологияи муосири таҳсилотӣ, дар умум муаммоҳои нав ба нав дар низоми идоракунии ин соҳа гардидаанд. Номукаммалии сиёсати давлатии низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ, маҳдудияти воситаҳо ва механизми муносиби таъмини рушди ин соҳаи муҳим зарурати таҳияи механизми махсуси танзими фаъолияти низоми таҳсилоти касбӣ ва идоракунии рушди онро тақозо мекунад. Бинобар

ин, мубрамии мавзуи диссертатсия, талаботи воқеан мавҷудаи амалии соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва муассисаҳои ин низом доир ба ҳаллу фасли масъалаҳои такмили механизми мавҷуда ва коркарди механизми нави рушди низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳадаф, вазифаҳо ва мавзуи таҳқиқоти диссертатсиониро муайян сохтанд. [4, с. 9]

Дар Тоҷикистон дар соҳаи маориф шумораи зиёди аҳолӣ кор ва таҳсил мекунанд. Аз рӯйи шумораи аҳолии машғули кор соҳаи маориф аз ҳама соҳаҳои дигари иқтисоди миллӣ бартарӣ дорад.

Дар айни замон тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёт ва тағйир ёфтани сохтори иқтисодӣ дар саноат ба низоми таҳсилоти олии касбӣ таъсири бевосита расониданд.

Низоми таҳсилоти касбӣ ба талаботи бозори меҳнат, ки бо сохтори амалкунандаи иқтисодиёт муайян шудааст, суст мувофиқат мекунад. Дар бозори меҳнат шумораи зиёди мутахассисон дар соҳаи иқтисод ва ҳуқуқшиносӣ ташаккул ёфтааст; дар айни замон, муҳандисон, мутахассисони ихтисосҳои техникии дорои тахассуси баланд ба шумораи кам тайёр карда мешаванд. Маълум шуд, ки низоми таҳсилоти давомдори касбӣ пурра ташаккул наёфтааст, ки ин ба навсозии техникӣ ва технологии иқтисодиёт халал расонида, имкон намедиҳад, ки соҳаи иҷтимоӣ мувофиқи талаботи замон вусъат дода шавад.

Тавре дар боло қайд карда шуд, низоми маблағгузории низоми маориф бо самаранокии паст тавсиф меёбад. Дар ҳолати нокифоягии воридоти маблағҳои буҷет ҷуброни дахлдор аз ҷониби манбаъҳои хусусии сармоягузорӣ сурат намегирад. Низоми тақсимоти маблағҳои ба таври марказонидашуда тақсимшудаи буҷетӣ вобаста ба тағйирот ҳад. дар самтҳои афзалиятноки рушди соҳа ва бозсозии сохтории иқтисодиёт ба дигаргуниҳои назаррас ниёз дорад. Меъёри хусусӣ ва иҷтимоии бозdеҳи сармоягузориҳо ба маориф дар сатҳи ғайри қобили қабул қарор дорад, ки ба сатҳи пасти ҳавасмандии сармоягузории соҳа ва ба «коҳишёбии» захираҳои он оварда мерасонад.

Тамоюли тафовути дараҷаи дастрасии таҳсилоти олӣ барои қишрҳои мухталифи аҳолӣ бо коҳиши таъминоти муттамаркази захираҳо шиддат мегирад; дастрасии кӯдакон аз оилаҳои камбизоат ба таҳсилоти босифат паст мешавад. Бо зиёд шудани ҳиссаи ҷавононе, ки ба муассисаи таҳсилоти олӣ дохил мешаванд, нақши таҳсилоти олӣ ҳамчун марҳилаи “аз ҷиҳати ичтимоӣ муҳим” дар рушди шахсият коҳиш меёбад; маориф вазифаи мақоми ичтимоии шахсро аз даст медиҳад.

Ҳамаи ин омилҳо рақобатпазирии низоми таҳсилоти касбиро дар бозори хизматрсониҳои таҳсилотӣ, хусусан дар бозори ҷаҳонӣ, паст мекунанд. Муқоисаҳои байналмилалӣ дар муқоиса бо ҳамсолон аз мамлакатҳои индустриалӣ кафомонии ҷиддии хонандагон ва донишҷӯёнро дар азхудкунии тасаввурот ва малакаҳои илмии аз ҷиҳати амалӣ муҳимро ошкор мекунанд. [6, с. 39]

Барои рафъи ин тамоюлҳои манфӣ ислоҳоти дар айни замон гузаронидашаванда дар соҳаи маориф равона шудааст. Ҳадафи асосии муосиркунонии соҳа, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 нишон дода шудааст, расидан ба мавқеъҳои рақобатпазирии таҳсилоти ватанӣ дар дурнамои миёнамуҳлат маҳсуб меёбад. Ақидаҳое вомехуранд, ки ба сифати вазифаи калидӣ барои дурнамои дарозмуддат фароҳам овардани шароитро барои ишғоли ҷойгоҳи сазовор аз ҷониби кишвар дар низоми ягонаи таҳсилоти Аврупо мувофиқи Конвенсияи имзошудаи Болон меҳисобанд.

Ба ақидаи мо, мушкилоти ташаккули низоми самарабахши таҳсилоти касбӣ, ки ҷавобгӯи талаботи муосири иқтисоди Тоҷикистон асту барои рушди ояндаи истеҳсолот дар заминаи пешрафти илмӣ ва техникӣ замина мегузорад, қобили таваҷҷуҳи хос мебошанд.

Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо бозбинии принсипҳои асосии фаъолияти низоми таҳсилоти касбӣ, муосиркунонии низоми маблағгузории он, ташаккули механизми нави ташкилию иқтисодии идоракунии соҳа зарур мебошанд. Маҷмӯи тадбирҳои ислоҳоти ин соҳа ба мақсадҳои зерин нигаронида шудаанд:

- таъмини истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда, ҷалби маблағҳои иловагӣ;

- баланд бардоштани сифати таҳсилот бар асоси навсозии сохтор, мазмун ва технологияи таҳсилот;

- ҷалби кадрҳои рақобатпазир ба соҳа;

- баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории соҳа ва баланд бардоштани нерӯи инноватсионии кадрҳои тамоми иқтисодиёт.

Ба сифати принсипи асосии ислоҳоти низоми маблағгузории соҳаи маориф паст намудани сатҳи сарбории молиявии давлат аз ҳисоби афзоиши сармоягузориҳои хусусӣ, таҷдиди сохтории хароҷоти буҷет дар ҳама сатҳҳо хизмат мекунад. Бо дарназардошти ислоҳоти буҷетӣ дар кишвар, сатҳи захираҳои марказонидашуда дар назар аст, ки аз ҳисоби интиқоли уҳдадориҳо оид ба маблағгузории ҷанбаҳои иҷтимоӣ (аз ҷумла маориф) ба сатҳи минтақавӣ озод карда шавад.

Дар шароити гузариши мамлакат ба марҳалаи нави рушд дар партави амалӣ гардонидани нуқтаҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 ва татбиқи ҳадафи чоруми милли – саноатикунонии мамлакат низоми таҳсилоти касбӣ бешубҳа дигаргуниҳои ҷиддӣ ва амиқро талаб мекунад. Низоми мавҷудаи тайёркунии кадрҳо ба талаботи муосири иқтисодиёт ва ҷомеа ҷавобгӯ намебошад. Натиҷаи номутавозинии талаботи бахши соҳибкорӣ ва низоми таҳсилоти касбӣ вазъияте мебошад, вақте ки мутахассисони хатмкардаи муассисаи таҳсилоти миёнаву олӣ талаботи муносиби корфармоёнро қонеъ намекунанд: шумора ва сохтори ихтисосҳое, ки дар ин муассисаҳо тайёр карда мешаванд, ба талаботи соҳаҳои иқтисодиёт пурра ҷавобгӯ нестанд; сатҳи дониш ва маҳоратҳои хатмкунандагон ба сифатҳои матлуб аз рӯйи тахассус мувофиқат намекунад.

Ба фикри мо, муосиркунонии низоми таҳсилоти касбӣ ба баланд бардоштани нуфузи ихтисосҳои техникӣ мусоидат менамояд ва муҳимтар аз ҳама, роҳи алтернативии рушди фардро ташаккул медиҳад. [2, с. 12]

Механизми ояндадори ҳамгиросозии сохторҳои соҳибкорӣ ба раванди ташаккули стандартҳои таҳсилот, ба назари мо, ин таъсиси ташкилотҳои ҳтимоӣ ва касбӣ бо намояндагии васеи корфармоён мебошад. Фаъолияти ин гуна ташкилотҳо ба ташаккули талаботи тахассусии ба сатҳи бозори меҳнат муносиби тайёр кардани мутахассисон, инчунин ба баҳодиҳӣ (сертификатсия)-и сифати барномаҳои таҳсилотӣ нигаронида хоҳад шуд.

Нуқтаи калидии таъсиси чунин механизм бояд таҳияи методологияи пешгӯии талаботи оянда ба кадрҳо, ба мутахассисон бо дарназардошти талаботҳои ҷорӣ, тағйироти сохторӣ ва усулҳои ивазкуние, ки бо сабабҳои табии рух медиҳанд (яъне талаботи иловагӣ), гардад.

Дар натиҷа, субъектҳои иқтисодиёт ва корхонаҳо муддати дароз мутахассиси бо ҳаҷми лозимаи донишҳоро пайдо карда натавониста, бо бозомӯзии кормандон машғул шуда, хароҷоти иловагиро амалӣ мекунанд. Аз тарафи дигар, фарде, ки ба таҳсилоти миёнаву олӣ зимни бездеҳи паст сармоягузорӣ мекунад, дар натиҷа на мақоми иҷтимоӣ, на кори бо музди меҳнати баландро ба даст оварда метавонад. Дар шароити ташаккулёфта, эҳтимол аст, ки ҷомеа роҳҳои дигари маблағгузории муваққатан озодро баррасӣ хоҳад кард [7, с. 22].

Таҳлили вазъи мавҷуда имкон медиҳад, ки якчанд роҳи ҳалли мушкилот муайян карда шаванд. Ба сифати алтернативӣ ба таҳсилоти мийна ва олӣ, ки татбиқи сазовори худро надорад, метавонад ташаккули низоми таҳсилоти касбии кормандони баландихтисоси барои истеҳсоли ватанӣ зарурӣ гардад. Барои ин, таҳия намудани стандартҳои миқдорӣ ва сифати ихтисосҳо ва нишонаҳои тахассусии кормандони самтҳои гуногун зарур аст. Барои баҳисобгирии пурратари талаботи сохторҳои соҳибкорӣ ҳангоми ташкили низоми тайёркунии касбӣ эҷоди механизмҳои ҷалби фаъол ва ҳавасмандгардонии ташкилоти хусусӣ ба иштирок дар таҳияи барнома тайёр кардани мутахассисони баландихтисос зарур аст.

Механизми ояндадори ҳамгиросозии сохторҳои соҳибкорӣ ба раванди ташаккули стандартҳои таҳсилот, ба назари мо, ин таъсиси ташкилотҳои ҳтимоӣ ва касбӣ бо намояндагии васеи корфармоён мебошад. Фаъолияти ин гуна ташкилотҳо ба ташаккули талаботи тахассусии ба сатҳи бозори меҳнат муносиби тайёр кардани мутахассисон, инчунин ба баҳодиҳӣ (сертификатсия)-и сифати барномаҳои таҳсилотӣ нигаронида хоҳад шуд.

Нуқтаи калидии таъсиси чунин механизм бояд таҳияи методологияи пешгӯии талаботи оянда ба кадрҳо, ба мутахассисон бо дарназардошти талаботҳои ҷорӣ, тағйироти сохторӣ ва усулҳои ивазкуние, ки бо сабабҳои табии рух медиҳанд (яъне талаботи иловагӣ), гардад.

Қадами муҳим дар ислоҳоти низоми маориф (ки тибқи принсипҳои ислоҳоти маъмурӣ ва буҷетгузорӣ дар асоси натиҷаҳо амалӣ мегардад), гузариш аз аккредитатсияи муассисаҳои таҳсилот ба аттестатсияи барномаҳои алоҳидаи таҳсилотӣ хоҳад буд. Иттилоот дар бораи хусусиятҳои сифати таълим ва таҳлили муқоисавии барномаҳои алоҳидаи таҳсилоти миёнаву олии касбӣ бояд барои оммаи васеъ дастрас карда шавад, то шаффофияти механизмҳои тақсимоти захираҳои муттамарказ дар низоми маориф таъмин гардад. Ба назар таъсиси низоми мониторинги муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, омӯзишгоҳҳои касбии техникӣ барои рейтинггузории минбаъдаи барномаҳои таҳсилоти пешниҳодшуда самарабахш мерасад. Гузаронидани мониторинги мунтазам ба фароҳам овардани эҷоди шароит ба паҳн кардани механизмҳо ва шаклҳои ҳисоботдиҳии оммавӣ дар бораи фаъолияти муассисаҳои таҳсилотии ҳамаи зинаҳои таҳсил, инчунин ташкили назорати мустақили (аудити) фаъолияти онҳо мусоидат хоҳад кард.

Барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ кӯшишҳо оид ба табдил додани қисми зиёди муассисаҳои таҳсилот ба шаклҳои нави ташкилию ҳуқуқӣ бояд ба харҷ дода шавад. Ба назари мо эҷоди шароити баробари ибтидоӣ барои фаъолияти муассисаҳои таҳсилотии давлатӣ ва ғайридавлатӣ, гузашта аз ин, васеъ кардани шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаву олии ғайридавлатӣ зарур мебошанд. Барои баланд бардоштани зудҳаракатӣ ва мустақилияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаву олии давлатӣ баланд бардоштани масъулияти роҳбарони муассисаҳо барои истифодаи захираҳои ба таври муттамарказ пешниҳодшаванда ва ҳамзамон амалисозии маблағгузории онҳо вобаста аз натиҷаҳои бадастомада лозим мебошанд. Ҳамин тариқ, ба кори муассисаҳои таҳсилоти касбӣ (миёнаву олӣ) принсипҳои маблағгузории буҷетии барномавӣ-мақсаднок ҷорӣ карда мешаванд. [4, с. 39]

Қадами муҳим дар ислоҳоти низоми маориф (ки тибқи принсипҳои ислоҳоти маъмурӣ ва буҷетгузорӣ дар асоси натиҷаҳо амалӣ мегардад), гузариш аз аккредитатсияи муассисаҳои таҳсилот ба аттестатсияи барномаҳои алоҳидаи таҳсилотӣ хоҳад буд. Иттилоот дар бораи хусусиятҳои сифати таълим ва таҳлили муқоисавии барномаҳои алоҳидаи таҳсилоти миёнаву олии касбӣ бояд барои оммаи васеъ дастрас карда шавад, то шаффофияти механизмҳои тақсимоти захираҳои муттамарказ дар низоми маориф таъмин гардад. Ба назар таъсиси низоми мониторинги муассисаҳои таҳсилоти касбӣ, омӯзишгоҳҳои касбии техникӣ барои рейтинггузории минбаъдаи барномаҳои таҳсилоти пешниҳодшуда самарабахш мерасад. Гузаронидани мониторинги мунтазам ба фароҳам овардани эҷоди шароит ба паҳн кардани механизмҳо ва шаклҳои ҳисоботдиҳии оммавӣ дар бораи фаъолияти муассисаҳои таҳсилотии ҳамаи зинаҳои таҳсил, инчунин ташкили назорати мустақили (аудити) фаъолияти онҳо мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ:

1. Адлер, Ю.П.Что век текущий приготовил. Менеджмент XXI века / Ю.П. Адлер, И.З. Аронов, В.Л. Шпер // Методы менеджмента качества, 2004. -№1.

2. Ашуров Ғ.Д. Ворид намудани усули дугонаи таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ғ.Д. Ашуров, Ҷ. Ғ. Қараева // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2018. – No. 2(23).

3. Абакумова, Н.Н., Подовалова, Р.Я. Политика доходов и заработной платы [Текст]: учебник / Н.Н. Абакумова, Р.Я. Подобалова. -Новосибирск: НГАЭиУ, 1999.

4. Абуалӣ Ибни Сино. Тадбири манзил [Матн]: /Абуалӣ Ибни Сино. Осори мунтахаб //Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон. Ҷ.2.- Душанбе, 1983. - 560с.

5. Азрилин, А.Н., Азрилин, О.М., Калашникова, Е.В., Квардакова, О.В. Новый экономический словарь. [Текст]: /А.Н.Азрилин, О.М.Азрилин, Е.В.Калашникова, О.В.Квардакова. - Москва, 2008. - 950с.

6. Бабаджанов Р.М. Человеческое развитие. [Текст]: учебник (издание 2-е, дополненное и переработанное). /Р.М.Бабаджанов. - Душанбе. 2014. С. 433.

7. Бобков, В.Н. Проблемы оценки уровня жизни в современной России. Монография / В.Н. Бобков. - М., 1995. - 258 с.

8. Жеребин, В.М., Романов, А.Н. Уровень жизни населения. Основные категории, характеристики и методы оценки. [Текст]: /В.М.Жеребин, А.Н.Романов. - М.: Юнити-Дана, 2002. - 592с.

9. Исламов, С.И. Особенности репродуктивного поведения в семье. /Детность семьи: вчера, сегодня, завтра;

10. Иттилоотикунонии ҷомеа омили асосии баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ дар Тоҷикистони муосир [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2019, №5. – С.129-135.

11. Комилов, С.Ҷ., Алиева, Г.Ш. Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди фаъолияти навҷорсозӣ (инноватсионӣ). [Матн]: васоити таълимӣ. - Д.: Ирфон, 2008. - 220 с.

12. Маркс К. Капитал. Критика политической экономики. Т.1. - М.: Политиздат, 1988. - 891с.

13. Маҷаллаи идоракунии давлатӣ . Мақола “Асосҳои назариявии таҳлили категорияи сатҳи зиндагии аҳолӣ” саҳ. 76-80 . Самиева М.Б.

14. Муносибатҳои методологӣ оид ба баҳодиҳии сатҳ ва сифати зиндагии аҳолӣ [Матн]: /М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ISSN 2413-5151, 2020, №10. – С.77-81.

15. Народное благосостояние: тенденции и перспективы / Е.М. Аврамова [и др.]; АН СССР, Госкомтруд СССР, Ин-т соц-экон. проблем народонаселения; отв. ред. Н.М. Римашевская, Л.А. Оников. - М.: Наука, 1991. - 253 с.

16. Мирсаидов, А.Б. Ҳамкории муштараки давлату соҳибкорӣ: баъзе масъалаҳои назариявӣ [Матн]: /А.Б.Мирсаидов /Маводи конференсияи душанбегии байналмилалии илмию амалӣ, - Д., 2012. - 199с.

17. Мирсаидов, А.Б. Қадамҳои устувор бар сӯйи тамаддуни саноатӣ ва ё индустриалӣ//Рӯзномаи «Минбари халқ», 2020, 17 феврал.

LITERATURE:

1. Adler, Yu. P. what is a change of century. Management of the XXI century / Y. P. Adler, Z.Aronov, V. L. Shper // Methods of quality management, 2004, No. 1.

2. Ashurov, G.D. The introduction of the dual method of teaching in secondary vocational educational institutions of the Republic of Tajikistan / G. D. Ashurov, J. D. Karaeva // Bulletin of the Tojik State University of Business. – 2018. – № 2(23).

3. Abakumova, N. N., Podovalova, R. Ya.Wage policy [article]: a textbook / N. N. Abakumova, R. Ya. Podobalova. Novosibirsk: Ngaeu Publishing House, 1999.

4. Abu Hurayrah Ibn Sina. Abu Hurayrah Ibn Sina (may Allah be pleased with him). Selected works / / Academy of Sciences of the Tajik SSR. Part 2. Dushanbe, 1983. 560c.

5. Azrilin A. N., Azrilin O. M., Kalashnikova E. V., Kvardakova O. V. new economic dictionary. [Text]: / A.N.Azrilin, M. Azrilin, E. V. Kalashnikova.V.Kvardakova. Moscow, 2008. 950 p.

6. Babajonov R. M. Human development. [Text]: textbook (2nd edition, supplemented and revised). / R. M.Babajonov. Monday. 2014. - yes. 433.

7. Bobkov, V. N. Problems of assessing the damage to life in modern Russia / V.N. Bobkov. Monograph / V. N. Bobkov, Moscow, 1995, 258 p.

8. Lot V. M., Romanov A. N. The lesson of people's lives. The main categories, characteristics, and evaluation methods. [Text]: / V.M.Zherebin, A. N. Romanov. Moscow: Unity-Dana, 2002. 592 p.

9. Islamov, S. I. Features of reproductive behavior in families / S.I. Islamov. / Childhood in the family: yesterday, today, tomorrow;

10. In modern Tajikistan, public awareness is the main factor in improving the standard and quality of life of the population [article]: /M.B. Samieva // Message from the National University of Tajikistan. 2019. No. 5. pp.129-135. 11. Komilov S. Zh., Alieva G. S. Entrepreneurship and management for the development of innovation. [Text]: educational media. Moscow: Irfon, 2008. 220p

12. K. Marx. Capital. Criticism of political Economy. Vol. 1. Moscow: Politicheskoe Izdanie, 1988. 891 p.

13. Journal of Public Administration. The article "theoretical foundations of categorical analysis of the standard of living of the population" p. 76-80. Samieva M. B.

14. Methodological approaches to assessing the level and quality of life of the population [article]: /M.B. Samieva //Bulletin of the Tajik National University. ISSN 2413-5151, 2020, No. 10, pp.77-81

15. National Welfare: Trends and Prospects / or. M. Avramova [et al.]; USSR Academy of Sciences, USSR State Labor Committee, Institute of Social Economics. the question of the population; edited by N.M. Rimashevskaya, L.A. D. Fernando. Moscow: Nauka, 1991. 253 p.

16. Mirsaidov, A. B. interaction between government and business: some theoretical issues [article]: /A.B. Mirsaidov /proceedings of the International Scientific and Practical Conference Dushanbe, Moscow, 2012. 199c.

17. A. Mirsaidov. B. sustainable steps towards industrial civilization / / newspaper "narodny Tribune", February 17, 2020

Садиков Маъруфжон Обидович
д.ф. Phd, Международный институт Худжанд. Адрес: 735716, г. Худжанд, Дом 1. Телефон: (+992) 92-894-8721 E-mail: sodikov-8686@list.ru

О НОРМАЛЬНОЙ РАЗРЕШИМОСТИ СИСТЕМ С ПЕРЕМЕННЫМИ КОЭФФИЦИЕНТАМИ ОПЕРАТОРОМ БИЦАДЗЕ В ГЁЛЬДЕРОВЫХ ПРОСТРАНСТВАХ

Аннотация. *В статье рассматривается комплексная система уравнений с частными производными, главной частью которой является квадрат оператора Коши-Римана, т.е. так называемый оператор Бицадзе $-w_{\bar{z}\bar{z}}$:*

$$Lw \equiv w_{\bar{z}\bar{z}} + a_1(z)w_{\bar{z}} + a_2(z)w_z + a_3(z)\bar{w}_{\bar{z}} + a_4(z)w + a_5(z)\bar{w} = 0.$$

Ключевые слова: *комплексная система, уравнения с частными производными, бианалитические функции, метааналитические функции, нормальная разрешимость, пространства Шварца, пространства Гёльдера.*

Содиқов Маъруфҷон Обидович
д.ф.Phd, Донишкадаи байналмилали Хучанд. Суроға: 735716 , Ҷумхурии Точикистон, ш. Хучанд, Бинои 1. Телефон: (+992) 92-894-87-21. E-mail: sodikov-8686@list.ru

ДОИР БА НОРМАЛӢ ХАЛШАВАНДАГИИ СИСТЕМАХО БО ОПЕРАТОРИ БИТСАДЗЕ ДАР ФАЗОХОИ ГЁЛДЕРӢ

Аннотатсия. *Дар мақола системаи муодилахои комплесй бо хосилахои хусусй, ки қисми асосиаш квадрати оператори Коши-Риман, яъне оператори Битсадзе $-w_{\bar{z}\bar{z}}$ мебошад, дида баромада шудааст:*

$$Lw \equiv w_{\bar{z}\bar{z}} + a_1(z)w_{\bar{z}} + a_2(z)w_z + a_3(z)\bar{w}_{\bar{z}} + a_4(z)w + a_5(z)\bar{w} = 0$$

Вожаҳои калидӣ: *системаи комплексй, муодилахо бо хосилахои хусусй, функсияхои бианалитикй, функсияхои метааналитикй, нормалй халшавандагй, фазои Швартс, фазои Гёлдер.*

Sadikov Marufjon Obidovich
Dr. of Philosophy, International Institute Khujand. Address: 735716, Khujand, House 1. Phone: (+992) 92-894-8721 E-mail: sodikov-8686@list.ru

NORMAL SOLVABILITY OF SYSTEMS WITH THE BITSADZE OPERATOR IN HÖLDER SPACES

Abstract. *The article considers a complex system of partial differential equations, the main part of which is the square of the Cauchy-Riemann operator, i.e. the so-called Bitsadze operator $-w_{\bar{z}\bar{z}}$:*

$$Lw \equiv w_{\bar{z}\bar{z}} + a_1(z)w_{\bar{z}} + a_2(z)w_z + a_3(z)\bar{w}_{\bar{z}} + a_4(z)w + a_5(z)\bar{w} = 0.$$

Keywords: *complex system of partial differential equations, equation of bianalytic functions, normal solvability, solutions from Schwarz and Hölder spaces.*

На этому стать рассмотрим комплексную систему уравнений с частными производными, главной частью которой является так:

$$Lw \equiv w_{\bar{z}\bar{z}} + a_1(z)w_{\bar{z}} + a_2(z)w_z + a_3(z)\bar{w}_{\bar{z}} + a_4(z)w + a_5(z)\bar{w} \qquad (1)$$

где

$$z = x + iy,\ 2\delta_{\bar{z}} = \delta_x + i\delta_y,$$

коэффициенты $a_j(z)$ заданные в некоторой области $G \subset C, C$-комплексная плоскость, функции. Оказывается, что для систем вида (1) задача об ограниченных на всей комплексной плоскости решениях может быть не нётеровой

Предположим, что коэффициенты этой системы (1) принадлежат пространству C_α. Тогда дифференциальное выражение

$$lw = w_{\bar{z}\bar{z}} + a_1(z)w_{\bar{z}} + a_2(z)w_z + a_3(z)\bar{w}_{\bar{z}} + a_4(z)w + a_5(z)\bar{w}$$

для $w \in C_\alpha^2$ будет определять функцию из C_α и порождает линейный ограниченный оператор $L: C_\alpha^2 \to C_\alpha$.

Приведем некоторые вспомогательные утверждения (см. [1], стр. 28; [2], стр. 107; [3], стр. 14).

Лемма 1. Пусть оператор $A: E \to F$ и $E, F -$ банаховы пространства является n-нормальным и $E_0 \subset E$ замкнутое подпространство, имеющее нулевое пересечение с ядром оператора A. Тогда образ AE_0 подпространства E_0 является замкнутым в F.

Лемма 2. Нормальная разрешимость оператора $A: E \to F$ эквивалентна тому, что уравнение

$$Au = f,$$

было разрешимо для любой правой части, ортогональной всем решениям сопряженного однородного уравнения

$$A^*v = 0.$$

Лемма 3. Функиии $\|\cdot\|_\alpha, \|\cdot\|_{\alpha,1}$ и $\|\cdot\|_{\alpha,2}$ переменной $\alpha \in (0,1)$ являются непрерывными слева.

Пусть $a \in C_\alpha$ и $\{h_n\} \subset C$ такая последовательность, что $h_n \to \infty$. Тогда функциональная последовательность $a(z + h_n)$ содержит подпоследовательность $a(z + h_{n_\kappa})$, равномерно сходящуюся на каждом компакте к некоторой функции $\tilde{a}(z)$ из C_α.

По коэффициентам оператора $L: C_\alpha^2 \to C_\alpha$ и по всевозможным последовательностям $h_n \to \infty$ будем строить предельные операторы

$$\tilde{L}w = w_{\bar{z}\bar{z}} + \tilde{a}_1 w_{\bar{z}} + \tilde{a}_2 w_z + \tilde{a}_3 \bar{w}_{\bar{z}} + \tilde{a}_4 w + \tilde{a}_5 \bar{w}$$

и множество таких операторов обозначим через $H(L)$.

Имеет место следующая связь между n-нормальностью оператора $L: C_\alpha^2 \to C_\alpha$ и нетривиальной разрешимостью уравнений с предельными операторами.

Теорема 1. Пусть коэффициенть оператора L принадлежат пространству C_α. Тогда для того чтобы оператор $L: C_\alpha^2 \to C_\alpha$ был nнормальным, необходимо и достаточно, чтобы у всех предельных операторов $\tilde{L}: C_\alpha^2 \to C_\alpha$ ядро было нулевым.

Приведем схему доказательства, которая подобна схеме, изложенной в [4]. «Необходимость. Предположим, что оператор $L: C_\alpha^2 \to C_\alpha$ n нормальный. В силу теоремы единственности (см. [5], стр. 148) для эллиптических систем подпространство $E = \{w: w \in C_\alpha^2, w(z) = 0$ при $|z| \le 1\}$ имеет с ядром $\mathrm{Ker}\, L$ оператора L нулевое пересечение и согласно лемме 2 образ $F = LE$ является подпространством пространства C_α, т. е. оператор L взаимно однозначно отображает E на подпространство F. Тогда из теоремы Банаха об обратном операторе следует, что оператор $L: E \to F$ ограниченно обратимый, т. е. существует постоянная $m > 0$, что для всех $w \in E$ имеет место оценка

$$\| Lw \|_\alpha \ge m \| w \|_{\alpha,2}.$$

Возьмем произвольную функцию w с компактным носителем из C_α^2 и произвольную последовательность $\{h_n\} \subset C$ с $h_n \to \infty$. Для больших n носитель функции $(S_{-h_n}w)(z) = w(z - h_n)$ не будет иметь общих точек с кругом $\{z: |z| \le 1\}$ и следовательно $S_{-h_n}w \in E$. Поэтому для указанных n будем иметь

$$\|L(S_{-h_n}w)\|_\alpha \geq m\|S_{-h_n}w\|_{\alpha,2}, \quad (2)$$

далее в силу равенств

$$\|S_{-h_n}w\|_{\alpha,2} = \| w \|_{\alpha,2}, \|S_{h_n}L(S_{-h_n}w)\|_\alpha = \|L(S_{-h_n}w)\|_\alpha$$

неравенство (2) можно представить так

$$\|S_{h_n}L(S_{-h_n}w)\|_\alpha \geq m \| w \|_{\alpha,2}.$$

Так как гёльдеровы пространства C_α^κ с уменьшением α расширяются, то в силу теоремы о гладкости решений эллиптических уравнений (см. [5], стр. 144) оператор $L: C_{\alpha'}^1 \to C_{\alpha'}$ является n-нормальным. Тогда подобно будет иметь место неравенство

$$\|g_n\|_{\alpha'} \geq m' \| w \|_{\alpha',2},$$

где m'-постоянная, не зависящая от w и n, а $g_n = S_{h_n}L(S_{-h_n}w)$.

Выделяя из последовательности $\{h_n\}$ подпоследовательность $\left\{h_{n_j}\right\}_{j=1}^{\infty}$, путем предельного перехода в (3) можно показать, что

$$\|L_0 w\|_{\alpha'} \geq m' \| w \|_{\alpha',2}, \quad (3)$$

где $L_0 w = w_{\bar{z}\bar{z}} + a_1^0 w_{\bar{z}} + a_2^0 w_z + a_3^0 w_{\bar{z}} + a_4^0 w + a_5^0 \bar{w}, a_k^0 -$ предел последовательности $\left\{a_k\left(z + h_{n_j}\right)\right\}_{j=1}^{\infty}, k = \overline{1,5}$. Используя лемму 2 , из неравенства (3) при $\alpha' \to \alpha - 0$ для $w \in C_\alpha^2$ с компактным носителем получим

$$\|L_0 w\|_\alpha \geq m' \| w \|_{\alpha,2}.$$

В дальнейшем для произвольной $w \in C_\alpha^2$, записывая неравенство для функций $v_n(z) = \varepsilon\left(\frac{z}{n}\right) w(z)$, где $\varepsilon(z) \in D$ и $0 \leq \varepsilon(z) \leq 1 \; \forall z \in C$, причем $\varepsilon(z) \equiv 1$ при $|z| \geq 2$, после несложных преобразований и предельного перехода, имеем

$$\|L_0 w\|_\alpha \geq m' \| w \|_{\alpha,2} \;\; \forall w \in C_\alpha^2.$$

В свою очередь из этой оценки получаем, что у предельного уравнения

$$L_0 w \equiv w_{\bar{z}\bar{z}} + a_1^0 w_{\bar{z}} + a_2^0 w_z + a_3^0 w_{\bar{z}} + a_1^0 w + a_1^0 \bar{w} = 0 \quad (4)$$

в C_α^2 нет ненулевых решений. Необходимость доказана.

Достаточность. Пусть все предельные уравнения вида (4) не имеют в C_α^2 ненулевых решений и в таком случае для оператора $L: C_\alpha^2 \to C_\alpha$ имеет место априорная оценка вида

$$\| w \|_{\alpha,2} \leq K\left(\| Lw \|_\alpha + \max_{|t|\leq 1}|w(t)|\right) \forall w \in C_\alpha^2, \quad (5)$$

где постоянная K не зависит от w (эта априорная устанавливается аналогично как для операторов первого порядка, см. [6], стр. 820).

Пусть $\{w_n(z)\} \in \mathrm{KerL}$ и $\|w_n\|_{\alpha,2} = 1$. Используя теорему Арцела из последовательности $\{w_n(z)\}$ можно извлечь подпоследовательность $\left\{w_{n_j}\right\}$ равномерно сходящуюся на каждом круге вместе с частными производными первого и второго порядков. Если $w_0(z)$ предельная функция такой подпоследовательности, то $w_0(z) \in C_\alpha^2$ и $Lw_0 = 0$. Тогда из оценки (5) получим неравенство

$$\left\|w_{n_j} - w_0\right\|_{\alpha,2} \leq K \max_{|t|\leq 1}\left|w_{n_j}(t) - w_0(t)\right|,$$

из которого следует, что подпоследовательность $\left\{w_{n_j}\right\}$ сходится к функции $w_0(z)$ по норме пространства C_α^2. Очевидно, что

$$\|w_0\|_{\alpha,2} = 1.$$

Поэтому единичная сфера пространства $KerL$ компактна и в силу лемма ядро оператора L конечномерно.

Теперь покажем, что образ LC_α^2 является замкнутым. Пусть $\{f_n\} \subset LC_\alpha^2, f_n \to f_0$ по норме пространства C_α и $w_n(z) \in C_\alpha^2$ такие функции, что $Lw_n = f_n$. Множество B_n-

решений уравнения $Lw = f_n$ состоит из функций вида $w_n(z) + v(z)$, где $v \in$ KerL. Из конечномерности $KerL$ и соотношения

$$\lim_{\|v\|_{\alpha,2}} \|w_n + v\|_{\alpha,2} \geq \lim_{\|v\|_{\alpha,2}} \left(\| v \|_{\alpha,2} - \|w_n\|_{\alpha,2} \right) = \infty \qquad (6)$$

следует, что функционал $p_n(v) = \|w_n + v\|_{\alpha,2}, v \in$ KerL имеет минимум:

$$p_n(v_n) = \min_{v \in KerL} \|w_n + v\|_{\alpha,2}.$$

Положим $\omega_n = w_n(z) + v_n(z), r_n = \|\omega_n\|_{\alpha,2}$. Тогда $\omega_n \in B_n$ и $\|\omega_n\|_{\alpha,2} \leq \| w \|_{\alpha,2}$ для всех $w \in B_n$. Покажем, что последовательность $\{r_n\}$ ограниченная. Действительно, если $\{r_n\}$ неограниченная, то считая $r_n \to \infty$ и полагая $u_n = r_n^{-1}\omega_n, g_n = r_n^{-1} f_n$, имеем

$$\|u_n\|_{\alpha,2} = 1, Lu_n = g_n, \|g_n\|_{\alpha} \to 0.$$

Из первого равенства (6) и неравенства (5) следует, что из последовательности $\{u_n(z)\}$ можно извлечь подпоследовательность $\left\{u_{n_j}\right\}$, сходящуюся в C_α^2 к некоторой функции $u_0(z)$. Очевидно, что $Lu_0 = 0$, поэтому $L\left(u_{n_j} - u_0\right) = g_{n_j}$ или $L\left(r_{n_j}\left(u_{n_j} - u_0\right)\right) = f_{n_j}$, т.е. $r_{n_j}\left(u_{n_j} - u_0\right) \in B_{n_j}$. Тогда в силу выбора $\omega_n(z)$ имеем

$$\left\| r_{n_j}\left(u_{n_j} - u_0\right) \right\|_{\alpha,2} \geq \left\| \omega_{n_j} \right\|_{\alpha,2} = r_{n_j}$$

где M не зависит от z и j. Отсюда получим $\lim_{n_k \to \infty} a_j\left(z + h_{n_k}\right) = a_j^0$ равномерно по z, т.е. последовательность $a_j\left(z + h_{n_k}\right)$, равномерно на каждом компакте сходится к числу a_j^0.

В случае, когда коэффициенты оператора L являются слабо осциллирующими на бесконечности, используя лемму 1 и выше установленный факт о предельных операторах, можно получить достаточные условия n-нормальности оператора $L: C_\alpha^2 \to C_\alpha$ непосредственно через его коэффициенты.

Теорема 2. Пусть коэффициенты оператора L принадлежат пространству C_α и являются слабо осциллирующими на бесконечности. Пусть выполнены условия:

$$1)\ \underline{\lim_{z\to\infty}}\left(|a_4(z)| - |a_5(z)|\right) > 0;$$

$$2)\ \underline{\lim_{z\to\infty}}\left(|a_3(z)|^2 + 2\sqrt{|a_4(z)|^2 - |a_5(z)|^2} - |a_1(z)|^2 - \right.$$

$$\left. -|a_2(z)|^2 - 2\left|\overline{a_1(z)}a_2(z) + a_4(z)\right| \right| > 0.$$

Тогда оператор $L: C_\alpha^2 \to C_\alpha$ будет n-нормальным.

Доказательство. Из условия слабой осцилляции коэффициентов $a_j(z)$ на бесконечности и включения $a_j(z) \in C_\alpha$ следует, что коэффициенты $\tilde{a}_j$ предельных операторов $\tilde{L} \in H(L)$ будут постоянными, причем в силу условий 1) и 2) выполняются следующие неравенства:

$$|\tilde{a}_4| - |\tilde{a}_5| > 0,\ |\tilde{a}_3|^2 + 2\sqrt{|\tilde{a}_4|^2 - |\tilde{a}_5|^2} - |\tilde{a}_1|^2 - |\tilde{a}_2|^2 -$$
$$2|\tilde{a}_1\tilde{a}_2 + \tilde{a}_4| > 0.$$

Тогда из леммы 1 получаем, что системы $\tilde{L}w = 0 \forall \tilde{L} \in H(L)$ в пространстве S' имеют только нулевое решение. Следовательно, все эти предельные уравнения в пространстве C_α^2 также имеют только нулевое решение. Поэтому в силу теоремы 1 оператор $L: C_\alpha^2 \to C_\alpha$ будет n нормальным. Теорема 2 доказана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байзаев С. Исследования по теории ограниченных решений эллиптических систем на плоскости / С. Байзаев. Диссертация д.ф.-м.н., Новосибирск, 1999. - 297 с.

2. Функциональный анализ. Серия «СМБ», под. ред. С.Г. Крейна, М.: Наука, 1972. - 544 с.

3. Крейн С.Г. Линейные уравнения в банаховом пространстве / С.Г. Крейн. М.: Наука, 1971. - 104 с.

4. Воситова Д.А. Ограниченные и периодические решения систем уравнений в частных производных с двумя независимыми переменными / С. Воситова. Диссертация к.ф.-м.н. Худжанд, 2015. 114с.

5. Берс Л. Уравнения с частными производными / Л. Берс, Ф. Джон, М. Шехтер. М.: Мир, 1966. - 351 с.

6. Байзаев С. Об индексе эллиптических операторов первого порядка на плоскости / С. Байзаев, Э. Мухамадиев // Дифференциальные уравнения, 1992. - Том 28. № 5. - С. 818 - 827.

LITERATURE

1. Bayzaev S. Research in the Theory of Bounded Solutions of Elliptic Systems on the Plane / S. Bayzaev. Dissertation of Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Novosibirsk, 1999. - 297 p.

2. Functional Analysis. Series "SMB", edited by S.G. Krein, Moscow: Nauka, 1972. - 544 p.

3. Krein S.G. Linear Equations in a Banach Space / S.G. Krein. Moscow: Nauka, 1971. - 104 p.

4. Vositova D.A. Bounded and Periodic Solutions of Systems of Partial Differential Equations with Two Independent Variables / S. Vositova. Dissertation of Candidate of Physical and Mathematical Sciences. Khujand, 2015. 114 p.

5. Bers L. Partial Differential Equations / L. Bers, F. John, M. Schechter. M.: Mir, 1966. - 351 p.

6. Bayzaev S. On the index of first-order elliptic operators on the plane / S. Baizaev, E. Mukhamadiev // Differential Equations, 1992. - Vol. 28. No. 5. - P. 818 - 827.

УДК: 331.1

Султонзода Ҷовид Умар
н.и.и., мудири кафедраи идораи давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ИҚТИСОДӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ АҲОЛӢ

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур тақрибаи хориҷии таъмини амнияти иқтисодӣ ва нақши он дартҳифзи итимоии аҳолӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ омили муҳимми таъсиррасонанда ба амнияти иқтисодӣ мебошад. Дар шароити муосир яке аз унсурҳое, ки ба амнияти иқтисодӣ таъсир мерасонад ин баландбардории ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ мебошад. Барои таҳқиқи масъалаи мазкур мо тасмим гирифтем, ки дар мақола ин самтро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Аз ин рӯ муҳаққиқони соҳавиро зарур аст, ки раванди мазкурро боз ҳам амиқтра омӯхта, роҳҳои такмилдиҳии низоми минбаъдаи онро пешниҳод намоянд. Барои баландбардории ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки тақрибаи хориҷиро азхуд намуда, роҳҳои идоракунии минбаъдаи онро тақвият бахшем.*

Калидвожаҳо. *амният, иқтисодиёт, рушд, технология, истеҳсолот, тамоюл, ташаккул, низом, идоракунӣ, самаранокӣ.*

Султонзода Джовид Умар
к.э.н., заведующий кафедрой государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ЕГО РОЛЬ В СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЕ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация. *В статье рассматривается зарубежный опыт обеспечения экономической безопасности и его роль в социальной защите населения. Социальная защита населения является важным фактором, влияющим на экономическую безопасность. В современных условиях одним из элементов, влияющих на экономическую безопасность, является улучшение социальной защиты населения. Чтобы исследовать этот вопрос, мы решили обсудить эту тему в статье. Поэтому исследователям в этой области необходимо более глубоко изучить этот процесс и предложить пути совершенствования его будущей системы. Для улучшения социальной защиты населения Республики Таджикистан необходимо изучить зарубежный опыт и усилить пути ее дальнейшего управления.*

Ключевые слова. *безопасность, экономика, развитие, технология, производство, тенденция, формирование, система, управление, эффективность.*

Sultonzoda Jovid Umar
C.E.S., head of the department of public and local administration of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad str., 48/5.

FOREIGN EXPERIENCE IN ENSURING ECONOMIC SECURITY AND ITS ROLE IN SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

Abstract. *The article examines foreign experience in ensuring economic security and its role in social protection of the population. Social protection of the population is an important factor influencing economic security. In modern conditions, one of the elements influencing economic security is improving social protection of the population. In order to explore this issue, we decided to discuss this topic in the article. Therefore, researchers in this field need to study this process more deeply and propose ways to improve its future system. To improve social protection of the population of the Republic of Tajikistan, it is necessary to study foreign experience and strengthen the ways of its further management.*

Keywords: *security, economy, development, technology, production, trend, formation, system, management, efficiency.*

Барои омӯзиши муфассали масъалаҳои таъмини самаранокии амнияти иқтисодӣ дар сатҳи миллӣ бояд ба омӯзиши ин раванд дар самти татбиқи таҷрибаи хориҷӣ диққати махсус дод. Ин на танҳо барои қабули қарорҳои оқилона дар доираи такмили низоми идоракунии «хавфҳо ва таҳдидҳо ба амният»[5], инчунин низоми иқтисодии кунунии кишвар, боназардошти равандҳои дар асоси он амалӣ кардашуда зарур аст ва барои ташаккули чорахои дахлдори мухофизат аз хавфхои эхтимолӣ, ки вактхои охир аз як катор мамлакатхои хоричӣ ба мамлакати мо нихоят таъсири манфӣ доранд, мебошад. Мақсади асосии тадқиқот арзёбӣ ва таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дар ташаккул ва рушди низомҳои миллии таъмини амнияти иқтисодӣ дар робита ба татбиқи унсурҳои асосии банақшагирии стратегӣ мебошад.

Мақсади амнияти иқтисодии миллӣ таъмини зиндагии дарозу босифати аҳолӣ дар асоси кам кардани хароҷоти иҷтимоию иқтисодӣ, ки аз таҳдидҳои объективӣ бармеояд. Технологияҳои танзими амнияти иқтисодӣ ба банақшагирии пешгӯии мақсаднок ва идоракунии равандҳои оптимизатсия ва назорати нишондиҳандаҳои меъёрҳо ва дастурҳои дар барномаҳои мақсадноки давлатӣ ва лоиҳаҳои афзалиятноки миллӣ овардашуда [9], асос ёфтаанд. Асосҳои методологии ташаккули низоми таъмини амнияти иқтисодии давлатро метавон дар расми 1. мушоҳида намуд:

Расми 1. Таснифи асосҳои методологии ташаккули низоми таъмини амнияти иқтисодии давлат

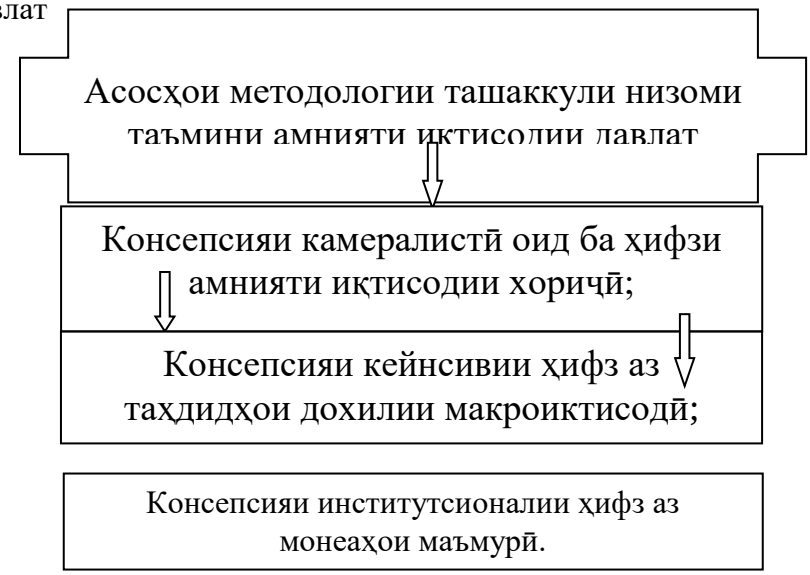

Таҳияи муаллиф:

Консепсияи камералистии Фридрих Лист дар бораи амнияти иқтисодии миллӣ, масъулияти асосиро барои таъмини он бар дӯши ниҳодҳои давлатӣ вогузор мекунад, ки қонунҳо дар бораи квотаҳои воридотӣ ва хадамоти гумрукӣ ва сарҳадро таҳия мекунанд.

Равиши алтернативии тафсири амнияти иқтисодии миллӣ аз ҷониби иқтисодчии англис Ҷон Мейнард Кейнс дар солҳои 1930 таҳия шуда буд.. Тибқи парадигмаи Кейнсиён, хатарҳои асосӣ ба иқтисодиёти миллӣ бекорӣ ва таназзули иқтисодии истеҳсолот мебошанд. Усулҳои пешгирии таҳдидҳо мувофиқи тавсияҳои Кейнс - танзими фаъоли давлатии фаъолияти иқтисодӣ дар асоси таъмини дастгирии молиявӣ ва назорати маъмурӣ аз болои рақобат маҳсуб меёбад. .

Мутобиқи нуқтаи назари институтсионалӣ оид ба амнияти иқтисодӣ таҳдидҳои асосӣ монеаҳои маъмурӣ буда, тадбирҳои афзалиятноки пешгирии онҳо бояд қабули қонунҳои ба рушди муносибатҳои бозорӣ мувофиқ бошанд [4],.

Муқаррар намудани афзалиятҳо дар ҳифзи амнияти иқтисодии миллӣ, пеш аз ҳама, аз рӯйи дараҷаи рушди ин ё он кишвар муайян карда мешавад. Барои мамлакатхои ба ном капиталистӣ, равиши Кейнс, барои мамлакатхои периферия ва нимпериферия — назарияи Э. де Со-то мувофиқ мебошад. Дар мавриди консепсияи Ф.Лист бошад, дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ ин парадигма барои ҳама кишварҳо аҳамияти дуюмдараҷа дорад. Дар робита ба ин, метавон хулоса кард, ки дар шароити муосири ташаккули моделҳои амнияти иқтисодӣ ва равишҳои баррасишуда ҳамдигарро пурра мекунанд.

Дар ҷаҳон таҷрибаи муайяне дар ин самт ҷамъоварӣ шудааст, аммо системаи ҳамаҷонибаи амнияти институтсионалӣ то имрӯз танҳо дар Иёлоти Муттаҳида таҳия шудааст, инчунин ҳамин намуд система дар Олмон ва Фаронса ба қадри кофӣ коркард шудааст.

Дар заминаи охирин мисоли равшантарини ҳифзи манфиатҳои миллии худ, аз ҷумла, некӯаҳволии иқтисодӣ, Иёлоти Муттаҳида мебошад. Маҳз ҳамин давлати дорои иқтидори баланди захиравӣ сиёсати фаъолонаи таҳкими амнияти иқтисодӣ, аз ҷумла бо истифода аз усулҳои қувваи ҳарбӣ ба рақибони наздиктарин ва эҳтимолии худ мебошад. Штатхои Муттахида имруз мавкеъхои зеринро хамчун максадхои стратегӣ муайян кардааст:

- нигоҳ доштани тарзи ҳаёти америкой дар муддати дароз;
- "тарғиби арзишҳои амрикоӣ дар саросари ҷаҳон" бо тамоми воситаҳои мавҷуда ҳифзи манфиатҳои миллӣ;
- кам кардани хатарҳо барои таъмини амнияти миллӣ[8].

Агар бевосита ба ҷанбаи ташкилию идоракунӣ назар афканем, пас номгӯи вазифаҳои аввалиндараҷаи таъмини амнияти миллӣ бевосита аз ҷониби Дастгоҳи Президент муқаррар карда мешавад. Қобили зикр аст, ки дар Иёлоти Муттаҳида асбоби пешгӯӣ ва идоракунии ҳолатҳои хавф хеле самаранок истифода мешавад, аз ҷумла, пешгӯии ба истилоҳ бисёр модели васеъ таҳия шудааст.

Ҳамин тариқ, дар ИМА системаи дусатҳии баҳодиҳӣ ва идоракунии ҳолатҳои таваккалӣ васеъ паҳн шудааст [7], ки он ба моделҳои пешгӯии дарозмуддат ва кӯтоҳмуддати татбиқи мақомоти танзимкунандаи давлатӣ хеле хуб мутобиқ карда шудааст.

Бо мақсади возеҳ баён намудани раванди таъмини амнияти иқтисодӣ дар ИМА мо тасмим гирифтем, ки дар расми 2.роҷеъ ба механизми ташкилии таъмини амнияти иқтисодӣ маълумот дода бо

Расми 2. Механизми таъмини амнияти иқтисодӣ дар ИМА

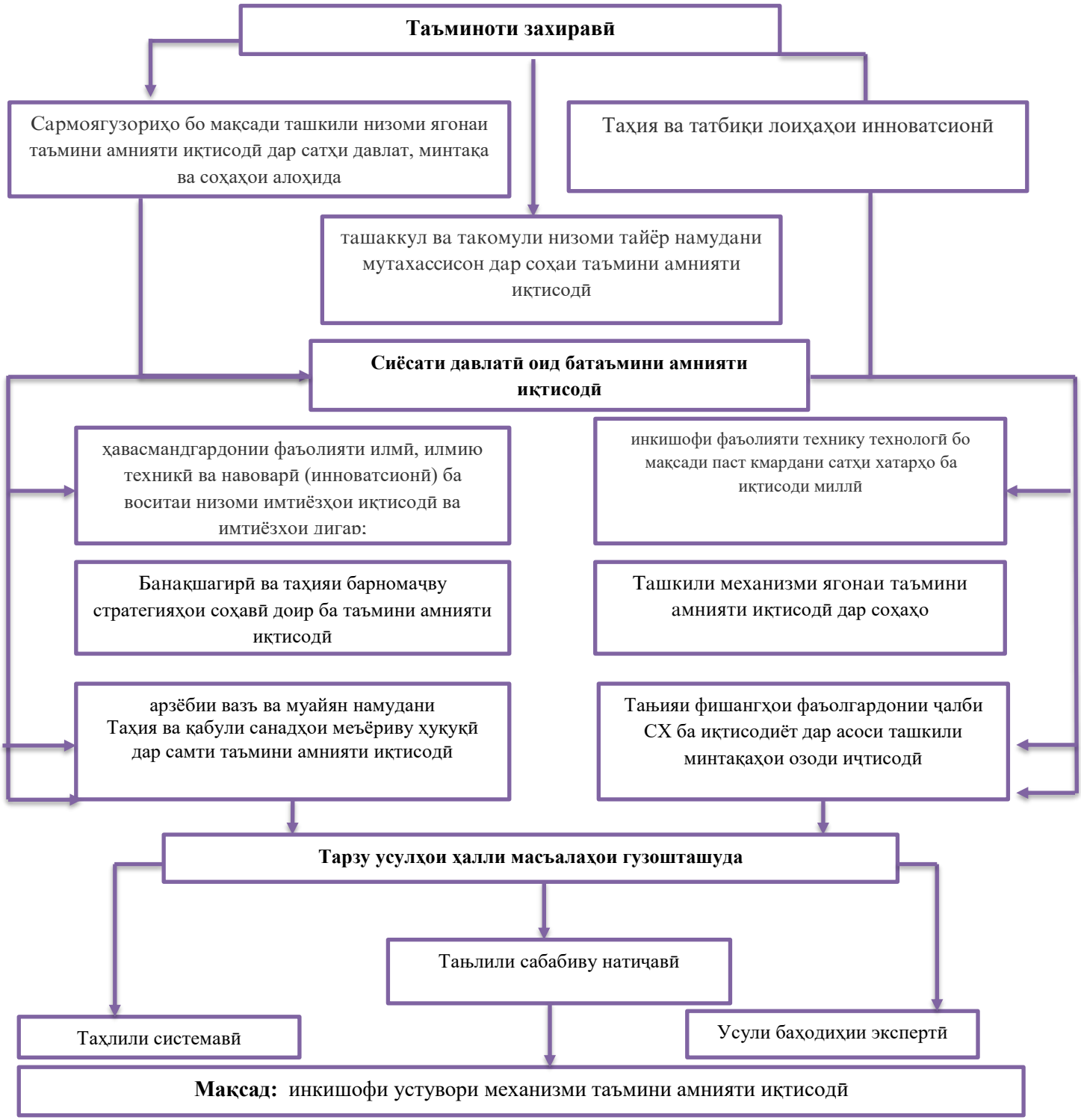

Таҳияи муаллиф:

Дар Иёлоти Муттаҳида, яке аз аввалин муқаррарот барои таъмин ва танзими равандҳои амнияти иқтисодӣ дар сатҳи миллӣ, Меморандуми амнияти миллӣ буд, ки дар соли 1990 таҳия карда шудааст[10]. Ҳуҷҷати мазкур ҳадафу вазифаҳои асосиро ба таври муназзам баён намуда, инчунин номгӯи мукаммали воситаҳоеро пешниҳод кардааст, ки ба таъмин ва таҳкими амнияти иқтисодии давлат дар шароити рушди босуръати равандҳои ҷаҳонии иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ нигаронида шудаанд.

Аз ҷумла, барои нигоҳ доштани мавқеи пешсафи Иёлоти Муттаҳида дар рушди техника ва технология, дар бахшҳои иттилоотӣ, коммуникатсия, инноватсия ва сармоягузорӣ моделҳо, усулҳо ва равишҳои гузаронидани рақобат бо кишварҳои пешрафта таъкид гардид. То имрӯз дар Штатҳои Муттаҳида миқдори зиёди ҳуччатхои барномавӣ ва мақсаднок қабул карда шудаанд, ки мақсад аз онҳо мустаҳкам намудани амнияти иқтисодӣ ва нигоҳ доштани устувории системаи ҷамъиятию сиёсии Америка мебошад. Мисоли 1996 Санади амнияти иқтисодии ИМА мебошад. Ин ҳуҷҷат барои баланд бардоштани сатҳи амнияти иттилоотии кишвар бо як дастури асосӣ дар мубориза бо ҷосусии иқтисодӣ пешбинӣ шуда буд. Дар мазмуни санади меъёрии мазкур амнияти иқтисодӣ яке аз ҷузъҳои асосии амнияти миллӣ буда, ба таъмини сатҳи ҳадди ниҳоии ҳифзи иттилоот дар бораи инноватсия ва лоиҳаҳои инноватсионии кишварҳои рақобаткунанда нигаронида шудааст [1].

Бояд таъкид намоем, ки пас аз ҳамлаҳои террористии 11 сентябри соли 2000 дар Иёлоти Муттаҳида тағйироти назаррас дар тамоми низоми идоракунии амнияти миллӣ, аз ҷумла системаи иқтисодӣ ба амал омад. Принсипи асосие, ки асоси консепсияи навро ташкил додааст, аз он иборат аст, ки «амнияти миллӣ ва иқтисодии Иёлоти Муттаҳида афзалияти аввалиндараҷа дорад ва татбиқи ин принсип бо истифода аз тамоми воситаҳои мавҷуда (молиявӣ, ҳарбӣ, иттилоотӣ, ҳуқуқӣ, биологӣ) имконпазир аст. , ва ғайра. .). Бояд гуфт, ки дар Штатҳои Муттаҳида ба низоми стратегӣ, баҳо додан ва баҳисобгирии тамоми равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ҳамеша диққати калон дода мешуд [2],. Ҳамин тариқ, соҳаи таҳлили стратегӣ, арзёбӣ, пешгирӣ ва идоракунии хавфҳо дар кишвар Корпоратсияи RAND мебошад, ки ҳанӯз соли 1948 ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ таъсис ёфта, ба таҳлили стратегӣ, арзёбӣ ва пешгӯии падидаҳо ва равандҳои гуногун машғул аст ва дар тамоми ҷаҳон рӯй медиҳад. Мавриди зикр аст, ки муштариёни асосии чунин тадқиқот ҳукумати ИМА ва вазорати дифои ИМА мебошанд. Дар доираи мавзӯи зикршуда таъкид менамоем, ки корпоратсияи мазкур бо мақсади таҳияи механизмҳои самараноки рақобат барои захираҳо ва бозорҳои ҷаҳонӣ, инчунин таҳкими амнияти иқтисодӣ ва некӯаҳволии кишварҳо мониторинги стратегии ҷиҳатҳои қавӣ ва заифии кишварҳои пешрафтаро анҷом медиҳад.

Инчунин фаъолияти таҳлилии ширкати амрикоии DARPA (Agency Advanced Research Projects Agency), ки ба таъмини амнияти иқтисодӣ дар сатҳи миллӣ фаъолият дорад, қобили қайд аст. Ин сохторҳо бевосита дар таҳияи санадҳои меъёрию барномавӣ дар соҳаи таъмини амнияти миллӣ ва иқтисодии Иёлоти Муттаҳида иштирок мекунад. Барои фаҳмидани маънои консептуалии модели амнияти Амрико бояд унсурҳои асосии таҳкими амнияти иқтисодии дар Стратегияи амнияти миллии ИМА овардашуда баррасӣ карда шаванд:

- такмил ва таҳкими иқтидори низомии кишвар;
- гузаронидани ҷаласаҳои фаъоли дипломатӣ бо мақсади васеъ намудани формати ҳамкорӣ бо дигар кишварҳои шарик;
- истифодабарии бозорҳои хоричӣ ҳамчун минбари татбиқи стратегияи миллии савдо ва маркетинг бо дастгирии бевоситаи муассисаҳои махсус [3],;

Вобаста ба низоми аврупоии банақшагирӣ ва идоракунии амнияти иқтисодӣ метавон қайд кард, ки Иттиҳоди Аврупо (ИА) як мақоми умумии роҳбарикунанда дорад, ки аз ҷониби Комиссияи Аврупо намояндагӣ мекунад ва барномаҳо, нақшаҳо ва стратегияҳои миллиро дар соҳаҳои банақшагирӣ, ташкил, таҳлил, арзёбӣ ва идоракунии таҳдидҳои эҳтимолӣ ва ҳолатҳои хавф ва омилҳои номуайянӣ, аз ҷумла дар соҳаи иқтисодӣ ба роҳ мемонад. Инчунин муҳим аст, ки банақшагирии стратегии амнияти иқтисодӣ дар Иттиҳоди Аврупо, бар хилофи як қатор системаҳои миллӣ, як тартиботи сохторӣ, мантиқӣ ва ҳамаҷониба санҷидашуда мебошад, ки имкон медиҳад, фаъолияти муассисаҳо ва ташкилотҳои гуногунро назорат кунад. ташкили механизми ягонаи самаранок идорашавандаро таъсис диҳад.

Воситаи калидӣ дар низоми банақшагирии стратегӣ ва пешгӯии Аврупо низоми таҳлили стратегия ва сиёсати аврупоӣ (ESPAS) мебошад. Ин восита имкон медиҳад, ки байни Парлумони Аврупо, Комиссияи Аврупо, Шурои Аврупо ва Хадамоти амалиёти хориҷии Аврупо бо Кумитаи минтақаҳо ва Кумитаи аврупоии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба сифати нозирони фаъолияти он амал кунанд. Бояд қайд кард, ки ESPAS дар соли 2021 гузориши ҳамаҷониба ва хеле муфассалро дар мавзӯи: «Тамоюлҳои глобалӣ то соли 2030 - оё Иттиҳоди Аврупо метавонад ба чолишҳои оянда вокуниш нишон диҳад» пешниҳод кард, ки дар доираи он таҳлили мунтазами хатарҳо ва таҳдидҳо барои Иттиҳоди Аврупо, аз ҷумла дар соҳаи иқтисодӣ амалӣ карда шуданд, инчунин самтҳои ояндадор барои пешгирӣ ва кам кардани онҳо муайян карда шуданд [6]. Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар доираи Иттиҳоди Аврупо гузаронидани таҳқиқоти ҳамаҷонибаи тамоюлҳо, қолабҳо ва динамикаи тағйирёбии сохторҳои иҷтимоию сиёсӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, тиҷоратӣ, инчунин сохторҳои иҷтимоӣ, ки ба баланд бардоштани субот ва амнияти давлатҳо нигаронида шудаанд, хеле маъмул аст.

Аз ҷумла, шумораи зиёди нашрияҳои илмие мавҷуданд, ки аз ҷониби институтҳои махсуси мониторинги вобаста ба мақомоти роҳбарикунандаи Иттиҳоди Аврупо бодиққат таҳлил карда мешаванд. Ҳамаи ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ба масъалаҳои амнияти иқтисодӣ дар сатҳи олии идоракунии давлатӣ ва байнидавлатӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад [2].

Имрӯз дар ИА бисёр ширкатҳои аккредитатсияшуда фаъолият мекунанд, ки бо мақсади таъмини сатҳи ҳадди ниҳоии амният дар тиҷорат ва баланд бардоштани иқтидори содиротӣ дар бораи хатарҳои кишвар тадқиқот мегузаронанд. Намояндагони муҳимтарини охирин дар расми 3 нишон дода шудаанд.

Агар бевосита дар бораи системаҳои миллии аврупоии таъмини амнияти иқтисодӣ сухан ронем, пас, масалан, дар Фаронса санади меъёрии ҳуқуқии таъмини амнияти иқтисодӣ аз соли 1964 кайҳо боз эътибор дорад. Бояд гуфт, ки дар Фаронса то соли 1993 системаи банақшагирии индикативӣ истифода мешуд, ки дар баланд бардоштани иқтидори иқтисодӣ ва амнияти кишвар ҳамчун воситаи хеле муҳим баромад мекард. Дар соли 1995 Фаронса модели хеле сохтории арзёбӣ ва интихоби равишҳоро барои ҳалли мушкилоти амнияти иқтисодии сатҳи стратегӣ ҷорӣ кард.

Дар Олмон муқаррароти асосии амнияти миллӣ, аз ҷумла ҷузъи иқтисодии он бо дастури Вазорати мудофиа муайян карда мешавад. Ба ғайр аз ин, қайд кардан зарур аст, ки дар ин мамлакат дар бобати ба даст овардан ва нигоҳ доштани амнияти иқтисодӣ дар сатҳи миллӣ муносибатҳои асосии зерин ҳукмфармост:

- тағйироти доимии сифатӣ дар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии фаъолият;
- муқовимат ба унсурҳои иқтисоди ҷосусӣ дар соҳаи амнияти иқтисодӣ;
- таъмини шаффофияти бозорҳои савдо, дастрасии озод ба масолеҳ, ашёи хом, меҳнат ва дигар ресурсҳо дар шароити ташаккули системаи чаҳонии иқтисодӣ дар принсипҳои баробарӣ ва адолат.

Дар робита ба муқаррароти охирин, мо таъкид мекунем, ки сарфи назар аз он, ки Олмон яке аз бузургтарин воридкунандагони ашёи хом, бахусус захираҳои энергетикии Русия дар ҷаҳон аст, ин ба амнияти иқтисодии онҳо хатар ё таҳдид намекунад.

Бояд гуфт, ки дар Олмон механизми мониторинг ва арзёбии барномаҳои давлатӣ, нақшаҳо ва стратегияҳои татбиқшаванда хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Дар доираи ин назорат, хатарҳо ва таҳдидҳои муҳимтарин хеле бодиққат арзёбӣ карда мешаванд, ки бевосита ба сатҳи умумии амнияти тамоми иқтисоди Олмон таъсир мерасонанд. Илова бар ин, дар ин кишвар Шурои давлатии рушди устувор вуҷуд дорад, ки дар он намояндагони тамоми вазоратхонаҳо ва ниҳодҳои давлатӣ мавҷуданд. Вазифаи асосии он таҳия ва назорати татбиқи Стратегияи миллии рушди устувор мебошад. Фаъолияти ӯ бевосита ба ҳамкории созанда бо Шурои машваратии парлумонӣ оид ба рушди устувор, инчунин бо Шурои рушди устувори Олмон алоқаманд аст.

Мо таъкид менамоем, ки таҷрибаи кишварҳои Аврупои Ғарбӣ (Нидерландия, Белгия, Дания, Люксембург, Швейтсария) дар соҳаи таъмини амнияти иқтисодии миллӣ нишон медиҳад, ки ҳадафи стратегӣ барои онҳо таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва дигаргунсозии низоми кунунии иқтисодӣ мебошад. Бояд қайд кард, ки ин кишварҳо ба тамоюлҳои рушди равандҳои иқтисодии ҷаҳонӣ таъсири кам доранд ва вазифаи консептуалии онҳо мутобиқати муассир ба тағйироти дахлдор дар шароити афзоиши хатару таҳдидҳо мебошад. Умуман, сиёсати иктисодии онхоро сохибихтиёр/мустакил номидан мумкин нест.

Ба ҳамин тариқ, дар аксарияти мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ амнияти иқтисодиро дараҷаи баланди соҳибихтиёрии системаи ҳозираи иқтисодӣ не, балки бо вазъияти устувор ва мутаносиби он муайян мекунад.

Кишварҳои Аврупои Шарқӣ (Чехия, Маҷористон, Полша, Словакия ва ғ.), инчунин кишварҳои соҳили Балтика дар ибтидои солҳои 90-ум ҳамон модели таъмини амнияти иқтисодиро дар соҳаи саноат қабул карданд, ки ҷузъҳои асосии он нишон дода шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Башашкина Г.Ю., Шмелев М.А. Стратегия национальной безопасности США как угроза эномической безопасности России // Вестник адъюнкта. – 2018. – № 2(2). – с. 12.
2. Григорьева Е.Н. Финансовая безопасность в структуре экономической безопасности Республики Беларусь: теоретико-правовой аспект [Текст] / Е.Н. Григорьева // Экономические и юридические науки. Теория и история государства и права. - № 13.- с.145-150.
3. Грибин Н.П. Глобализация стратегических амбиций. Критический анализ «Стратегии национальной безопасности – 2017» Дональда Трампа // Международная аналитика. – 2017. – № 4(22). – с. 86-95.
4. Голощапова Ж.Э. Зарубежный опыт обеспечения экономической безопасности и возможности его применения в кыргызской республике [Текст] / Ж.Э. Голошапова // Вестник КРСУ. - 2013. - Том 13. - №12. – С. 131-134.
5. Караваева И.В., Лев М.Ю. Итоги проведения V Международной научно-практической конференции «Сенчаговские чтения» «Новые вызовы и угрозы экономике и социуму России» // Экономическая безопасность. – 2021. – № 3. – с. 853-887. – doi: 10.18334/ecsec.4.3.112368.
6. Козлов К.В. США в поисках новой роли в мире: сравнение внешнеполитических концепций Барака Обамы и Дональда Трампа // Политика и общество. – 2018. – № 12. – с. 63-74. – doi: 10.7256/2454-0684.2018.12.28098.
7. Канашина А.И. Основные аспекты разработки стратегии финансовой безопасности России [Текст] / А.И. Канашина // Электронный научный журнал «ГосРег». - 2019. - № 1. – С. 33-45.
8. Чувахина Л.Г. Экономическая политика США в посткризисный период. Оценки и прогнозы. / Монография. - Москва: Издательство «Перо», 2020. – 170 с.
9. Dolhopalova M.M. “Some aspects of the process of ensuring the economic security of the state” / M.M. Dolhopalova. Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho iniversytetu. - 2010. - №3. - pp. 110-115. [Некоторые аспекты процесса обеспечения экономической безопасности государства]
10. National Security Study Memorandum. Nssm200. [Электронный ресурс]. URL: https://nssm200.com/wp-content/uploads/2015/09/NSSM-200.pdf (санаи мурочиат: 13.10.2022).

LITERATURE

1. Bashashkina G.Yu., Shmelev M.A. US National Security Strategy as a Threat to Russia's Economic Security // Adjunct Bulletin. - 2018. - No. 2 (2). - p. 12.

2. Grigorieva E.N. Financial Security in the Structure of Economic Security of the Republic of Belarus: Theoretical and Legal Aspect [Text] / E.N. Grigorieva // Economic and Legal Sciences. Theory and History of State and Law. - No. 13.- p. 145-150.

3. Gribin N.P. Globalization of Strategic Ambitions. Critical Analysis of Donald Trump's "National Security Strategy - 2017" // International Analytics. - 2017. - No. 4 (22). - p. 86-95.

4. Goloshchapova Zh.E. Foreign experience in ensuring economic security and the possibilities of its application in the Kyrgyz Republic [Text] / Zh.E. Goloshapova // Bulletin of KRSU. - 2013. - Vol. 13. - No. 12. - P. 131-134.

5. Karavaeva I.V., Lev M.Yu. Results of the V International Scientific and Practical Conference "Senchag Readings" "New Challenges and Threats to the Economy and Society of Russia" // Economic Security. - 2021. - No. 3. - p. 853-887. - doi: 10.18334/ecsec.4.3.112368.

6. Kozlov K.V. The United States in Search of a New Role in the World: A Comparison of the Foreign Policy Concepts of Barack Obama and Donald Trump // Politics and Society. – 2018. – No. 12. – p. 63-74. – doi: 10.7256/2454-0684.2018.12.28098.

7. Kanashina A.I. Main aspects of developing a financial security strategy for Russia [Text] / A.I. Kanashina // Electronic scientific journal "GosReg". - 2019. - No. 1. – P. 33-45.

8. Chuvakhina L.G. US economic policy in the post-crisis period. Assessments and forecasts. / Monograph. - Moscow: Pero Publishing House, 2020. – 170 p.

9. Dolhopalova M.M. “Some aspects of the process of ensuring the economic security of the state” / M.M. Dolhopalova. Visnyk Zaporizkoho yurydychnoho iniversytetu. - 2010. - №3. - pp. 110-115. [Some aspects of the process of ensuring the economic security of the state]

10. National Security Study Memorandum. Nssm200. [Electronic resource]. URL: https://nssm200.com/wp-content/uploads/2015/09/NSSM-200.pdf (last updated: 13.10.2022).

УДК: 339.16.012.34

Суфиев Д. Ҷ.
ассистенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон.Суроға:734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ КООПЕРАТИВӢ

Аннотатсия. *Масъалаи омӯзиши фаъолияти кооперативӣ ва ҳалли муаммоҳои ҷойдошта дар шароити муосир дорои мубрамияти хос мебошад. Муаллифи мақола бо мақсади муайянкунии асосҳои назариявии ин навъи фаъолият, кушиш ба харҷ додааст, то ки фарқияти ин навъи фъолиятро аз дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ илман асоснок намояд. Бинобар ин, барои расидан ба ҳадафи гузоштаи худ, нахуст ба худи мафҳумҳои соҳибкор ва фаъолияти соҳибкорӣ мароқ зоҳир намуда, зимнан ҷиҳати баҳодиҳии соҳибкории кооперативӣ таснифи сохтори фаъолияти соҳибкориро дар шароити муосир таҳия ва дар ин алоқамандӣ соҳибкории кооперативиро шарҳ додааст.*

Калидвожаҳо: *соҳибкор, соҳибкорӣ, намудҳо ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ, кооператив, фаъолияти кооперативӣ, принсипҳои фаъолияти кооперативӣ.*

Суфиев Д. Дж.
ассистент кафедры менеджмента и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес:734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе. Душанбе, х. Борбад, 48/5

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КООПЕРАТИВНОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. *Вопрос изучения кооперативной деятельности и решения задач в этом направлении в современных условиях имеет специфическую проблему. Автор статьи, чтобы определить теоретическую основу данного вида деятельности, предпринял попытку научно обосновать отличие данного вида деятельности от других видов предпринимательской деятельности. Поэтому для достижения своей цели он впервые проявил интерес к понятиям предпринимательства и предпринимательской деятельности, разработал классификацию структуры предпринимательской деятельности в современных условиях с целью оценки кооперативного бизнеса и в этой связи разъяснил кооперативное дело.*

Ключевые слова: *предприниматель, предпринимательство, виды и формы предпринимательской деятельности, кооператив, кооперативная деятельность, принципы кооперативной деятельности.*

Sufiev D. J.
assistent at the Department of Management and marketing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Address:734055, Republic of Tajikistan, Monday. Dushanbe, H. Borbad, 48/5.

THEORETICAL ASPECTS OF COOPERATIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Abstract. *The issue of studying cooperative activity and solving problems in this direction in modern conditions has a specific problem. The author of the article, in order to determine the theoretical basis of this type of activity, made an attempt to scientifically substantiate the difference between this type of activity and other types of entrepreneurial activity. Therefore, to*

achieve his goal, he first showed interest in the concepts of entrepreneurship and entrepreneurial activity, developed a classification of the structure of entrepreneurial activity in modern conditions in order to evaluate cooperative business and, in this regard, explained the cooperative business.

Key words: entrepreneur, entrepreneurship, types and forms of entrepreneurial activity, cooperative, cooperative activity, principles of cooperative activity.

Дар шароити муосир фаъолияти пурсамари соҳибкорӣ яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, дар таъмини ҷойи корӣ, дастгирии аҳолӣ ва рушди иқтисодиёт нақши арзанда гузошта истодааст.

Даҳсолаи охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиротҳои куллӣ ба вуҷуд омаданд, дар натиҷаи он Тоҷикистон самти рушди муносибатҳои бозорро тадриҷан пеш гирифт. Дар чунин шароит талабот ба молу хизматҳо зина ба зина афзоиш ёфт. Маълум аст, ки дар шароити иқтисодиёти нақшавӣ дастрасӣ ба намудҳои гуногуни мол мушкил буд. Иқтисоди бозорӣ, ки пояи асосии инкишофи онро принсипҳои талабот, таклиф, нарх ва рақобат ташкил медиҳанд, ташаккули сохтори нави сифати кори корхонаҳо ва зиндагии шаҳрвандро дарбар мегирад.

Соҳибкорӣ ҳамчун падида, бо мақсади гирифтани даромад ҳамаи муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ, ташкилӣ ва шахсӣ, ки алоқаманд бо истеҳсоли мол, иҷрои кор ва хизматрасонӣ мебошад, инъикос менамояд. Дар муайян кардани моҳияти соҳибкор ва соҳибкорӣ олимони соҳаи иқтисод таваҷҷӯҳи хоса зоҳир кардаанд, ки ин аз як ҷониб, бевосита ба алоқамандии пурқувватгардии нақши соҳибкор ҳамчун субъекти асосии хоҷагидорӣ дар шароити бозор ба ҳисоб меравад.

Моҳияти соҳибкориро асосгузори назарияи классикаи иқтисодӣ - А. Смит дар асари худ бо номи “Таҳқиқот оид ба табиат ва сабабҳои бойигарии миллатҳо”, ки модели классикии иқтисоди бозориро ба таври назариявӣ бунёд гузоштааст, дақиқтар пешниҳод сохтааст. Ӯ хусусияти хоси иқтисоди бозориро дар моликияти хусусӣ ва онро ба озодии иқтисодӣ алоқаманд медонад [9, с.51]. Дар чунин шароит механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ҳамчун механизми татбиқи озодии иқтисодӣ баромад менамояд ва аз нигоҳи муаллиф дар худ озодии интихоби соҳибкориро ифода менамояд. Фаҳмиши соҳибкорро А. Смит аз сифатҳои муайяни шахсӣ алоқаманд медонад ва чунин меҳисобат, ки он бо истифодабарии оптималии захираҳо ташаккул меёбад.

Дар адабиёти илмӣ омадааст, ки фаҳмиши “соҳибкор” ва “соҳибкорӣ”-ро аввалин маротиба иқтисодчии фаронсавӣ ва бонкдори ирландӣ Р. Кантилон (охирҳои асри XVII ва ибтидои XVIII) дар асари худ “Таҷриба оид ба табиати савдо” истифода бурдааст. Ӯ вазифаҳои сармоя ва соҳибкориро аз ҳам ҷудо сохта, охирон шахсро, ки масъулияти фурӯши молро бо нархҳои пешгӯинашаванда ба зиммаи худ мегирад, шахсеро дар назар дорад, ки мувофиқи арза ва тақозои молӣ амал менамояд [3, с.163].

Олими дигари фаронсавӣ Ж.Б. Сэй фаҳмиши фаъолияти соҳибкориро ҳамчун алоқаи се омили маъмули истеҳсолот – замин, сармоя ва меҳнат ба тартиб оварда, чунин андеша дорад, ки соҳибкор шахсе мебошад, ки дар асоси таваккал фаъолият карда, аз ҳисоби даромади худ маҳсулот истеҳсол менамояд [10]. Фаҳмиши соҳибкориро бошад Ж.Б. Сэй ҳамчун алоқаи эҷодӣ ва ҳамоҳангсозии омилҳои асосии истеҳсолот дар шароити пайгирии доимии ҳолати бозор, хароҷоти истеҳсолӣ, бартарафнамоии монеаҳо ва хавфҳо дар назар дорад.

Мафҳум ва моҳияти соҳибкорӣ ва соҳибкор дар таҳқиқоти олимонӣ ватанӣ низ ҷой доранд. Аз нигоҳи С.Ҷ. Комилов – соҳибкорӣ ин ташкили фаъолияти иқтисодии хусусӣ мебошад, ки ба гирифтани фоида нигаронида шудааст ва он чун ҷараёни динамикӣ ба сифати захираи иқтисодӣ баромад намуда, суръати афзоиши иқтисодӣ ва фаъолнокии ҷараёнҳои инноватсионию сармоягузориро таъмин менамод [4, с.5].

Низомова Т.Д. оид ба фаҳмиши соҳибкор чунин нуқтаи назар доранд – соҳибкор дорои маданияти баланд ва ақлу заковати равшан мебошад. Бархе аз сифатҳои мазкур ирсӣ мебошанд, ё дар овони кӯдакӣ ташаккул ёфтаанд [7, с.17].

Аз омӯзиши мафҳумҳои соҳибкорӣ ва соҳибкор бармеояд, ки соҳибкорӣ амали мустақилона ва бо таваккал асосёфта мебошад, ки субъекти иқтисодӣ барои мунтазам ба даст овардани фоида бо роҳи истифода ва истеҳсоли молу мулк, иҷрои кору хизмат ба даст меорад. Соҳибкор (шахси ҳуқуқӣ ва воқеӣ) бошад нафаре аст, ки бо мақсади амалишавии ҳадафҳои гузоштаи худ муттасилан ба ин фаъолият машғул аст.

Бо рушди муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ намудҳои гуногуни соҳибкорӣ ба вуҷуд омадааст ва дар баробари ин вобаста ба шакли ташкилию ҳуқуқӣ онҳоро аз ҳам фарқ менамоянд, ки мо дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодӣ онро дар шакли расм пешниҳод намудем (ниг. рас. 1).

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодӣ, ҳамчунин адабиёти [1,2].

Расми 1 – Сохтори фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир

Чуноне аз расми боло бармеояд, намудҳо ва шаклҳои машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ инъикос ёфтаанд, ки аз рӯйи намудҳо барои фаҳмиши васеъ метавон илова намуд. Истеҳсоли (инноватсионӣ, илмӣ-техникӣ, истеҳсолӣ мол, расонидани хизмат, истеҳсоли молҳои истеъмолӣ, ахборотӣ), тиҷоратӣ (фурӯш, хариду фурӯш, хариду миёнаравӣ, молҳои биржавӣ), молиявӣ (бонкӣ, суғуртавӣ, аудиторӣ, лизингӣ, биржаи

фондӣ), машваратӣ (идоракунии умумӣ, маъмурӣ, молиявӣ, кадрӣ, реклама ва хизматрасонии махсус). Вобаста ба шакли ташкилии фаъолияти соҳибкорӣ он ба инфиродӣ, шарикӣ, кооперативӣ ва корпоративӣ ҷудо мешавад.

Аз расм низ аён аст, ки кооперативҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд, яъне тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ. Аз рӯйи моҳият кооперативҳои тиҷоратӣ, ташкилотҳои тиҷоратӣ буда, онҳо ба шахсони сеюм хизмат мерасонанд. Даромади софи онҳо мувофиқи оиннома ва қонунгузории амалкунанда бо тартиби муқарраршуда тақсим карда мешавад. Кооперативи ғайритиҷоратӣ бошад, ташкилоти ғайритиҷоратӣ буда, асосан ба аъзои худ хизмат менамояд.

Доираи амали кооперативҳо соҳаҳои матлубот, истеҳсолот, сохтмон, манзил, коммуналӣ, коркард, фурӯши маҳсулот, таъминот, хизматрасонӣ, савдо, кишоварзӣ, суғурта, қарздиҳӣ ва ғайраро фаро мегиранд.

Дар самти қарздиҳии кооперативӣ ё худ маблағгузории ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ А.Д. Оев мароқ зоҳир кардааст [8, с.274].

Дар хусуси кооператив, пеш аз ҳама бояд қайд намоем, ки истилоҳи кооператив аз калимаи лотинии “cooperatio” гирифта шуда, маънои ҳамкориро медиҳад, яъне ташкилоте, ки шаҳрвандонро ҷиҳати анҷом додани фаъолияти муштараки иқтисодӣ муттаҳид мекунад, фаҳмида мешавад.

Мафҳуми кооператив мувофиқи меъёри амалкунандаи қонунгузории миллӣ чунин шарҳ дода шудааст: “кооператив - иттиҳодияи мустақил ва ихтиёрии бо тартиби муқарраргардида бақайдгирифташуда мебошад, ки дар асоси узвияти шахсон бо мақсади қонеъ намудани талаботи муштараки иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар талаботи онҳо, инчунин саъю кӯшиши шахсони мазкур тавассути муттаҳидкунии молу мулк (аъзоҳаққии саҳмӣ) ва таъсиси ташкилоти ба таври демократӣ идорашавандаи молу мулки якҷоя таъсис дода мешавад”. Аз шарҳи мафҳум, ки дар қонунгузорӣ омадааст, хусусиятҳои хоси кооперативро ҷудо намудан мумкин аст, ки аз инҳо иборатанд: ихтиёрӣ будани аъзогӣ; як намуди фаъолият-шахси ҳуқуқӣ; моликияти коллективии моликияти кооператив, ки ба ҳиссаҳо тақсим шудааст; нигоҳ доштани моликият ва мустақилияти иқтисодии аъзои алоҳида; бартарии принсипи қабули қарор “як нафар-як овоз”; иштироки шахсии ҳамаи аъзо дар фаъолияти асосии кооператив.

Лозим ба қайд аст, ки ташкилотҳои коорпротивӣ ҳамчун субъектҳои нави муносибатҳои ҷамъиятию иқтисодӣ дар сохти ҷамъиятӣ танҳо бо инкишофи ҳаракати сармоягузорӣ ба вуҷуд омадаанд.

Ҳануз соли 1844 пайравони Роберт Оуэн дар шаҳри Рочдейл (Британияи Кабир) ҷамъияти истеъмолкунандагонро ташкил карданд (дар аввал ба он ҳамагӣ 28 нафар дохил мешуданд) ва онро «Ҷамъияти пешравони (пионерони) одил» номиданд.

Ҳаракати кооперативӣ аз асри XIX вуҷуд дошт ва принсипҳои фаъолияти кооперативӣ, ки дар он замон дар бештари кишварҳои ҷаҳон ташаккул ёфта буданд, то имрӯз ҳамоно мубрамияти худро нигоҳ медоранд. Бо мақсади муайян ва арзёбии принсипҳои фаъолияти кооперативӣ мо дар ҷадвали 1. номгӯи онҳоро, ки аз ҷониби Пионерони рочделӣ, Иттифоқи байналмилалии коорпоративӣ ва санади қонунгузории миллии мо омадааст, пешниҳод менамоем.

Ҷадвали 1. – Таснифи принсипҳои фаъолияти кооперативӣ

Пионерони (пешравони) рочделӣ	**Иттифоқи байналмилалии коорпоративӣ**	**Муқаррароти қонуни миллӣ**
- иштироки ихтиёрӣ дар кооператив;	- узвияти ихтиёрӣ ва ошкоро;	- узвияти ихтиёрӣ ва ошкоро дар кооператив;
- идоракунӣ ва назорати дорои	- назорати аъзои	- идоракунии демократӣ;

характери домократӣ дошата;	демократӣ;	
- баробарҳуқуқии аъзои кооператив, фурӯши мол бо нархи миёнаи бозорӣ ва танҳо бо пули нақд;	- иштироки иқтисодии аъзои кооператив;	- кӯмаки мутақобила ва ҳифзи бартариҳои иқтисодӣ барои аъзои кооператив;
- фурӯши танҳо моли хушсифат бо вазни соф ва ченаки дақиқ;	- мухторият ва мустақилият;	- нигоҳдории мустақилияти иқтисодӣ ва соҳибкории аъзои кооператив;
- тарҳи ҳисса аз фоида ҷиҳати болобарии сатҳи мадании аъзои ҷамъият, бунёди мактаб, қироатхонаҳо, китобхона ва ғ.;	- таълим, такмили ихтисос, маълумот;	- таъмини дастрасии аъзои кооператив ба таҳсилот ва омӯзиш;
- тақсими қисми асосии фоида дар байни аъзои кооператив аз рӯи моли харидашуда;	- ҳамкории байни кооперативҳо;	- расидан ба ҳадафҳо доир ба беҳтаркунии шароити иқтисодӣ ва иҷтимоии аъзои кооператив;
- тақсим кардани панҷ фоизи фоида барои ҳиссагузорӣ ва боқимондааш барои хариди мол ва ғайра.	- ғамхорӣ ба ҷамъият.	- пешбурди фаъолияти шаффофи кооператив.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз маълумоти ҷадвали 1. бармеояд, ки принсипҳои фаъолияти кооперативӣ, ки тасниф ёфтаанд, амалан аз ҳам фарқе надоранд. Ҷиҳати арзёбии ин принсипҳо онҳоро дар алоҳидагӣ баён менамоем.

Кооперативҳо ин ташкилотҳои озод мебошанд. Онҳо барои дилхоҳ одамоне, ки мехоҳанд аз хизматҳояшон истифода баранд ва мехоҳанд масъулияти узвият дар созмонро бидуни ҳеҷ гуна табъизи ҷинс, иҷтимоӣ, нажодӣ, сиёсӣ ва динӣ қабул кунанд. Ин чунин маъно дорад, ки кооперативҳоро табақаҳои гуногуни аҳолӣ ташкил карда метавонанд.

Вобаста ба принсипи дуюм ҳаминро қайд менамоем, ки кооперативҳо ташкилотҳои демократӣ мебошанд ва онҳо аз ҷониби аъзоёни худ назорат карда мешаванд, инчунин онҳо дар қабули қарорҳо фаъолона иштирок мекунанд. Аъзои интихобшудаи кооперативҳо, ки манфиатҳои онро дар органҳои гуногуни давлатӣ ифода мекунанд, инчунин дар амалиёти худ дар назди ҳамаи аъзоёни кооператив ҳисобот медиҳанд.

Аъзои кооператив ба моликияти муштараки кооператив ҳисса мегузоранд ва бо ҳамин сармояи кооперативиро ташкил медиҳанд. Инчунин аъзои кооператив бо роҳи гузоштани ҳисса ва харидани молу хизмат дар фаъолияти кооперативҳои худ иштироки иқтисодиро ба амал мебароранд. Онҳо хамчун соҳибони коллективӣ фоидаи дар охири давра гирифташударо ба мақсадҳои гуногун тақсим мекунанд.

Кооперативҳо ташкилотҳои мустақили кӯмаки мутақобила мебошанд, ки аз ҷониби аъзои онҳо назорат карда мешаванд. Ҳамаи масъалаҳои идоракунӣ, тақсими фоида, шомил шудан ба иттифоқҳои касаба ва ғайраро кооперативҳо мустақилона ҳал мекунанд, ки онро қонун барои онҳо муайян кардааст.

Кооперативҳо пайваста аъзои худ, намояндагони интихобшуда, роҳбарон ва мутахассисонро таълим медиҳанд, то ки онҳо ба пешрафти кооператив саҳми самарабахш гузоранд. Кооперативҳо ба аҳли ҷамъият, хусусан ба ҷавонон ва роҳбарони ҷамъият маълумот медиҳанд, ки онҳо чӣ гунаанд ва чӣ гуна фоида мебахшанд.

Кооперативҳо бо ҳамкорӣ дар сатҳҳои маҳаллӣ, миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ фаъолияти иҷтимоию иқтисодиро самараноктар ба роҳ монда, ҳаракати кооперативиро мустаҳкам менамоянд.

Кооперативҳо дар бораи тараққиёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва мадании минтақае, ки дар он ҷо амал мекунанд, ғамхорӣ менамоянд. Аз нигоҳи мо ин шояд, яке аз принсипҳои муҳимтарини ҳаракати кооперативӣ бошад. Ин принсип маҳз фарқияти кооперативҳоро аз дигар ташкилотҳои тиҷоратӣ инъикос менамояд. Агар мақсади асосии ташкилотҳои тиҷоратӣ дар инҳоят гирифтани фоидаи иқтисодӣ бошад, мақсади кооперативҳо дар баробари фоида ин болобарии сатҳи маънавию фарҳангии ҷамъиятии онҳо мебошад.

Хулас, фаъолияти кооперативӣ як навъи фаъолияти соҳибкорӣ буда, рушди ин шакли фаъолият дар кишвари мо аҳамияти хосаеро доро мебошад. Агар ягон эҳтиёҷот дар бозори минтақавӣ ва маҳаллӣ конеъ нагардад, пас барои ҳалли ин мушкилӣ аз усули кооперативӣ, ҳамкорӣ истифода бурдан лозим меояд ва аз имкониятҳои кооператив оид ба мувофиқа кардани арзишҳо истифода бурдан мумкин аст. Маҳз дар ҳамин шароит сохтори кооперативӣ мувофиқ аст ва бояд истифода шавад, вале ин ҷараён имрӯзҳо бо сабаби рушди технологияи нав торафт мураккаб гардида истодааст.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кооперативҳо” ш. Душанбе, аз 22 июли соли 2013 таҳти №991

2. Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, аз 24 декабри соли 2022, таҳти №1918

3. Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. М.: Мысль, 2004. Т.1.

4. Комилов С.Д. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования / С.Д. Комилов, Н.Х. Забиров // Душанбе: РИА Статус, 2004, - С.5.

5. Косарева, Ю. В. Принципы и возможности кооперативного предпринимательства в современных условиях / Ю. В. Косарева // Вестник Российского экономического университета имени Г.В. Плеханова. – 2013. – № 7(61). – С. 38-41.

6. Минеева, И. Н. Исторические аспекты развития кооперативного движения / И. Н. Минеева // Сборник трудов III Международной научно-практической конференции "Кооперация и устойчивое развитие", Москва, 14 декабря 2022 года. – Москва: Российский университет кооперации, 2023. – С. 1022-1032.

7. Низомова Т.Д. Некоторые теоретические аспекты реструктуризации предприятий преходного периода / Т.Д. Низомова // Вестник Таджикского национального университета. Сер. эк. наука. – Душанбе: “Сино”, 2014. – Т. 2. -№2/10 (152). – С. 10-17.

8. Оев, А. Д. Имконият ва мушкилоти сармоягузории низоми бонкии кишвар ба бахши воқеии иқтисодиёт / А. Д. Оев // Кишоварз. – 2020. – No. 4(89). – P. 273-277.

9. Смит А. Исследование о сущности и причинах богатства народов. М., Л.: Гос. Соц.-эклн. изд-во, 1953. – С.51.

10. Сэй Ж.Б. Трактат политической экономики. М., 1896.

LITERATURE:

1. The Constitution of the Supreme Court of Tajikistan “Gift of Cooperation” of the Dushanbe Republic, dated July 22, 2013, No. 991

2. The Codes of Law of the Supreme Court of Tajikistan, dated December 24, 2022, No. 1918

3. Cantillon R. Essay on the Nature of Trade in General. World Economic Thought. Through the Prism of the Centuries. Moscow: Mysl, 2004. Vol. 1.

4. Komilov S.D. Entrepreneurship: Development and Government Regulation Issues / S.D. Komilov, N.Kh. Zabirov // Dushanbe: RIA Status, 2004, - P. 5.

5. Kosareva, Yu. V. Principles and Possibilities of Cooperative Entrepreneurship in Modern Conditions / Yu. V. Kosareva // Bulletin of the Plekhanov Russian University of Economics. - 2013. - No. 7 (61). - P. 38-41.

6. Mineeva, I. N. Historical Aspects of the Development of the Cooperative Movement / I. N. Mineeva // Collection of Works of the III International Scientific and Practical Conference "Cooperation and Sustainable Development", Moscow, December 14, 2022. - Moscow: Russian University of Cooperation, 2023. - P. 1022-1032.

7. Nizomova T.D. Some Theoretical Aspects of Restructuring of Enterprises in the Transition Period / T.D. Nizomova // Bulletin of the Tajik National University. Ser. ekon. science. – Dushanbe: “Sino”, 2014. – Vol. 2. -№2/10 (152). – P. 10-17.

8. Oev, A. D. The importance of the economic development of the people in the world / A. D. Oev // Kishovarz. – 2020. – No. 4(89). – P. 273-277.

9. Smith A. Research on the essence and causes of the wealth of nations. M., L.: State Social-Ecological Publishing House, 1953. – P. 51.

10. Say J.B. Treatise on Political Economy. M., 1896.

УДК 336.7.

Умарзода Завқиддин Муҳиддин
муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳи ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. E-mail: zumarzoda61gmail.com

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ҚАРЗҲОИ ИСТЕЪМОЛӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР НИЗОМИ БОНКӢ

Аннотатсия. *Дар мақола яке аз намудҳои хизматрасонии маъмултарини ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон – қарзи истеъмолӣ баррасӣ карда мешавад. Аз ин лиҳоз, муаллиф дар мақола масъалаҳои мубрами дар соҳаи қарздиҳии истеъмолӣ ҷойдошта, инчунин таъсири онҳоро ба шартҳои қарздиҳӣ мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар асоси тахлили масъалаҳои мубрами ин намуди қарз дар мақола роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод гардидааст.*

Калидвожаҳо: *низоми бонкӣ, қарз, қарзи истеъмолӣ, меъёри фоиз, таърихи қарз, эътимоднокии қарзгир, бозори қарз.*

Умарзода Завкиддин Мухиддин
старший преподователь кафедра банковской деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: zumarzoda61gmail.com

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ И ЕГО РОЛЬ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация. *В статье рассматривается одна из широко распространенных услуг, которая предоставляется кредитными организациями в Реслублике Таджикистан – потребительский кредит. Так, в рамках статьи автором изучены основные проблемы, существующие сегодня в сфере потребительского кредитования, а также влияние этих проблем на условия кредитования. Исходя из анализа проблем данного вида кредта, в статье приводятся пути решения данных проблем.*

Ключевые слова: *банковская система, кредит, потребительский кредит, процентная ставка, кредитная история, кредитная наде жность заемщика, рынок кредитования.*

Umarzoda Zavqiddin Muhiddin
senior techer of the Department of Banking at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan ***Address:*** *734055, Republic of Tajikistan, Monday. Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. E-mail: zumarzoda61gmail.com*

CURRENT ISSUES OF CONSUMER LOANS AND ITS ROLE IN THE BANKING SYSTEM

Abstract. *The article considers one of the services provided by credit organizations in the Republic of Tajikistan - consumer credit. Thus, within the framework of the article the author studied the main problems existing today in the sphere of consumer crediting, as well as the impact of these problems on crediting conditions. Based on the analysis of the problems of this type of credit, the article provides ways to solve these problems.*

Keywords: *banking system, credit, consumer credit, interest rate, credit history, credit reliability of the borrower, credit market.*

Қарзҳои истеъмолӣ дар низоми бонкӣ қарзҳое мебошанд, ки аксаран барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳолӣ дода мешаванд. Хусусияти истеъмолӣ доштани қарзҳо аз рӯйи мақсади истифодабарии қарз муайян карда мешавад. Дар низоми бонкии ҷумҳурӣ қарзҳои истеъмолӣ намуди қарзҳоеро дар бар мегиранд, ки ба аҳолӣ дода мешаванд, аз ҷумла қарзҳо барои хариди молҳо барои истифодаи дарозмуддат, қарзҳои ипотекӣ ва қарз барои эҳтиёҷоти рӯзмарраи аҳолии кишвар.

Таснифи қарзҳои истеъмолиро аз рӯйи як қатор аломатҳо фарқ кардан мумкин аст: яъне аз руйи субъектҳои амалиёти қарзӣ, раванди мақсаднок истифодабарии қарз; намудҳои таъминнокии қарз, усулҳои пешниҳоди қарз, шартҳо ва усулҳои баргардонидани қарз.

Дар ҷумҳурӣ тавассути ташкилотоҳои савдо додани қарз ба аҳолӣ солҳои охир бемайлон рушд ёфта истодааст. Аҳолии кишвар аксар вақт молҳои гаронбаҳо (яхдон, машинаҳои ҷомашӯй, компютер ва дигар молҳои истифодашаванда) -ро бо роҳи гирифтани қарз ва қисм ба қисм баргардонидани он дар муҳлати муайян харидорӣ менамоянд.

Қарздиҳии мустақими бонкӣ аз қарздиҳии ғайримустақим дар низоми бонкӣ дар содда ва осон будани ташкили раванди қарздиҳӣ фарқ намуда, имкон медиҳад, ки ҳадафнокии иқтисодии додани қарз муайян карда, назорати самаранок истифодарӣ ва саривақт баргардонидани он зери назорат гирифта шавад. Бояд тазаккур дод, ки қарздиҳии мустақими бонкӣ як қатор омилҳои манфиро доро мебошад, ки одатан сатҳи баланди хавфро нисбат ба қарздиҳии ғайримустақими бонкӣ дар бар мегирад.

Қарздиҳии ғайримустақими бонкӣ барои эҳтиёҷоти истеъмолии аҳолӣ ба бонк имкон медиҳад, ки таъсири хавфҳои ногузир ба андозаи муайян коҳиш дода шавад. Масалан, қарзҳое, ки ба шахсони воқеӣ (қарзгирандагоне, ки дар ташкилотҳои савдо ва корхонаҳо кору фаъолият мекунанд) дода мешаванд, имкон медиҳад, ки қобилияти қарзадокунии шахси воқеӣ, эҳтимолияти саривақт ва пурра баргардонидани қарз зери назорати самаранок гирифта шавад.

Қарздиҳии ғайримустақими бонкӣ барои мизоҷон аз он ҷиҳат муҳим аст, ки дар лаҳзаи ба миён омадани эҳтиёҷот ба қарз дар ташкилоти савдо ҳангоми харидорӣ намудани молҳо ба муҳлати дароз мизоҷ аз корти қарзӣ истифода намуда, бо дархост барои қарз ба бонк мурочиат намекунад.

Намудҳои қарзҳое, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ба шахсони воқеӣ дода мешаванд, инҳоянд:

а) барои харидани ашёъҳои гуногун, бунёди сохтмон ва таҷдиди амволи ғайриманқул, ки вобаста ба арзиши хароҷотии (сметавии) онҳо ва бо назардошти сармоягузории ҳатмӣ аз ҷониби қарзгир, аз ҳисоби маблағҳои шахсии худи қарзгир, ки маблағи онро бонк муайян мекунад, дода мешавад;

б) барои эҳтиёҷоти рӯзмарраи аҳолӣ (харидани мошинҳо, асбобу анҷоми гаронбаҳои рӯзгор, хизмати пулакии тиббӣ, харидани роҳхатҳои сайёҳӣ ва роҳхатҳо барои санаторияҳо ва дигар мақсадҳои истеъмолӣ).

Бояд тазаккур дод, ки кор оид ба додани қарз аз лаҳзаи қабул кардани дархости муштарӣ оғоз мегардад. Шахсоне, ки ба баррасии дархостҳо барои гирифтани қарз машғуланд, вобаста ба ҳаҷм ва намудҳои он амалҳои зеринро тибқи санадҳои меъёрии дохилии худ анҷом медиҳанд, аз ҷумла:

- омӯзиши қарзгир бо ҷалби маълумоти пурра дар бораи худи қарзгир ва он соҳаи иқтисод, ки вай нияти дорад маблағи гирифташударо ба он истифода намояд;

- маълумоти дахлдор аз бюрои таърихи қарз мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи таърихи қарз (кредит)" гирифта мешавад;

- гузарондани суҳбат (гуфтугӯйи телефонӣ) бо қарзгир ё намояндаи ваколатдори он, ки дар ҷараёни он симои ибтидоии равонии қарзгир муайян карда шуда, салоҳият ва омодагии касбии ӯ ошкор мешавад.

Бояд қайд намуд, ки бастаи ҳуҷҷатҳои дархостшаванда барои қарзгир-шахси воқеӣ ва шахси ҳуқуқӣ дар алоҳидагӣ муқаррар карда мешавад:

- аз қарзгир дархост намудани бастаи ҳуҷҷатҳое, ки имконияти муфассал ва пурра арзёбӣ намудани ҳолати ӯро фароҳам меорад, талаб карда мешаванд, аз ҷумла:

- дархост барои гирифтани қарз бо қайди мақсад, маблағи дархостшаванда, муҳлат ва манбаи пардохти қарз, ки дар асоси онҳо қарз гирифта мешавад;

- ҳуҷҷатҳои таъсисии шахсони ҳуқуқӣ;

- ҳисоботи тавозунӣ, ҳисоботи фоидаву зарар ва гардиши маблағҳои пулӣ;

- нусхаи маълумотнома аз мақомоти андози ҷойи бақайдгирӣ дар хусуси надоштани қарз дар назди буҷет;

- нақшаи тиҷоратӣ (бо дар назар доштани дурнамои фаъолияти қарзгир);

- пурсишномаи намунавии пуркардашуда;

- варақа бо намунаи имзои шахсоне, ки ҳуқуқи имзои аввал ва агар пешбинӣ шуда бошад, ҳуқуқи имзои дуюмро доранд;

- рӯйхати молу мулк бо нишон додани арзиш ё таъминоти дигаре, ки метавонад аз ҷониби қарзгир ба сифати таъмини баргардонии қарз пешниҳод шавад;

- ҳуҷҷатҳои дигаре, ки ташкилоти қарзӣ пешниҳоди онҳоро аз қарзгир бо санадҳои дохилӣ муқаррар намудааст;

Инчунин аз қарзгир – шахси воқеӣ ҳадди ақал ҳуҷҷатҳои зерин дархост карда мешаванд:

- ариза барои гирифтани қарз бо қайди мақсад, маблағи дархостшаванда, муҳлат ва манбаи пардохти қарз, ки дар асоси онҳо қарз гирифта мешавад;

- нусхаи шиноснома;

- нусхаи шиносномаи зомин, ҳангоми истифодаи замонат;

- нусхаи ҳуҷҷати тасдиққунандаи рақами мушаххаси андозсупоранда;

- нусхаи шаҳодатнома, патент ва ё дигар ҳуҷҷати тасдиққунандаи фаъолияти қарзгир, ҳангоми пешниҳоди қарз ба соҳибкорон;

- нақшаи тиҷоратӣ, ҳангоми пешниҳоди қарз ба соҳибкори инфиродӣ;

- рӯйхати молу мулк бо нишон додани арзиш ё таъминоти дигаре, ки метавонад аз ҷониби қарзгир ба сифати таъмини бозгардонии қарз пешниҳод карда шавад;

- ҳуҷҷатҳои дигаре, ки ташкилоти қарзӣ пешниҳоди онҳоро аз қарзгир бо санадҳои дохилӣ муқаррар намудааст.

Дар бонкҳои ҷумҳурӣ додани қарзҳо ба шахсони воқеӣ бо роҳи ба сифати гарав гузоштани таҷҳизоти гаронбаҳо, мебелҳо, мошинҳо ва дигар асбобҳои харидоришаванда амалӣ гардида истодаанд, ки дар соҳаҳои мухталифи муассисаҳои савдо фурӯши чаканаи онҳо маблағи калонро ташкил медиҳанд. Муҳлати истифодабарии қарз аз ҷониби бонк вобаста ба ашёи харидоришаванда муқаррар карда мешавад:

- ҳангоми додани қарз барои харидани воситаҳои нақлиёт ба муҳлати на бештар аз се сол;

- ҳангоми додани қарз барои харидани таҷҳизоти гаронбаҳо ва мебел дар муҳлати кафолати барои мол мукарраршуда, вале на бештар аз се сол.

Инчунин дар солҳои охир яке аз намудҳои нави қарз ба шахсони воқеӣ барои пардохти ҳаққи таҳсил дар муассисаҳои таълимии ба қайд гирифташуда, роиҷ гардид, ки дар сохтори низоми қарздиҳии ҷумҳурӣ ҳиссаи муайянро ташкил медиҳад.

Чунин қарз бо пули миллӣ-сомонӣ дар асоси шартнома бо роҳи кушодани хатти қарзии барқароршаванда дар доираи лимити муқарраргардидаи қарзӣ ба таври ғайринақдӣ дода мешавад.

Муҳлати пешниҳоди хатти қарзӣ на бештар аз 3 сол аст. Ба сифати гарав аз рӯи хатти қарзӣ (вобаста ба андозаи лимити муқарраршуда) инҳо қабул карда мешаванд:

- кафолатҳо аз шахсони воқеии дорои даромади доимӣ;

- кафолатҳои шахсони ҳуқуқӣ - корхонаҳо ва ташкилотҳои пардохтпазир мизоҷони бонкҳо, ки корфармои намояндаи қонунии донишҷӯ мебошанд;

- гарави молу мулки пардохтпазир.

Яке аз намудҳои дигари қарзҳои истеъмолӣ ба аҳолӣ тавассути кортҳои кредитии бонкӣ мебошанд.

Тавассути кортҳои пластикӣ амалӣ намудани шартҳои қарздиҳӣ яке аз тамоюлҳои асосиест, ки рушди бозори кортҳои пластикиро дар ҷумҳурӣ дар ояндаи наздик муайян хоҳад кард. Афзоиши назарраси ин ҷузъи бозори қарздиҳӣ дар ҷумҳурӣ инро тасдиқ мекунад.

Кортҳои кредитии бонкӣ иштироки бевоситаи се тарафро дар бар мегиранд:

- бонке, ки корти кредитиро медиҳад;

- соҳиби корт;

- ташкилоти савдо, ки кортҳои қарзиро ҳамчун воситаи пардохти мол ва хизматрасонӣ қабул мекунад.

Барои гирифтани корти қарзӣ муштарӣ бояд нахуст маблағи пулии муқарраркардаи бонкро ба бонк пардохт намояд. Дар ҳолати мавҷуд набудани маблағи зарурӣ дар суратҳисоби муштарӣ, ӯ метавонад пардохти молҳо ва хидматҳоро тавассути корти кредитӣ, бо истифода аз қарзи овердрафт амалӣ намояд. Бонк ба ивази ҳар як маблағи аз ҷониби муштарӣ истифодабарии қарзи овердрафтӣ фоизи муайян меситонад.

Айни замон бонкҳои тиҷоратӣ, ба кормандони соҳаи буҷет ва нафақахӯроне, ки дар давраи байни пардохти музди меҳнат ва нафақа мушкилоти молӣ доранд, инчунин барои харидорӣ намудани молҳои дарозмуддат бо пардохти қисм ба қисм қарзҳои кӯтоҳмуддат медиҳанд.

Ҳаҷми қарзҳои истеъмолӣ дар низоми бонкии кишвар хеле назаррас мебошад ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Ҳаҷми қарзҳои истеъмолӣ дар низоми бонкӣ

млрд.сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Қарзҳои истеъмолӣ	2,8	3,0	4,9	5,6	8,2
Ҳиссаи қарзҳои истеъмолӣ дар таркиби қарзҳо, фоиз	*29,1*	*29,7*	*35,5*	*39,0*	*43,2*
Дигар қарзҳо	6,8	7,0	8,8	8,8	10,8
Ҳамагӣ қарзҳои додашуда	**9,6**	**10,0**	**13,7**	**14,4**	**19,0**

Сарчашма: Бюллетени омори бонкӣ солҳои 20219, 2020, 2021, 2022, 2023

Ҳаҷми маблағҳои додашудаи қарзҳои истеъмолӣ ба табақаҳои гуногуни аҳолӣ дар шароити кунунӣ беш аз 43,2 фисади сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзиро ташкил медиҳад. Раванди додани қарзҳои истеъмолӣ рӯз аз рӯз нисбат ба дигар намуди қарзҳо авлавият пайдо карда истодааст, ки ҷанбаҳои бартарият доштани онро иброз менамоем.

1. Сабаби ба қарзҳои истеъмолӣ рӯй овардани аҳолии кишвар нахуст ин талаботи рӯзмарраи онҳо ба молҳои ниёзи мардум мебошад, ки ба мақсадҳои гуногун мавриди истифода қарор дода мешаванд.

2. Дастрасӣ ба қарзҳои истеъмолӣ нисбат ба дигар намуди қарзҳо вобаста ба дараҷаи маърифати молиявии табақаҳои гуногуни аҳолӣ мувофиқтар мебошад.

3. Маблағи қарзҳои истеъмолӣ ба таври якдафъаина пурра ба аҳолӣ ба муҳлати нисбатан кутоҳ дода мешавад, ки зарурати баргардонидани онҳо аз шаҳрвандон масъулияти баландро тақозо менамояд.

4. Қарзҳои истеъмолӣ барои дар муддати кутоҳ барои қисман бо ҷои кор таъмин кардани табақаҳои бекори аҳолӣ мусоидат менамояд.

Пардохт кардани маблағҳои қарзи додашуда аз тарафи қарзгир тибқи талаботи шартномаи қарзӣ аз рӯи ҷадвали пардохт сурат мегирад.

Андозаи пардохти фоизи ҳармоҳаи қарзҳо бо роҳи зарбкунии маблағи якрӯзаи фоизи қарз ба шумораи рӯзҳои давраи истифодабарии он, муайян карда мешавад.

Қарзгир ҳуқуқ дорад, ки бо хоҳиши худ маблағи қарзи гирифтаашро пеш аз муҳлати шартномаи қарзӣ пардохт намояд. Дар ин ҳолат фоизи он танҳо барои муҳлати ҳақиқии истифодашудаи қарз ҳисоб карда мешавад.

Пардохти маблағи қарз ва фоизҳои ҳисобшудаи он бо хоҳиши қарздор ба таври нақдӣ ва ё ғайринақдӣ амалӣ карда мешавад.

Агар маблағи муайяншудаи қарз ва фоизҳои ҳисобшудаи он аз тарафи қарздор сари вақт ба бонк пардохт карда нашаванд, он гоҳ ин қарз ва ё фоизи он ба гурӯҳи қарзҳои таъхирёфта дохил шуда, барои ҳар як рӯзи ба таъхир гузоштани пардохти он, тибқи муқаррароти шартномаи қарзӣ, аз қарздор ҷарима ситонида мешавад.

Таҳлили масъалаҳои қарзи истеъмолӣ нишон медиҳад, ки масъалаи баҳсталаби асосии он ин хеле гарон (баланд) будани арзиши қарзи пешниҳодшаванда мебошад. Меъёри фоизи солонаи он аз 18% то 36% ва фоизи миёнасолонаи он 25%-ро ташкил медиҳад.

Дар шароити муосир, қарзҳои истеъмолӣ аз ҷониби ҳамаи ташкилотҳои қарзии дар низоми бонкии Тоҷикистон амалкунанда ба шахсони воқеӣ дар ҳолати мавҷуд будани таъминокии гарав ба мақсадҳои гуногун дода мешаванд, ки дар ҷадвали 2 ба таври мухтасар нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2. Номгӯи ташкилотҳои қарзие, ки ба аҳолӣқарзҳои истеъмолӣ пешниҳод менамоянд

Номгӯи бонкҳо	**Маблағи қарз, бо сомонӣ**	**Муҳлати қарз**	**Меъёри фоиз**		
			Сомонӣ	**Доллар**	**Рубл**
КВД БА ҶТ “Амонатбонк”	Тибқи дархост	36 моҳ	24%	12%	26%
Арванд	100000	36 моҳ	26%	26%	18%
Банк развития Таджикистана	20000	12 моҳ	24%	-	-
Душанбе сити	100000	60 моҳ	26%	-	-
Имон Интернешнл	1000-100000	2-48 моҳ	25-32%	-	-
ООО МДО МАТИН	20000	24 моҳ	30%	-	-
Бонки байналмилалии Тоҷикистон	100000	1-48 моҳ	26%	14%	-
ФҚХ Имон	50000	36 моҳ	24%	-	-
ОКСУС	500-100000	6-24 моҳ		-	-
ООО МДО Зудамал	50000	12-24 моҳ	30%	-	-
ООО Пайванд групп	2000-50000	24 моҳ	26%	18%	-
Ориёнбонк	100-10000	12 моҳ	26%	-	-
Спитамен	70000	36 моҳ	25%	-	-
Финка	18000	24 моҳ	-	-	-
Хумо	800-50000	3-36	31-36%	-	-
Эсхата	30000	36 моҳ	30%	-	-

Сарчашма: Интернет-ресурс

Чӣ хеле аз ҷадвали боло маълум гардид, яке аз масъалаҳои асосии мубрами қарзҳои истеъмолӣ ин муҳлати пешниҳоди онҳо мебошад, ки ба ду гурӯҳ - кутоҳмуддат ва миёнамуддат ҷудо карда мешавад. Қарзҳои истеъмолӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии кишвар ба муҳлати аз 1 то 3 сол дода мешаванд. Дар ҷумҳурии мо асосан қарзҳои дарозмуддат барои харидорӣ кардани хонаҳои истиқоматӣ дар шакли қарзҳои ипотекӣ дода мешаванд, ки ҳиссаи хеле камро ташкил мекунанд ва сабаби асосиаш баланд будани меъёри фоизи солонаи онҳо мебошад. Барои мисол, дар ИМА фоизи миёнаи солонаи қарзи ипотекӣ дар соли 2019-ум 3,6% ва дар ҷумҳурии мо аз 14 то 24%-ро ташкил намуд.

Инчунин раванди баргардонидани маблағ ва фоизи қарз аз ҷониби муштариёни ташкилотҳои қарзӣ дар муҳлати кутоҳ душвориҳои зиёдеро ба миён меорад. Дар натиҷаи аз ҷониби муштариён саривақт пардохт накардани маблағ ва фоизи қарз дар ҷумҳурӣ 4 бонк Содиротбонк, Агро бонк, Тоҷпромбонк ва Фононбонк аввалан муфлис эълон гардида, баъдан барҳам дода шуданд.

Масъалаи дигари ҳалталаби қарзи истеъмолӣ ин шартҳои пешниҳоди он, яъне масъалаи ҳисоби фоизи қарз ва пардохти маблағи он мебошад. Аксарияти қарзҳои истеъмолӣ бо мақсади беҳтар намудани шароити зиндагӣ, гузаронидани тӯю маъракаҳо, таъмиру таҷдиди хонаҳои истиқоматӣ ва харидорӣ намудани таҷҳизоти техникӣ ва маишӣ гирифта мешаванд. Дар шароити имрӯза тартиби ҳисоб кардани фоизи қарзҳои истеъмолӣ ва маблағи он қариб дар ҳамаи бонкҳо ба таври аннуитет ҷорӣ карда шудааст. Барои мисол, агар барои як сол маблағи қарз 200 ҳазор сомонӣ ва меъёри фоизи солонаи он 24%-ро ташкил намояд, бояд муштарӣ аз моҳи якум то моҳи охирин ба андозаи якхела 5991 сомонӣ маблағи қарз ва фоизи онро пардохт намояд. Дар ҳолати пардохт намудани маблағи 5991 сомонӣ дар моҳи якум 4190 сомонии он ҳамчун фоизи қарз ва 1800 сомонӣ маблағи қарзи пардохтшуда ҳисоб карда мешавад. Дар чунин тарзи тартиб додани ҷадвали пардохти қарз, маблағи фоизи пардохтшаванда аз маблағи қарз ба маротиб зиёд мебошад ва ба муштарӣ имконият намедиҳад, ки уҳдадории хешро дар сатҳи зарурӣ ва сари вақт иҷро намояд.

Аз ин лиҳоз, вазъияти дар бозори қарзии ҷумҳурӣ ба амаломадаро бо роҳҳои зерин ҳаллу фасл намудан лозим аст:

Барои омода ва пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳои дар боло зикргардида хароҷоти иловагӣ, ба монанди пардохти маблағи муайян барои баҳогузорӣ намудани арзиши амволи ғайриманқул аз ҷониби шуъбаи баҳогузории давлатӣ ва барои ба қайдгирӣ дар идораи нотариалии давлатӣ ба миён меояд. Аз ин лиҳоз, пешниҳод менамоем, ки ҳангоми додани қарзи такрорӣ барои муштариёни таърихи хуби мусбидошта танҳо дархост барои муайян кардани маблағ ва муҳлати он ба таври фосилавӣ талаб карда шавад.

Ба сифати механизми такмилдиҳии раванди додани қарз бояд аз низоми соддакардашудаи додани қарз истифода бурда шавад. Низоми мазкур ҷалби шуъбаи бехатарии бонк ва дигар шуъбаҳоро талаб намекунад, танҳо иштироки менеҷери департаменти қарздиҳӣ кифоя мебошад. Ташкили кор оид ба фаъолияти қарзгир танҳо тавассути барномаи компутерӣ барои санҷидан ва мушаххас кардани ҷойи кори доимӣ ва ҳаҷми музди меҳнат ва бастани шартномаи қарзӣ бе иштироки зомин раванди додани қарзро осон месозад ва хавфи хато кардани бонк ҳангоми қарздиҳӣ ба муштарии ғайриқобили пардохтпазирро аз байн мебарад.

Чӣ хеле дар боло қайд намудем арзиши баланди қарзҳо боиси баланд шудани меъёри фоизии солонаи пешниҳоди қарз ба муштарӣ мегардад. Барои меъёри баланди фоизи қарз омилҳои зерин таъсир мерасонанд: хароҷоти бонк, маблағҳои озоди ҷалбкардашудаи аҳолӣ, хавфи фоизи қарзӣ ва эҳтимолияти барнагаштани қарз ва ғайраҳо.(6, саҳ289).

Барои кам кардани хавфи барнагаштани маблағ ва фоизи қарз нахуст бояд маълумот аз Бюрои таърихи қарзҳо оид ба қарзгирандагон дастрас карда шавад.

Дар ҳолати барнагаштани маблағи қарз ва фоизи он Бонки миллии Тоҷикистон метавонад меъёри захираҳои ҳатмиро барои ташкилотҳои қарзӣ оид ба пешниҳоди қарз ба

муштариёне, ки саривақт маблағи қарзро пардохт намекунанд, баланд бардорад.

Ҳамзамон, барои ҳал намудани масъалаи дастрасии қарзҳои истеъмолӣ ба муштариён аз суғуртакунии хавфи барнагаштани қарзҳо бояд истифода бурд. Хизматрасонии мазкур дар мамлакатҳои ғарб – Британияи Кабир, Франсия ва Олмон роиҷ мебошанд. Бо ёрии суғуртакунии қарз бонкҳо хавфи барнагаштани қарзҳоро коҳиш медиҳанд ва дар ҳолати пурра барнагаштани он маблағи муайянро аз ширкатҳои суғуртавӣ ба даст меоранд. (9, саҳ.437).

Инчунин яке аз мушкилоти мубрами бозори пешниҳоди қарзҳои истеъмолӣ дар ин аст, ки қариб ҳамаи аҳолии пардохтпазир аллакай қарзҳои истеъмолӣ доранд, бинобар ин сабаб ба гирифтани қарзҳои нав дигар эҳтиёҷ надоранд ё дигар манфиатдор нестанд.

Сабабгори ба вуҷуд омадани мушкилоти дигар ин худи бонкҳо мебошанд. Бонкҳо ҳангоми бастани шартнома бо қарзгир, аксар вақт маълумотҳои заруриро дар бораи мавҷудияти пардохтҳои ҳатмӣ ба пуррагӣ ошкор намекунанд, ки дар натиҷа қарзгирандагон маҷбур мешаванд, маблағҳои калони ғайричашмдоштро бо мушкилиҳо пардохт намоянд.

Инчунин, суръати афзоиши қарздиҳии истеъмолӣ метавонад бинобар сабаби кам кардани талаботҳои шартнома нисбати қарзгирандагон боиси хеле зиёд шудани ба истилоҳ «қарзҳои батаъхирафтода» гардад. Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қонунгузории бонкӣ ягон меъёр ва қоидаҳои ситонидани самараноки маблағ аз рӯи қарз, ки тавонад боиси коҳиш додани бӯҳрони қарзи истеъмолӣ (қарзи батаъхирафтода) гардад, мавҷуд намебошад. Бинобар ин, бонкҳо вазифадоранд, ки барои як қарз ё гурӯҳи қарзҳои мушаххаси дорои хусусиятҳои хавфи якхеладошта, фонди пӯшонидани талафоти имконпазир ташаккул диҳанд. Ин ҳолат аз як тараф, зарурати таҳлили амалиётҳои бонкиро оид ба баҳодиҳии хавфҳои махсулоти қарзии содда кардашуда ба миён орад, аз тарафи дигар нишондиҳандаҳои хавфи сандуқи карзиро мушаххас намуда, ташаккул додани фонди пӯшонидани талафоти имконпазирро тақозо менамояд.

Бояд қайд кард, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» (минбаъд - Қонун) барои танзим намудани қарздиҳии истеъмолӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Бо вуҷуди ин, дар қонуни мазкур баъзе масъалаҳои ҳалталаб то ба охир ҳалли худро наёфтаанд. Ҳамин тариқ, қонуни мазкур ҳуқуқу манфиатҳои қонунии истеъмолкунандагони хизматрасонии бонкӣ ва дигар хизматрасониҳоро дар соҳаи пулию қарзӣ ҳамчун вазифаҳои асосии мақомоти давлатӣ муайян накардааст. Дар баробари ин, дар қонуни мазкур кафолатҳои ҷиддии ҳуқуқӣ вуҷуд надоранд, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҳамаи истифодабарандагони хизматрасониро дар соҳаи пулию қарзӣ таъмин намояд.

Ҳамзамон, мавҷуд набудани меъёрҳои ба танзим даровардани муносибатҳои қарзии байни ташкилотҳои қарзӣ ва шахсони воқеӣ барои ҳар як тараф миқдори зиёди хавфҳоро ба вуҷуд меоранд. Бонкҳо барои ҳал намудани ин мушкилот, яъне бартараф кардани хавфҳо роҳу усулҳои баланд бардоштани фоизи қарзиро истифода мебаранд. Дар натиҷа, ҳарчи қадаре ки фоизи қарз баланд бошад, ҳамон қадар хавфи қарзӣ баланд мегардад.

Дар самти такмили қарздиҳии истеъмолӣ, ба андешаи мо, бояд дар қонунгузорӣ тағйироту иловаҳо ворид карда шаванд, ки тибқи он бонкҳо имконотҳои гуногуни пешниҳоди қарзро ҳам барои шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам барои шахсони воқеӣ татбиқ намоянд.

Имрӯз қариб ҳамаи бонкҳо аз хидматрасонии мақомотҳои давлатӣ даст кашиданд ва кӯшиш мекунанд, ки мустақилона роҳҳои пардохти қарзҳоро ҷустуҷӯ намоянд ва танҳо бо роҳи мурофиаи судӣ расмиёти мусодира кардани гарави қарзгирандагонро амалӣ гардонанд.

Тибқи гуфтаҳои боло, барои пурратар таъмин намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии қарзгирандагон дар соҳаи қарздиҳии истеъмолӣ, дар баробари танзими таъминоти ҳуқуқӣ, ҳалли вазифаҳои зерин муҳим аст:

- таҳияи шакл ва усулҳои назорати давлатӣ оид ба риояи қонунгузории бонкӣ, қонунгузории рақобат, такмил додани қонун дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, инчунин таҳияи усулҳои ҳамкории Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои қарзии он дар татбиқи назорати бонкӣ бо хадамотҳои марбута;

- баланд бардоштани сатҳи маданияти ҳуқуқӣ ва саводнокии молиявии аҳолӣ дар муносибатҳои шартномавӣ бо бонкҳо;

- баланд бардоштани сатҳи касбӣ ва сифати фарҳангию ҳуқуқии кормандони ташкилотҳои қарзие, ки бевосита бо қарзгирандагон кор мекунанд.

Дар маҷмӯъ, барои баланд бардоштани ҷолибияти қарздиҳии истеъмолӣ барои аҳолӣ, ҳарчи васеъ ва фаъолона паҳн кардани таблиғот оид ба маҳсулоти мавҷудаи қарзӣ, аз ҷумла дар ташкилотҳои калонтарин, ки шумораи хеле зиёди кормандон кор мекунанд, муҳим аст. Инчунин, бо ин корхонаҳо лоиҳаҳои музди меҳнатро таҳия карда, дар оянда онҳоро ба бонк ҷалб кардан шарт ва зарур мебошад.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз мушкилоти мавҷуда дар соҳаи қарздиҳии истеъмолӣ, дар маҷмӯъ дурнамои рушди он хеле баланд арзёбӣ мегардад.

Барои барқарор кардани сатҳи зарурии эътимоднокии байни ташкилотҳои қарзӣ ва қарзгирандагон бояд як давраи муайян муқаррар карда шавад, ки дар натиҷа ташкилотҳои қарзӣ ба пешниҳоди шартҳои дастрастари қарздиҳии истеъмолӣ ба шумораи бештари қарзгирандагон шароитҳои хуб фароҳам созанд, ки дар оянда дурнамои мавҷудаи қарздиҳӣ ба воқеият табдил ёбад. Дар баробари ин, ҳар як бонк бояд стратегияи рафъи мушкилотро таҳия кунад, ки барои баланд бардоштани нишондиҳандаҳои мусбии бозори қарзи истеъмолӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Болвачев А.И. Деньги, кредит, банки / А.И. Болвачев. - М.: ИНФРА-М, 2018. -176 с.
2. Деньги, кредит, банки : учебник / под общ. ред. М. С. Марамыгина,. Е. Н. Прокофьевой. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 384 с. ISBN 978-5-7996 388 с.
3. Дворецкая, А. Е. Деньги, кредит, банки : учебник для вузов / А. Е. Дворецкая. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 555 с.
4. Деньги. Кредит. Банки: Учебник / Н.П. Белотелова, Ж.С. Белотелова. – 6-е изд., перераб. – Москва: «Дашков и Ко» - 2020 – 380 с. 2. Деньги, кредит, банки.112 с.
5. Звонова, Е. А. Деньги, кредит, банки : учебник и практикум для среднего профессионального образования / Е. А. Звонова, В. Д. Топчий ; под общей редакцией Е. А. Звоновой. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 456 с.
6. Деньги, кредит, банки : Учебник для бакалавров / под ред. В.Ю. Катасонова, В.П. Биткова. - М. : Юрайт, 2014. 575 с
7. Тавасиев, А. М. Банковское дело : учебник для вузов / М. Тавасиев. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 546 с.
8. Варламова М.А. Деньги, кредит, банки: Учебное пособие / М.А. Варламова. -М.: ИЦ РИОР, 2017. - 128 с.
9. Даниленко С. А. Банковское потребительское кредитование / С.А. Даниленко, М.В. Комиссарова. - М.: Юстицинформ, 2016. - 384 с.
10. Дворецкая А.Е. Деньги, кредит, банки: Учебник для академического бакалавриата / А.Е. Дворецкая. - Люберцы: Юрайт, 2019. - 480 с.
11. Лаврушин О.И. Банковское дело: современная система кредитования: Учебное пособие / О.И. Лаврушин. - М.: КноРус, 2017. - 360 с.

LITERATURE

1. Bolvachev A.I. Money, credit, banks / A.I. Bolvachev. - M .: INFRA-M, 2018. -176 p.

2. Money, credit, banks: textbook / under the general editorship of M.S. Maramygin,. E.N. Prokofieva. - Ekaterinburg: Publishing house of the Ural. University, 2019. - 384 p. ISBN 978-5-7996 388 p.

3. Dvoretskaya, A.E. Money, credit, banks: textbook for universities / A.E. Dvoretskaya. - 4th ed., revised. and additional - Moscow: Publishing house Yurait, 2024. - 555 p.

4. Money. Credit. Banks: Textbook / N.P. Belotelova, Zh.S. Belotelova. - 6th ed., revised. - Moscow: "Dashkov i Ko" - 2020 - 380 p. 2. Money, credit, banks.112 p.

5. Zvonova, E. A. Money, credit, banks: textbook and practical training for secondary vocational education / E. A. Zvonova, V. D. Topchiy; under the general editorship of E. A. Zvonova. - Moscow: Yurait Publishing House, 2023. - 456 p.

6. Money, credit, banks: Textbook for bachelors / edited by V.Yu. - M.: Yurait, 2014. 575 p.

7. Tavasiev, A. M. Banking: textbook for universities / M. Tavasiev. — 4th ed., revised and enlarged. — Moscow: Izdatelstvo Yurait, 2024. — 546 p.

8. Varlamova M.A. Money, credit, banks: Textbook / M.A. Varlamova. -M .: IC RIOR, 2017. - 128 p.

9. Danilenko S.A. Bank consumer lending / S.A. Danilenko, M.V. Komissarova. - M .: Yustitsinform, 2016. - 384 p.

10. Dvoretskaya A.E. Money, credit, banks: Textbook for the academic bachelor's degree / A.E. Dvoretskaya. - Lyubertsy: Yurait, 2019. - 480 p.

11. Lavrushin O.I. Banking: modern credit system: Textbook / O.I. Lavrushin. - M.: KnoRus, 2017. - 360 p.

УДК: 372. 853+851

Ҳамид Маҷид

Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, академики Академияи байналхалқии мактабҳои олӣ, академияи байналхалқии муҳандисӣ, доктори илмҳои техникӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. E-mail: vpavpa@mail.ru.

Замонова Садолат

ассистенти кафедраи географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5. E-mail: vpavpa@mail.ru.

САҲМИ НОҲИЯИ ИҚТИСОДИИ СУҒД ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аннотатсия. *Дар мақола дар бораи саҳми ноҳияи иқтисодии Суғд дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот дода шудааст. Дар мақола инчунин қайд гардидааст: ‹‹Пешрафт ва рушди иқтисодиёт асоси тараққиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунад››. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба пешрафти иқтисодиёти кишвар таваҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамояд. Бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ пешвои миллӣ,пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар замони соҳибистиқлолӣ иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардид ва ин симою нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар миқёси байналхалқӣ баланд бардошт. Дар давраи соҳибистиқлолӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гардид, ки сатҳи камбизоатир аз 81% - и сол 1999 то 26,3% дар соли 2020 паст гардонад аз бунбасти комуникатсионӣ баровардани мамлакат, таъсиси нави ҷойҳои корӣ ва марҳала ба марҳала зиёд гардидани музди меҳнат ба дастовардҳо соҳиб гардад. Ҳамчунин, дар мақола қайд гардидааст, ки масъалаи ноҳиябандии иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини омӯзиши қувваҳои истеҳсолкунанда дар кишвар ба шумор меравад ва аҳамаияти калони иқтисодӣ дорад. Он пеш аз ҳама роҳбарӣ ва идора кардани қаламрави кишварро осон менамояд, робитаи иқтисодии қисмҳои алоҳидаи мамлакатро муқаррар менамояд.*

Калидвожаҳо: *ноҳияи иқтисодии Суғд, рушди иқтисодиёт, Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешрафти иқтисодиёт, Стратегияи миллии рушд, ноҳияи иқтисодӣ, қувваҳои истеҳсолкунанда, ноҳиябандии иқтисодӣ, дарёҳои Сиру Зарафшон, канданиҳои фоиданок, заминҳои ҳосилхез, гидроэнергетика, энергияи барқӣ.*

Хамид Маҷид

деятель науки и техники Таджикистана, академик Международной академии наук высшей школы, Международной инженерной академии, доктор технических наук, профессор Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, п. Борбада, 48/5 E-mail: vpavpa@mail.ru.

Замонова Садолат

ассистент кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, х. Борбад, 48/5. Электронная почта: vpavpa@mail.ru

ВКЛАД СОГАДСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА В РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аннтация. *В статье дана информация о вкладе Согдийского экономического района в экономическое развитие Республики Таджикистан. В статье также отмечается: «Прогресс и развитие экономики составляют основу развития Республики Таджикистан». Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон уделяет серьезное внимание развитию экономики страны. По инициативе Основателя мира и национального единства, общенационального лидера, лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона за период независимости экономика республики достигла значительного прогресса, и это подняло имидж и престиж Республики Таджикистан в международном масштабе. За период независимости Правительству Республики Таджикистан удалось снизить уровень бедности с 81% в 1999 году до 26,3% в 2020 году, добиться успехов в выводе страны из коммуникационного тупика, создании новых рабочих мест, постепенном повышении заработной платы. В статье также отмечается, что вопрос экономического районирования является одним из важнейших вопросов изучения производительных сил страны и имеет большое народнохозяйственное значение. В первую очередь он облегчает управление и администрирование территории страны, устанавливая экономические связи между отдельными ее частями.*

Ключевые слова: *Согдийский экономический район, экономическое развитие, Республика Таджикистан, экономический прогресс, Национальная стратегия развития, экономический район, производительные силы, экономическое районирование, реки Сир и Зарафшан, полезные ископаемые, плодородные земли, гидроэнергетика, электроэнергетика.*

Hamid Majid

scientist and technician of Tajikistan, academician of the International Academy of Higher School Sciences, International Engineering Academy, Doctor of Technical Sciences, professor of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad village, 48/5. E-mail: vpavpa@mail.ru.

Zamonova Sadolat

assistant of the Department of Economic Geography and Ecology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad village, 48/5. E-mail: vpavpa@mail.ru.

CONTRIBUTION OF THE SOGHAD ECONOMIC REGION TO THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abstract: *The article provides information about the contribution of the Sughd economic district to the development of the economy of the Republic of Tajikistan. The article also notes: ‹‹Economic progress and development form the basis of the development of the Republic of Tajikistan››. The Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon, pays serious attention to the development of the country's economy. At the initiative of the Founder of Peace and National Unity, National Leader, Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon, the economy of the republic has achieved significant progress during the period of independence, and this has raised the image and prestige of the Republic of Tajikistan on an international scale. During the period of independence, the Government of the Republic of Tajikistan has managed to reduce the poverty rate from 81% in 1999 to 26.3% in 2020, bring the country out of communication deadlock, create new jobs, and gradually increase wages. The article also notes that the issue of economic zoning is one of the most important issues in the study of the country's productive forces and is of*

great economic importance. First of all, it facilitates the management and administration of the country's territory, establishes economic relations between individual parts of the country.

Key words: *Sughd economic region, economic development, Republic of Tajikistan, economic progress, National Development Strategy, economic region, productive forces, economic zoning, Sir and Zarafshan rivers, mineral resources, fertile lands, hydropower, electric power.*

Пешрафт ва рушди иқтисодиёт асоси тараққиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил мекунад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба пешрафти иқтисодиёти кишвар таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамоянд. Бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар замони соҳибистиқлолӣ иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардид ва ин симою нуфузи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар миқёси байналхалқӣ баланд бардошт. Доир ба географияи иқтисодии Тоҷикистон аз адабиёти [1, с.10] маълумоти пурра гирифтан мумкин аст. Дар баробари ба сари ҳокимият омадани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон корҳои азими бунёдкорию созандагӣ шуруъ гардида, ислоҳоти аниқи иқтисодиву иҷтимоӣ оғоз гардид ва дар ин самт як қатор стратегия ва барномаҳои давлатӣ қабул гардиданд: Стратегияи миллии рушд барои то соли 2030, стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ, стратегияи баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум барои солҳои 2013-2015, барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020, Стратегияи милли рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва ғайра. [11, с.14].

Дар давраи соҳибистиқлолӣ ба ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гардид, ки бо роҳи амалӣ гардидани стратегияҳои дар боло зикргардида ва барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар ба дастовардҳои бузург ноил гардад. Аз ҷумла, паст кардани сатҳи камбизоатӣ аз 81%-и соли 1999 то 26,3% дар соли 2020, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани мамлакат, таъсиси ҷойҳои корӣ нав ва марҳила ба марҳила зиёд гардидани музди меҳнат ва ғайра аз қабили чунин дастоварҳо мебошанд.

Нишонаҳои дар боло зикргардида аз он шаҳодат медиҳанд, ки рӯз то рӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳу сифати зиндагии мардум хубтару беҳтар шуда истодааст.

Барои пешрафти иқтисодиётро дар кишвар баланд бардоштан дар ҳудуди ҷумҳурӣ 6 ноҳияи иқтисодӣ ҷудо карда шудааст, ки айни замон ин ноҳияҳои иқтисодӣ дар пешрафти иқтисодиёти мамлакат саҳми арзанда гузошта истодаанд.

Масъалаи ноҳиябандии иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини омӯзиши қувваҳои истеҳсолкунанда дар кишвар ба шумор меравад ва аҳаммияти калони иқтисодӣ дорад. Он пеш аз ҳама роҳбарӣ ва идора кардани қаламрави кишварро осон менамояд, робитаи иқтисодии қисмҳои алоҳидаи мамлакатро муқаррар менамояд.

Ноҳиябандии иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосии тадқиқотии географияи иқтисодӣ ба шумор меравад.

Барои саҳми ноҳияҳои иқтисодии кишварро дар дар пешрафти ҷумҳурӣ муайян кардан тадқиқоти пурраи ҳамаҷониба гузаронидан лозим аст.

Ноҳияҳои иқтисодии Тоҷикистон инҳоянд: ноҳияи иқтисодии Суғд, ноҳияи иқтисодии Ҳисор, ноҳияи иқтисодии Рашт, ноҳияи иқтисодии Вахш, ноҳияи иқтисодии Кӯлоб, ноҳияи иқтисодии Бадахшон.

Ноҳияҳои иқтисодӣ дар қаламрави кишвар дар ташкил намудан ва оқилона ҷойгир намудани қувваҳои истеҳсолкунанда мусоидат менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҳар як ноҳияи иқтисодӣ дар пешрафту тараққиёти ҷумҳурӣ саҳми арзандаи худро мегузорад. Доир ба ноҳияҳои иктисодии ҷумҳурии Тоҷикистон аз адабиёти [1, с.16] маълумот гирифтан мумкин аст.

Дар ин мақола саҳми ноҳияии Суғдро дар рушди иқтисодиёти кишвар дида мебароем.

Ноҳияи иқтисодии Суғд дар қисми шимоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир мебошад.

Масоҳати ноҳияи иқтисодии Суғд 25,2 ҳазор км мураббаъ мебошад ва аҳолиаш 560,8 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Маркази маъмурии ноҳияи иқтисодии Суғд шаҳри Хуҷанд мебошад ва он 178,1 ҳазор аҳолӣ дорад. Ба ҳайати ноҳияи иқтисодии Суғд шаҳрҳои Хуҷанд, Истиқлол, Конибодом, Гулистон, Исфара, Бустон, Панҷакент, Истаравшан, ноҳияи Айнӣ, Деваштич, Ашт, Шаҳристон, Зафаробод, Масчоҳ, Ғафуров, Спитамен, Расулов, куҳистони Мастчоҳ дохил мешаванд. Дарёҳои Сиру Зарафшон, доманакӯҳҳои гирду атрофи онҳо низ ба ноҳияи иқтисодии Суғд дохил мешаванд. Ноҳияи иқтисодии Суғд мавқеи мусоиди иқтисодӣ-географӣ дорад. Ин ноҳияи иқтисодӣ аз ҷониби шимолу ғарб бо Ӯзбекистон ва аз шарқ бо Қирғизистон ҳамсарҳад мебошад, ки тавассути ин ноҳияи иқтисодӣ робитаи Тоҷикистон бо ҷумҳуриҳои ҳамсоя муқаррар мегардад. Ноҳияи иқтисодии Суғд захираҳои гуногуни канданиҳои фойиданок дорад. Миқдори умумии заминҳои ҳосилхез ва чарогоҳҳои табиӣ мебошад. Дарёҳои ин ноҳияи иқтисодӣ аҳаммияти бузурги гидроэнергетикӣ ва обёрӣ дорад. Ин ноҳияи иқтисодӣ дорои мавзеъҳои хубу дилкаши рекратсионию сайёҳӣ мебошад. Лойқаҳои шифобахши Оқсукон, чашмаҳои маъдании Зумрату Ҳавотоғ, Искандаркӯл ва Обанбори тоҷик дар дохил ва ҳам дар берун аз ҳудуди ҷумҳурӣ машҳуранд. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд канданиҳои фойиданок хеле зиёданд. Хусусан, ангиштсанг, ангишти сиёҳтоб, нефт, металлҳои ранга, намаки ошӣ масолеҳи сохтмонӣ ва ғайраҳо канданиҳои фоиданоки ноҳия иқтисодии Суғдро ташкил медиҳанд. Қарамазор яке аз машҳуртарин ноҳияи металлургӣ дар ин ноҳияи иқтисодӣ ба шумор меравад. Дар ин ҷо полуметаллҳо-нуқра, тилло ва ғайраҳо истихроҷ карда мешаванд. Дар ноҳияҳои Исфараю Конибодом нафт ва газ мавҷуд аст. Водии Зарафшон дорои захираи сурмаю симоб мебошад ва комбинати кӯҳии Анзоб фаъолият менамояд. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд саноати сабук ва хӯрокворӣ, мошинасозӣ, коркарди металл, маъдан, масолеҳи сохтмонӣ ривоҷ ёфтааст. Дар ин ноҳия комбинатҳои маъдании Адрасмон, Анзоб, Табошар фаъолият мекунанд.

Дар ин ноҳияи иқтисодӣ корхонаҳои саноати сабук –комбинатҳои абрешим ва қолинбофӣ, меваю сабзавот, равғанкашӣ, истеҳсоли орд фаолият менамоянд. Дар водии Зарафшон тилло истеҳсол карда мешавад. Навселмаш, Шуҷанд –Торгмаш, ҶШСК “Чарх”-шаҳри Исфара, заводи тачҳизоти барқии пастшиддати Адрасмон, корхонаи муштараки Тоҷикистону Америка “Оби Зулол” ва ғайраҳо дар рушди ноҳияи иқтисодиётии Суғд саҳми арзанда мегузоранд. Соҳаҳои асосии кишоварзии ноҳия пахтакорӣ, боғу токдорӣ, тамокупарварӣ ва чорводорӣ мебошад. Картошкапарварӣ низ дар ин ноҳияи иқтисодӣ ривоҷ ёфтааст. Дар шаҳри Конибодом корхонаҳои консервабарорӣ, паштатозакунӣ, ресандагӣ, бофандагӣ ва ғайра бунёд гардидаанд. Неругоҳҳои барқии обӣ дар обанбори Баҳри Тоҷик сохта шудааст. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд аз нақлиёти роҳи, оҳан, автомобилӣ ва ҳавоӣ самарабахш истифода бурда мешавад. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд фурудгоҳи байналмӣ мавҷуд аст. Дар ин ноҳияи иқтисодӣ манбаи асосии истеҳсоли энергияи барқӣ НБО-и Қайроқум мебошад. Иқтидори он ба 126 ҳазор кВт баробар аст. Ноҳияи иқтисодии Суғд имруз қариб 1/5 ҳиссаи пахта, 50%-и меваю ангур ва 30%-и гӯшти ҷумҳуриро истеҳсол менамояд. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд сатҳи иқтисодиётро аз ҳисоби истеҳсоли энергияи барқӣ бардоштан ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар ин ноҳияи иқтисодӣ аҳолӣ ба чорводорию гӯсфандпарварӣ машғул мебошад, бинобар ин, соҳаи хоҷагидорӣ низ дар баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти ноҳияи иқтисодӣ саҳми арзанда мегузарад.

Ноҳияи иқтисодии Суғд яке аз ноҳияҳое мебошад, ки дар рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ саҳми арзанда гузашта метавонад. Самтҳои дар боло нишондодашудаи хоҷагидориро дар ноҳияи иқтисодии Суғд дар сатҳи зарури инкишоф дода, ҳам сатҳи иқтисодиёти ноҳияи иқтисодиро ва ҳам ҷумҳуриро дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштан мумкин аст. Барои муайян намудани саҳми асосии ҳар як самти хоҷагидорӣ дар баланд бардоштани иқтисодиёти ҳам ноҳияю ва ҳам ҷумҳурӣ тадқиқоти махсус гузаронидааан

лозим аст. Мутаасифона чунин тадқикотро ба эҳтибор гирифта муаллифони ин мақола доир ба мавзӯи “Саҳми ноҳияи иқтисодии Суғд дар рушди иқтисодиёт Ҷумҳурии Тоҷикистон ” лоиҳаи илмӣ тадқиқотиро таъсис доданд ва ҳоло – доир ба мавзӯи ин лоиҳаи илмӣ тадқиқотӣ гузаронидани тадқиқот оғоз гардидааст. Гузаронидани тадқиқоти мазкур падидаҳои назаррас медиҳад ва дар баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти ҷумҳурӣ саҳми арзанда мегузорад. Агар ҳамаи самтҳои фаолияти хоҷагидории ноҳияи иқтисодии Суғдро дар сатҳи баланд ташкил намоем, он гоҳ ҳамаи аҳолии ноҳия ба ҷойи кор таъмин гардида, сатҳи зиндагии мардум баланд мешавад.

Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ба як қатор мушкилоти иҷтимоӣ Ҷумҳурии дучор гардид ва иқтисодиёти миллӣ рӯ ба сӯйи нестшавӣ ниҳода буд. Дар натиҷаи пастшавии иқтисодиёт ва тезутунд гардидани вазъият дар давоми солҳои 1991-1996 бештар мушоҳида гардида, миёни кишварҳои пасошӯравӣ ягон мамлакат ба чунин мушкилоти сахти иқтисодӣ дучор нагардида буд. Ҳукумати Тоҷикистон дарк менамуд, ки идома ёфтани чунин раванд ба оқибатҳои ногувори иҷтимоиву иқтисодӣ оварда мерасонад ва тадбирҳо андешида иқтисодиёти миллиро аз ин ҳолат ҳар чи тезтар баровардан лозим аст.

Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гардид, ки бо роҳи амалӣ гардидани Стратегияҳои дар боло зикргардида ва барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии кишвар ба дастовардҳои бузург ноил гардад. Аз ҷумла паст кардани сатҳи камбизоатӣ аз 81%-и соли 1999 то 26,3% дар соли 2020, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани мамлакат, таъсиси ҷойҳои корӣ нав ва марҳила ба марҳила зиёд гардидани маош ва ғ. аз қабили чунин дастовардҳо буданд. Бо ҳидояту дастгириҳои Пешвои хирадманд муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати боз ҳам вусъат бахшидани корҳои созандагӣ, кам кардани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии халқ Стратегияи- миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои то давраи соли 2020 таҳия гардида мавриди амал қарор дорад.

Нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда аз он дарак медиҳанд, ки рӯз то рӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳу сифати зиндагии мардум хубтару беҳтар шуда истодааст.

Сиёсати иҷтимоии хирадмандонаи Пешвои муаззами миллат ин баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии мардум, кам кардани сатҳи бекорӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад.

Моро зарур аст, ки сиёсати пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ҳамаҷониба дастгирӣ намуда, барои амалӣ шудани ҳадафҳои стратегии кишвар саҳми худро гузошта, аз як гиребон сар бароварода, баҳри таъмини рушди устувори Тоҷикистони азиз тамоми қувваю дониши худро сарф намоем, то кишвари мо ба як давлати пешрафтаи минтақа табдил ёфта, обрӯю манзалати хешро дар арсаи ҷаҳонӣ боз ҳам баланд бардорад.

Барои пешрафти иқтисодиётро дар кишвар баланд бардоштан дар ҳудуди ҷумҳурӣ 6 ноҳияи иқтисодӣ ҷудо карда шудааст.

Ҳоло ин ноҳияҳои иқтисодӣ дар пешрафти иқтисодиёти мамлакат саҳми арзанда гузошта истодаанд.

Масъалаи ноҳиябандии иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳимтарини омӯзиши қувваҳои истеҳсолкунанда дар кишвар ба шумор меравад ва аҳамаияти калони иқтисодӣ дорад. Он пеш аз ҳама роҳбарӣ ва идора кардани қаламрави кишварро осон менамояд, робитаи иқтисодии қисмҳои алоҳидаи мамлакатро муқаррар менамояд.

Асоси ноҳиябандии кишварро тақсимоти минтақавии меҳнат ташкил менамояд. Ноҳиябандии иқтисодӣ яке аз масъалаҳои асосии тадқиқотии географияии иқтисодӣ ба шумор меравад.

Барои саҳми ноҳияҳои иқтисодии кишварро дар пешрафти иқтисодиёти ҷумҳурӣ муайян кардан тадқиқоти пурраи ҳамаҷониба гузаронидан лозим аст.

Ноҳияҳои иқтисодӣ дар қаламрави кишавар дар ташкил намудан ва оқилона ҷойгир намудани қуввaҳои истеҳсолкунанда мусоидат менамоянд.

Ноҳияи иқтисодии Суғд дар кисми шимоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир мебошад. Масоҳати ноҳияи иқтисодии Суғд 25,2 ҳазор км мураббаъ мебошад ва аҳолиаш 560,8 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Зичии миёнаи аҳолӣ дар 1 км² 101,6 нафарро ташкил медиҳад. Қисми зиёди аҳолӣ дар ноҳияии иқтисодии Суғд дар водии дарёи Сир зиндагӣ мекунанд. Маркази маъмурии ноҳияи иқтисодии Суғд шаҳри Хуҷанд мебошад ва он 178,1 ҳазор нафар аҳолӣ дорад.Ба ҳайати ноҳияи иқтисодии Суғд шаҳрҳои Хучанд, Истиқлол, Конибодом, Гулистон, Исфара, Бустон, Панҷакен, Истаравшан, ноҳияи Айнӣ, Деваштич, Ашт, Шаҳристон, Зафаробод, Мастчоҳ, Ғафуров, Спитамен, Расулов, Кӯҳистони Мастчоҳ дохил мешаванд. Дарёҳои Сиру Зарафшон, доманакӯҳҳои гирду атрофи онҳо низ ба ноҳияи иқтисодии Суғд дохил мешаванд. Қаламрави ноҳияи иқтисодии Суғдро аз шимол каторкӯҳҳои Зарафшон ҷудо месозанд. Ноҳияи иқтисодии Суғд мавқеи мусоиди иқтисодӣ –географӣ дорад. Ин ноҳияи иқтисодӣ аз ҷониби шимолу ғарб бо Ӯзбекистон ва аз шарқ бо Қирғизистон ҳамсарҳад мебошад, ки тавассути ин ноҳияи иқтисодӣ робитаи Тоҷикистон бо ҷумҳуриҳои ҳамсоя муқаррар мегардад. Ноҳияи иқтисодии Суғд захираҳои гуногуни канданиҳои фоиданок дорад. Ноҳияи иқтисодии Суғд сарватҳои табий-ландшафтии гуногун дорад. Дар ин ноҳияи иқтисодӣ кӯҳҳо ва водиҳои ҳамвор, дарёҳои сертуғиёни кӯҳӣ , кӯлҳои обҳои шифобахш, қароркӯҳҳои Туркистон, Ҳисору Зарафшон боиси ин гуногунӣ гардидаанд. Вобаста ба шароитҳои табиӣ ноҳияи иқтисодии Суғд ба се минтақаи табиӣ ҷудо карда шудааст: Ҳамвор, доманакӯҳӣ ва кӯҳӣ. Қисми ҳамвори ноҳияи иқтисодиро водии дарёи Сир, қисмати ғарбии водии Фарғона дар бар мегирад. Миқдори умумии заминҳои ноҳияи иқтисодии Суғд 1,9 млн гектар аст. 215,1 ҳазор гектари он ба заминҳои обй , ва 12 ҳазор гектар ба заминҳои озоди обёришаванда рост меояд. Ба минтақаҳои доманакӯҳи ноҳияи иқтисодии суғд водии Зарафшон, доманакӯҳҳои Туркистон ва Муғул, минъбад ба кӯҳҳои баланд табдил мешаванд. Ноҳияи иқтисодии Суғд дорои заминҳои ҳосилхез (дар водиҳо) ва чарогоҳҳои табиӣ (дар доманакуҳҳо) мебошад.

Дарёҳои ин ноҳияи иқтисодиӣ аҳаммияти бузурги гидроэнергетики ва обёрӣ доранд. Дар ин ноҳияи иқтисодӣ захираҳои об нобаробар ҷойгиранд. Ноҳияҳои ҷанубии ин ноҳияи иқтисодӣ (водии Зарафшон) бо об таъмин мебошад, ноҳияҳои шимолии он аз об танқисӣ мекашанд Ин ноҳияи иқтисодӣ дорои мавзеҳои хубу дилкаши рекреатсионию туристӣ мебошад. Лоиқаҳои шифобахши оқсуқон, чашмаҳои маъдании Зумрату Ҳавотоғ, кӯли Искандаркӯл ва Обанбори тоҷик ҳам дар дохил ва ҳам дар берун аз ҳудуди Ҷумҳурӣ машҳуранд.Дар ноҳияи иқтисодии Суғд канданиҳои фойданок хело зиёданд. Хусусан ангиштсанг, ангишти сиёҳтоб, нафт,металлҳои ранга, намаки ошӣ, масолеҳи сохтумонӣ ва ғайраҳо канданиҳои фойданоки ноҳияи иқтисодии Суғдро ташкил менамоянд. Қарамазор яке аз машҳуртарин ноҳияи металлургӣ дар ин ноҳияи иқтисодӣ ба шумора меравад. Дар ин ҷо полуметаллҳо-нуқра, тилло ва ғайраҳо истехроҷ карда мешаванд. Дар ноҳияҳои Исфараю Конибодом нафт ва газ мавҷуд аст. Водии Зарафшон дорои захираи сурмаю симоб мебошад ва комбинати кӯҳии Анзоб фаъолият менамояд. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд саноати сабук ва хӯрокворӣ, мошинасозӣ, коркарди металл, маъдан, масолеҳи сохтумонӣ ривоҷ ёфтааст. Дар ин ноҳия комбинатҳои маъдании Адрасмон, Анзоб, Табошар фаъолият мекунанд. Дар ноҳияи Шӯробод истихроҷи ангишт, дар Нефтобод, Айритон истихроҷи нафт, Қамишқурғон истеҳсоли намак ба роҳ монда шудааст. Дар ин ноҳияи иқтисодӣ корхонаҳои саноати сабук-комбинатҳои абрешим ва қолинбофӣ, меваю сабзавот, равғанкашӣ ва истеҳсоли орд фаъолият менамоянд. Дар рушди иқтисодиёти ин ноҳияи иқтисодй ва ба ҷойи кор таъмин кардани аҳолии он заводҳои қисмҳои эҳтиётии автомобили “ҶСШК бодом” металлҳои нодири шарқи-и шаҳри Конибодом нақши муҳим доранд. Дар водии Зарафшон тилло истеҳсол карда мешавад. Заводи химиявии Исфара, Новселмаш, Хуҷандторгмаш, ҶШСК “Чарх”-и шаҳри Исфара, заводи таҷҳизоти барқии

пастшиддати Адрасман, корхонаи муштараки Тоҷикистону Америка “Оби Зулол” ва ғайраҳо дар рушди иқтисодиёти ноҳияи иктисодии Суғд саҳми арзанда мегузоранд. Соҳаҳои асосии кишоварзии ноҳия-пахтакорӣ, боғу токдорӣ, тамокупарварӣ ва чорводорӣ мебошад. Пахта ғайр аз Панҷакент, Айнӣ ва Масчоҳи кӯҳӣ дар ҳамаи ноҳияҳяҳои дигари ноҳияи иқтисодии Суғд парвариш карда мешавад. Дар боғзорҳои ноҳияҳои Суғд зардолу, шафтолу, себ, нок парвариш карда мешаванд.

Дар водии Зарафшон боғҳо асосан аз зардолузорҳо ташкил ёфтаанд. Ангурпарварӣ низ дар ин ноҳия таърихи қадима дорад. Навъҳои ангури хӯрокӣ ва мавизӣ, кишмиши сиёҳу сафед шуҳрати калон дорад. Солҳои охир дар ноҳия боғҳои зардолуҳои навъи фалгари, мирсанҷалӣ, моҳтобӣ, қандак зиёд гардида истодааст. Дар водии Зарафшон тамокупарварӣ ва картошкапарварӣ хуб ривоҷ ёфтааст. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд кирмакпарварӣ, чорвопарварӣ, (гӯсфандпарварӣ) ва занбӯрпарварӣ соҳаи асосиро ташкил менамоянд. Дар шаҳри Конибодом корхонаҳои консервабарорӣ, пахтатозакунӣ, равғанкашӣ, мошинасозӣ, ресандагӣ, бофандагӣ ва ғайра бунёд гардидаанд. Неругоҳҳои барқии обӣ дар обанбори Баҳри Тоҷик сохта шудааст. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд аз нақлиёти роҳи оҳан, автомобилӣ ва ҳавоӣ самарабахш истифода бурда мешавад. Каламрави ноҳия пурра бо роҳҳои нақлиётӣ таъмин аст. Баъди сохта ба истифода додани туннели Шаҳристон ноҳияҳои водии Зарафшон бо водии Фарғона тамоми сол алоқаи доимӣ пайдо намуд. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд фурудгоҳи байналмилалӣ мавҷуд аст. Аз шаҳри Хуҷанд ба воситаи нақлиёти роҳи оҳан бо ҷумҳуриҳои ИДМ алоқа барқарор гардидааст. Дарозии умумии роҳҳои автомобилгард 3072 км –ро ташкил мекунад. Аз ин 2174 км бо асфалту бетон пушида шудаанд. Роҳи оҳани ноҳия як қитъай роҳи оҳани Андиҷон-Москва мебошад. Дарозии ин китъа 163 км аст. Шимоли Тоҷикистон бахши тараққикардаи Ҷумҳури ба ҳисоб меравад. Дар ҳудуди ноҳияи иқтисодии Суғд кони ангишти сиёҳтоби Шуроб воқеъ аст. Аз кони ангишт дар замони Ҳокимияти шӯравӣ дар як сол 600 ҳазор тонна ангишт истеҳсол карда мешуд. Ҳоло миқдори истеҳсоли солона он ба 40-50 ҳазор тона расидааст. Ҳоло дар наздикии шаҳри Конибодом нафт ва газ истеҳсол карда мешавад. Газе ки дар ин ҷо истеҳсол мекунанд, дар як шабонарӯз 800 метри мукаабро ташкил медиҳад ва талаботи ноҳияро бо газ таъмин карда наметавонад. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд манбаи асосии истеҳсоли энергияи баркӣ НБО-и Қайроқум мебошад. Иқтидори он ба 126 ҳазор кВт баробар аст. Ноҳияи иқтисоди Суғд имрӯз қариб 1/5 ҳиссаи пахта, 50 фоизи меваю ангур ва 30 фоизи гӯшти Ҷумҳуриро исттеҳсол менамояд. Дар ноҳияи иқтисодии Суғд сатҳи иқтисодиётро аз ҳисоби истеҳсоли энергияи баркӣ (“Энергияи сабз”), истеҳсоли пахта, меваю ангур ва гӯшт, замбурпарварӣ баланд бардоштан ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар ин ноҳияи иқтисодӣ аҳолӣ ба чорвопарварию гӯсфандпарварӣ машғул мебошанд, бинобар ин, ин соҳаи хоҷагидорӣ низ дар баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти ноҳияи иқтисоди саҳми арзанда мегузорад. Ноҳияи иқтисодии Суғд яке аз ноҳияҳое мебошад, ки дар рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ саҳми арзанда гузошта метавонад. Самтҳои дар боло нишондодашудаи хоҷагидориро дар ноҳияи иқтисодии Суғд дар сатҳи зарурӣ инкишоф дода, ҳам сатҳи иқтисодиёти ноҳияи иқтисоди Суғд ва ҳам ҷумҳуриро дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштан мумкин аст. Барои муайян намудани саҳми асосии ҳар як самти ҳархоҷагидорӣ дар баланд бардоштани иқтисодиёти ҳам ноҳияю ва ҳам ҷумҳурӣ тадқиқоти махсус гузаронидан лозим аст. Мутаасифона чунин тадқиқот то ҳол дар ҷумҳури гузаронида нашудааст. Зарурияти чунин тадқиқотро ба эътибор гирифта муаллифони ин мақола доир ба мавзӯи “Саҳми ноҳияҳои иқтисодӣ дар баланд бардоштани иқтисодиёти ҷумҳурӣ” лоиҳаи илмӣ-тадқиқотиро таъсис доданд ва ҳоло доир ба мавзӯи ин лоиҳаи илмӣ гузаронидани тадқиқот оғоз гардидааст. Гузаронидани тадқиқоти мазкур натиҷаҳои назаррас медиҳад ва дар баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти чумҳурӣ саҳми арзанда мегузорад. Агар ҳамаи самтҳои фаъолияти хоҷагидорӣ “Ноҳияи иқтисодии Суғдро дар сатҳи баланд ташқил намоем, он гоҳ ҳамаи аҳолии ноҳия ба ҷойи кор таьмин гардида, сатҳи зиндагии мардум баланд мешавад.

АДАБИЁТ

1. Муҳабатов Х.М., Диловаров Р.Д., Рахимов М.Р-Географияӣ иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2011. Экономическая сотциальное география мира.

2. Муҳабатов Х., Раҳимов М., Географияи Тоҷикистон. Душанбе, 2009.

3. Кабутов М.К. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2005.

4. Утагонов А.А,, Ғафоров Ш.Дастури таълимӣ-методӣ аз фанни "Географияи иқтисодӣ ва ичтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон", Душанбе 2007.

5. Туляркин В.А . География мирового хазяйство,Москва,1999.

6. Муҳаббатов Х., Раҳимов М., Акобиров Ш., Геграфия. Душанбе,"Маориф", 2020, 184 с.

7. Муҳаббатов Х., Ғафоров Ш., Раҳимов М.Географияи Тоҷикистон. Хучанд,2006. Худойбердиев М. , Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон. Хуҷанд,2002.

8. Худойбердиев М. , Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон . Душанбе,2009.

9. Алисов АВ., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. Учебния для вузов. –М.: Гардарини, 2000.

10. Большой кономический словарь. М.: БРЭ,2002.

11. Гладкий, Ю.Н., Соколов О.В. Файбулович Э.Л. Экономическая и социальная география.Пособие для поступакощих в вузы.-М.; Просвешение,1999,

12. Лаппо Г.М. География городов. М.: ВЛАДОС, 1997.

13. Любимов И.М.Экономическая география.Самоподготовка в вуз,-М.: Гелнос АРВ,2002

14. Перник Б.Н. Города мира.География мировой урбанизации.-М.: Международные отношения,1999.

15. Максаковский В.П. Экономическая и социальная география мира, учебник для 10 классов общеобразовательных учереждений, «прасвешение» АО московский учебник, Москва 2005.

LITERATURE

1. Muhabatov Kh.M., Dilovarov R.D., Rakhimov M.R.-Economic and social geography of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 2011. Economic and social geography of the world.

2. Muhabatov Kh., Rakhimov M., Geography of Tajikistan. Dushanbe, 2009.

3. Kabutov M.K. Economic and social geography of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 2005.

4. Utagonov A.A., Gaforov Sh. Educational and methodological manual on the subject of "Economic and social geography of the Republic of Tajikistan", Dushanbe 2007.

5. Tulyarkin V.A. Geography of the world economy, Moscow, 1999.

6. Muhabatov Kh., Rakhimov M., Akobirov Sh., Geography, Dushanbe, "Maorif", 2020, 184p.

7. Muhabbatov H., Ghaforov Sh., Rahimov M. Geography of Tajikistan. Khuchand, 2006. Khudoiberdiev M. , Rahimov M. Geography of Tajikistan. Khujand, 2002.

8. Khudoiberdiev M. , Rahimov M. Geography of Tajikistan. Dushanbe, 2009.

9. Alisov A.V., Khorev B.S. Economic and social geography of the world. Education for universities. - M.: Gardarini, 2000.

10. Bolshoi konomicheskiy slovar.-M.: BRE, 2002.

11. Gladkiy, Y.N., Sokolov O.V., Faibulovich E.L. Economic and social geography. Posobie dlya postupakoshchih v uzy.-M.; Education, 1999,

12. Lappo GM. Geography of cities. M.: Vlados, 1997.

13. Lyubimov I.M. Economic geography. Self-study in university, M.: Gelnos ARV, 2002

14. Pernik B.N. City of the world. Geography of world urbanization.-M.: International relations, 1999.

15. Maksakovsky V.P. Economic and social geography of the world, textbook for 10 classes of general education institutions, "prasveshenie" JSC Moskovskiy textbook, Moscow 2005.

УДК: 339.56.055

Шарипова Шахноза Абдуразаковна
к.э.н, старший преподаватель кафедры учёта и цифровых технологий ГУ "Худжанский международный институт" Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана Адрес: 735716, Таджикистан, г. Худжанд, 27 микрорайон. E-mail: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РОЛИ РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РЕГИОНА

Аннотация. *В статье рассматривается вопросы развитию рыночной инфраструктуры региона, как подсистема экономики государства, тесно взаимосвязана с национальной системой экономических отношений. Отмечается, что развитие рыночной инфраструктры сопровождается рядом факторов такие как стимулирование развития сферы предпринимательства, улучшение инвестиционного климата, укрепление экономической независимости и укрепление интеграцию в международные процессы Республики Таджикистан. Выделяется авторская трактовка к термину "Рыночная инфраструктура региона", прводоится анализ развития инфраструктуры с точки зрения её современного состояния и роли в региональном производстве. Также проводится анализ и оценка внешнеторговой деятельности и степень вовлеченности хозяйствующих субъектов функционирующих на территории Республики Таджикистан и кредитных организаций в контексте привлечение кредитных ресурсов в экономику Республики Таджикистан. В том числе автором определяется, что одним из главных компонентов развития рыночной инфраструктуры выступает внешнеэкономической инфраструктуры. В конце статьи в качестве развития рыночной инфраструктуры предлагаются такие меры как улучшение регуляторной среды, создание государственных и частных партнерств, развитие транспортной и логистической инфраструктуры, создание логистических центров, развитие цифровой инфраструктуры и развитие финансовой инфраструктуры.*

Ключевые слова: *рыночная инфраструктура, внешнеэкономическая инфраструктура, торговля, внешнеторговая деятельность, инвестиции, кредитные вложения, региональная инфраструктура.*

Шарипова Шаҳноза Абдуразоқовна
н.и.и., муаллими калони кафедраи баҳисобгирӣ ва технологияи рақамии МД "Донишкадаи байналмилалии Хуҷанд"- и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Суроға: 735716, Тоҷикистон, ш. Хуҷанд, маҳаллаи 27. Почтаи электронӣ: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru

ДУРНАМОИ РУШДИ НАҚШИ ИНФРАСОХТОРИ БОЗОРӢ ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Аннотатсия. *Дар мақола масъалаҳои рушди инфрасохтори бозори минтақавӣ ҳамчун зерсистемаи иқтисодиёти давлат, ки бо низоми робитаҳои иқтисодӣ алоқаманд аст, баррасӣ мегардад. Махсусан қайд гардидааст, ки рушди инфрасохтори бозорӣ бо як қатор омилҳо, аз қабили ҳавасмандгардонии рушди соҳибкорӣ, беҳтартозии фазои сармоягузорӣ, таҳкими истиқлолияти иқтисодӣ ва ҳамгироии Тоҷикистон ба равандҳои байналмилалӣ ҳамроҳ аст, мустаҳкам месозад. Ҳамчунин, ба тавзеҳи истилоҳи "инфрасохтори бозори минтақа" таввaҷҷӯҳ зоҳир карда шуда, имкониятҳои рушди инфрасохтор аз нуқтаи назари вазъи имрӯзаи он ва нақши он дар истеҳсолоти минтақавӣ таҳлил ва баҳогузорӣ карда шудааст.Инчунин таҳлил ва баҳодиҳии фаъолияти савдои хориҷӣ ва дараҷаи ҷалби субъектҳои хоҷагидорӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда ва ташкилотҳои қарзӣ дар заминаи ҷалби захираҳои қарзӣ*

ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад. Аз ҷумла, муаллиф муайян мекунад, ки яке аз ҷузъҳои асосии рушди инфрасохтори бозор - инфрасохтори иқтисодии хориҷӣ мебошад. Дар охири мақола ҳамчун рушди инфрасохтори бозор тадбирҳое ба монанди беҳтар кардани муҳити танзим, ташкили шарикии давлатӣ ва хусусӣ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ, таъсиси марказҳои логистикӣ, рушди инфрасохтори рақамӣ ва рушди инфрасохтори молиявӣ пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: *инфрасохтори бозор, корхона, суръати афзоиш, савдо, инфрасохтори молиявию қарзӣё, захираи молиявӣ, иқтисодиёти минтақа.*

Sharipova Shahnoza Abdurazokovna

candidate of economical sciences, senior teacther of SI "Khujand International Institute" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Tajikistan, 735716, Khujand city, 27 microdistrict.. E-mail: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru

THE PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE ROLE OF MARKET INFRASTRUCTURE IN THE ECONOMIC SYSTEM OF THE REGION

Abstract. *The article deals with the development of the market infrastructure of the region as a subsystem of the state economy, which is closely interrelated with the national system of economic relations. It is noted that the development of market infrastructure is accompanied by a number of factors such as stimulating the development of entrepreneurship, improving the investment climate, strengthening economic independence and strengthening integration into international processes of the Republic of Tajikistan. The author's interpretation of the term "Market infrastructure of the region" is highlighted, and an analysis of infrastructure development is carried out from the point of view of its current state and role in regional production. The analysis and assessment of foreign trade activities and the degree of involvement of business entities operating in the territory of the Republic of Tajikistan and credit institutions in the context of attracting credit resources to the economy of the Republic of Tajikistan is also carried out. In particular, the author determines that one of the main components of the development of market infrastructure is the foreign economic infrastructure. At the end of the article, measures such as improving the regulatory environment, creating public and private partnerships, developing transport and logistics infrastructure, creating logistics centers, developing digital infrastructure and developing financial infrastructure are proposed as the development of market infrastructure.*

Keywords: *market infrastructure, foreign economic infrastructure, trade, foreign trade activities, investments, credit investments, regional infrastructure.*

Актуальность данной статьи обусловлено рядом факторов. Во - первых, роль рыночной инфраструктуры в экономическом развитии страны. Рыночная инфраструктура является краеугольным камнем в условиях глобализации мировой экономики. Республика Таджикистан являясь неотъемлемой частью интеграционного сообщества в настоящее время находится на этапе становления. Ключевую роль для развития экономики приобретает стимулирование развития таких сфер как предпринимательства, улучшение инвестиционного климата путём привлечения прямых инвестиций, а также повышения качества жизни населения. Следующей предпосылкой развития рыночной инфраструктуры является региональные диспропорции. В данном ракурсе следует отметить, что в Республики Таджикистан наблюдаются значительные диспропорции уровня развития регионов, в связи с этим совершенствования рыночной инфраструктуры позволит сократить дисбаланс, обеспечив более равномерное распределение ресурсов и возможностей между регионами страны. В том числе вектор развития рыночной

инфраструктуры позволит достичь укрепление экономической независимости и укрепить интеграцию в международные процессы Республики Таджикистан.

Таким образом, тема развития рыночной инфраструктуры в системе региональной экономики Таджикистана актуальна, так как она затрагивает ключевые аспекты устойчивого экономического роста, социального благополучия и интеграции страны в мировую экономику.

Рыночная инфраструктура представляет собой примитивную организационно-экономическую систему, состоящую из совокупности различных объектов и институциональных структур, и обеспечивающую формирование экономических взаимоотношений между субъектами рынка. Рыночная инфраструктура возникает связывающим звеном единой цепочки производство – обращение - потребление. Во многом от рыночной инфраструктуры зависит форсирование оборота товарных запасов, финансовых средств и информационных потоков в экономике региона или государства. Тем самым рыночная инфраструктура способствует социально –экономическому развитию экономике.

Рыночная инфраструктура региона – как подсистема инфраструктура экономики государства, тесно взаимосвязана с национальной системой экономических отношений. В связи с чем, имеет существенное значение для развития производительных сил государства путем обеспечения процесса товарного и денежного обращения, оказания комплекса рыночных услуг хозяйствующим субъектам и создания благоприятных условий для развития деловой среды и конкуренции. И тем самым, рыночная инфраструктура выступает необходимым условием развития и обнаруживается каркасом для функционирования всех хозяйствующих субъектов региональных рынков.

Надо отметить, что уровень развития региональный рыночной инфраструктуры должен соответствовать уровню развития производительных сил общества на всех этапах его развития. Низкий уровень развития рыночной инфраструктуры в регионах Республики Таджикистан одна и причин недостаточной деловой активности региональных рынков.

Главными элементами этой системы являются оптовая и розничная торговля, кредитование, информационное и правовое обслуживание, функционирующие в социально-экономической обществу на территории региона. Становление рыночной инфраструктуры совершается на конкретной территории, и поэтому её формирование и развитие зависит от пространственной организации сферы товарно-денежного обращения в каждой отдельной стране или регионе. До выполнения поставленной задачи определения обеспеченности рыночной инфраструктурой в регионе надо провести анализ развития инфраструктуры с точки зрения её нынешнего состояния и роли в региональном производстве. Для этого необходимо проанализировать больше показатели как доля общего объема валового регионального продукта и численность занятого населения в экономике региона.

Таблица 1 -Доля объем розничного товарооборота по всем каналам реализации в ВРП Согдийской области

Годы	РТ		Доля в % к ВВП	Согд		Доля в % к ВРП
	ВВП, млн сом.	Общий объем розничного товарооборота по всем каналам реализации в фактических		ВРП, млн.сом.	Общий объем розничного товарооборота по всем каналам реализации в фактических ценах,	

		ценах, млн. сом.			млн. сом.	
2018	71059,2	20929,0	29,4	18343,8	8227,4	44,8
2019	79109,8	25456,8	32,1	20537,1	9182,1	44,7
2020	83958,3	27599,7	32,8	21621,9	9450,9	43,7
2021	101076,3	33797,9	33,4	27465,4	12256,3	44,6
2022	115739,4	40047,9	34,6	31939,2	13206,9	41,3
Темп роста в 2022г. по сравнению с 2018г. в %	162,8	191.3	117,6	174,1	160,5	92,1

Рассчитано по: Статистический сборник Республики Таджикистан, Душанбе; АСПРТ, 2023. - С.207; 411; Статистический ежегодник Согдийской области; ГАПСПРТСО, 2023. – С. 11; 281.

Сектор розничной торговли вносит значительный вклад в ВВП Республики Таджикистан (табл.1). В период с 2018 по 2022 годы объем розничного товарооборота в стране увеличился в 1,9 раза, что выше темпа роста объема валового внутреннего продукта. Так, ВВП с 2018 до 2022 годы увеличился на 1,9%.

Большое значение торгово-посредническая инфраструктура обладает и для экономики региона. Так как на рынке потребительских товаров выражаются закономерные тенденции роста и качественного изменения в структуре платежеспособного спроса населения и хозяйствующих субъектов, отражающие рост материального крушения и культурного уровня населения этой территории. В наиболее обобщенном виде это выражается в непрерывном росте объемность розничного товарооборота.

Сравнивая темпы роста ВРП Согдийской области и объема розничного товарооборота, необходимо отметить, что оба показателя имеют динамику развития. Однако, темп роста объема розничного товарооборота в регионе опережает темпы роста ВРП, прирост которых составил 174,1% и 160,5% соответственно. Это позволяют судить о существенном возрастании роли отраслей торгово-посреднической инфраструктуры в воспроизводственном процессе региона и страны в целом.

Результативное функционирование инфраструктуры торговли большинство зависит от состояния материально - технической базы. На нынешнем этапе формирования и развития рыночных отношений инфраструктура торговли выделяется многообразием субъектов предприятий, видов оборудования и т.д. За последнее время появились новейшие форматы в инфраструктуре торговли как супермаркеты, гипермаркеты, сетевая торговля и др. В связи с чем, существенно расширяться перечень услуг, оказываемых торговой инфраструктурой. Динамика развития торговой инфраструктуры республики и Согдийской области отражена в таблице 2.

Таблица 2.- Динамика развития торговой инфраструктуры Республики Таджикистан и Согдийской области за 2018 – 2022гг

	РТ	Согд	
	Число предприятий торговли, ед.	Число предприятий торговли, ед.	Удельный вес,%
2018	8298	2161	26

2019	9020	2164	24
2020	9255	2283	25
2021	9345	2397	25
2022	9721	2802	29
Темп роста в 2022г. по сравнению с 2018г. в %	117,1	129,6	-

Рассчитано по : Статистический сборник Республики Таджикистан, Душанбе; АСПРТ, 2023. - С. 216; Статистический сборник /Статистический ежегодник/ Согдийской области, Худжанд; АСПРТ, 2023. - С. 249.

Количество предприятий инфраструктуры торговли по Республике Таджикистан в 2018 г. по сравнению с 2022 г. возросло в 2,9 раза. В Согдийской области темп роста предприятий торговой инфраструктуры несколько ниже, чем в республике и составляет 1,2 раза. Опережение темпов роста числа предприятий торговли в среднем по стране, привело к снижению доли предприятий торговли Согдийской области в общем количестве по республике. В 2018 году доля предприятий торговли составила 29%, что составляет 26% от показателя 2018 года. Вместе с тем, необходимо отметить, что в развитии инфраструктуры торговли Согдийской области отсутствуют положительные тенденции, которые говорят о подходящей деловой среде в регионе.

Дистрибьюция в Таджикистане показалась сравнительно недавно (относительно зарубежных компаний), она уже обладает свою историю развития. Началом формирования дистрибьюции на отечественном рынке считают 1994-е гг [13]. Хорошо зарекомендовала себя в качестве дистрибьютора на отечественном рынке дистрибьюторская компания «M&P», которая была создана в 1994 году профессиональными менеджерами. На сегодняшний день «M&P» это современное дистрибьюторское предприятие является одним из ведущих фирм импортеров и дистрибьюторов продуктов питания и бытовой химии на рынке Республики Таджикистан с собственными складскими, офисными и логистическими ресурсами. Другими более большими дистрибьюторскими компаниями на территории Республики Таджикистан являются ООО «Капитал-Т», ООО «Осмони Соф» , которые занимаются оптовой торговлей продуктов питания, парфюмерией косметикой, средств гигиены и др.

Таким образом, позитивные тенденции в развитии инфраструктуры говорят активизацией торгово-посреднической деятельности в условиях экономических реформ, высокой рентабельностью торговых операций, созданием новых посреднических структур, развитием новых видов услуг торговой инфраструктуры.

Одним из значительных элементом в системе региональной инфраструктуры является финансово-кредитная инфраструктура. Деятельность этой инфраструктуры направлена на обслуживание различных форм и видов предпринимательства, привлечение сбережений хозяйствующих субъектов и населения и распределение их между заемщиками. Потребность хозяйствующих субъектов в финансовых ресурсах определяется в процессе воспроизводства и одним из источников удовлетворения этой потребности являются кредиты, которые используются на создание или дальнейшее развитие региональной инфраструктуры, совершенствования материально-технической базы и на другие цели.

В Республике Таджикистан по состоянию на 31 декабря 2022 года действуют 64 кредитные организации, в том числе 14 банков, 1 Исламский банк, 1 небанковская кредитная организация, 19 микрокредитных депозитных организации, 3 микрокредитных организаций и 26 микрокредитных фонда.

Банки, которые обслуживают хозяйствующих субъектов экономики в Согдийской области, представляют филиалы коммерческих банков и, следственно, для них распространяются общие правила ведения банковских операций.

На практике для реализации бизнес-проектов хозяйствующие субъекты используют долгосрочные кредиты. Однако надо отметить, что их доля в структуре кредитного портфеля ниже, чем доля краткосрочных кредитов (табл.3).

Таблица 3 - Динамика кредитных вложений в экономику Согдийской области за период 2018-2023 гг., млн. сомони

Виды кредитов	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023к 2018, %
Кредитные вложения в экономику, всего,	1829.9	2118,9	2227,2	2798,6	3268,6	4208,3	230
в т. ч.: -краткосрочные кредиты,	1273,0	1148,6	1100,2	1319,7	1379,7	1580,8	124
доля краткосрочных кредитов,%	69	54	49	49	42	37	53
- долгосрочные кредиты,	556,9	970,2	1127,0	1479.0	1889,5	2627,5	471
доля долгосрочных кредитов,%	30	45	50	53	58	62	206

Рассчитано по: Статистический сборник /Статистический ежегодник/ Согдийской области, Душанбе; АСПРТ, 2023- С332

В то же время, необходимо отметить положительные изменения в структуре кредитных вложений в экономику региона.

Кредитные вклады в период с 2018 по 2023 год возросли в 2 раза и в 2018 году составили 1829,9 млн. сом. Часть долгосрочных кредитов за этот же период увеличилась на 30% и равна 62%. Краткосрочных кредитов в кредитном портфеле финансово – кредитных организаций области стало меньше на 32 процентных пунктов или 42%. Однако, высокая доля краткосрочных кредитов подтверждает большую потребность предприятий в краткосрочном заемном капитале. Рост доли долгосрочных кредитов является положительной тенденцией для экономики региона, так как свидетельствуют об активности деловой сферы в направлении осуществления новых бизнес-проектов.

Благополучное развитие международных экономических связей и притягивание иностранных инвестиций возможно при развитой внешнеэкономической инфраструктуры в регионе и стране. За последние годы во внешнеэкономической инфраструктуре региона произошли позитивные изменения. На территории региона открылись филиалы иностранных банков, зарубежные представительства; укрепилась региональная таможенная служба; доступны современные средства связи и проводятся международные

выставки-ярмарки. Логично, что проводимые мероприятия привели к положительным изменениям в объемах внешнеторговой деятельности Согдийской области. (таб.4).

Внешняя торговля Согдийской области, начиная с 2018 года, возросла почти в 1,5 раз. В 2018 году внешнеторговый оборот составлял 1215,6 млн. долл. США, а в 2022 году -3185,7 млн. долл. США.

Более высокими темпами - в 1,4 раза увеличился внешнеторговый оборот со странами СНГ. В 2018 году регион был объединен экспортно-импортными поставками товаров с 61 страной, из них 10 - стран СНГ и 51 - страна дальнего зарубежья. Экспорт из области в 2018 году увеличился в 1,9 раз по сравнению с 2018 годом. Основные поставки на экспорт реализовываются в страны СНГ, их рост за период с 2018по 2023 годы возрос в 1,4 раза. Значительными темпами 1,4 раза вырос импорт из этих государств. Положительная динамика внешнеторговой деятельности обосновывает активную деятельность внешнеторговой инфраструктуры.

Вместе с тем, необходимо отметить, что уровень развития внешнеэкономической инфраструктуры региона в настоящими время не отвечает мировым требованиям, так как имеются не решенные проблемы.

Таблица 5. - Динамика внешнеторговой деятельности Согдийской области

(млн. дол. США)

	2018	2019	2020	2021	2022	Темп роста, 2022 к 2018, в разах
Внешнеторговый оборот- всего	2015,6	2042,7	1667,6	2262,7	3185,7	1,5
в том числе: - страны СНГ	1557,1	1609,9	1275,6	1689,5	2190,7	1.4
- страны остального мира	458,5	432,8	392,0	573,2	995,0	2
Экспорт – всего	559.7	471,1	353,8	633,1	1086,2	1,9
в том числе: - страны СНГ	431.6	360,0	230,5	451,7	627,1	1,4
- страны остального мира	128,1	111.1	123,3	181.4	459,1	3,5
Импорт всего	1455,9	1571,6	1313,8	1629,6	2099,4	1,4
в том числе: - страны СНГ	1125,5	1249,9	1045,1	1237,8	1563,6	1.3
- страны остального мира	330.4	321,7	268,7	391,8	535,8	1.6

Рассчитано автором по Статистический ежегодник Согдийской области//Статистический сборник. - Душанбе, АСПРТ, 2023. -С.289.

К таким проблемам можно отнести: не развитость системы страхования экспортно-импортных операций и инвестиций, требования к качеству товаров не соответствуют мировым стандартам; отсутствует полноценная информация по внешнеэкономическим партнерам; высокие цены на информационные услуги; неразвита система лизинга.

Развитие внешнеэкономической инфраструктуры для экономики региона имеет большое значение, так как способствует и обеспечить не только экспорт и импорт

товаров, услуг и информации, но и движение финансового капитала, что непосредственно связано с привлечением иностранных инвестиций.

Развитая внешнеэкономическая инфраструктура содействует привлечению иностранных инвестиций в регион, позволяет разрешать задачи активизации участия регионов в международных связях, более глубокого удовлетворения потребностей регионов в продукции и услугах, притягивания дополнительных финансовых ресурсов, новых технологий и современного управленческого опыта.

Развитие внешнеэкономической инфраструктуры может стать основным фактором, снабжающим развитие деловых международных отношений. Развитие внешнеэкономической инфраструктуры в этом направлении полагает деятельность не только государственных комитетов и комиссий законодательных и исполнительных органов власти, но научных и общественных организаций.

Примером такого сотрудничества являются объекты инновационной рыночной инфраструктуры Республики Таджикистан, основное направление деятельности которых является вовлечение молодежи в предпринимательство. К таким объектам относятся ключевые бизнес-инкубаторы и акселерационные программы (55Startups, Public Fund Accelerate Prosperity, стартап «Чойхона» и др).. Также существенный вклад в развитие предпринимательской активности в Таджикистане вносит Программа развития ООН (UNDP) и Национальная ассоциация деловых женщин Таджикистана [17].

Таким образом, развитие рыночной инфраструктуры в Согдийской области имеет положительные тенденции, что благоприятно влияет на развитие деловой среды в регионе. В то же время, развитие рыночной инфраструктуры носит хаотичный характер. Мы имеем в виду отсутствие целевых программ развития этой подсистемы региональной инфраструктуры и координирующих органов. Следовательно, ощущается необходимость в разработке концепции развития региональной рыночной инфраструктуры. Это связано с тем, что рост инвестиций в развитие рыночной инфраструктуры будет содействовать расширению видов и качества рыночных услуг, предоставляемых всем субъектам региональной экономики, что в конечном итоге приведёт к созданию подходящего экономического климата в регионе и устойчивому развитию.

Нами предлагаются конкретные меры для развития рыночной инфраструктуры в системе региональной экономики Республики Таджикистан:

1. Институциональное развитие и улучшение регуляторной среды

1. Совершенствование законодательства:

-упрощение процедур регистрации бизнеса и получения лицензий.

-защита прав собственности и улучшение судебной системы для урегулирования коммерческих споров.

-поддержка инвесторов путем снижения административных барьеров.

2. Создание государственных и частных партнерств (ГЧП):

-формирование механизмов сотрудничества между государством и бизнесом в развитии инфраструктуры.

-стимулирование частных инвестиций в транспорт, логистику и энергетический сектор.

3. Развитие транспортной и логистической инфраструктуры

1. Модернизация транспортной сети:

-реконструкция и строительство дорог, железнодорожных линий, аэропортов для улучшения межрегиональных и международных связей.

-поддержка инфраструктурных проектов, связанных с китайской инициативой «Один пояс, один путь».

4. Создание логистических центров:

Развитие современных складских комплексов, мультимодальных транспортных хабов и цифровых решений для управления логистикой.

Интеграция с региональными рынками Средней Азии и т.д.

5. Развитие цифровой инфраструктуры

1. Цифровизация экономики:

- внедрение онлайн-платформ для торговли, финансовых услуг и взаимодействия бизнеса с государством.

- обеспечение доступа к интернету в отдаленных регионах.

6. Развитие финансовой инфраструктуры

1. Укрепление банковской системы:

- создание благоприятных условий для расширения сети банковских учреждений.

- упрощение доступа к кредитным ресурсам для малого и среднего бизнеса.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Буренков А.В., Тодовянская А.В. Развитие инфраструктуры: ключевые принципы качественных инфраструктурных инвестиций // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. - 2022. - № 5-1 (137). - С. 102-107.

2. Васенко А.Г. Цифровая экономика и государственное регулирование // European Social Science Journal. - 2018. - № 9. - С. 34-38.

3. Волошин А.И., Романюк Е.В., Майданевич Ю.П. Теоретическое обоснование активности государственного сектора в регулировании национальной экономики // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. - 2015. - № 6-1. - С. 165-171.

4. И.Дегтярева, Подходы и инструменты стимулирования экономического развития регионов государства в условиях усиления внешних воздействий и неопределенности/ Записки ИГУП. выпуск №3. Бишкек: компанией VRS,2015 – С. 23-25.

5. Калинникова И. О. Управление социально-экономическим потенциалом региона. – СПб.: Питер, 2009. – 240 с.

6. Каюмов Н.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста. Экономика Таджикистана: Стратегия и развития / Н.К.Каюмов. – Душанбе: №1 2003. – 39с.

7. Новоселов А.С. Теория региональных рынков. - Ростов-на-Дону, Новосибирск: «Феникс Сибирское соглашение», 2002. - 448 с.

8. Плисецкий Е.Л. Зарубежный и отечественный опыт государственной поддержки развития территорий. / Региональная экономика: теория и практика. № 42(369)-2014. - С.32-44

9. Пчелинцев О. С. и др. Региональные аспекты развития социально-экономической инфраструктуры в России // Сб. научных трудов ИНП РАН. – М.: МАКС Пресс, 2006. - С.45.

10. Рахимов А.М. Проблемы повышения конкурентоспособности экономики Республики Таджикистан. – Худжанд: Издательство «РахимДжалил», 2004. – 208 с.

11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 - Душанбе: "Контраст", 2016. - С. 42-50.

12. Трофимов С.Е. Теоретические вопросы и модели государственного регулирования экономики // Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. - 2021. - № 4 (39). - С. 588-601.

13. Худоёров Ш. Х. Развитие дистрибьюторской деятельности: теоретические аспекты // Материалы республиканской научно-практической конференции. ИПС. Душанбе 25 ноября 2016.- С. 298-305.

14. Шопенко Д. В. Развитие региональной инфраструктуры в условиях модернизации экономики: монография / Д. В. Шопенко, С. В. Кель- бах. - СПб. : СПбГИЭУ, 2011. – С. 65.

15. Шураева К.В. Особенности формировании механизма инфраструктурного обеспечения развития инвестиционной деятельности в регионе / Режим доступа: http://www.uecs.ru/logistika/item/.

16. Экономическая теория: Учебник / Под общ. ред. акд. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П.Журавлевой, Л.С. Тарасевич. –М.: ИНФРА-М, 2007. - С. 83

17. Эрман М.А.,Крицын А.А. Исследование инфраструктуры развития предпринимательства Республики Таджикистан. Электронный ресурс/ Режим доступа: https://www.hse.ru/data/2024/09/20/1165447857/Report_Enterp_Development.pdf - С.7 (Дата обращения 20.09.2024)

18. The Global Competitiveness Report 2014-2015. – World Economic Forum. 2014. – P. 6.

LITERATURE

1. Burenkov A.V., Todovyanskaya A.V. Infrastructure development: key principles of high-quality infrastructure investments // Bulletin of the St. Petersburg State University of Economics. - 2022. - No. 5-1 (137). - P. 102-107.

2. Vasenko A.G. Digital economy and government regulation // European Social Science Journal. - 2018. - No. 9. - P. 34-38.

3. Voloshin A.I., Romanyuk E.V., Maidanevich Yu.P. Theoretical justification of the activity of the public sector in regulating the national economy // Actual problems of humanitarian and natural sciences. - 2015. - No. 6-1. - P. 165-171.

4. I.Degtyareva, Approaches and instruments for stimulating economic development of the regions of the state in the context of increasing external influences and uncertainty / Notes of IPUE. issue No. 3. Bishkek: VRS company, 2015 - P. 23-25.

5. Kalinnikova I. O. Management of the socio-economic potential of the region. - St. Petersburg: Piter, 2009. - 240 p.

6. Kayumov N.K. Some issues of investing in economic growth. Economy of Tajikistan: Strategy and Development / N.K.Kayumov. - Dushanbe: No. 1 2003. - 39 p.

7. Novoselov A.S. Theory of regional markets. - Rostov-on-Don, Novosibirsk: "Phoenix Siberian Agreement", 2002. - 448 p.

8. Plisetsky E.L. Foreign and domestic experience of state support for territorial development. / Regional Economy: Theory and Practice. No. 42 (369) -2014. - P.32-44

9. Pchelintsev O. S. et al. Regional aspects of development of socio-economic infrastructure in Russia // Collection of scientific papers of the Institute of Economic Forecasting of the Russian Academy of Sciences. - M.: MAKS Press, 2006. - P.45.

10. Rakhimov A. M. Problems of increasing the competitiveness of the economy of the Republic of Tajikistan. - Khujand: Publishing House "RakhimJalil", 2004. - 208 p.

11. Strategies for the Development of the Economy of Tajikistan by the Year 2030 - Dushanbe: "Contrast", 2016. - P.42-50.

12. Trofimov S. E. Theoretical issues and models of state regulation of the economy // News of universities. Investments. Construction. Real estate. - 2021. - No. 4 (39). - P. 588-601.

13. Khudoyorov Sh. Kh. Development of distribution activities: theoretical aspects // Materials of the republican scientific and practical conference. IPS. Dushanbe November 25, 2016.- P. 298-305.

14. Shopenko D. V. Development of regional infrastructure in the context of economic modernization: monograph / D. V. Shopenko, S. V. Kelbakh. - St. Petersburg: SPbGIEU, 2011. - P. 65.

15. Shuraeva K. V. Features of the formation of the mechanism of infrastructure support for the development of investment activities in the region / Access mode: http://www.uecs.ru/logistika/item/.

16. Economic Theory: Textbook / Under the general editorship of acad. V. I. Vidyapin, A. I. Dobrynin, G. P. Zhuravleva, L. S. Tarasevich. -M .: INFRA-M, 2007. - P. 83

17. Erman M. A., Kritsyn A. A. Study of the infrastructure of entrepreneurship development of the Republic of Tajikistan. Electronic resource / Access mode: https://www.hse.ru/data/2024/09/20/1165447857/Report_Enterp_Development.pdf - P. 7 (Accessed 20.09.2024)

18. The Global Competitiveness Report 2014–2015. – World Economic Forum. 2014. R. 6.

УДК 336.

Шоимардонов Муњаммаддовуд Ҷумаевич
ассистенти кафедраи «Таҳлили иқтисодӣ ва омор»-и Донишгоҳи Байналмилалии саёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон 734055, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5, Mukhammaddovud@mail.ru

АСОСҲОИ НИҲОДИИ МЕХАНИЗИМИ СИЁСАТИ ФИСКАЛӢ ВА МОНЕТАРИИ ЗИДДИТАВАРРУМИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур механизими фискалӣ ва монетарии сиёсати зиддитаваррумии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир таҳти тадқиқот қарор дода шудааст. Имрӯз самти асосии эхё гаштани бозор, аз нав таъсисдиҳии иқтисодиёт ин паст кардани сатҳи таваррум ва суръати он ба шумор меравад. Самтҳои афзалиятнок дар кишвар ба ислоҳоти иқтисодиёт, афзоиши сармоягузорӣ, татбиқи ислоҳоти молиявию пулию қарз дода шудаанд ва имкон медиҳанд, ки барои суботи макроиқтисодӣ шароитҳои мусоид фароҳам оранд, ки шароитҳои воқеӣ барои рушди минбаъдаи иқтисодӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардумро фароҳам меоранд. Тағйирёбии сохтории заминаи механизми такрорӣ ва татбиқи сиёсати пулию қарзи сиёсати иқтисодӣ, аз байн рафтани муносибатҳои хориҷӣ, молиявӣ ва асъори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мантиқи самараноки идоракунии иқтисодиёт ва гардиши пулро бозмедорад.*

Вожаҳои калидӣ: *таваррум ва сиёсати зиддитаваррумӣ, сиёсати фискалӣ ва монетарӣ, қурби асъори миллӣ, нархи либералӣ, андӯхт.*

Шоимардонов Муҳаммаддовуд Ҷумаевич
ассистент кафедры «Экономического анализа и статистики» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5, Mukhammaddovud@mail.ru

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ АНТИИНФЛЯЦИОННОГО МЕХАНИЗМА ФИСКАЛЬНОЙ И МОНЕТАРНОЙ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация. *В статье рассмотрены антиинфляционный механизм фискальной и монетарной политики в экономике Республики Таджикистан в современных условиях. Сегодня одним из главных направлений рыночного реформирования и экономическое преобразование является снижения инфляции и его темпов. Несмотря на имеющиеся положительные тенденции в этом вопросе, следует отметить ряд предпосылок, создающих неблагоприятные условия для экономики страны. Реализованные в стране приоритеты по реформированию экономики, рост инвестиций, осуществление фискально-монетарных преобразований позволили и позволяют в перспективе достичь макроэкономической стабильности, которое создает реальные условия для дальнейшего экономического роста и улучшения уровня жизни населения. Структурная изменение основы воспроизводственного механизма и осуществления монетарного курса экономической политики, дерегулирования внешнеэкономических, внутрифинансовых и валютных отношений в Республики Таджикистан оказалась нарушенной логика сбалансированного управления экономикой и денежного обращения.*

Ключевые слова: *инфляция и антиинфляционная политика, фискальная и монетарная политика, курс национальной валюты, либерализация цен, сбережения.*

Shoimardonov Muhammaddovud Dzhumaevich
assistant at the Department of Economic Analysis and Statistics at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Dushanbe, hiyoboni Borbad, 48/5, Phone: (+992 98) 5292323; Mukhammaddovud@mail.ru

INSTITUTIONAL ASPECTS OF ANTI-INFLATION MECHANISM OF FISCAL AND MONETARY POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN UNDER THE CONDITIONS OF THE TRANSITION PROCESS

Abstract. *The article considers the anti-inflation mechanism of fiscal and monetary policy in the economy of the Republic of Tajikistan in modern conditions. Today, one of the main directions of market reform and economic transformation is to reduce inflation and its rates. Despite the existing positive trends in this matter, it is necessary to note a number of prerequisites that create unfavorable conditions for the country's economy. The priorities for economic reform implemented in the country, the growth of investments, the implementation of fiscal and monetary reforms have allowed and allow in the future to achieve macroeconomic stability, which creates real conditions for further economic growth and improvement of the standard of living of the population. Structural changes in the basis of the reproduction mechanism and the implementation of the monetary course of economic policy, deregulation of foreign economic, intra-financial and currency relations in the Republic of Tajikistan have violated the logic of balanced management of the economy and money circulation.*

Key words: *inflation and anti-inflation policy, fiscal and monetary policy, national currency exchange rate, price liberalization, savings.*

Феномен денежного обесценения национальной валюты базируется на свойствах денег, эволюционирует вместе с ними, проявляет себя в разных обличиях и функциях, вносит существенные и труднопреодолимые коррективы в социально-экономическое развитие страны. Инфляция и деньги неотделимы не только друг от друга, но и от всего многообразия связей воспроизводственного процесса. Поэтому уровень инфляции неправомерно ставить в зависимость только от объема находящейся в обращении денежной массы.

Основные причины инфляции заключены в эволюции национальной валюты. Именно полнота реализации потенциала национальной валюты - функций денег в их единстве и неоднородности (наличных и безналичных, в обращении и сбережениях, электронных денег и других) - составляет базовый фон регулируемой инфляции, введения ее в русло позитивного влияния на экономику. В силу своей денежной основы инфляция имманентна воспроизводственному процессу независимо от того, находится ли экономика в режиме планово-директивного управления или в процессе становления рынка. В первом случае мы наблюдали скрытую, подавленную на время инфляцию. Она проявлялась в объемах неудовлетворенного (отложенного) денежного спроса, не обеспеченного предложением товаров и услуг, и в денежных накоплениях, как бы не востребованных экономикой. Во втором случае имеет место открытая инфляция, выражающаяся в росте цен и обесценении денег. Формы проявления скрытой инфляции зависят от социально-экономических условий и режимов функционирования хозяйства.

В современном Таджикистане развитие получили обе формы инфляции: открытая дополняется скрытой. При этом скрытая инфляция проявляется у нас не в форме неудовлетворенного спроса населения, а в виде денежных накоплений государства, осуществляемых в целях ограничения спроса населения на внутреннем рынке. При такой инфляции также происходит отъем средств у массового потребителя, возникает угроза дестабилизации финансовой ситуации.

Для понимания инфляции важно знать о ее сопряженности с уровнем развития институтов финансового, денежного и кредитного рынка. Последний во многом предопределяет характер процесса регулирования инфляции, её воздействие на социально-экономическое развитие страны.

На фоне спонтанного разрушения структурной основы воспроизводственного механизма и осуществления монетарного курса экономической политики, дерегулирования внешнеэкономических, внутрифинансовых и валютных отношений в Республики Таджикистан оказалась нарушенной логика сбалансированного управления экономикой и денежного обращения. Политика укрепления национальной валюты - основы реализации рыночных реформ и обеспечения условий экономического роста - в реальности трансформировалась в политику ее обесценения.

Главное в понимании инфляционной составляющей воспроизводства национальной экономики – это то, что с начала 1990-х и в последующие годы денежно-кредитная система под воздействием проводимых реформационных акций, во многом несовместимых с реальными возможностями экономики переходного периода, была введена в полосу труднопреодолимой нестабильности, усиливающейся на фоне системного социально-экономического кризиса. [1].

В целом, государство под видом либерализации цен, по существу, инициировало процесс их повышения до уровня полного обесценения потенциала платежеспособного спроса и сбережений (накоплений населения и объемов оборотных средств предприятий). Всё это происходило при отсутствии в Таджикистане элементарных основ рыночной экономики.

Процессы высокой обесценения советского рубля, далее, и национальных денег, т.е. таджикского рубла, и накоплений, последовавшие за ними (с 90-х годов). Массированные заимствования государства на внутреннем финансовом рынке, и ее индексация были органично встроены в политику концентрации денежных накоплений в руках государства на основе выведения денег из реального сектора экономики. На этом фоне была реализовано стратегия замены личных накоплений государственными с последующей передачей их во владение частных компаний и других участников ускоренной приватизации государственной собственности с использованием схем аукционов по передаче природных месторождений в частное владение.

Изменения основных элементов организационной и функциональной структуры денежной системы, опережавшие перемены в сопряженных с этой системой экономических сферах, привели к разрыву органичных связей ряда элементов воспроизводственного механизма экономики, в целом. В значительной степени это было обусловлено тем, что макроэкономические ориентиры реформирования кредитной системы и денежно кредитной политики не были связаны с изменениями денежной системы. В результате возник парадокс отторжения экономикой предложения денег или неэффективного их поглощения. Такая ситуация не могла не привести к дестабилизации денежной системы, к ее мутации в части приобретения национальной валютой новых свойств. К примеру, возник феномен цены денег - более высокая цена наличных денег относительно безналичных.

Сложность преодоления инфляции в Таджикистане связана с тем, что этот процесс «встроен» в систему воспроизводства моноотраслевой, экспортно-сырьевой экономики, в систему развивающихся рыночных отношений. В странах же с развитыми институтами рынка инфляция органично встроена в сбалансированную по основным элементам экономику, в развивающихся странах - в систему воспроизводства моноотраслевой экономики. Доминирование экспортно-сырьевого сектора в экономике и экономической политике Таджикистана с начала 90-х годов не усиливает зависимость внутреннего рынка, финансовой и денежно-кредитной сферы, а также проводимой фискальной и монетарной

политики, в целом перспективного социально-экономического развития страны от конъюнктуры мирового рынка.

Отметим, что используемые правительством инструменты и способы реализации антиинфляционной политики эффективны в развитых рыночных экономиках, имеющих современные институты рынка. На фоне углубления структурных диспропорций национальной экономики и неразвитости институтов рынка антиинфляционный курс в Таджикистане инициирует нестабильность финансовой и денежно-кредитной сфер, создает условия для активизации перераспределения собственности и капитала в интересах узкой группы лиц в ущерб национальным интересам. При этом инфляция трансформируется в инфляционную составляющую бюджетной и денежно-кредитной политики, инструменты «антиинфляционного» курса денежно-кредитной политики замещаются инструментами бюджетной политики. Одновременно происходит существенное смещение инфляции от открытых форм ее проявления - обесценение национальной валюты в пределах 10-12%-го ежегодного прироста цен - к скрытым формам, неявному обесценению или, вернее, к снижению платежеспособного спроса и возможности сбережений важных ресурсов развития экономики.

Период повышения цен на нефть на мировом рынке стал переломным в «антиинфляционной» политике государства. Оно, в лице финансовой и денежной власти, в дополнение к действующему способу формирования инфляционного дохода за счёт обесценения сомони и сужения спроса, ввело инструменты «прямого действия» - непосредственное ограничение роста текущих доходов на стадии распределения общественного продукта путем отчисления доходов в бюджет и формирования стабилизационного фонда.

Сохранению этих тенденций способствуют следующие механизмы и схемы бюджетной и денежно кредитной политики.

1. Игнорирование при осуществлении реформ и проведении финансово-денежной политики огромного потенциала национальной валюты.

Упрощенный подход к оценке инфляции приводит к на рушению одного из ключевых принципов воспроизводства экономики - непрерывности движения финансовых и денежных потоков, к образованию «тромбов» в этой системе.

2. Реализация с начала 1990-х годов «антиинфляционного» курса денежно-кредитной политики с помощью инструментов, удерживающих инфляцию на заданном целевыми ориентирами на предстоящий период уровне. Преодоление тенденции воспроизводства базовых факторов инфляции - углубления структурно-отраслевых деформаций экономики и диспропорций в социальной сфере - оставалось и до сих пор остается за пределами не только денежно-кредитной и бюджетной, но и экономической политики правительства Республики Таджикистан

Ежегодное составление бюджета Республики Таджикистан в сочетании с основными направлениями денежно-кредитной политики изначально ориентировано на занижение целевых ориентиров темпов роста ВВП и инфляции. Это дает основание для ограничения законодательно закрепляемых расходов бюджета и получения как бы дополнительных доходов при его исполнении и для активного использования инструментов денежно-кредитной политики с целью стерилизации денежной массы и ограничения кредитного потенциала коммерческих банков. [3]

С начала 2000-х годов основные направления денежно-кредитной политики ежегодно вырабатываются с исходным занижением целевого уровня инфляции - индекса потребительских цен, с установлением соответствующего набора критериев и нормативов развития банковского сектора. В целом, занижение составляло в среднем за год примерно 2-3% и более (см. таблицу 1).

Таблица 1. [3;4]

Динамика отклонений целевых ориентиров от фактического индекса потребительских цен (ИПЦ), %

Показатель	2005	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Целевой уровень инфляции	112,0	110,0	108,5	107,5	106,5	107,3	108,5	107,8
Фактический индекс потребительских цен	112,0	111,7	110,9	111,0	114,0	113,0	114,5	115,0
Фактический индекс покупательской способности денег	0,892	0,895	0,901	0,900	0,877	0,896	0,912	0,906

Как видно из таблицы среднее значение фактического индекса покупательской способности денег в последние годы составили 0,875 п.п. А, фактический индекс потребительских цен в среднем составил 114,25%.

Ориентация бюджетной политики на риски, связанные со снижением цен на нефть на мировом рынке, обусловливает масштабное выведение текущих доходов государства из сферы активного их использования и скрывает (или не учитывает) связанное с этим повышение социально-экономических рисков на перспективу.

В-третьих, получение «сверхдоходов» от нефтяного сектора породило феномен принятия государством на себя функции «интегрированного хранителя доходов». Для пресечения использования денежных средств в отечественной экономике и их выгодного вложения в ликвидные ценные бумаги был привлечен помощь НБТ и ряда коммерческих банков страны. Используя его в качестве кассового центра, финансовая власть фактически берет на себя не свойственную ей роль «стерилизатора» денежной массы.

Наряду с помещением денежных ресурсов в стабилизационном фонде используется другой, не менее агрессивный инструментарий бюджетной политики - профицит. При явной нестабильности темпов развития экономики и катастрофическом дефиците инвестиционных ресурсов объем извлеченных из реального оборота средств превосходит размер финансирования государственных расходов. Если в 2000 г. дефицит бюджета составлял 12,9 млн. сомони (около 9,0 % доходов) [2], то в 2011 г. - 265,0 млн. сомони. (более 16,0 %), в 2016 году величина дефицита составила уже около четверти доходов бюджета. Доходная часть бюджета Таджикистана в 2023 году предусмотрена в размере 37,1 млрд сомони. А это на 4,1 млрд, или на 12,3% больше, чем в 2022-м. расходов государственного бюджета 2024 года составил 45,5 миллиарда сомони. Финансирование осуществлялось в рамках утверждённого плана и фактических доходов, поступивших в бюджет. Средства направлены на развитие ключевых экономических сфер страны, в том числе на социальные программы, инфраструктурные проекты и поддержку предпринимательства. Эксперты отмечают, что стабильный рост бюджетных поступлений способствует финансированию государственных программ и снижению дефицита бюджета. Однако дальнейшее развитие экономики страны требует эффективного налогового администрирования и стимулирования инвестиционной активности. Общий объем расходов бюджета на 2025 год составит около 51 млрд сомони, что на 7,1 млрд сомони (16,1%) больше, чем в 2024 году. Это составит 30,8% ВВП страны. Основными приоритетами станут оборона, правоохранительная деятельность, а также социальная и образовательная сферы.

Принятая бюджетная стратегия заведомого ограничения расходов бюджета путем установления, заниженных относительно реальной ситуации объемов доходов и профицита обеспечивает «дополнительные» доходы государства за счет скрытого ограничения доходов бюджетополучателей. При этом Правительство страны в лице Министерства финансов Республики Таджикистан использует свои властные полномочия

в формировании не распределяемой (скрытой) части доходов бюджета. Увязывая введение в инвестиционную сферу «сверхдоходов» с угрозой роста цен на внутреннем рынке, финансовая структура Республики Таджикистан упускает из виду очевидное: закрепление тенденции структурной деформации воспроизводственного механизма экономики порождает неизмеримо большую угрозу - обострение системного финансового кризиса.

В-четвертых, «антиинфляционный» курс финансовой политики государства четко проявился в резком изменении политики заимствований: смещении государственных заимствований к корпоративным и снижении размера государственного долга с опережением сроков его оплаты. В условиях понижающегося у нас уровня фондовооруженности труда, сокращения инноваций и снижения производительности труда такая политика правительства Республики Таджикистан контрпродуктивна.

Перенесение акцентов в бюджетной политике 2005-2006 гг. с исполнения обязательств по внутреннему долгу государства на обслуживание внешнего долга создает явно не равные условия для внешних и внутренних инвесторов и на перспективу. Очевидно, что решение проблем, связанных с обслуживанием внутреннего государственного долга, имеет для роста инвестиционного спроса и развития экономики большее значение, чем досрочное выполнение обязательств по внешнему долгу. [2]

В-пятых, одним из самых актуальных направлений ограничения инфляции является обеспечение условий для активизации сбережений населения и их трансформации в инвестиции. Однако финансовая нестабильность в сочетании с труднопреодолимым недоверием к государственной финансово-денежной политике и коммерческими банками подавляют стимулы капитализации доходов домашними хозяйствами и мотивацию делать сбережения.

Формирование сбережений населения - ключевой процесс создания инвестиций и развития экономики страны - практически выведено из бюджетной и денежно-кредитной, а тем более экономической политики страны. Проводимая государством под знаком либерализации валютного рынка монетарная (по существу антинациональная) экономическая политика неотвратимо вела к валютизации сбережений граждан и накоплений хозяйствующих субъектов. Из сферы денежного обращения ежегодно выводили в среднем не менее 15-20% денежных доходов населения в наличной инвалюте. При этом не декларируется, что это позволяет сдерживать темпы роста находящейся в обращении денежной массы и в отсутствие инструментов активизации национального производства ослабляет давление спроса на цены.

Очевидно, что высокая доля наличных денег в денежном обороте страны не только снижает способность органов власти к регулированию состояния денежной сферы, но и обслуживает развитие теневого сектора экономики, ограничивает кредитные ресурсы банков и объемы инвестиций. Реакция на эту ситуацию явно неадекватна разрушительному воздействию последней на формирование цивилизованного денежного рынка.

Конвертируемость сбережений в наличную инвалюту в сочетании с распространенностью оборота наличных денег (до 20% М2), с одной стороны, и централизацией денежных ресурсов на счетах НБТ во владении Министерства финансов Республики Таджикистан с другой, определили тенденцию неуклонного сужения сферы формирования банковских ресурсов и кредитования реального сектора. Следует заметить, что укрепление сомони в 2022 и 2023 гг. влияло на торможение процесса конвертируемости сомони в иностранную валюту, но было далеко не достаточно для изменения положения дел и направления денежных сбережений населения в инвестиции. В то же время обесценение сбережений населения в долларах США инициировало снижение склонности населения к сбережениям, повысило напряженность спроса и рост цен на потребительском рынке на товары длительного пользования и недвижимость.

Говоря о возможности трансформации сбережений населения в инвестиционные ресурсы, следует отметить преобладание в накопленной сумме наличных денег (как в национальной, так и иностранной валюте). Наличные деньги, по существу, лишь потенциально представляют собой сбережения и инвестиционный ресурс, а фактически это деньги в обращении, отражающие отложенный спрос и, соответственно, являющиеся инфляционной компонентой. Однако регулирование наличной денежной массы (МО), составляющей в денежной массе М2 в среднем за последние годы не менее 15-20% (без учета иностранной валюты), не входит в пределы ответственности ни НБТ, ни бюджетной политики.

Политика либерализации валютного регулирования не явно, но фактически ориентирована на ограничение внутренних финансовых ресурсов и денежной массы в обороте. В неё четко встраивается создание благоприятных условий по выведению валютных средств, в том числе сбережений и накоплений, за пределы экономического пространства страны или не введению экспортных доходов в экономический оборот государства и вложению их в иностранные активы. Эта и другие подобные коллизии, ставшие следствием «антиинфляционного» курса, дают повод говорить об экономико-правовом парадоксе, когда цель экономической политики и способы ее реализации, воплощаемые в законах, расходятся настолько, что выполнение таких законов приводит к достижению целей, противоположных поставленным.

Преодолению «синдрома дефицита инвестиций» препятствует состояние национальной кредитной системы, вернее, последовательное подавление возможностей её использования для развития экономики. Реализация антиинфляционного курса поставила труднопреодолимый заслон инвестиционной активности национальных банков.

В условиях мощной финансовой глобализации «антиинфляционный» курс со всей очевидностью закрепляет на перспективу траекторию контрпродуктивных изменений национальной финансовой и денежно-кредитной сферы, в целом экономики страны. Сложнейшие проблемы формирования рыночной экономики, достижения сбалансированности с использованием современного арсенала средств и инструментов бюджетной и денежно-кредитной политики остаются за пределами этих усилий. Финансовые власти сконцентрировались на спасении национальной экономики от сверхдоходов текущего периода.

В заключение отметим, что в условиях ускоряющейся финансовой глобализации для преодоления инфляционного синдрома финансовой и денежно-кредитной политики, последствий его проявления в виде дефицита инвестиций необходима существенная корректировка проводимого курса, целей и инструментов его реализации.

НБТ должен выработать и проводить политику, направленную на улучшение положения дел в национальной кредитной системе, повышение инвестиционной активности национальных банков. Надо ввести институт ответственности финансовой и денежной власти за обеспечение условий формирования инвестиционной среды (кредитной активности банковского сектора) и насыщение потребности делового сообщества субъектов страны в инвестициях.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кравцов, М.К. Экономический анализ временных рядов основных макроэкономических показателей/М.К. Кравцов, А.В. Пашкевич, Н.М. Бурдыко//Белорусская экономика: анализ, прогноз, регулирование – 2005. – №3. – С. 3-22.

2. Ризокулов Т.Р. Проблема инфляции в экономике Республике Таджикистан. – Душанбе, Ирфон. 2006. – С. 232.

3. Статистический сборник: Таджикистан в цифрах/Главное агентства статистики при Президенте РТ. – Душанбе, 2023. – С. 122; 435.

4. Банковский статистический бюллетень. – Душанбе, 2021. - №4 (238). – С. 15; 116.

5. Ашуров Н., Ашуров А.Н.«Денги, кредит и банки» / Ашуров Н., Ашуров А.Н; Душанбе-сино, 2003. – 250 с.

6. Ашуров М.Н. Развитие финансово кредитной инфраструктуры приграничных районов РТ// Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2017. № 11 (58). С. 1107-1110.

7. Хайров Ш.К. Некоторые вопросы формирования исламского банкинга в республике ТаджикистаН//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. № 2-8. С. 179-184.

8. Financial risk mitigation optimization systems and methods - SAS Institu.

9. www.nbt.tj/tj/monetary_policy/maksad.php

10. Статистический банковский бюллетень, 2022 г.

11. Статистический банковский бюллетень, 2023 г.

12. Статистический банковский бюллетень, 2024 г.

LITERATURE:

1. Kravtsov, M.K. Economic analysis of time series of the main macroeconomic indicators / M.K. Kravtsov, A.V. Pashkevich, N.M. Burdyko // Belarusian economy: analysis, forecast, regulation - 2005. - No. 3. - P. 3-22.

2. Rizokulov T.R. The problem of inflation in the economy of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe, Irfon. 2006. - P. 232.

3. Statistical digest: Tajikistan in figures / Main Statistics Agency under the President of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe, 2023. - P. 122; 435.

4. Banking statistical bulletin. - Dushanbe, 2021. - No. 4 (238). - P. 15; 116.

5. Ashurov N., Ashurov A.N. "Money, credit and banks" / Ashurov N., Ashurov A.N; Dushanbe-sino, 2003. - 250 p.

6. Ashurov M.N. Development of financial and credit infrastructure of border regions of the Republic of Tatarstan // Competitiveness in the global world: economics, science, technology. 2017. No. 11 (58). P. 1107-1110.

7. Khairov Sh.K. Some issues of formation of Islamic banking in the Republic of Tajikistan // Bulletin of the Tajik National University. Series of socio-economic and social sciences. 2017. No. 2-8. P. 179-184.

8. Financial risk mitigation optimization systems and methods - SAS Institu.

9. www.nbt.tj/tj/monetary_policy/maksad.php

10. Statistical Banking Bulletin, 2022

11. Statistical Banking Bulletin, 2023

12. Statistical Banking Bulletin, 2024

УДК 656. 338.47

Юнусов Фаридун Маъруфович
номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукӣ, Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. Тел.: 935272141.

НАЗАРИЯИ ИНТЕНСИФИКАТСИЯИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАР

Аннотатсия. *Дар мақолаи мазкур мақсаде гузошта шудааст, ки захираҳои интенсивии баланд бардоштани самаранокии рушди нақлиёти автомобилии мусофирбари Ҷумҳурии Тоҷикистон тадқиқ карда шавад. Дар ин ҷанба дар шароити муосир талаботи илмӣ ва амалӣ доир ба муайянгардонии шартҳо ва тадқиқи омилҳои интенсификатсияи тараққиёт ва ҷойгиронии нақлиёти автомобилии мусофирбар чун яке аз проблемаҳои асосии суръатбахшии рушди иқтисодию иҷтимоии истеҳсолот вуҷуд дорад. Такмилдиҳии истеҳсолоти моддӣ, пешрафти илму техника дар оянда имкониятҳои хубро барои рушди нақлиёти мусофирбар фароҳам меоварад. Дар навбати худ сатҳи мусоидатнокии нақлиёт ба дигар соҳаҳои истеҳсолот низ ба вуҷуд меояд. Пешрафти илмию техникӣ ва афзоиши кашониш дар асоси нави техникӣ самти муҳими интенсификатсияи истеҳсолот аст ва нишонаҳои хоси рушди интенсивӣ ба шумор меравад. Дар баробари ин, дар шароити таҳлили доимии омилҳои экстенсивӣ ва интенсивии рушд ба нишонаҳои саҳеҳ такя намудан лозим аст.*

Калимаҳои калидӣ: *омил, интенсивӣ, экстенсивӣ, нақлиёт, мусофирбарӣ, автобус, талабот, аҳолӣ.*

Юнусов Фаридун Маъруфович
кандидат экономических наук, и.о. доцент кафедры таможенного дела Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: 935272141.

ТЕОРИЯ ИНТЕНСИФИКАЦИИ ПАССАЖИРСКОГО АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА

Аннотация. *Целью данной статьи является изучение интенсивных ресурсов повышения эффективности развития пассажирского автотранспорта в Республике Таджикистан. В этом аспекте в современных условиях возникает научно-практическая потребность в определении условий и исследовании факторов интенсификации развития и размещения пассажирского автотранспорта как одной из основных задач ускорения экономического и социального развития производства. Совершенствование материального производства, прогресс науки и техники в будущем создадут хорошие возможности для развития пассажирского транспорта. В свою очередь, повышается уровень транспортной доступности и для других отраслей производства. Научно-технический прогресс и увеличение тяги на новой технической базе являются важным направлением интенсификации производства и являются отличительными признаками интенсивного развития. В то же время в условиях постоянного анализа экстенсивных и интенсивных факторов развития необходимо полагаться на достоверные признаки.*

Ключевые слова: *фактор, интенсивный, экстенсивный, транспорт, пассажироперевозок, автобус, спрос, население.*

Yunusov Faridun Marufovich
Candidate of Economic Sciences, i.v. Associate Professor of the Department of Customs Affairs at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel.: 935272141.

THEORY OF INTENSIFICATION OF PASSENGER ROAD TRANSPORT

Annotation. *The purpose of this article is to study intensive resources to increase the efficiency of the development of passenger transport in the Republic of Tajikistan. In this aspect, in modern conditions, there is a scientific and practical need to determine the conditions and study factors for intensifying the development and placement of passenger vehicles as one of the main tasks of accelerating the economic and social development of production. The improvement of material production, the progress of science and technology in the future will create good opportunities for the development of passenger transport. In turn, the level of transport accessibility for other industries is also increasing. Scientific and technological progress and increased thrust on a new technical base are important areas of production intensification and are distinctive signs of intensive development. At the same time, in conditions of constant analysis of extensive and intensive development factors, it is necessary to rely on reliable signs.*

Key words: *factor, intensive, extensive, transport, passenger transportation, bus, demand, population.*

Муқаддима. Дар давраи муосир проблемаи аввалиндараҷа баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти ватанӣ, ки ҳамчун шарти асосии тезонидани рушди иқтисодию иҷтимоии соҳаҳои хоҷагии халқ баромад мекунад, ба шумор меравад.

Танҳо ҳангоми ба таври назаррас баланд бардоштани самаранокии тамоми истеҳсолоти ватанӣ метавон бо суръати зарурӣ тамоми соҳаҳои иқтисодиётро инкишоф дод, барои устувории рақобатпазирӣ ва дар як вақт ҷудо намудани захираҳо баҳри баланд бардоштани некуаҳволии мардум иқдом намуд.

Дар ин робита татбиқи тадбирҳо барои амалишавии ҳадафи чоруми стратегии миллӣ – саноатикунонии босуръати кишвар аз ҷониби тамоми мардуми кишвар дастгирӣ ёфта истодааст. Афзоиши босуръати миқёси истеҳсолот зарурати рушди босуръати нақлиётро металабад. Дараҷаи рушди нақлиёти мусофирбар дар ин ё он сатҳ ба суръати равнақи истеҳсолоти саноатӣ ва хоҷагии деҳот, ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ташаккули шахсият таъсир мерасонад. Маҳсулнокии меҳнат, давомнокӣ ва шароити истироҳат, бузургӣ ва сохтори вақти беруназкорӣ (аз ҷумла вақти озод), рушди робитаҳои дохилию беруна ва дигар бисёр омилҳои иҷтимоии ҳаёти ҷамъият бо робитаҳои нақлиёти мусофирбар вобастагии зич дорад.

Такмилдиҳии истеҳсолоти моддӣ, пешрафти илму техника дар оянда имкониятҳои хубро барои рушди нақлиёти мусофирбар фароҳам меоварад. Дар навбати худ сатҳи мусоидатнокии нақлиёт ба дигар соҳаҳои истеҳсолот низ ба вуҷуд меояд.

Фаъолияти системаи ягонаи нақлиёти мусофирбар аз ҳамоҳангсозии тамоми намудҳои нақлиёт, инчунин аз фаъолияти қисматҳои таркибии ин система дар алоҳидагӣ вобаста аст. Мавқеи хосро дар системаи нақлиёти мусофирбар нақлиёти автомобилӣ ишғол менамояд [4,7,9].

Нақлиёти автомобилии мусофирбар имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз намудҳои бештар паҳнгардида ва серталаботтарини нақлиёт табдил гардидааст. Ба ин ҳолат шароити иқлимию табиӣ ва релефи кӯҳсори мамлакат таъсир дошта, он талаботи аҳолии шаҳру деҳот, таъминоти нақлиётии ҳамагонро бо истифодаи парки автобусҳо ва нақлиёти автомобилии сабукрав қонеъ менамояд. Аз ин рӯ, вазифаи асосии нақлиёт қонеъгардонии саривақтӣ, босифат ва пурраи аҳолӣ нисбат ба кашониш ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодии фаъолияти он дониста мешавад.

Татбиқи ин вазифаро нақлиёти автомобилии мусофирбар дар асоси баланд бардоштани нақши омилҳои интенсивии рушди иқтисодӣ ҳангоми нисбатан танг кардани омилҳо ва тамоюлҳои экстенсивӣ ба даст оварда метавонад.

Пастшавии ҳиссаи омилҳои экстентсивӣ талаботро ба омилҳои интенсивӣ бо роҳи инкишоф додани истеҳсолот баланд менамояд. Омилҳои интенсивӣ бояд на танҳо таъсири омилҳои экстенсивиро ҷуброн созанд, балки баландбардории самаранокӣ ва сифати

кашонишро бо мақсади нисбатан пурратар, ки он ҳангоми рушди экстенсивӣ имкон дорад, қонеъ гардонад.

Интенсификатсия (сермаҳсулгардонӣ) бо самтҳои гуногун амалӣ мешавад. Он баландбардории самаранокии раванди кашонишро асоснок менамояд. Дар ин робита маводталабии воҳиди рушди кашониш низ паст мегардад. Талаботи объективӣ ба суръати рушди босамар пайдо мешавад, ки бояд ба талаботи ҳадди максималии имконпазири қонеъгардонии талаботи аҳолӣ нисбат ба кашониш якбора бо пастшавии захирателабии ҳар як фоизи суръати рушд тамаркуз намояд [6,14].

Дар ин ҷанба дар шароити муосир талаботи илмӣ ва амалӣ доир ба муайянгардонии шартҳо ва тадқиқи омилҳои интенсификатсияи тараққиёт ва ҷойгиронии нақлиёти автомобилии мусофирбар чун яке аз проблемаҳои асосии суръатбахшии рушди иқтисодию иҷтимоии истеҳсолот вуҷуд дорад.

Тадқиқоти назариявӣ ду намуди такрористеҳсол – оддӣ ва васеъгардидаро қабул намудааст. Дар натиҷаи такрористеҳсоли содда ҳар дафъа як ё як миқдор маҳсулот (хизмат) тавлид мегардад. Ҳангоми такрористеҳсоли васеъгардида афзоиши ҳаҷми кашониш дар вақт ба амал меояд. Такрористеҳсоли содда агар дар ҳамон як шароити моддӣ ва иҷтимоӣ амалӣ шавад, пас чунин ҳаракат ҳамчун ҳаракати даврӣ тавсиф мешавад. Баръакс, такрористеҳсоли васеъгардида ҳаракати печдорро мемонад, ки ҳар як печи навбатӣ истеҳсолотро ба сатҳи нисбатан баланди рушди иқтисодию иҷтимоӣ мебардорад. Дар натиҷаи такрористеҳсоли васеъгардида на танҳо ҳаҷми мутлақи кашониш ва даромад меафзояд, балки инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ дар доираи соҳа ба амал меояд.

Раванди такрористеҳсоли васеъгардида дар натиҷаҳои моддии он, яъне дар суръати рушди ҳаҷми кори нақлиётӣ дар муқоиса бо давраи гузашта – суръати рушди ҳаҷми кашониш таҷассум меёбад. Аз ин ҷо қонунияти такрористеҳсоли васеъгардида қонунияти рушди иқтисодии системаи мусофирбариро нишон медиҳад. Дар назария ва амалияи иқтисодиёт ду шакли такрористеҳсоли васеъгардида ё ду роҳи рушди иқтисодӣ – такрористеҳсоли васеъгардидаи экстенсивӣ, яъне роҳи экстенсивии рушд ва такрористеҳсоли васеъгардидаи интенсивӣ, яъне роҳи интенсивии рушди иқтисодии соҳаро фарқ мекунанд.

Агар ҳаҷми кашониш дар натиҷаи истифодаи теъдоди зиёди воситаҳои истеҳсолии дорои хусусияти як ё ҳамон сифат (яъне базаи бетағйири моддию техникии истеҳсолот) ва афзудани шумораи маҷмӯавии кормандон ҳангоми сохтори сифатии пешинаи қувваи корӣ ба даст ояд, пас рушди иқтисодӣ бо роҳи экстенсивӣ амалӣ мегардад [5].

Ҳангоми рушди экстенсивӣ “танҳо майдони истеҳсолот” васеъ мегардад [9]. Чунин рушди истеҳсолот раванди рушдро бо тавсеаи он тавсиф медиҳад, яъне шумораи зерсохтори истеҳсолӣ, сеҳҳо, қитъаҳо, корхонаҳо меафзояд, вале дар ин маврид тағйироти чашмрас дар техника ва технологияи раванди кашониш, нигоҳубини техникӣ ва таъмир (НТваТ), ташкили меҳнат, хароҷоти фаъолияти меҳнатӣ ва касбияти иштирокчиёни раванди истеҳсолӣ-нақлиётӣ ба амал намеояд. Шумораи рушди экстентивӣ дар амал, чун қоида, вуҷуд надорад. Он махсусан дар натиҷаи амали омилҳои миқдорӣ, ҳангоми ҳамон сатҳи маҳсулнокии меҳнат иҷро мегардад.

Роҳҳои рушди интенсивии соҳа ба таври принсипиалӣ баръакс аст. Рушди интенсивӣ истифодаи воситаҳои нисбатан самаранок, аз ҷиҳати техникӣ мукаммали истеҳсолот ва мутахассисони нисбатан соҳибкасбро дар назар дорад. Дар ин сурат рушди ҳаҷми кашониш афзоиши захираҳоро наметалабад. Дар баробари ин теъдоди воситаҳои истеҳсолот ва кормандон, ки ба ҳаҷми бетағйири хизмати нақлиётӣ рост меояд, кам мешавад. Ҳамин тариқ, рушди интенсивии истеҳсолот бо пешрафти илмию техникӣ, беҳтаргардонии босифати қувваи корӣ, НТваТ ва афзоиш (тамаркуз ва махсусият) зич алоқаманд аст.

Дар шакли холис рушди интенсивӣ қатъан ба шарофати амали омилҳои сифатӣ, ки ба баландшавии маҳсулнокии меҳнат ва самаранокии истеҳсолот мусоидат менамоянд, амалӣ мешавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ нуқтаҳои назари гуногун доир ба дохилнамоии ин ё он омилҳо ба гурӯҳи экстенсивӣ ва интенсивӣ вуҷуд доранд [1,2,3,8,10,11,15].

“Ба он андозае, ки ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда аз ҳисоби афзоиши ҳақиқии ҳаҷми сарфшавандаи омили истеҳсолот меафзояд, рушди экстенсивии иқтисодӣ ҷой дорад; бо он андозае, ки афзоиши маҳсулот аз ҳисоби баландбардории самаранокии омили истеҳсолот ба даст меояд, рушди интенсивии иқтисодӣ ҷой дорад” – қайд менамояд А. Анчишкин [3]. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки тамоми афзоиши маҳсулот аз ҳисоби васеъшавии захираҳо новобаста аз сатҳи техникии онҳо ба намуди экстенсивии рушд тааллуқ дорад. А. Ноткин баръакси ин мафҳуми рушди экстенсивию интенсивӣ андешаронӣ дорад. Ӯ қайд менамояд: “... чунин муносибат ба фарқияти такористеҳсоли васеъгардидаи экстенсивӣ ва интенсивӣ ба хулосаи парадоксалие меоварад, ки васеъгардонии фондҳои истеҳсолии барои пешрафти техникӣ зарурӣ, ... такористеҳсоли васеъгардидаи экстенсивиро... ифода менамояд” [13]. Чунин васеъгардонии фондҳоро А. Ноткин элементи такористеҳсоли интенсивӣ меҳисобад. Ба ақидаи ӯ нишонаи фарқкунандаи ҷудосозандаи ду навъи такористеҳсол пешрафти техникӣ, набудани он дар шароити рушди экстенсивӣ ва нақши муайянкунандаи он ҳангоми навъи интенсивии рушди истеҳсолот мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳақиқат пешрафти техникӣ омили интенсификатсияи истеҳсолотро таҷассум менамояд ва аз ин сабаб он ба рушди интенсивӣ хос аст. Дар баробари ин дар таҷрибаи амалии иқтисодӣ як ё ҳамон самти пешрафти илмию техникӣ метавонад чун рушди интенсивӣ ва ҳам чун экстенсивӣ татбиқ гардад. Масалан, самараи якранги хоҷагии халқ аз нуқтаи назари афзоиши сардиҳии автобусҳоро ба хатти сафар метавон ҳам дар асоси таҷдид ва модернизатсияи базаи амалкунандаи муассиса аз рӯйи таъмир ва ҳам бо роҳи созмондиҳии базаи нави таъмирию профилактикӣ бо назардошти дастовардҳои охирини илму техника ба даст овард. Дар ҳар ду ҳолат ҳамон як вазифа татбиқ мегардад ва ҳар ду самти рушд интенсивӣ аст. Бо вуҷуди ин, чӣ тавре маълум аст, онҳо дар шароити воқеии истеҳсолӣ баробарарзиш нестанд. Агар роҳи якум ғолибан интенсивӣ бошад, пас роҳи дуюм, баръакс ҳатман экстенсивӣ мегардад.

Васеъгардонии омилҳои моддии истеҳсолот дар асоси нави техникӣ наметавонад, ки на экстенсивии холис ва на интенсивии холис бошад. Вобаста аз бартарии яке ба дигаре метавон доир ба рушди экстенсивӣ ё интенсивии истеҳсолот гуфт. Тавсифоти пекашшудаи омилҳои моддии рушди истеҳсолот ба омили субъективии истеҳсолот – қувваи корӣ тааллуқ дорад. Ҷалби иловагии он ба истеҳсолот дар ароити пешрафти илмию техникӣ, рушди сатҳи маълумотнокӣ ва касбияти кормандон инчунин экстенсивӣ-интенсивӣ аст. Сатҳи интенсивнокӣ дар ин ҳолат метавонад назар ба сатҳ ва рушди маҳсулнокии меҳнати қувваи нави корӣ бештар бошад.

Ҳамин тариқ, пешрафти илмию техникӣ ва афзоиши кашониш дар асоси нави техникӣ самти муҳими интенсификатсияи истеҳсолот аст ва нишонаҳои хоси рушди интенсивӣ ба шумор меравад. Дар баробари ин, дар шароити таҳлили доимии омилҳои экстенсивӣ ва интенсивии рушд ба нишонаҳои саҳеҳ такя намудан лозим аст. Чун яке аз ин нишонаҳо тағйирёбии хароҷоти хоси омили муайяни истеҳсолот баромад менамояд. С. Хейнман қайд кардааст: “Чизе ки ба роҳи экстенсивӣ дахл дорад, пас хусусияти фарқкунандаи он на чандон худи далели ҷалби қувваи корию иловагӣ ва фондҳои истеҳсолӣ ба истеҳсолот ба ҳамон миқдори бузургии бетағйир ё афзоишёбандаи хароҷоти хос аст” [16]. Ҳамин тариқ, аломати ягонаи фарқкунандаи рушди интенсивӣ паст кардани хароҷоти хос ё баланд бардоштани коэффитсиенти истифодабарии захираҳои истеҳсолот аст.

Дар мисоли нақлиёти автомобилии мусофирбар таъсири ин намуди нақлиётро ба ҳолати макроиқтисодӣ ба таври мухтасар дида мебароем.

Ҷадвали 1.

Ҷадвали 1 – Рушди макроиқтисодӣ дар Тоҷикистон

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2010	**2015**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Аҳолӣ (ҳаз. нафар)	7621,2	8551,2	9313,8	9716,8	9886,8	10078,4
Индекс (2010=100%)		112,2	122,21	127,5	129,7	132,2
ММД*	24707,1	50977,8	83958,3	101076,3	115739,4	130791,5
Индекс (2010=100%)		206,3	339,8	409,1	468,5	530,1
ММД/ба ҳар сари аҳолӣ*	3285,8	6031,7	8922,2	10312,0	11808,0	14083,1
Индекс (2010=100%)		183,6	271,5	313,8	359,4	428,6
Гардиши мусофирон (млн. мус. км)	9036,1	9230,1	8244,7	9079,9	10361,9	11625,8
Индекс (2010=100%), аз он ҷумла		102,2	91,2	100,5	114,7	128,7
Нақлиёти автомобилӣ	7037,8	7137,2	7155,1	7871,6	8478,3	9114,9
Индекс (2010=100%)		101,4	101,7	111,9	120,5	129,5

*Эзоҳ: *млн. сомонӣ (бо нархи соли 2010).*

***Манбаъ:** Маҷмӯаи омори Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 с. ва ҳисоби муаллиф.*

Маводи ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки иқтисодиёти ҷумҳурӣ дар давраи солҳои 2010-2023 танҳо интенсивӣ рушд намудааст. Агар динамикаи таъсири омилҳои интенсивиро дида бароем, пас аз ҳисоб маълум мегардад, ки он тамоюл ба афзоиш дорад, яъне ҳиссаи таъсири омилҳои интенсивӣ ба дастоварди натиҷаҳои ниҳоӣ аз давра ба давра баланд мешавад.

Таҳлили гузаронидашуда имкони хулосабарории зеринро медиҳад:

1. Дар давраи солҳои 2010-2023 иқтисодиёти ҷумҳурӣ интенсивӣ рушд намуда, аз ҳисоби васеъгардии майдони истеҳсолот аст;

2. Даромади миллӣ низ тамоюл ба болоравӣ дорад, яъне афзоиши даромади миллӣ аз сол ба сол зиёд мешавад;

3. Рушди сатҳи истифодабарии захираҳо дар давраи баррасишаванда тамоюл ба афзоиш дорад, ки ин баъзе аз ҷунбишҳои самти тақвиятдиҳии амали омилҳои интенсивӣ дар рушди даромади миллиро тавсиф менамояд.

Ҳамин тариқ, таҳлил нишон дод, ки захираҳои истеҳсолӣ ва меҳнатии хоҷагии халқи ҷумҳурӣ ғолибан интенсивӣ истифода мегардад. Ин ҳолат ба соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии халқ, қисман ба нақлиёти автомобилӣ низ хос аст.

Норасогии расмии ҳисоботи оморӣ барои нақлиёти автомобилӣ, қисман норасогии ахбороти муфассал доир ба иқтисодиёти мусофирбарӣ имкониятҳои гузаронидани таҳлили амиқи таносуби намудҳои рушди иқтисодиро маҳдуд менамояд. Ба сифати захираи асосӣ дар системаи мусофирбарӣ таркиби ҳаракаткунанда ва истифодабарии маҳсулнокии он баррасӣ мегардад. Шумораи кормандони нақлиёти автомобилии мусофирбар ва маҳсулнокии меҳнати онҳо дар таносуби муайян аз шумора ва маҳсулнокии таркиби ҳаракаткунанда қарор дорад.

Маълумоти ибтидоӣ барои таҳлил дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.

Нишондиҳандаҳои кори нақлиёти автомобилии истифодаи умум дар давраи солҳои 2010-2023

Давраҳо	Гардиши мусофирон, млн. мус. км (P)	Шумораи миёнаи рӯйхатии автобусҳо (A)	Ғунҷоиши умумии автобусҳо, ҷой (Q)	Маҳсулнокӣ, млн. мусс. км	
				як автобус (W_A)	як автобус-ҷой (W_Q)
2010	7037,8	13124	328100	0,54	0,036
2015	7137,2	13856	346400	0,58	0,0368
2020	7155,1	14598	437940	0,63	0,0372
2021	7871,6	16587	746415	0,75	0,0379
2022	8478,3	18865	848925	0,98	0,0384
2023	9114,9	19228	865260	1,01	0,039

Агар гардиши мусофиронро вобаста аз омилҳои экстенсивӣ ва интенсивӣ нишон диҳем, пас тағйироти онро чунин дидан мумкин аст:

$$P=A*W_A=Q*W_Q \qquad (1)$$

ки ин ҷо
P – гардиши мусофирон;
A – шумораи миёнаи рӯйхатии автобусҳо;
W_A – маҳсулнокии солонаи як автобус;
Q – ғунҷоиши умумии парки автобусҳо;
W_Q – маҳсулнокии як автобус-ҷой.

Маълумоти оморӣ доир ба кори парк нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 2010-2020 ғунҷоиши миёнаи мусофиронипарки автобусҳо дар ҳудуди 25,0-30,0 мусофир қарор доштааст. Қайд кардан ҷоиз аст, ки афзудани ғунҷоиши мусофирони парки автобусҳо ба шумори омилҳои интенсивӣ тааллуқ дорад ва он ба ҳифзи нисбии бузургии захираҳои меҳнатӣ, яъне пастшавии нисбии шумораи ронандагон меоварад. Аз ин рӯ, барои таҳлили таносуби ҳиссаи омилҳои экстенсивӣ ва интенсивии рушди ҳаҷм (гардиши мусофирон)-и кори нақлиётӣ истифодаи формулаи якум (1) мақсаднок аст. Дар ин ҳолат ба сифати омили экстенсивӣ шумораи миёнаи рӯйхатии автобусҳо, ба сифати омили интенсивӣ маҳсулнокии он баррасӣ мегардад. Ҳиссаи таъсири ин омилҳо ба афзоиши ҳаҷми кори нақлиётӣ аз вобастагии зерин муайян карда мешавад:

$$\Delta P = (I_A - 1)\cdot 100 + I_A\left(I_{W_A} - 1\right)\cdot 100, \text{ яъне}$$

$$\Delta P = \Delta P_A + \Delta P_{W_A},$$

ки ин ҷо
ΔP – афзоиши гардиши мусофирон, %;
ΔP_A – афзоиши гардиши мусофирон аз ҳисоби омилҳои экстенсивӣ, %;
ΔP_{W_A} – афзоиши гардиши мусофирон аз ҳисоби омилҳои интенсивӣ, %;
I_A, I_{W_A} – мутаносибан индекси тағйирёбии шумора ва маҳсулнокии автобусҳо.

Аз ин ҷо ҳиссаи таъсири омилҳои экстенсивӣ ва интенсивӣ аз таносубҳои зерин муайян карда мешавад:

$$Ч_A = \frac{\Delta P_A}{\Delta P}\cdot 100, \%;\ Ч_{W_A} = \frac{\Delta P_{W_A}}{\Delta P}\cdot 100, \%, \text{ ки ин ҷо } Ч_A + Ч_{W_A} = 100\%.$$

Натиҷаи ҳисоб аз рӯйи ин алгоритм дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.

Таносуби рушди экстенсивӣ ва интенсивии нақлиёти мусофирбари автобусӣ

Давраҳо	Тағйирёбӣ нисбат ба давраи гузашта, %			Таносуби омилҳои рушд	
	Гардиши мусофирон	Шумораи автобусҳо	Маҳсулнокии автобусҳо	Экстенсивӣ	Интенсивӣ
2010	100,0	100,0	100,0	-	-
2015	101,4	105,6	105,6	76,2%	23,8%
2020	100,3	105,4	126,4	69,1%	30,9%
2021	110,01	113,6	170,4	72,3%	27,7%
2022	107,7	113,73	113,7	78,5%	21,5%
2023	107,5	101,9	101,9	78,9%	21,1%

Чӣ тавре ки таҳлили маълумоти ҷадвали 3 нишон медиҳад, гардиши мусофтирон ба болоравӣ0 майл дорад. Махсусан дар даҳ соли охир ҳангоми афзоиши доимии шумораи автобусҳо ин ҳолат мушоҳида мегардад.

Агар ҳолати омилҳои интенсивии нақлиёти мусофирбари автобусиро бо маълумоти умумии тамоми соҳаҳои иқтисодиёт муқоиса намоем, маълум мешавад, ки дар нақлиёти мусофирбари автобусӣ суръати афзоиши омилҳои интенсивии рушд сатҳи паст дошта, дар як вақт дар тамоми ҷумҳурӣ ҳиссаи онҳо дар афзоиши даромади миллӣ ҳудуди 30%-ро ташкил медиҳад.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии кори нақлиёти автомобилии мусофирбар бузургии пулии хизмати нақлиётӣ аст, ки ба аҳолӣ расонида мешавад. Таҳлили ҳиссаи омилҳои интенсивӣ ва экстенсивӣ дар афзоиши ҳаҷми мусофирбарӣ бо сомонӣ аз вобастагии ҳаҷми маҷмӯи даромади нақлиёти автобусӣ вобаста аз шумораи кормандон ва маҳсулнокии меҳнат, яъне $D = NW$, ки ин ҷо N – шумораи миёнаи рӯйхатии кормандон, нафар ($N = N_в \cdot Ч_{N_в}$), W – маҳсулнокии меҳнати як корманд, сомонӣ/нафар, $Ч_{N_в}$ – ҳиссаи хоси шумораи ронандагони автобусҳо аз шумораи умумии кормандон.

Аз ин ҷо афзоиши даромад ΔD ҳамчун суммаи алгебравии афзоиши даромад аз ҳисоби тағйирёбии шумораи кормандон (ΔD_N) ва аз ҳисоби тағйирёбии коркард (маҳсулнокии меҳнат) (ΔD_W), яъне $\Delta D=\Delta D_N+\Delta D_W$ муайян карда мешавад. Ташкилдиҳандаи якуми ин тамоюл аз ҳисоби тағйирёбии “майдони истеҳсолот”, қисми дигар аз ҳисоби тағйирёбии “омилҳои маҳсулнокӣ”-и истеҳсолот ташаккул меёбад:

$$\Delta D = (I_N - 1) \cdot 100 + I_N \cdot (I_W - 1) \cdot 100, \quad \%$$

Маълумоти ибтидоӣ барои таҳлил ва натиҷаҳои ҳисоб аз рӯйи методикаи пешниҳодгардида дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4.

Солҳо	Афзоиши даромади умумии кашониши автобусӣ	Афзоиши миёнаи рӯйхатии шумораи кормандон	Афзоиши маҳсулнокии меҳнат	Таносуби омилҳои рушд	
				Экстенсивӣ	Интенсивӣ
2010	100	100	100	-	-
2015	109,3	108,4	100,7	8,5% (91,4%)	0,8% (8,8%)
2020	104,0	102,4	101,6	2,4% (80,0%)	1,8% (40%)
2021	104,1	106,6	97,6	6,8% (161%)	-2,5 (161%)
2022	102,5	104,3	98,2	4,3% (172%)	-1,8% (-72%)
2023	104,3	106,3	99,1	5,3% (121%)	-0,9% (-21%)

Таҳлили маълумоти ҷадвали 4 нишон медиҳад, ки ҳиссаи омилҳои интенсивии рушд тамоюли номусоиди таъсири манфӣ ба рушди даромад аз мусофирбарии автобусӣ дорад.

Дар давраи баррасишаванда тамоми афзоиши даромад аз мусофирбарии автобусӣ ғолибан аз ҳисоби омилҳои экстенсивӣ ба даст омадааст ва аз соли 2010 сар карда, аз ҳисоби омилҳои экстенсивӣ ҳатто қисми баҳисобнагирифтаи даромад аз сабаби таъсири манфии омили интенсивӣ қайд гардидааст. Таҳлили истеҳсолӣ нишон медиҳад, ки дар давраи баррасишаванда пастшавии системавии сатҳи маҳсулнокии меҳнат ва афзоиши шумораи кормандон мушоҳида мегардад (расми 1).

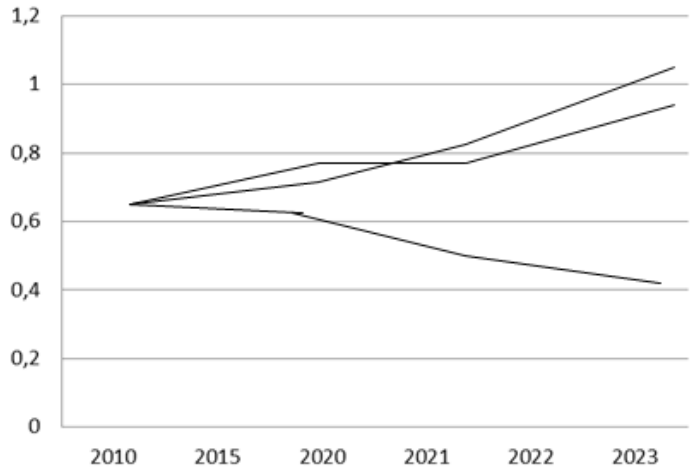

Расми 1. Тағйирёбии маҳсулнокии меҳнат, шумораи кормандон ва даромади умумӣ аз мусофирбарӣ тавассути автобусҳои истифодаи умум.

Дар робита ба ин дар давраи баррасишаванда рушди афзалиятнокро омилҳои экстенсивии иқтисодӣ дар системаи мусофирбарӣ бо автобусҳо дороанд. Дар шароите ки масъалаи гузариши ҷиддии иқтисодӣ ба роҳи рушди интенсивӣ гузошта шудааст, ҳолати дар мусофирбарӣ бо автобусҳо вуҷуддошта тадқиқи амиқи афзоиши омилҳои интенсивӣ ва коркарди пешниҳодоти дахлдорро доир ба мусофирбарӣ бо автобусҳо бо роҳи рушди интенсивӣ металабад. Бо мақсади муайяннамоии самтҳои асосии интенсификатсияи кори нақлиёти автобусии мусофирбар таҳлили нишондиҳандаҳои асосии техникию истифодабарии кори нақлиёти автобусии мусофирбарро мегузаронем.

Нисбат ба кори нақлиётӣ омилҳои техникию истифодабарии ташаккули онро ба ду гурӯҳ – интенсивӣ ва экстенсивӣ гурӯҳбандӣ менамоем. Ба гурӯҳи якум сохтори парки таркиби ҳаракаткунанда, шартҳо ва омилҳои муайянкунандаи истифодабарии ғунҷоиш ва гашти автобусҳо, сатҳ ва омилҳои ташаккулдиҳандаи суръати истифодабарии мусофирбариро дохил намудем. Ба гурӯҳи дуюм бошад, шартҳои афзоиши миқдории парки нақлиётӣ, афзоиши шумораи автобусҳои коршоям ва истифодабарии онҳо дар вақт дохил карда шуд.

Ҳамин тариқ, гурӯҳи якуми омилҳо якҷоя маҳсулнокии таркиби ҳаракаткунанда, гурӯҳи дуюм мавҷудияти фонди вақти истифодабарии нақлиётро муайян менамояд, яъне

$$P = 365 \cdot A \cdot \alpha_{\text{в}} \cdot \text{Т}_{\text{н}} \cdot q \cdot \gamma \cdot \beta \cdot V_{\text{э}},$$

ё

$$P = X_{\text{э}} \cdot X_{\text{и}},$$

ки ин ҷо

$X_{\text{э}}$ – омили экстенсивии рушди гардиши мусофирон;

$X_{\text{и}}$ – омили интенсивии рушди гардиши мусофирон.

$$\text{Х}_{\text{э}} = 365 \cdot A \cdot \alpha_{\text{в}} \cdot \text{Т}_{\text{н}}, \text{соат} \quad \text{ва} \quad \text{Х}_{\text{и}} = q \cdot \gamma \cdot \beta \cdot V_{\text{э}}, \text{мус.км/соат}.$$

Ҳамин тавр,

$$\Delta P = \Delta P_{Х_э} + \Delta P_{Х_и} = \left(I_{Х_э} - 1\right) \cdot 100 + I_{Х_э}\left(I_{Х_и} - 1\right) \cdot 100, \ \ \%.$$

Маълумоти ибтидоӣ ва натиҷаҳои ҳисоб дар ҷадвали 5 оварда шудааст.

Ҷадвали 5.

(нисбат ба соли гузашта)

Солҳо	I_P	$I_{Х_э}$	$I_{Х_и}$	$\Delta P_{Х_э}$	$\Delta P_{Х_и}$	$\left(\Delta P_{Х_э=}\Delta P\right) \cdot 100, \%$	$\left(\Delta P_{Х_и=}\Delta P\right) \cdot 100, \%$
2010	1,0	1,0	1,0	-	-	-	-
2015	1,072	1,11	0,965	11,0	-3,9	152,8	-53,9
2020	1,036	1,06	0,977	6,0	-2,5	171,4	-71,4
2021	1,065	1,078	0,987	7,8	-1,8	120,0	-20,0
2022	1,03	0,989	1,042	-1,1	4,1	-36,7	136,7
2023	1,048	1,054	0,995	5,3	-0,5	110,4	-10,4

Таҳлили доиргардида бо назардошти мувофиқати омилҳои гуногуни истеҳсолот набудани рушди интенсивии нақлиёти мусофирбари автобусиро нишон медиҳад. Дар давраи солҳои 2010-2015 афзоиши кашониш ва даромад танҳо аз ҳисоби таъсири омилҳои экстенсивӣ ба даст омадааст, ҳатто дар баъзе даврaҳо таъсири манфии омилҳои интенсивӣ аз ҳисоби тақвияти таъсири омилҳои экстенсивии рушд рӯйпӯш гардидааст.

Шарти муҳими интенсификатсияи раванди кашониш ташаккули сохтори афзалиятноки парки автобусии ба сохтори мусофирбарӣ аз рӯйи намуди робитаҳомувофиқ ба ҳисоб меравад. Дар давраи солҳои 2020-2023 ғунҷоиши миёнаи парки автобусҳои истифодаи умум тамоюли дақиқи баландравиро ҳифз намудааст. Ин дар шароитҳое рух медиҳад, ки ҳаракатнокии аҳолӣ меафзояд, мусофирбарии байнишаҳрии мусофирон тараққӣ менамояд, зичии селаи мусофирон дар тамоми робитаҳо, инчунин дар шароити шаҳру деҳот баланд мегардад. Ҳамин тариқ, рушди назарраси миқдории парки автобусҳо боиси беҳтаргардии назарраси сохтори он аз рӯйи самтҳои мувофиқати сохтори он ва ҳаҷми мусофирбарӣ намешавад. Масалан, ҳангоми зиёдшавии шумораи парки автобусҳои истифодаи умум ба 5,1% дар давоми 10 сол ғунҷоиши миёнаи мусофирони он ба 2,3% паст шудааст. Дар ин маврид аз мавқеи интенсификатсия ҳолати баръакс мақсаднок аст, яъне вақте ки рушди ғунҷоиши миёнаи мусофирон аз шумораи парк пеш мегузарад ва танҳо дар ин ҳолат озоднамоии нисбии шуморавӣ, ки ба маҳсулнокии меҳнат мусоидат менамояд, таъмин мегардад.

Истифодаи босамари гашти автобусҳо инчунин ба гурӯҳи интенсивӣ тааллуқ дорад. Сатҳи ин нишондиҳанда ҷойгиронии оқилонаи муассисаҳои автомобилӣ, автовокзалҳо ва автостансияҳоро нисбат ба шабакаи хатсайрҳо тавсиф медиҳад. Дар давраи баррасишаванда тағйироти назаррас ба вуқуъ омадааст, яъне муассисаҳои нави мусофирбар пайдо шуданд, як қатор автовокзалҳо ва автостансияҳо ба истифода дода шуданд.

Ҳамин тариқ, муқаррар кардани далеле зарур аст, ки дар ҷумҳурӣ сохтори ҷойгиронии МНА-и мусофирбар, автовокзалҳо ва автостансияҳо нисбат ба шабакаи хатсайрҳо ғайриафзалиятнок аст. Дар баробари ин худи шабакаи хатсайрҳо такмили зарурӣ мехоҳад ва ин махсусан дар шароити шаҳр аст, ки он ҷо бузургии масофаи миёнаи кашониш бетанаффус меафзояд ва он таъсири манфиро ба ҳолати иқтисодии нақлиёти мусофирбари автобусӣ тақвият мебахшад.

Дар қатори сабабҳои зикршуда ба ҳолати иқтисодии нақлиёти мусофирбар бекористии назаррас ва афзоиши харoҷот барои таъмини ҳолати коршоямии техникии автобусҳо таъсир расонидааст. Дар соҳа вобаста ба махсусгардонии иҷрои корҳои таъмирию профилактикӣ ҳолати номусоид ба вуҷуд омадааст. Дар ҷумҳурӣ шаклҳои пешқадами ташкили марказонидаи хизматрасонии техникии автобусҳо татбиқ гардида истодааст. Истифодаи чунин системаҳо, чун қоида, бекористии автобусҳоро аз рӯйи

таъмири ҷории садамавӣ ва дар таъмир интизор истодан якбора паст намуда, эътимоднокии кори автобусҳоро баланд, даври байнитаъмирии онҳоро зиёд менамояд.

Вобаста ба ин ки хизматрасонии техникии марказонида имкони афзудани давомнокии кори автобусҳоро дар хатсайрҳо медиҳад, сарфаи қисмҳои эҳтиётӣ таъмин гардида, вақти бекористӣ дар таъмири ғайринақшавӣ ихтисор мешавад. Ин система ронандагонро аз корҳои таъмирӣ озод намуда, кадрҳо-ронандагони ҷавонро ба кори самараноки кашониш ҷалб месозад. Дар ин ҷанба инчунин татбиқи усули таъмир бо роҳи иваз кардани даврии маҷмӯи таъмирӣ хизмат менамояд, ки он ҳамчунин бекористии автобусҳоро дар интизории таъмир паст месозад. Дар ин масъала мақеи хосро ташкили таъмири капиталии автобусҳо ишғол менамояд. Аз ҳисоби норасогии иқтидори базаи таъмирӣ ва сифати иҷрои он дар бисёр МНА иҷрои таъмири капиталии агрегатҳо бо тарзи хоҷагидорӣ инкишоф ёфтааст. Чӣ тавре ки таҳлил нишон медиҳад, таъмир дар устохонаҳои худӣ, чун қоида, назар ба заводҳои таъмирӣ арзонтар ва тақрибан доимо сифатан хуб аст.

Дар натиҷаи беҳтаргардонии тадбирҳои такмили базаи таъмирӣ ва системаҳои профилактикаи нақшавӣ-босамар вақти қароргирии автобусҳо дар таъмир ва интизорӣ дар таъмир кам гардида, вақти муфиди кории автобусҳоро зиёд менамояд.

Аҳамияти муҳим дар интенсификатсияи раванди кашониш такмили сохтори парки автобусҳо дорад. Ҳоло бештар аз 50%-и автобусҳои истифодаи умум дар МНА-и омехта қарор доранд, ки он сатҳи махсусияти иҷрои амалиёти технологиро дар хизматрасонии техникӣ ва таъмир баланд мебардорад. Таҳлил нишон медиҳад, ки истифодабарии автобусҳо дар муассисаҳои махсусгардонидашуда 7-10% бештар аз МНА-и омехта аст. Ҳамин тариқ, самти муҳими интенсификатсияи ояндаи раванди кашониш тамаркуз ва махсусгардонии муассисаҳо дар системаи нақлиёти автомобилии мусофирбар ба шумор меравад.

Рушди ояндаи автобусҳо бо рушди шабакаи хатсайрҳои кашониш, беҳтаргардонии сифати ҳолати роҳҳои автомобилгард алоқаманд аст. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар солҳои охир чунин нишондиҳандаи муҳим, чун тезонидани дастраснамоии мусофирон тамоюл ба пастравӣ дошт. Пас, миқдори мусофир-километрҳо дар як соат, ки ба ба як км/соати суръати ҷойивазнамоӣ рост меояд, ба андозаи 3,6% паст гардидааст.

Хулоса, таҳлили омилҳои интенсификатсияи раванди нақлиётӣ имкон медиҳад, ки вазифаҳои асосии баланд бардоштани самаранокии интенсивии автобусҳоро мухтасар ифода намуд. Ба он метавон масъалаҳои зеринро ворид намуд:

-тадқиқи тамоюл ва қонуниятҳои рушди тамоми намудҳои нақлиёти мусофирбар, муайяннамоии ҳудуди афзалиятноки истифодабарии нақлиёти автомобилии мусофирбар;

-тадқиқи қонуниятҳои рушди шабакаи роҳ ва хатсайрҳои мусофирбарии автомобилӣ, ташаккули нақшаи хатсайрҳои автобусии шаҳрӣ ва дигар робитаҳо;

-тадқиқи қонунияти ташаккули селаи мусофирон аз рӯйи омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва минтақавӣ ва муқаррароти илман асосноки талаботи аҳолӣ нисбат ба мусофирбарӣ.

-тадқиқи қонуниятҳои такмил ва махсусияти МНА-и мусофирбар ва базаи таъмирию профилактикӣ ва ҷойгиронии оқилонаи онҳо;

-тадқиқи дохилиистеҳсолии захираҳои баландбардории рушди сатҳи истифодабарии кадрҳои ронандагӣ барои мақсадҳои илман асосноки тасҳеҳи шумораи кадрҳо;

-тадқиқи масъалаҳои ҷойгиронии афзалиятноки автовокзалҳо ва автостансияҳо бо мақсади баланд бардоштани сатҳи истифодаи гашти автобусҳо.

Дар маҷмӯъ, самтҳои пишкашгардидаи тадқиқот самтҳои асосии интенсификатсияи рушди нақлиёти автомобилии мусофирбарро тавсия медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. Абалкин Л.И. Перевод экономики на интенсивный путь развития. Вопросы экономики, 1982, №2, с. 3-13.
2. Аганбегян А.Г. Ключевой фактор роста (интенсификация: сущность, пути и средства). Правда от 24.02.82.
3. Анчишкин А. Методологические проблемы факторного анализа динамики производства и экстенсивные и интенсивные пути экономического роста. Вопросы экономики, 1971, №6.
4. Аррак А.О. Развитие и эффективность пассажирских перевозок. Таллин, 1984. – 224 с.
5. Большаков А.М., Кравченко Н.А., Черникова С.Л. Повышения качества обслуживания пассажиров и эффективность работы автобусов. М. Транспорт, 1982. – 106 с.
6. Бронштейн Я.Т. Перспективы развития транспорта Таджикской ССР. Душанбе, Ирфон, 1973. – 210 с.
7. Вайнштоκ И.М. Организация автобусных перевозок. М. Транспорт, 1982.
8. Макконнелл, К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – В 2 т.: пер. с англ. – Т. 1. – М., 1996. – 974 с. 4.
9. Маркс К, Энгельс Ф., Соч., 2 изд., т. 24, с. 193.-1
10. Маркс К, Энгельс Ф., Соч., 2 изд., т. 25, с. 231.-3
11. Маркс К, Энгельс Ф., Соч., 2 изд., т. 46, с. 217.-2
12. Маҷмӯаи омори Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 с.
13. Ноткин А.И. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. - М.: Советская энциклопедия, 1979. – Т. 3. – С. 122.
14. Раджабов Р.К., Аликариев С.А. Рациональное размещение предприятий пассажирского автобусного транспорта в Таджикистане. Обзор инф. Душанбе, 1986. – 35 с.
15. Условия открытия городских, пригородных и междугородных автобусных маршрутов. Душанбе. Минавтотрансдорхоз. Тадж. ССР, 1977.
16. Хейнман С.А. Проблемы интенсификации промышленного производства, М., 1968.

LITERATURE:

1. Abalkin L.I. The transfer of the economy to an intensive path of development. Voprosy ekonomiki, 1982, No. 2, pp. 3-13.
2. Aganbegyan A.G. The key factor of growth (intensification: essence, ways and means). Pravda from 02/24/82.
3. Anchishkin A. Methodological problems of factor analysis of production dynamics and extensive and intensive ways of economic growth. Voprosy ekonomiki, 1971, No. 6.
4. Arrak A.O. Development and efficiency of passenger transportation. Tallinn, 1984. – 224 p.
5. Bolshakov A.M., Kravchenko N.A., Chernikova S.L. Improving the quality of passenger service and the efficiency of buses. Moscow Transport, 1982. 106 p
6. Bronstein Ya.T. Prospects for the development of transport in the Tajik SSR. Dushanbe, Irfon, 1973. 210 p.
7. Vainshtok I.M. Organization of bus transportation. Moscow Transport, 1982.
8. McConnell, K.R. Economics: principles, problems and policy / K.R. McConnell, S.L. Bru. – In 2 volumes: translated from English – Vol. 1. Moscow, 1996. 974 p. 4.
9. Marx K, Engels F., Soch., 2nd ed., vol. 24, p. 193.-1
10. Marx K, Engels F., Soch., 2nd ed., vol. 25, p. 231.-3

11. To Marx, F. Engels, Soch., 2nd ed., V. 46, p. 217.-2
12. Statistical Collection of the Republic of Tajikistan-Dushanbe: Agency for Statistics under the President of the Republic of Tajikistan, 2024
13. Notkin A.I. Economic encyclopedia. Political Economy. Moscow: Soviet Encyclopedia, 1979. Vol. 3. pp. 122.
14. Radjabov R.K., Alikariev S.A. Rational placement of passenger bus transport enterprises in Tajikistan. Overview of the inf. Dushanbe, 1986. – 35 p.
15. Conditions for the opening of urban, suburban and intercity bus routes. Dushanbe. Minavtotransdorkhoz. The Taj. SSR, 1977.
16. Heynman S.A. Problems of industrial production intensification, Moscow, 1968.

УДК 336.63.

Ятимов Амирхон Ҷурахонович
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон Тел: (+992)907-58-54-65. Почтаи электронӣ: amirkhon1991@list.ru

Ташпулатова Фирӯза Аҳтамбоевна
номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи асосҳои технологияҳои информатсионии факултаи математика ва информатика Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. E- mail: firuza09@*mail.ru*

НАМУНАИ ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ ТАДБИҚИ СИСТЕМАИ ИННОВАТСИОНӢ

Аннотатсия. *Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва шиддатёбии рақобати байналмилалӣ дар бозорҳои фурӯш, мамлакатҳое, ки хостори баланд бардоштани суръати рушди иҷтимоиюи иқтисодӣ ва соҳибихтиёрии иқтисодии худро ҳифз мекунанд, маҷбуранд ба рушди босуръати системаи инноватсионӣ диққати махсус диҳанд. Ба андешаи мо тадбиқи системаи инноватсионӣ ҳамчун маҷмуи қобилиятҳои самаранок муаррифӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки ҳадафҳои амалии системаи инноватсиони пеш бурда шавад. Дар шароити имрӯза, тадбиқи системаи инноватсионӣ ва таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои хориҷа яке аз муҳимтарин хусусиятҳо ва нишондиҳандаҳоест, ки имкониятҳои рушд, инчунин мавқеи онҳоро дар иқтисоди ҷаҳонӣ ва миқёси иштирок дар муносибатҳои байналмилалиро муайян намояд.*

Калидвожаҳо: *иқтисод, илм, техника, инноватсия, система, идоракунӣ, рушд, иқтидор, иттилоот, технопарк, байналмилалӣ.*

Ятимов Амирхон Джурахонович
кандидат экономических наук, доцента кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Электронная почта: amirkhon1991@list.ru

Ташпулатова Фируза Ахтамбоевна
кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой основ информационных технологий факультета математики и информатики Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айни. Тел. (+992) 919026576; E-mail: firuza09@mail.ru

ПРИМЕР МИРОВОГО ОПЫТА ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация. *В условиях глобализации и обострения международной конкуренции на рынках сбыта страны, стремящиеся к повышению темпов социально-экономического развития и сохранению своего экономического суверенитета, вынуждены уделять особое внимание ускоренному развитию своей инновационной системы. По нашему мнению, внедрение инновационной системы целесообразно представить как совокупность эффективных возможностей, поскольку это позволяет продвигать практические цели инновационной системы. В современных условиях внедрение инновационной системы и передового опыта зарубежных стран является одной из важнейших характеристик и показателей, определяющих возможности развития, а также их положение в мировой экономике и масштабы участия в международных отношениях.*

Ключевые слова: *экономика, наука, технологии, инновации, система, управление, развитие, потенциал, информация, технопарк, международный.*

Yatimov Amirkhon Dzhurakhonovich
PhD in Economics, associate professor of the Department of Information Technology and Digital Economy, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, E-mail: amirkhon1991@list.ru
Tashpulatova Firuza Akhtamboevna
candidate of pedagogical sciences, head of the Department of Fundamentals of Information Technologies, Faculty of Mathematics and Informatics, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel. (+992) 919026576; E- mail: firuza09@mail.ru

AN EXAMPLE OF WORLD EXPERIENCE IN IMPLEMENTING AN INNOVATIVE SYSTEM

Abstract. *In the context of globalization and increased international competition in sales markets, countries seeking to increase the rate of socio-economic development and maintain their economic sovereignty are forced to pay special attention to the accelerated development of their innovation system. In our opinion, it is advisable to present the implementation of an innovation system as a set of effective opportunities, since this allows us to advance the practical goals of the innovation system. In modern conditions, the introduction of an innovative system and advanced experience of foreign countries is one of the most important characteristics and indicators that determine development opportunities, as well as their position in the global economy and the scale of participation in international relations.*

Keywords: *economics, science, technology, innovation, system, management, development, potential, information, technology park, international.*

Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд. [1, с.6].

Таҳкими инноватсионии рушд, ки ба дастовардҳои илму техника ва технологияҳои пешрафта такя мекунад, дар ҷомеаи муосир рӯз то рӯз бартариҳоро касб карда истодааст. Аз инҷост, ки консепсияи иқтисоди инноватсионӣ аз тарафи намояндагии сармоядорони кишварҳои пешрафта ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ, дастгирю дастҷамъи пайдо кардааст.

Навгонии асосии чунин иқтисод ба он марбут аст, ки ҷараёни сохтан, паҳну пахш ва татбиқи донишҳои навоварона барои рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он аҳамияти ҳалкунанда ихтиёр карда, ҳамоҳангии мунтазами рушди иқтисодӣ бо ҳифзи муҳити табиӣ ва пешрафти иҷтимоиро таъмин мекунанд. Чандест, ки масъалаҳои таҷрибаи ҷаҳонии тадбиқи системаи инноватсионӣ ва омӯзиши методологии хориҷӣ дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ маркази таваҷҷуҳи олимону муҳақиқон қарор гирифтааст. Дар шарҳи рушди омори илмӣ ва индикаторҳои илм ва технология мавҷуд буда, принсипҳои асосӣ ва модели андозагирӣ муҳокима шуда, стандартҳои андозагирӣ ҷамъаст ва ба низом дароварда шуда ва тадқиқотҳо гузаронида шуданд.

Вобаста ба масъалаҳои умумии сиёсати давлатии илмӣ-техникӣ ва татбиқи амалии инноватсионӣ дар як қатор кишварҳои хориҷӣ шарҳ дода мешавад. Дар ин ҷо натиҷаҳои таҳлили сиёсати давлатии илмии Норвегия аз нуқтаи назари сохтори ташкилӣ ва маблағгузорӣ пешниҳод карда шудааст. Диққати махсус ба омилҳое, ки дар фазои илмӣ амал мекунанд зоҳир карда шуда, нақш ва саҳми онҳо дар татбиқи сиёсати илмӣ дида баромада шудааст. Ҳуҷҷатҳои асосие, ки сиёсати илмии Норвегияро муайян мекунанд таҳлил карда шудаанд [5,с.165]. Дар пешрафти фаъолияти инноавтсионии рушд вобаста ба бахшҳои тематикӣ сохторбандӣ шудааст.

- сохтори илм;
- будҷети илмӣ ва маблағгузори сиёсати илмӣ;

- сиёсати давлатӣ дар соҳаи илм ва маориф;
- этикаи илмӣ;
- рушди ҳамкории илмии байналмилалӣ.

Қайд кардан зарур аст, ки солҳои охир дар Норвегия аҳамияти иҷтимоии илм афзоиш ёфта истодааст. Вақтҳои охир инчунин фаъолнокии Норвегия дар соҳаи ҳамкории байналмилалӣ ва пеш аз ҳама дар чаҳорчӯби барномаҳои аврупоӣ доир ба илм ва инноватсия афзоиш ёфта истодааст. Як қатор масъалаҳое мавҷуд мебошанд, ки қисмати бештари онҳо ба маблағгузории нокифоя ва норасоиҳо дар идоракунӣ алоқаманд мебошанд. Ба андешаи мутахассисони норвегиягӣ вазифаи асосии сиёсати илми Норвегия таъмини рушди маблағгузории илм, кафолати хароҷоти мақсаднок ва самараноки маблағҳои аз будҷети давлат ҷудошуда, инчунин васеъ намудани дастрасии иҷтимоӣ ба неъматҳое, ки дар ҷараёни тадқиқотҳи илмӣ истеҳсол карда мешаванд, мебошад.

Таҷрибаи Исроил ҳам ибратбахш арзёби мегардад [3,с.17]. Асоси иқтисодиёти Исроил содироти инноватсионӣ мебошад. Пас аз бартараф кардани оқибатҳои буҳрони иқтисодии соли 2008 иқтисодиёти мамлакат ба зинаи усутвори рушд ва ҳатто ба сармояҳои нисбатан танқидӣ – сармоягузорӣ ба стартапҳои фонди сармояи венчурӣ баргашт. Сиёсати инноватсионӣ дар Исроил афзалан аз тарафи агентии инноватсияҳо – дафтари Донишманди асосии Вазорати саноат, тиҷорат ва меҳнат ташаккул ва ба амал бароварда мешавад. Агентӣ маблағгузории назарраси буҷетиро дар соҳаи инноватсионӣ ва ду адад афзалиятҳои муҳимми ояндадор: диверсификатсияе, ки ба таври хеле қавӣ ба технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ вобаста аст, пойгоҳи инноватсионии Исроил ва паҳну пахши мавод аз инноватсияро дар соҳаҳои анъанавӣ ва ташкилотҳо дар музофотҳое, ки аз афзалияти технологияҳои содироти истифода намекунанд, дастгирӣ мекунад. Сиёсати инноватсионии Исроил дар муқоиса бо кишварҳои аврупоӣ ба таври анъанавӣ ғайришаффоф аст. Сатҳи баланди дархости инноватсионӣ дар Исроил дорои НИОКР-и муҳофизатӣ мебошад. Онҳо на танҳо хеле калон, балки дар якҷоягӣ бо харидҳои давлатӣ ва қаблазтиҷоратӣ хеле ва хеле байналмилаликунонида мебошанд. Қайд кардан мумкин аст, ки вазъият дар соҳаҳое, ки Исроил дархости суст нисбат ба инноватсия эҳсос мекунад, бар асари тақозои кам нисбат ба онҳо, яъне набудани дархост ба сиёсати инноватсионӣ ба амал омадааст. Фақат якчанд соҳае мавҷуд мебошад, ки дархост нисбат ба инноватсӣ, пас аз тадбирҳои махсус нисбат ба онҳо боқӣ мондааст. Ба онҳо дархост барои инноватсия дар соҳаи муҳити атроф бавежа: фаъолият дар соҳаи электроэнергетика ва кам кардани газҳои ангишт тааллуқ дорад.

Дар системаи давлатии маблағгузории лоиҳаҳо дар Япония мавриди баррасӣ қарор гирифтааст[6,с.167]. Мо фаъолияти ташкилотеро бо номи «Ҷомеаи ҷопонӣ доир ба пешбурди илм», аз он ҷумла таърихи он, сохтор, вижагии гузаронидани озмоишҳо, додани грантҳо ва ғайраро мавриди таҳлил қарор додаем. Динамика, сохтори трендҳои(соҳаҳо) асосии маблағгузории давлатии лоиҳаҳои илмӣ нишон дода шудааст. Диққати махсус ба методҳои санҷиш ва татбиқи натиҷаи тадқиқотҳои илмӣ дода шудааст. Мо бахшҳои зеринро ҷудо намудааст:

- грантҳо ба тадқиқотҳои илмӣ;
- кумакхарҷиҳо, коромӯзӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ;
- ислоҳоти донишгоҳӣ.

Дар системаи рушди илм дар Япония Кабинети вазирон истодааст. Ба координатсия ва муайян кардани чаҳорчӯбаҳои умумии сиёсати илмию технологӣ Шӯро доир ба сиёсати илмӣ ва технологии Япония машғул мебошад. Сипас ба тадқиқотҳои илмӣ вазортҳои маориф, фарҳанг, варзиш, илм ва технологияҳо ва Вазорати иқтисод, тиҷорат ва саноат ҷавобгӯ мебошанд. Дар ихтиёри аввалӣ ду самти ташкилӣ қарор дорад: Ҷамъияти ҷопонии пешбурди илм (JSPS, Нихон гакудзютсу синкекай) ва Агентии ҷопунӣ доир ба илм ва технологияҳо (JSPS, Кагаку гидзютсу синке кико). Фарқияти принсипиалии онҳо

дар методикаи интихоб тавассути озмун мебошад: JSPS дилхоҳ лоиҳаҳои илмиро сармоягузорӣ мекунад, озмунҳои ӯ кушода мебошанд, дилхоҳ дархосте, ки барои гузаронидани лоиҳаҳои илмӣ-техникӣ дода мешавад мавриди омӯзиш қарор мегирад. JSPS ин ташкилоте мебошад, ки ба иҷроиши супоришҳои вазорат машғул мебошад. JSPS нақши назаррасеро дар системаи давлатии дастгирии рушди илм дар Япония мебозад. Ба таври формалӣ ташкилоти мустақил буда, JSPS ба ҳайси занҷири пайвандиҳанда дар байни давлат ва донишмандон баромад карда, кӯшиш мекунад, ки аз як тараф ба таври самаранок маблағҳоро харҷ намуда, тадқиқатҳои нисбатан мубрам ва ояндадорро маблағгузорӣ намояд, ки бо протседураи озмоиш ва кушода будани фаъолияти ташкилот дар маҷмӯъ кафолат дода мешавад, аз сӯйи дигар бошад, ҷамъияти илмиро дастгирӣ намуда талаботи мутахассисони ҷавон ва инчунин донишмандони маъруфро қонеъ гардонад. JSPS ба таври доимӣ фаъолияти хешро васеъ намуда, тавассути сохтани шуъбаҳои хориҷӣ ба таври фаъолона ба ҳамкориҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад, бо ташкилотҳои хориҷӣ ба мақсади маблағгузории муштарак ба лоиҳаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва ҷалби олимони хориҷӣ ба Япония созишнома ба имзо мерасонад. Ба ғайр аз ин, JSPS бо муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Япония ҳамкорӣ намуда, ба онҳо барои баромадан ба сатҳи нав, омода намудани олимони сатҳи баланди ҷаҳонӣ кумак мерасонад.

Дар амалияи таҷрибаи хориҷӣ дар рушди фаъолияти инноватсионӣ инъикос ёфтааст. Дар мисоли давлатҳои лидер: Канада, Ирландия, Финляндия, Кореяи Ҷанубӣ нишонаҳои махсуси вижагии ҷамъияти инноватсионӣ, афзалиятҳо ва тамоюлҳои асосии он мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд[2,с.72].

Дар бозорҳои маҳсулоти технологияи пешрафта кишварҳои нисбатан тараққӣ карда ба монанди Канада, ИМА, Япония, Олмон Британияи Кабир, Франсия, ки дорои 46 адад макротехнология ва назораткунандаи 80 % ин бозорҳо мебошанд, бартарӣ дорад. Ба ин мамлакатҳо аз рӯйи як қатор самтҳо ба таври хеле зуд мамлакатҳои Кореяи Ҷанубӣ, Малайзия, Сингапур, Гонконг ва дигар мамлакатҳои нави индустриалӣ наздик шуда истодаанд[2,с.75]. Ҳудудан ба ин монанд ҷойгиршавии неруҳо дар тиҷорати байналмилалии хизматрасониҳо, дар бозорҳое, ки нақши асосиро кишварҳои пешрафта бозӣ мекунанд, қарор дорад. Мутобиқ ба маълумотҳои соли 2011 ҳиссаи бештари хизматрасониҳои содиротӣ (бештар аз 36 %) ба хизматрасониҳое рост меоянд, ки ироаи онҳо ба технологияи пешрафтаи коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ ва дигар хизматраосниҳои ба ин монанд рост меоянд; тақрибан аз се як ҳисса ба хизматрасонии туристӣ; наздики 22 % ба хизматрасонии нақлиётӣ рост меоянд. Ба андешаи мо дигаргуниҳои сохторие, ки дар тиҷорати байналмилалӣ ба амал омад истодаанд, он далелеро инъикос карда истодаанд, ки тақсимоти байналмилалии байнисоҳавии классикии меҳнат ҳар чи бештар ҷойи худро ба тақсимоти дохилисоҳавӣ дода тавонад.

Дар рушди инноватсионии Шветсия[7,с.150] тартиби ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва ва соҳибкорӣ таваҷҷӯҳи калонро ба худ касб мекунанд. Ин модел ба таври кофӣ мувофиқ мебошад, ки озодии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар тиҷоратсозии натиҷаҳои фаъолияти интеллектуалӣ сохтаи шудаи онҳо ба ҳам мувофиқ омада ба он равона карда шудаанд, ҳам давлат ва ҳам ҷомеа аз он дастовардҳо фоида гиранд. Боз як шакли ҳамкории соҳибкорӣ, давлат ва донишгоҳҳо дар Шветсия ин марказҳои озмоишӣ мебошанд, ки ба ҳайси звенои пайвасткунанда дар чаҳорчӯби ҳамкории якчанд гурӯҳи муҳаққиқон аз донишгоҳ ва якчанд шарикон аз соҳаи индустрия баромад мекунанд. Механизми калидии дастгирии давлатии рушди илм ва технологияҳои пешрафта дар Британияи Кабир имтиёзҳо дар пардохти андоз ба ташкилотҳое мебошад, ки ба НИОКР машғул мебошад.

Дар байни нишондиҳандаҳои асосие, ки вазъи илмро дар мамлакатҳои хориҷӣ баҳо додан имконпазир аст, ҳиссаи хароҷоти илмӣ-таҳқиқотӣ ҳамчун фоизи ММД, одатан, дар кишварҳои пешрафта бояд аз 2 то 3 фоизро ташкил диҳад, дар ин ҳолат, сатҳи

маблағгузориро оптималӣ номидан мумкин аст. Вобаста ба ҳамин, мо мамлакатҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо намудем, ки он дар ҷадвали 1. нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1. Хароҷоти барои таҳқиқоти илмӣ ва коркарди озмоишӣ-конструкторӣ (КИТТК) ба ҳисоби фоиз нисбат ба ММД дар кишварҳои ҷаҳон барои солҳои 2013-2018

Мамлакатҳо	Солҳо					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Мамлакатҳое, ки хароҷотҳо барои КИТТК ба ҳисоби фоиз нисбат ба ММД афзоиш ёфта истодааст						
Исроил	4,09	4,17	4,26	4,51	4,82	4,95
Кореяи Ҷанубӣ	4,15	4,29	4,22	4,23	4,55	4,81
Ҷопон	3,31	3,40	3,28	3,16	3,21	3,26
Австрия	2,95	3,08	3,05	3,13	3,05	3,17
ИМА	2,71	2,72	2,72	2,76	2,82	2,84
ҶМЧ	2,0	2,03	2,07	2,12	2,15	2,19
Британияи Кабир	1,64	1,66	1,67	1,68	1,70	1,72
Мамлакатҳое, ки хароҷотҳо барои КИТТК ба ҳисоби фоиз нисбат ба ММД кам гардида истодааст						
Россия	1,03	1,07	1,10	1,10	1,11	0,99
Қазоқистон	0,17	0,17	0,17	0,14	0,13	0,12
Қирғизистон	0,15	0,13	0,12	0,11	0,11	—
Узбекистон	0,20	0,16	0,17	0,18	0,16	0,13
Тоҷикистон	0,12	0,12	0,11	0,11	0,12	0,10

Сарчашма: Радабандии кишварҳои ҷаҳон аз рӯи хароҷоти корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва озмоишӣ конструкторӣ. Энсиклопедияи гуманитарӣ [Захираи электронӣ]// Маркази технологияҳои гуманитарӣ. URL: http: //gtmarket.ru/ratings/ research -and-development-хароҷот / иттилоот

Коркарди муаллиф

Тавре, ки маълумоти ҷадвал нишон медиҳад, Исроил бо 4,95% мақоми аввалро ишғол намудааст ва ин ҳисса сол то сол рӯ ба афзоиш мебошад. Асоси иқтисодиёти Исроил содироти инноватсионӣ мебошад. Пас аз бартараф кардани оқибатҳои буҳрони иқтисодии соли 2008 иқтисодиёти Исроил ба реҷаи усутвори рушд ва ҳатто ба сармояҳои нисбатан танқидӣ – сармоягузорӣ ба стартапҳои фонди сармояи венчурӣ баргашт. Сиёсати инноватсионӣ дар Исроил афзалан аз тарафи Вазорати саноат, тиҷорат ва меҳнат ба амал бароварда мешавад.

Агентӣ маблағгузории назарраси буҷетиро дар соҳаи инноватсионӣ ва ду адад афзалиятҳои муҳимми ояндадор: диверсификатсияе, ки ба таври хеле қавӣ ба технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ вобаста аст, пойгоҳи инноватсионии Исроил ва паҳну пахши мавод аз инноватсияро дар соҳаҳои анъанавӣ ва ташкилотҳо дар музофотҳое, ки аз афзалияти технологияҳои содироти истифода намесозанд, дастгирӣ мекунад.

Нақши муҳимро инчунин дастгирии иттилоотии фаъолияти инноватсионӣ мебозад. Бо ин мақсад Вазорати инноватсия, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва такмили итисос дар сомонаи расмии худ ҳаҷми калони мадорикро ҷой медиҳад, ки онҳо метавонанд барои иштирокчиёни раванди инноватсионӣ муфид бошанд. Дар Олмон низ ба таъминоти иттилоотии соҳаи инноватсионӣ диққати калон зоҳир мекунанд.

Сарчашмаи иттилоот Идораи патентии Олмон мебошад.

Илова ба ин мо системаи миллии инноватсионии мамлакатҳо ва мавқеи онҳо дар рейтинги The Global Innovation Index таҳлил намудем.

Ҷадвали 2.

Индекси глобалии инноватсионӣ дар соли 2019 [8]

Рейтинг	Мамлакат	Индекс
1	Швейтсария	67.2
2	Шветсия	63.7
3	Иёлоти Муттаҳидаи Амрико	61.7
4	Нидерландия	61.4
5	Британияи Кабир	61.3
6	Финляндия	59.8
7	Дания	58.4
8	Сингапур	58.4
9	Олмон	58.2
10	Исроил	57.4
46	Россия	37.6
47	Украина	37.4
48	Грузия	37.0
79	Қазоқистон	31.0
84	Озорбойҷон	30.2
90	Қирғизистон	28.4
100	Тоҷикистон	26.4

Манбаъ: https://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info

Таҷрибаи хориҷии ташаккули стратегияҳои миллии рушди технопаркҳоро таҳлил намуда, мо омилҳои муваффақиятро номбар менамоем. Масалан, дар байни хусусиятҳои вижаи стратегияи амрикоии рушди технопаркҳо вай далелҳои амалан новобаста ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ пайдо шудани технопаркҳои асосӣ ва фондҳои венчуриро ҷудо мекунад. Хусусияти фарқкунандаи стратегияи рушди технопаркҳои ИМА ин ба таври системавӣ алоқаманд намудани мақсадҳои барномаҳои миллӣ доир ба таҳияи технологияи калидӣ, таҳкими рақобатпазирии мамлакат, ҳаллу фасли вазифаҳои НИОКР, бавежа илмҳои бунёдӣ, таҳкими соҳаи маориф дар ҳамаи зинаҳо равона карда шудааст [4,с.66]. Модели аврупоии технопаркҳо бо сатҳи баланди дахолати давлатӣ дар раванди сохтан дар пойгоҳи технопаркҳои корхонаҳои хурди инноватсионӣ хос мебошад. Мутобиқ ба қоида вай бо сармояҳои давлатӣ ва саҳмияҳо асос ёфта ва афзалан ба хотири сохтани ҷойҳои кории нав равона карда шудааст. Тадриҷан технопаркҳои хориҷӣ ба шакли омехтаи маблағгузорӣ (аввалин ҷараёнҳои молиявӣ, аксаран аз тарафи давлат иқдом карда мешаванд) мегузаранд, ба ғайр аз ин, миқдори зиёди сабукиҳои андозӣ ва гумруки ҳангоми координатсияи умумии фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар маҳаллҳо ва инчунин дар сатҳи умумидавлатӣ мавҷуд мебошад.

Дар маҷмӯъ, муқаррар намудани мақсади тараққиёти инноватисонӣ барои таҳияи дурнамои фаъолияти самараноки ватанӣ заминаи асосиро фароҳам меорад ва онҳо метавонанд, ки бо такя ба он унсурҳои инноватсиониро дар кори худ татбиқ намоянд. Ҳар як мамлакат новобаста ба он, ки дар кадом сатҳи илмию технологӣ ва иҷтимоию иқтисодии рушд қарор дорад, бояд ба ташаккули низоми миллии инноватсионии худ, ки

он принсипҳои умумии фаъолияти инноватсионӣ ва дар баробари ин, бо дарназардошти махсусиятҳои мамлакат (нерӯи илмию технологӣ, вазъи иқтисодиёт, захираҳои меҳнатӣ ва маҳсулоти хом, шароити табииву иқлимӣ ва ғайра) сохта шудааст, кӯшиш намояд. Барои пурзӯр намудани фаъолияти инноватсионӣ, ки ҷузъи пайвасткунандаи илм ва истеҳсолот мебошад, бояд шароит фароҳам оварда шавад, то ҷузъи инноватсионӣ дар соҳаи иқтисодиёт ба таври доимӣ афзоиш ёфта, ба пешрафти мамлакат ва болоравии некӯаҳволии халқ таъсири бештар дошта бошад. [9,с.3].

Дар воқеъ читавре, ба мо маълум аст ва дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» дарҷ гардидааст **фаъолияти инноватсионӣ -** фаъолияте мебошад, ки ба таҳия ва ҷорӣ намудани инноватсия (натиҷаи нав ё такмилдодашудаи таҳқиқоти илмӣ, корҳои таҷрибавию конструкторӣ ё дигар дастовардҳои илмию техникӣ) алоқаманд буда, барои расонидани он то бозор дар шакли нав ё такмилдодашудаи маҳсулот, хизматрасонӣ, усули истеҳсолот ё дигар натиҷаи самараноки ҷамъиятӣ равона карда шудааст. [10, с.6].

Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки фаъолияти инноватсионӣ дар маҷмӯи корҳои бо ҳам алоқаманд оид ба сохтани инноватсия, татбиқ дар истеҳсолот ва фурӯшу паҳнсозии он дар бозор ифода меёбад. Ин раванд аз баҳамалоқамандии ҷараёни инноватсионӣ ва фаъолияти инноватсионӣ шаҳодат медиҳад.

Аз таҳқиқу омӯзиш ва баррасии масъалаи мазкур чунин бармеояд, ки намунаи фаъолияти инноватсионӣ дар гузаронидани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ, истеҳсол ё такмил додани маҳсулоти нав, ашёи нав, техникаю технологияи нав зоҳир ёфта, максад аз амалигардонии он самаранокгардонии истеҳсолот ва баландбардории даромаднокию рақобатноки мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024 // [Манбаи электронӣ: Реҷаи дастрасӣ: http:www.prezident.tj/].

2. Власенко, А. С. Модели государственного управления научнотехнической и инновационный политикой / А. С. Власенко // Государственное и муниципальное управление в XXI веке: теория, методология, практика : сб. материалов X Междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 17 дек. 2013 г.). - Новосибирск, 2013. - С. 17.

3. Олейник, Н. С. Опыт зарубежных стран в развитии инновационной деятельности / Н. С. Олейник // Энергосбережение и водоподготовка. - 2014. - № 2. - С. 72,75.

4. Сакун, А. С. Национальные стратегии развития технопарков / А. С. Сакун // Экономический анализ: теория и практика. - 2014. - № 4. - С. 66

5. Талагаева, д. а. Норвегия: государственная научная политика / Д. А. Талагаева // ПОЛИС. Политические исследования. - 2014. - № 1. - С.165.

6. Татаринова, С. М. Япония: система государственной поддержки развития науки / С. М. Татаринова // ПОЛИС. Политические исследования. - 2014. - № 1. - С. 167.

7. Фридрих, И. Е. Актуальные решения в сфере государственной поддержки инноваций за рубежом / И. Е. Фридрих // Управление инновациями: теория, методология, практика: сб. материалов VIII Междунар. науч.-практ. конф. (Новосибирск, 31 марта 2014 г.). - Новосибирск, 2014. - С. 150.

8. https://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info

9. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2011, № 227).

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ», (аз 19.01 2012, №1)

LITERATURE

1. Message of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, on the main directions of the domestic and foreign policy of the republic. 28.12.2024 // [Electronic source: Access mode: http:www.prezident.tj/].

2. Vlasenko, A. S. State model of scientific and innovative political administration / A. S. Vlasenko // State and municipal government in the XXI century: theory, methodology, practice: sb. material X Mezhdunar. nauch.-prakt. conf. (Novosibirsk, December 17, 2013). - Novosibirsk, 2013. - S. 17.

3. Oleynik, N. S. The experience of foreign countries in the development of innovative activities / N. S. Oleinik // Energosberezhenie i vodopodgotovka. - 2014. - No. 2. - S. 72.75.

4. Sakun, A. S. National strategic development of technoparks / A. S. Sakun // Economic analysis: theory and practice. - 2014. - No. 4. - S. 66

5. Talagaeva, d. a. Norway: state scientific policy / D. A. Talagaeva // POLICE. Political studies. - 2014. - No. 1. - P.165.

6. Tatarinova, S. M. Japan: system of state support for scientific development / S. M. Tatarinova // POLICE. Political studies. - 2014. - No. 1. - S. 167.

7. Friedrich, I. E. Current solutions in the sphere of state support for innovation abroad / I. E. Friedrich // Innovative management: theory, methodology, practice: sb. material VIII Mezhdunar. nauch.-prakt. conf. (Novosibirsk, March 31, 2014). - Novosibirsk, 2014. - S. 150.

8. https://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info

9. Program of innovative development of the Republic of Tajikistan for 2011-2020 (by the resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated 30.04.2011, No. 227).

10. Law of the Republic of Tajikistan “On innovative activity”, (dated 19.01.2012, No. 1).

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд аслӣ буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмии муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғаи 734061, ш.Душанбе, к. Борбад 48/5 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии majala.dbsst@gmail.com мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: ***Гафуров Сорбон Хушдилович*** – кандидат экономических наук, доцент, Международный университет туризма и предпринимательтсва Таджикистана, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), руйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгуй). 5. Ҳаҷми мақола (ҳуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, чап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шавад. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шавад. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунакҳои китобӣ («») истифода бурда шавад. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шавад. 11. Руйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта	1.Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2.Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электроном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. 48/5, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: ***Гафуров Сорбон Хушдилович*** – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: majala.dbsst@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с .77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений.

мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хизматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. ***Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.***	После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. ***Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.***
ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҶАЛЛА	**ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ**
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудиҳо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 30 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 30 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik@mail.ru; drrajab@ mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	**ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ**
Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи **«ИҚТИСОД ВА САЙЁҲӢ: ТАМОЮЛ ВА ДУРНАМО»** *ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмии номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.* 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмии мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттиллоотӣ;	*Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала* **«ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕСПЕКТИВЫ»** *проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.* 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлегией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность.

- мувофиқати миқдор оид ба интихоби мавзӯъ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дуввум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад…» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо такроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	- соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки…» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

Шакли электроннии маҷала дар сомонаи www.majala.dbsst.tj ҷой дода шудааст

Электронная версия опубликована на сайте www.majala.dbsst.tj

Маълумот барои тамос:
Сармуҳаррир:
Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир:
Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад
тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ҷонишини сармуҳаррир:
Шаропов Фарҳод Разоқович
Тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Котиби масъул:
Шоҳзода Назира Изатулло
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Контактная информация:
Главный редактор журнала:
Асрорзода Убайдулло Саттор
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала:
Зоирзода Исломбек Сангмахмад
тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Зам. гл. редактора журнала:
Шаропов Фарход Разоқович
тел./факс: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Ответственный секретарь журнала:
Шохзода Назира Изатулло
Тел./факс: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Contact information:
Editor-in-chief of the journal:
Asrorzoda Ubaidullo Sattor
Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: dsx_ips@mail.ru

Deputy editor-in-chief of the journal:
Zoirzoda Islombek Sangmahmad
Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Deputy editor-in-chief of the journal:
Sharopov Farhod Razokovich
Tel./Fax: (+992) 935777900; (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Executive Secretary of the Journal:
Shohzoda Nazira Izatullo
Tel./Fax: (+992 37) 2-34-88-02
E-Mail: majala.dbsst@gmail.com

Подписано в печать 10.06.2025. Бумага офсетная
Формат 60х84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 18,79
Тираж 100 экз.

«СОҲИБКОР»,
г. Душанбе, ул. Борбад 48/5